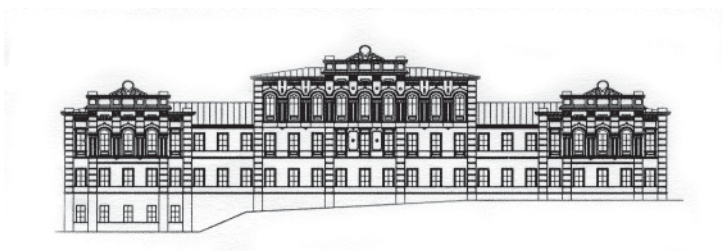

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури
Збірник наукових праць

За загальною редакцією В. М. Шейка
Засновано в 1999 р.

Випуск 38

Харків, ХДАК, 2012

УДК [316.45/6:65.012.32](075.8)

Засновник і видавець —
Харківська державна академія культури

Друкується за рішенням ученої ради
Харківської державної академії культури
(протокол № 5 від 28.12.2012 р.)

Затверджено Постановою ВАК України:

- 16.12.2009 р. як фахове видання з історичних наук (№1-05/6);
10.02.2010 р. як фахове видання з педагогічних наук (№1-05/1)
10.02.2010 р. як фахове видання із соціальних комунікацій (№1-05/1)

Редакційна колегія:

- В. М. Шейко**, доктор історичних наук (відповідальний редактор);
Н. М. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук (заступник відповідального редактора);
Г. Г. Ассєв, доктор технічних наук;
І. О. Давидова, доктор соціальних комунікацій;
Т. О. Дмитренко, доктор педагогічних наук;
Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук;
В. О. Ільганаєва, доктор історичних наук;
В. В. Калініченко, доктор історичних наук;
С. Г. Кулєшов, доктор історичних наук;
М. І. Лазарєв, доктор педагогічних наук;
І. Я. Лосієвський, доктор філологічних наук;
С. В. Потрашков, доктор історичних наук;
А. О. Рижанова, доктор педагогічних наук;
М. С. Слободяник, доктор історичних наук;
А. А. Соляник, доктор педагогічних наук;
О. О. Тортіка, доктор історичних наук;
Л. Я. Філіпова, доктор педагогічних наук;
Т. Д. Булах, кандидат педагогічних наук (відповідальний секретар).

В36 Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр.
Вип. 38 / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. В. М. Шейко. —
Х. : ХДАК, 2012. — 300 с.

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні й організаційні проблеми інформаційної, бібліотечної діяльності; сучасні тенденції розвитку педагогіки, інформатики та наук соціально-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер педагогічної, інформаційної та соціально-комунікаційної діяльності.

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)

Перший розділ

Теорія та історія культури

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ЗАСАД В УКРАЇНІ (XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)

Висвітлюються трансформаційні процеси інституціоналізації літературно-художніх засад в Україні XIX — початку XX ст. Особлива увага приділяється еволюції літературно-художніх об'єднань, які відіграли фундууючу роль у становленні та розвитку культурно-мистецьких інституцій в Україні в означений період.

Ключові слова: культура України, література, художнє мистецтво, літературно-художні об'єднання, інституціоналізаційні процеси.

Освещаются трансформационные процессы институционализации литературно-художественных основ в Украине XIX — начала XX в. Особенное внимание уделяется эволюции литературно-художественных объединений, которые сыграли основательную роль в становлении и развитии культурно-художественных институций в Украине в указанный период.

Ключевые слова: культура Украины, литература, художественное искусство, литературно-художественные объединения, институционализационные процессы.

The transformation processes of institutionalization of literary and artistic unions in Ukraine in the 19th– early 20th centuries are examined. The attention is paid to the evolution of literary and artistic association, which played the significant role in formation and development of cultural and artistic institutions in Ukraine within the above-mentioned period.

Key words: culture of Ukraine, literature, art, literary and artistic unions, institutionalization processes.

Нині особливої актуальності набули процеси інституціоналізації культурно-мистецьких засад в Україні, зокрема вагомим стало вивчення проблем трансформації процесів інституціоналізації літературно-художніх об'єднань України в XIX — на початку XX ст. Саме тоді відбувалися процеси становлення й розвитку літературно-художніх угруповань і об'єднань, які відіграли значущу роль у розвитку вітчизняної культури того часу.

Упродовж XIX — поч. XX ст. Україна залишалася розчленованою між двома імперіями, але її історичний поступ тривав: змінювалася соціальна структура суспільства, водночас складався відповідний тип культури, розвивалися вітчизняні мистецтво та література, сформувалася і посіла своє місце в суспільному житті нова соціальна категорія — інтелігенція, настали часи домінування нових художніх стилів, ідей та ідеалів. Маючи достатню вагомий досвід згуртування творчих сил, українське суспільство

й надалі успішно використовувало його для вирішення важливих соціокультурних завдань.

Наступний етап розвитку вітчизняних творчих угруповань відбувався в умовах поступової демократизації суспільного життя, стрімкого розвитку науки, яка відтіснила мистецьку сферу. Але вирішальну роль у цьому процесі відіграли такі фактори: формування української нації, активізація національно-визвольних змагань та інтенсивний масовий рух за розвиток національної культури.

Становлення національної ідеї зумовило мистецькі та літературні рефлексії над нею. В Україні, на думку дослідників, національне пробудження відбувалося «згори-вниз і вшир», тобто потребувало своїх «першопрохідців», які апріорно були практично приречені на героїчну самоту [10, с. 64]. Такий «прорив» до національної свідомості здійснив І. Котляревський бурлескно-трагестійною поемою «Енеїда», п'єсою «Наталка-Полтавка» й іншими творами, написаними українською мовою і з характерними для народного середовища персонажами.

Молоде освічене покоління першої третини XIX ст., яке представляло ліберально-дворянське крило українського суспільства, вже свідомо розпочало пошук нових життєвих і творчих орієнтирів, а тому швидко відгукнулося на філософські ідеї І. Канта, Й.-Г. Фіхте, які були співзвучні екзистенціальному менталітету українства та мотивам європейського романтизму — провідного художнього напрямку того часу.

У першій половині XIX ст. мистецька сфера України не мала жодного художнього об'єднання: малярські цехи вже припинили своє існування, монастирські малярні занепали; професійні художники-українці, здобувши освіту в Академіях мистецтв Росії чи Західній Європи, залишалися там жити і працювати.

Як відомо, український романтизм заявив про себе так званою «харківською школою», що склалася у 20-30-х рр. XIX ст. при Харківському університеті — першому в Східній Україні. Її представляли І. Срезневський, І. Розковченко, Ф. О. Євєцькі, Л. Боровиковський, О. Шпигоцький, молодий М. Костомаров під псевдонімом Єремії Галки та ін. Об'єднавчими засадами цього гурту стали:

- народність, яка передбачала можливість пізнання культури українського народу;
- історизм з інтересом до героїчної минувщини — княжої та козацької діб;
- визнання високої цінності людської особистості.

У своїй діяльності романтики плідно поєднували можливості науки і творчості: дбайливе збирання й публікація безцінних історичних і фольклорно-етнографічних текстів (шість збірок «Запорожская старина») надихало на літературну працю, оскільки

романтизм — це, передусім, висока культура словесних образів. Найважливіший внесок у розвиток жанрів байки та балади зробили харківські поети-романтики — П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, Є. Гребінка та ін. [1].

Знаковою подією «харківської школи романтиків» була видавнича діяльність: у 1831 р. вийшов друком «Украинский альманах» — перший в Україні літературний альманах, який мав стати своєрідною трибуною українського письменства. Його зміст надавав уявлення про нову романтичну літературу, але наступні випуски не були опубліковані через брак коштів. Ідея, однак, виявилася настільки доцільною й своєчасною, що в 1833 р. за допомогою І. Срезневського та Г. Квітки-Основ'яненка вийшов друком альманах «Утренняя звезда», який містив поезію, прозу і перші літографовані ілюстрації (краєвид Харкова, спроби «зображення літературних персонажів», ноти пісень). Черговий задум — поєднання досягнень української, російської та західноєвропейської літератури в одному виданні — певною мірою був здійснений завдяки виданню літературно-художнього й історично-наукового альманаху «Молодик» (1843-1844), у якому опубліковано твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Фета, В. Шекспіра, В. Гюго, Дж. Байрона, Й.-В. Гете, Г. Гейне, Ф. Шіллера; серед українських авторів — Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, А. Метлинського, М. Костомарова. Усі книги, до речі, проілюстровано портретами письменників та автографами. Водночас плоди діяльності харківських романтиків сприяли збагаченню української музичної культури завдяки збиранню, обробці й публікації зразків народної пісенної творчості.

Важливою подією було заснування в 1832 р. при Львівській семінарії ще одного гуртка романтиків — «Руська трійця» (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич). Гуртківці планували піднести український діалект до рівня літературної мови і в такий спосіб відкрити селянським масам доступ до культури. Сама процедура вступу до цього гуртка відзначалася романтичною формою, яка перегукувалася з давніми традиціями творчих спільнот: під час ритуалу-посвяти кожен зобов'язувався працювати на користь народу, проголосити своє творче кредо й обрати характерне ім'я. Відомо, що М. Шашкевич назвався «Русланом», Я. Головацький — «Ярославом», а І. Вагилевич — «Далибором» [11, с. 308].

Слід зауважити, що їх перші літературні праці були рукописними і тільки в 1837 р. гурток розпочав у Будапешті видання альманаху «Русалка Дністрова», котрий містив твори, написані живою народною мовою. В історичних та ліричних поезіях лунала туга за героїчним минулим народу, відбивався гіркий смуток від історичної дійсності і майоріла віра у майбутні зміни. Щоправда,

цей альманах і його видавці зазнали переслідувань зі сторони місцевих церковних та світських властей [15; 16].

Отже, означені літературні об'єднання сформувалися внаслідок вибору й належності до конкретного художнього напрямку, на основі чіткої ідейно-естетичної платформи, мали власні найменування, що загалом свідчило про зрілість соціокультурного феномену. На думку О. Забужко, тільки в добу романтизму українська мистецька творчість нарешті позбавилася «кровної спорідненості з ремеслом і ствердилася у своїй сутності» [10, с.57].

Виникнення творчих об'єднань мала надзвичайно важливе значення і в соціальному сенсі: ознаменувало активізацію процесу формування нової суспільної сили — інтелігенції, щоправда, процес формування інтелігенції як соціальної категорії, зазвичай, пов'язують з 60–70-ми роками XIX ст.

Творчий ешелон вітчизняної інтелігенції в першому поколінні складала переважно вихідці з дворян — потомків козацької старшини, духовенства, освіченого чиновництва, серед яких, до речі, нарівні були українці, росіяни, представники інших народів. Поки що вони лишалися вихованцями європейської та російської культур: українська культура не сформувалася як система, а отже, не могла продукувати інтелігенцію на власному ґрунті [9]. Водночас, обравши актуальний і перспективний для національного і культурного будівництва художній напрям, українські об'єднання романтиків та їх найближчі послідовники з максимальною ефективністю використали його можливості.

Окрім того, українське літературне середовище першої половини XIX ст. з його романтичним, екзальтовано-культовим трактуванням народу як таємничої містичної сили породило явище народництва — ідейно-просвітницький рух українства за звільнення з-під соціального та національного гноблення. Представники творчої інтелігенції вважали, що народ запав у «летаргійний» сон і треба його пробудити, використавши всі засоби культурно-просвітницької роботи. Одержиме цією ідеєю українське письменство, однак, розуміло, що її реалізація не під силу невеликим творчим об'єднанням. І тоді на порядку денному постала проблема створення таких організацій, які б поєднали національно орієнтовану творчість і ширше — культурницьку діяльність — з політичною ідеологією і соціальною активністю.

Однією із перших спроб практичного сполучення романтично-культурницьких і політичних засобів виявилася Кирило-Мефодіївське товариство (Київ, 1846-1847) — спілка українофілів, що дотримувала християнсько-демократичних поглядів. Її ядро складала історик і письменник М. Костомаров, письменник П. Куліш, поет і художник Т. Шевченко.

Товариство належало до об'єднань перехідного типу. Адже в ньому співіснували одразу дві моделі соціальної поведінки творчої особистості. З одного боку, — активна, революційно-перетворча — за образною типологією, визначеною ще об'єднаннями доби українського бароко — «горда людина»); з другого, — смиренна, морально-перетворча — «тиха людина». Першу уособлював Т. Шевченко, котрий прагнув збудити народну волю і спрямувати її на революційне перетворення суспільного життя українства, розбудову «нової України»: «борітеся, поборете: вам Бог помагає!» Другу уособлював М. Костомаров, який навпаки був прибічником соціального миру на основі християнського «братства». Невипадково згадане товариство часто іменують «братством». П. Куліш теж стояв на позиціях поступового морального вдосконалення мас, зокрема українського селянства.

Вказане об'єднання на своєму інституціоналізаційному шляху вже мало характерні організаційні ознаки — статут та програмний текст, таємне членство. На той час товариство налічувало трохи більше десятка осіб віком від двадцяти до тридцяти років. Основним здобутком гурту справедливо вважають не політичні справи, а спроби висловлення власної концепції культурно-історичного розвитку українства, які повніше виклав М. Костомаров у «Книзі буття українського народу» та «Правилах». Адже слідство імперської таємної поліції швидко з'ясувало, що «всі вони не змовники, не зловмисники і захоплюються тільки..палкою любов'ю до своєї батьківщини» [12, с. 306]. Однак царський уряд вирішив, що українофільські настрої можуть призвести до бажання «існувати самобутньо» і тому вжив до членів товариства достатньо жорстоких репресивних заходів.

Значний громадський резонанс в українському суспільстві викликало не стільки саме товариство, скільки бунтівна поезія та особистість Т. Шевченка, які повною мірою втілювали національний дух народу. «Шевченківська муза зірвала покрови, що закривали від нас життя народу, й споглядати його було страшно, солодко, боляче й п'янке», — писав М. Костомаров [13, с. 213].

У пореформений час інституціоналізаційний процес літературно-художніх засад в Україні відзначився виникненням нових організацій — «громад», які були спрямовані головним чином на активну соціальну культурно-просвітницьку діяльність. До речі, першу «громаду» українців заснували колишні лідери Кирило-Мефодіївського товариства, які після повернення із заслань зустрілися в Петербурзі. В активі цієї громади — видання першого національного українського часопису «Основа» та мистецького додатку до нього — альбому «Живописна Україна» (проект Т. Шевченка). Завдяки потужному громадівському рухові 1860-70-х рр., що охопив Київ, Полтаву, Чернігів, Харків,

Одесу й інші міста, зросло, загартувалося і проявило себе друге покоління вітчизняної інтелігенції — зі свідомих представників ліберально-народницької буржуазії, дрібного духовенства, викладачів та студентів. Серед активних громадянців було немало українських письменників.

Таким чином, підпорядкування літературно-творчих завдань громадським спрямувало шлях вітчизняного письменства до критичного реалізму як нового художнього методу відображення дійсності — з позицій педалювання соціальних аспектів, віддзеркалення у творах соціальних антагонізмів.

На шляху інституціоналізації літературно-художніх засад в Україні у мистецькій царині ситуація була діаметрально протилежною: зберігалася крайня централізація художніх сил країни на базі Петербурзької академії мистецтв з обов'язковою відданістю творчим позиціям «академізму». З іншого, — водночас серед молоді визріли опозиційні настрої. Акція ідейного бунту проти засад офіційного мистецтва загальновідома: у 1863 р. чотирнадцять вихованців Академії покинули її, утворивши спочатку Петербурзьку артіль художників на зразок комуни, а згодом — Товариство пересувних художніх виставок. Його лідерами стали відомий художник України І. Крамської та «пророк ідейного реалізму», критик В. Стасов; до членів об'єднання належали художники українського походження І. Рєпін, А. Куїнджі, М. Ярошенко й ін.

За оцінкою І. Крип'якевича [11, с. 547] та М. Поповича [14, с. 462], це була сильно здисциплінована організація, що способом мислення наближалася до народницького струменя в громадському житті з його викривальними тенденціями. За характером діяльності ця організація належала до ліберально-демократичного просвітництва, а у творчості дотримувала принципів позитивістсько-раціоналістичної естетики, довівши свою надзвичайну життєздатність як обсягом творчого доробку, так і тривалістю існування (майже півстоліття) [17; 18].

Організаційний приклад Товариства художників-пересувників та становлення українських центрів малярської педагогіки в Одесі (1865), Харкові (1869), Києві (1875) заклали підґрунтя для активізації художнього життя в Україні та створення вітчизняних художніх об'єднань у найближчому майбутньому.

Отже, зміна соціокультурних пріоритетів зумовила використання традиційних гуртівних тенденцій у вітчизняних творчих колах в інтересах громадського культурно-просвітницького проєкту. Сучасні дослідники часто надають поняттям «народництво» та «передвижництво» негативного змісту, що, у свою чергу, обезцінює і участь письменників та художників у відповідних об'єднаннях, тому вважаємо за необхідне звернути увагу на амбівалентність феномену.

В останню чверть ХІХ ст. українство ступило у період, який мав вирішальне значення «для самоусвідомлення нації, сходження її до себе самої в культурі і через культуру» [4, с. 14].

Значно загострилася проблема участі культурних сил у практичній, насамперед політичній розбудові нації. Очевидною стала необхідність відродження України як специфічної духовної цілості новітнього типу. Оскільки після зловісних Валувєвського (1863) та Ємського (1876) указів центр національного культурницького руху перемістився з Наддніпрянщини до Галичини, то головний тягар цієї місії взяло на себе третє покоління вітчизняної інтелігенції, зокрема так звана галицька «Молода Україна». Сама вона не була оформлена організаційно, тому назва її є радше «точною і місткою метафорою» [4, с. 15]. Але «Молода Україна» мала свого безперечного лідера — Івана Франка, одного з провідних українських письменників і політичних діячів останньої чверті ХІХ-поч. ХХ ст. [2, с. 108]

Великий «Каменяр» відмежувався від романтичного націоналізму епатажною заявою: «любов до України не обов'язкова, але почуття обов'язку — обов'язкове» [7, с. 471] і спрямував зусилля на політизацію національного руху. У програмних положеннях значилося: «В справах культурних стоїмо на ґрунті позитивної науки, за раціоналізмом в справі віри і реалізмом в штуці, і домагаємося, щоби всі здобутки культури і науки сталися власністю всего народа» [6, с. 9].

Усе це привело до того, що на практиці радикальні позиції ідейного лідера українства не сприяли виникненню суто літературних чи мистецьких гуртів, призначених вирішувати творчі завдання. З іншого боку, реальний стан речей у вітчизняній творчій царині зумовлювався специфікою культурно-історичної ситуації кін. ХІХ — поч. ХХ ст. в цілому: виникнення різних художніх та літературних об'єднань на Україні у «франківський» період національно-культурного відродження значною мірою пояснюється максимальною широтою інокультурних впливів та ступенем зрілості українських творчих сил.

У зв'язку з цим звернемо увагу на тогочасні європейські умонастрої та культурні тенденції. Як відомо, ще в 1880-х рр. спочатку Європу заповнило відчуття *fin de si cle* — «кінця віку», «кінця епохи», коли всі духовно-культурні традиції були підірвані і між минулим та наступним не було видно сполучної ланки. Причиною фіналістичних настроїв дослідники вважають збіг зламу віків з реальним початком нової історичної доби — доби руйнації класичного буржуазного світу й етосу, котрий його живив. Фіналізм знаменував початок стрімких соціально-політичних зрушень — антибуржуазних (і псевдоантибуржуазних) рухів, переворотів, революцій, бунтів.

Молода галицька інтелігенція докладала значних зусиль, щоб надати українському рухові модерного європейського характеру, і поряд з політизацією реально формувала повноцінну «високу» українську культуру, «яка б у боротьбі за душі «молодих» українців могла успішно конкурувати з польською і російською культурами». Головну роль у цьому відіграло Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), створене у Львові, і, особливо, його видання — «Літературно-науковий вісник» (1898), що став трибуною для письменства обох частин України, котрі належали до різних поколінь і представляли різні літературні напрями. До них належали: Г. Барвінок, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Л. Українка, М. Вороний, Б. Грінченко, Л. Старицька-Черняхівська, Б. Лепкий, В. Стефаник, Г. Хоткевич, О. Кобилянська й ін.

Аналогічні процеси спостерігаємо й на східних територіях; організаційним свідченням політизації літературних сил стало «Братство тарасівців», засноване в 1891 р. на могилі Т. Шевченка групою свідомого українського студентства, лави якої швидко поповнилися молодією інтелігенцією Харкова, Києва, Одеси, Полтави, Лубен. Ідеологами і лідерами «братства» були І. Липа (автор програмного документа «Profession de foi молодих українців» — з вимогами широкої політичної автономії України, захисту культурних та соціальних прав українського народу), письменники Б. Грінченко та М. Коцюбинський [5].

Елітарні тенденції в естетичній свідомості нації та її художньому житті надзвичайно важливі, оскільки протистоять егалітаризму, культу «хлопоманства» тощо і складають духовний авангард суспільства, котрий не визнає утилітаризму, випереджає рівень художнього розвитку широких верств, активізує художнє життя, подаючи взірці для наслідування.

Творчі елітарні прояви, як засвідчує культурно-історичний поступ, не пов'язані із соціальним походженням: ми знаходимо їх у сина кріпака Т. Шевченка, сина козака П. Куліша, сина коваля І. Франка, сина священика Б. Лепкого, закоріненої аристократки Л. Українки. Наведені міркування мають підкреслити значимість маловідомого літературного об'єднання «Плеяда» (Київ, 1890-і рр.). Його назва походить від французької поетичної школи доби Відродження, що здійснювала реформу в літературі впродовж тривалого часу і, на наш погляд, відбиває суть позиції членів українського гурту (Л. Українки, М. Обачного, В. Самійленко, Л. Старицької-Черняхівської та ін.). Вони виступали проти егалітарного уявлення про український народ як «хлопський», проти ототожнення національної культури виключно з народною чи «народницькою» творчістю, і здійснювали пошуки елітарних шляхів розвитку вітчизняної літератури.

Своєрідним продовженням цього інституціоналізаційного проекту є спроба М. Коцюбинського об'єднати українські літературні сили довкола альманаху «З потоку життя» (1905), щоб надати імпульсу щодо їх оновлення і збагачення через розширення тематики, опанування модерних стилістичних напрямів та жанрів, відкриття нових імен. Ініціативу М. Коцюбинського підтримала більшість українського письменства, що засвідчує художній поступ літературного процесу в Україні.

Зауважимо, що активні пошуки національного шляху розвитку літератури перебували в тісному взаємозв'язку з необхідністю інтеграції української творчої еліти в європейський культурний світ, засвоєння і адаптації його нових здобутків.

Характерним прикладом художньо-літературного об'єднання з європейськими основами постала «Молода муза» (Львів, 1906) — угруповання, до якого належали письменники Б. Лепкий, В. Пачовський, П. Карманський, М. Яцків, В. Бирчак, О. Луцький і були близькими композитор С. Людкевич, скульптор М. Паращук, маляр В. Северин та ін. Вони дотримували філософсько-ідеалістичного світогляду, символістської творчої платформи, принципу свободи митця і, виступаючи під гаслами «чистого мистецтва», обстоювали ідею краси як іманентної властивості української душі [5].

Певною мірою молодомузівців захопила декадентська естетика: про це свідчать, зокрема, самі назви творів — «Сонце руїни» (історична драма В. Пачовського), «В царстві сатани», «Adagio consolante» (збірки поезій М. Яцківа) тощо.

Поділяємо думку дослідників щодо незавершеності цього важливого культурного проекту, адже молодомузівський дискурс «вщеплення» в українську літературу європейського спадку, поєднання імпульсів світової культури з національною традицією і стихією, національними можливостями виявлявся не тільки в подальшій практиці вітчизняних творчих об'єднань, а й нині лишається надзвичайно актуальним [2].

Своєрідну естафету модерністських творчих шукань підхопили від «Молодої музи» (яка припинила існувати в 1909 р.) нові літературні сили Наддніпрянщини. Так, довкола журналу «Українська хата» (Київ, 1909) згуртувалися поети М. Вороний, А. Кримський, О. Олесь, М. Філянський, Г. Чупринка, Х. Алчевська, Л. Василевська («Дніпрова Чайка») та ін. на чолі з критиками М. Євшаном та М. Шаповалом («Сріблянським»). Саме останні двоє сформували дуже виразне ідейно-естетичне обличчя журналу та гурту «хатян» загалом. Слід відзначити, що візуальний образ — титул видання — розробив художник І. Северин.

Нове літературне об'єднання прагнуло взяти від європейського модерну тільки те, що було б корисним для національно-

культурної розбудови України. До явного декадансу з мотивами занепаду і загибелі воно поставилося як до короткочасної моди, непривабливої через світоглядну безпорадність і пасивність.

Зауважимо, що цю важливу заслугу поділяють з творчими об'єднаннями й окремі видатні представники вітчизняного письменства — М. Коцюбинський, Л. Українка, В. Стефаник, О. Кобилянська, В. Винниченко, котрі проторували свої індивідуальні шляхи до модернізму. Завдяки щедрій мірі талантів у них знайшли вияв не просто формальні ознаки, а сутнісні здобутки модерних шукань, як реальний приклад можливостей і перемоги творчого Індивідуалізму. Більше того, М. Коцюбинський продемонстрував надзвичайну ефективність неформального камерного гурту митців: славнозвісні «суботи М. Коцюбинського» в його чернігівському будинку, де збиралися поети, художники та поціновувачі творчості, стали справжнім «Майстер-класом» за сучасним поняттям. Саме тут набули імпульсу творчого пошуку П. Тичина, В. Еллан (Блакитний) та ін., кому судилося бути окрасою української літератури 1920-х рр. і важливими дійовими особами тогочасних літературних об'єднань.

Письменницькі об'єднання модерністської орієнтації стали яскравою подією у вітчизняному літературному житті, яка викликала активну реакцію в професійних колах. І. Франко різко звинувачував молодих письменників у відмові від громадських національних гасел і політичній пасивності: «Сором українській інтелігенції, сором особливо молодому поколінню, коли воно не відчує тої великої потреби, не віднайде шляху до народа, не покладе основ до того, щоб Україну зробити політичною силою» [8, с.101].

Його основний опонент М. Євшан вважав, що «...для ідеї служіння мистецтва громадянству Франко готовий убити свій внутрішній світ» і пояснював це «страшним фаталізмом епохи», яка своєю ієрархією вартостей підкоряла творчу свободу митця його суспільному, зокрема національному обов'язку [3, с. 288].

Ця антиномія: «творча свобода» — «громадянський обов'язок», разом з проблемою «маси», яка має реально визначити обличчя й ідеали українства, дістануться у спадок вітчизняним творчим об'єднанням 1920-х рр. і спричинять гостру суперечку між ними.

Таким чином, саме в XIX — на початку XX ст. активізувалися процеси трансформації інституціоналізаційних засад у культурно-мистецькій царині в Україні. Важливу фундуочу роль при цьому відігравали процеси становлення й розвитку літературно-художніх об'єднань, які сприяли подальшому розвитку вітчизняної культури та еволюції інституціоналізаційних основ культурно-мистецьких засад в Україні.

Список літератури

1. Айзеншток І. Українські поети-романтики / І. Айзеншток // Українські поети-романтики 20-40-х років XIX ст. — К. : Мистецтво, 1968. — С. 7–64.
1. Анатоль Петрицький : Портрети сучасників : Альбом / В. В. Рубан — К. : Мистецтво, 1991. — 127 с.
2. Андрусів С. Проблеми національної ідентичності // Слово і час. — 1997. — №3. — С.15–27.
3. Антонович Д. В. Скорочений курс історії українського мистецтва. Вступ / Д. В. Антонович // Народознавчі зошити. — 1995. — №5 — С. 303–306.
4. Аполлонова лютюя : Київські поети XVII-XVIII ст. — К. : Молодь, 1982. — 320 с.
5. Арена. Орган Всеукраїнської федерації пролетарських письменників і митців. — Х., 1922. — №1 (березень).
6. Асеева Н. Пленеризм та імпресіонізм у творчості харківських митців в кінці XIX — на початку XX ст. / Н. Асеева // Наук. конф. «Художнє життя Харкова першої половини XX ст.» : тези доп. та повідомл. / Харк. худож.-пром. ін-т. — Х., 1993. — С. 3–4.
7. Афанасьєв В. А. АРМУ. Рік 1929-й / В. А. Афанасьєв // Наук. конф. «Художнє життя Харкова першої половини XX ст.» : тези доп. та повідомл. / Харк. худож.-пром. ін-т. — Х., 1993. — С. 27–28.
8. Бичко А.К. Феномен української інтелігенції // Слово і час. — 1994. — № 4. — С.25–40.
9. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст : Франків. період / О. С. Забужко. — К. : Основа, 1993. —126 с.
10. Історія української культури : [зб. пр.] / За заг. ред. І. Крип'якевича. — К. : Либідь, 1994. — 650 с.
11. Кирило-Мефодіївське товариство : В 3 т. — К., 1990. — Т.1 — 349 с.
12. Костомаров М. І. Галерея портретів : Біогр. Нариси : Для серед. та ст. шк. віку / М. І. Костомаров ; пер. з рос. М. Ілляш ; худож.: С. Семендяєв. — К. : Веселка, 1993. — 326 с.
13. Попович М. В. Нарис історії культури / М. В. Попович. — К. : АртЕК, 1999. — 728 с.
14. Русалка Дністрова : Документи і матеріали. — К., 1989. — 298 с.
15. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України / В. І. Горинь, О. А. Купчинський, Ф. І. Стеблін та ін. ; АН УРСР. Ін-т сусп. наук. — К. : Наукова думка, 1987. — 338 с.
16. Товарищество передвижных художественных выставок, 1869–1899: Письма, док. : в 2 кн. / Государственная Третьяковская галерея ; Сост. и авт. примеч. В. В. Андреева и др. — М., Искусство, 1987. — Кн. 1 — 382 с.
17. Товарищество передвижных художественных выставок, 1869–1899: Письма, док. : в 2 кн. / Государственная Третьяковская галерея ; Сост. и авт. примеч. В. В. Андреева и др. — М., Искусство, 1987. — Кн. 2 — 385–667 с.

Надійшла до редколегії 21.12.2012 р.

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ У ТВОРЧОСТІ ТА НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ ВОЛОДИМИРА ФРАНЦЕВИЧА ЦИХА (1805-1837)

Уперше комплексно розглядається вивчення В. Ф. Цихом у Харківському та Київському університетах різноманітних проблем зарубіжного середньовіччя.

Ключові слова: В. Ф. Цих, історія, медієвіст, середні віки, історіографія, Харківський університет, Київський університет.

Впервые комплексно рассматривается изучение В. Ф. Цыхом в Харьковском и Киевском университетах различных проблем зарубежного средневековья.

Ключевые слова: В. Ф. Цых, история, медиевист, средние века, историография, Харьковский университет, Киевский университет.

The article for the first time dwells on the study of various problems of foreign Middle Ages by V.F. Tsykh at Kharkiv and Kiev Universities.

Key words: V. F. Tsykh., history, medievalist, Middle Ages, historiography, Kharkiv University, Kiev University.

Ім'я Володимира Францевича Циха належить двом університетам, але одній епосі. Епосі Миколи І, яку вітчизняна історіографія сприймала дуже критично. Це критичне ставлення значною мірою позначилося й на ступені вивченості наукової спадщини тих учених, котрі були її сучасниками. Їхня повсякденна діяльність, як і інтенсивність дослідницьких зусиль, звичайно протиставлялася політичним реаліям 1830-х рр. Сформувалося уявлення про діячів науки миколаївських років, як про їхніх заручників, а не про синів. Такий підхід потребує коректування, оскільки В. Ф. Цих був і сином, і заручником епохи, в яку жив і в яку проходила його наукова, педагогічна й адміністративна діяльність.

Ця діяльність ученого частково відбита, насамперед, у деяких узагальнюючих працях з історії Харківського та Київського університетів, в яких містяться біографічні дані й відображено основні віхи адміністративної діяльності В. Ф. Циха [5, с. 97, 107, 111-112; 10, с. 258; 11, с. 35, 115, 141; 26, с. 52, 58-59, 70-71]. У невеликій публікації В. П. Бузескула «Про лекції В. Ф. Циха, професора Харківського університету в 30-х рр. минулого ст.» відбита перша спроба проаналізувати його наукові погляди й педагогічні прийоми на основі вивчення конспектів лекцій [2]. Ця публікація з деякими змінами використана В. П. Бузескулом у його виданні «Загальна історія та її представники в Росії в ХІХ — на початку ХХ ст.» [3, с. 45-46]. У сучасній Україні вивчаються в основному

історіософські погляди В. Ф. Циха, головним чином на прикладі його звернень до історії стародавнього світу [19, с. 270–271; 22, с. 22–26]. Що ж стосується дослідження В. Ф. Цихом історії середніх віків, окремі аспекти цієї проблеми контекстно розглядав автор цієї публікації в статтях і монографії з історії медієвістики в Україні [13, с. 148–149, 182, 228–229 та ін.]. Проте комплексний аналіз творчості В. Ф. Циха як історика-медієвіста здійснюється вперше. У зв'язку з цим мета статті — дослідити погляди В. Ф. Циха на характерні особливості історії середніх віків і з'ясувати специфіку викладання ним цієї дисципліни в Харківському і Київському університетах.

В. Ф. Цих народився в 1805 р. у Харківській губернії. За офіційною версією, що повторюється у більшості публікацій, Володимир був сином сербських емігрантів [3, с. 45; 10, с. 258]. Проте на поширену версію про його сербське походження зазіхають дві обставини: його прізвище та по батькові. Свого часу мені довелося обговорювати проблему походження В. Ф. Циха з відомим сербським ученим Д. Айдачичем. На моє запитання: «Чи трапляється в сербів прізвище Цих?» відповідь була однозначною: «Ні». Викликало в Д. Айдачича сумнів щодо сербського походження Володимира Циха і його по батькові «Францевич». На думку мого судачника, по батькові, радше, указує на західнослов'янське (наприклад, чеське), ніж на південнослов'янське походження вченого миколаївської епохи. Можливість чеського походження В. Ф. Циха припускали й попередники [5, с. 107; 21, с. 496].

Мої власні філологічні розвідки підтверджують: у «Сербско-хорватско-руском словаре» немає слів, що нагадували б слово «Цих». Винятком є лише слово «цик» (тріск; писк; дзенькіт) [23, 656], проте подібне співзвуччя можна вважати достатньо віддаленим. Немає слова «цих» чи подібного йому й у чеській мові [18, с. 53, 58]. Водночас версія про сербське походження В. Ф. Циха може бути правильною, якщо припустити, що йдеться про родину не балканських, а лужицьких сербів, тобто лужичан. Багатівікове німецьке панування пояснює поширені серед лужичан німецькі імена (зокрема Франц) при збереженні слов'янських прізвищ. Зміст «Верхнелужицько-руського словаря» дозволяє говорити, що, принаймні, два слова з мови лужичан містять загальний корінь із прізвищем В. Ф. Циха: «суша» (наволочка) і «сучел» (цегла; черепиця) [6, с. 17]. Похідні форми від цих лужицьких іменників цілком могли дати прізвище «Цих». Таким чином, питання про сербське (балканське) походження родичів В. Ф. Циха можна вважати спірним

Спірними можна вважати й одну з двох дат, яку традиційно наводять біографи вченого: дату закінчення ним Катеринославської гімназії (1822) і дату закінчення Харківського університету

(1825) [10, с. 258]. Університетський курс тоді був чотирирічним. Деякі учні іноді закінчували гімназії і раніше своїх однолітків. Згідно з офіційною версією, В. Ф. Цих закінчив Харківський університет у 20 років, провчившись у ньому усього три роки. При цьому немає сумнівів, що він прослухав повний курс. Про це свідчить і його педагогічна діяльність у найближчі роки: до 1831 р. викладав у гімназіях Харківського навчального округу, навіть у Харківському інституті шляхетних дівчат [3, с. 45], після чого його запросили на кафедру загальної історії Харківського університету.

У штаті викладачів Харківського університету В. Ф. Цих залишався з 1831 по 1834 р. [21, с. 496]. Проте за цей час йому вдалося досягти головного дослідницького успіху — у 1833 р. захистив магістерську дисертацію «Про спосіб викладання історії». Після захисту дисертації, у тому ж 1833 р., В. Ф. Цих одержав звання ад'юнкта кафедри загальної історії й залишався на цій посаді близько року до запрошення у відкритий у 1834 р. у Києві Університет Св. Володимира. При виборі кандидата на посаду професора кафедри загальної історії цього університету В. Ф. Циха зволіли М. В. Гоголю, який уже тоді був відомим автором «Вечорів на хуторі біля Диканьки» [10, с. 258].

В університеті Св. Володимира В. Ф. Цих працював з 1834 по 1837 рр. [21, с. 496]. У 1834 р. він був призначений екстраординарним професором кафедри загальної історії, у 1835 р. — ординарним. З 1835 р. В. Ф. Цих обіймав посаду декана словесного відділення (історико-філологічного факультету), а потім і проректора. Одночасно він був візитатором навчальних закладів у Києві.

Вершину своїх службових сходів — посаду ректора університету — В. Ф. Цих скорив у 1836 р. Він став другим за часом ректором цього нововідкритого навчального закладу замість М. О. Максимовича, «звільненого по слабості здоров'я» [9, с. 4]. Проте й В. Ф. Цих не відрізнявся гарним здоров'ям. Сучасникам, незважаючи на свою молодість, він запам'ятався дуже повною, блідою людиною. Він страждав страшною задишкою, тому часто зупинявся, щоб дійти до університету, хоча і мешкав поруч з ним [1, с. 499]. Як ректор, В. Ф. Цих виявив «безсумнівні адміністративні здібності», відрізнявся скромністю в ставленні до товаришів, невтомною діяльністю і відсутністю властолюбства [5, с. 108]. Напружена робота підточувала сили В. Ф. Циха. Його ректорство виявилось нетривалим. Уже в наступному 1837 р. В. Ф. Цих помер у віці 32 років. За офіційною версією, «змучений релігійними сумнівами», він за кілька днів до кончини встав «на шлях глибокої і щирої побожності» [5, с. 112].

Чесного, принципового В. Ф. Циха завжди вважали «прикрасою» університету [1, с. 726]. Він справляв яскраве враження на

студентів [21, с. 497]. За словами одного з них, «тільки зі вступом на кафедру Циха зрозуміли ми щире наукове значення історії» [2, с. 1]. Учні свідчили про нього: «Він був людиною цілком сучасною і вченою. Цих тепло любив молодь, яка йому платила тим же» [2, с. 2]. «Цих був ідолом студентів», а «повага до нього... була близькою до страху, тому що він придушував слухачів своєю вченістю і величезністю свого викладання» [2, с. 3]. Водночас, за іншими даними, В. Ф. Циха в Харкові представники адміністрації «не навиділи і робили йому неприємності за його строгі правила» [5, с. 107].

Як ад'юнкт, а потім професор кафедр загальної історії В. Ф. Цих викладав лекції з різних періодів цієї історії — давньої, середньовічної, нової. Це була звичайна практика вітчизняних і не лише вітчизняних університетів. Тому немає підстав вважати, що історії середніх віків він міг надавати явну перевагу порівняно з іншими періодами всесвітньої історії.

Це ж підтверджує й аналіз щорічних «Оглядів викладання предметів». Зміст цих «Оглядів» дозволяє стверджувати, що В. Ф. Цих не дотримував у викладанні однакової кількості годин для всіх розділів всесвітньої історії. Не існувало і чіткого поділу окремих дисциплін по курсах студентів.

Так, у Харківському університеті в 1832/1833 навч. р. він викладав «для студентів 3 курсу Політичного (надалі юридичного — С.Л.), 2 і 3 курсів Словесного Відділення (надалі історико-філологічного факультету — С. Л.) середню і нову історію...два рази на тиждень, за власним конспектом і по системі Геерена». [14, с. 13]. У наступному, 1833/1834 навч. р. В. Ф. Цих продовжував читати нову історію (без зазначення періоду) «для студентів 3-го курсу Політичного і 2-го і 3-го курсів Словесного Відділення..... 4 рази на тиждень, за власним конспектом і по системі Геерена» [15, с. 12]. У рамках нової історії в той час розглядався і період XVI — першої половини XVII ст., яку більшість істориків СНД вважають епохою пізнього середньовіччя (Раннього нового часу).

У Київському університеті, як і в Харківському, В. Ф. Цих викладав курс історії середніх віків не щороку. 1834/1835 навч. р. — це рік відкриття університету і з об'єктивних причин студентам 1-го року читалася історія стародавнього світу. Лише в наступному 1835/1836 навч. р. В. Ф. Цих почав читати для київських студентів курс «середньої історії». Як значиться в «Огляді викладання», він читав «середню історію» «по власних записках» Зрази на тиждень [16, с. 2].

Кількість годин для курсу історії середніх віків не дозволила В. Ф. Циху викласти весь цей курс протягом одного 1835/1836 навч. р. В «Огляді викладання» на наступний 1836/1837 навч. р. зазначено, що В. Ф. Цих у цьому навчальному році читатиме

«по власних записках» 1 годину на тиждень «додаткові статті середньої історії» для студентів двох факультетів: першого відділення філософського (історико-філологічного) та юридичного [17, с. 3, 7].

Більшого В. Ф. Цих зробити не встиг. 1837 р. став для нього останнім. Його коротке (32 року) життя, нетривала викладацька діяльність, уривчасті спогади учнів і лише дві публікації, в яких він торкався окремих аспектів історії середніх віків — усе це ускладнює можливість історіографів чітко виявити історіософські і конкретно-історичні особливості його творчості.

Почнемо з історіософських поглядів В. Ф. Циха. Тією чи іншою мірою його можна вважати представником романтичного напрямку в історіографії 1830-х рр. Історія для нього — «наука, що зображує плин морального життя роду людського, як індивідуально, так і по народах» [24, с. 5, 120]. «Історія навчає нас, — вважав В. Ф. Цих, — що ні багатство, ні влада, ні скіпетр не захистять лиходія від ударів небесного правосуддя...» [25, с. 94-95]. Ці класичні постулати романтизму доповнювалися міркуваннями про те, що предмет історії — людина. Подібно одному з перших загальних істориків Харківського університету А. А. Дегурову, В. Ф. Цих наполягав на необхідності вивчення внутрішньої історії [24, с. 124; порівн.: 8, с. 33.]. Проте, на відміну від попередника, В. Ф. Цих заперечував її право на рівне значення з «історією подій». Принаймні, у викладанні, вважав він, історія подій (зовнішня історія — С. Л.) повинна передувати історії внутрішній [24, с. 127]. Цей висновок якоюсь мірою спантеличує, оскільки, за словами В. П. Бузескула, що вивчав конспекти лекцій В. Ф. Циха, останній особливо рекомендував студентам Ф. Гізо, «який був головною основою його викладу і поглядів» [2, с. 2].

На формування історіософської концепції В. Ф. Циха впливав не лише романтизм. У своїх поглядах на суть історичного процесу він уже відчув деякий вплив передової в той час гегелівської філософії. У цьому переконають його погляди на періодизацію всесвітньої історії. Замість того, щоб за традицією поділяти її на стародавню, середню і нову, вчений пропонував інші етапи: історію азійського людства, історію греків і римлян та історію «народів новітніх» [24, с. 89]. Нагадаємо, що у своїй «Філософії історії» Г. Гегель висував ідею про тріадичну будову історії цивілізації і поділяв її відповідно на східний, греко-римський і германський світ [7, с. 18].

Таким чином, в історіософському сенсі В. Ф. Циха можна вважати прихильником романтизму, який поділяв і окремі положення гегелівської філософії. Деяка синтетичність історіософської концепції В. Ф. Циха в цілому відбивала реалії середини 30-х рр. Якщо в першій третині ХІХ в. у вітчизняній медієвістиці панував

романтизм в його класичній формі, то в 30-40-і рр. набувають поширення ідеї Г. Гегеля [13, с. 149]. Відзначимо у зв'язку з цим, що в сучасній українській історіографії ідею синтетичності історіософської концепції В. Ф. Циха обстоює С. П. Стельмах. Проте, на його думку, погляди В. Ф. Циха формувалися під впливом концепції історії І. Гердера, Ф. В. Шеллінга і романтичного напрямку європейської історіографії [22, с. 22, 25]. Висновки С. П. Стельмаха основуються на аналізові висловлень В. Ф. Циха з різних періодів всесвітньої історії, зокрема історії стародавнього світу, яку ми залишаємо за дужками у зв'язку із завданнями статті.

Розглянемо погляди В. Ф. Циха на саму середньовічну історію. Відповідно до уявлень істориків того часу В. Ф. Цих вважав, що середньовіччя охоплює період у 10 століть [24, с. 85]. Однак викликають подив географічні рамки, окреслені вченим для цього періоду всесвітньої історії. На його думку, «середня історія» охоплює «перший період життя народів Середньої і Північної Європи» [24, с. 85]. Утім відома та величезна роль, яку відігравали в епоху середньовіччя не тільки Візантія й Арабський Схід, але й південні держави Європи.

В. Ф. Цих належав до покоління істориків, які ще активно використовували знайоме кліше епохи Просвітництва: середньовіччя виявляє собою чорну ніч, морок марновірств і нещастя. Оцінки В. Ф. Цихом середніх віків традиційні: це «ст. варварства, невпорядкованості, безладь та переваги особистої сили» [24, с. 34]. «Згадаємо тільки про ті жахи, що супроводжували війни протягом середніх віків, — указував В. Ф. Цих, — згадаємо про страшну інквізицію, яка назавжди згальмувала уряди, що допустили її введення» [25, с. 89–90].

Проте слідування історіографічній інерції не означало, що В. Ф. Цих сприймав усі наробітки зарубіжної медієвістики. Навпаки, його висловлювання про творчість провідних європейських учених є дуже критичними. Недоліками сучасної йому медієвістики він вважав невміння правильно показати «поступове змішання, з'єднання різних елементів.. на початку середньої історії; розкрити будь-якої події зміст і значення» [24, с. 35–36]. На відміну від Ейхгорна, Гейнріха, Робертсона, Юма, Ремера, з цим заданням, на думку В. Ф. Циха, успішно справлялися Гізо, Тьеррі, Барант і «з деякої сторони Сімон де Сісмонді» [24, с. 35].

В. Ф. Цих не лише добре знав європейську медієвістику. Він навіть спробував класифікувати зарубіжну історичну науку на кілька напрямів. Проте його ознайомлення із зарубіжною медієвістикою апіорі не виключало і деяких «білих плям». В. Ф. Цих відверто визнав, що «не мав випадку ознайомитися» з відомими в науковому світі творами Г. Лудена. Тому кращим посібником з історії середніх віків В. Ф. Цих назвав німецький твір Ф. Л. Г.

фон Раумера (в тексті — «Ремера — С. Л.), незважаючи на його «синхроністичний метод викладу» [24, с. 100-101, 118]. Сам же В. Ф. Цих наполягав на тому, що середньовічну історію слід «викладати етнографічно» [24, с. 102].

Згадаємо й той факт, що, визнаючи «німецький спосіб викладання» ефективнішим для вищої школи, ніж французький, В. Ф. Цих вважав за необхідне ввести в навчальний процес вивчення історичних джерел [24, с. 103–104].

Як можна перекоонатися, учений, хоча і частково, торкався у своїй творчості джерелознавчого аспекту вивчення історії середніх віків. Наявність джерельної бази для вивчення епохи середньовіччя В. Ф. Цих вважав цілком достатньою не тільки для твердження про те, що «історія середніх віків відома нам набагато більше ніж стародавня», але і «для складання систематичної докладної історії подій європейських народів, і, що ще важливіше, для зображення першого періоду розвитку їх громадського і розумового утворення» [24, с. 9].

В. Ф. Цих був першим медієвістом українських земель Російської імперії, який на сторінках монографії запропонував план вивчення середньовіччя й основних його пріоритетів. У магістерській дисертації виділяв такі програмні, ключові об'єкти вивчення історії середніх віків: «..характер германських народів, їхні звичаї і постанова; різні зародки громадськості; картини Європи під час загального руху народів; заняття новими народами земель; зміна способу їхнього життя і відносин; боротьба елементів громадянського побуту германців із залишками римського; ст. Карла Великого; феодальна система; роздроблення феодальних земель; муніципальна система; її походження та боротьба з феодалізмом, внутрішній її розвиток, з'єднання її з владою монархічною; поступове піднесення єдиновладдя; занепад феодальної системи; походження класу вільних землевласників» [24, с. 112].

З усього цього переліку об'єктів вивчення виділимо заявлені В. Ф. Цихом ключові для медієвістики дефініції «феодальна система» і «феодалізм». З одного боку, вищенаведений текст надто лаконічний, щоб формулювати однозначні заяви, але, з іншого, сама послідовність викладу головних подій і явищ середньовіччя дозволяє говорити, принаймні, про те, що феодальна система остаточно склалася вже після правління Карла Великого. У цій феодальній системі, у дусі сучасної йому науки, В. Ф. Цих виокремлював не соціально-економічні, а політичні ознаки: «роздроблення феодальних земель», як силу, ворожу королівській владі і «муніципальній системі» [24, с. 112]. Незважаючи на сучасні дискусії навколо проблеми феодалізму, у пострадянській медієвістиці в цілому стійка думка про те, що «аграрна історія середньовіччя, по суті, — історія того, як виник, розвивався і вмирав феодалізм» [4,

с. 75]. Деякі вчені передають близьку думку в дуже завуальованій формі [20, с. 7–8]. І в тому, і в іншому випадках визнано величезну значимість саме тих аспектів феодалізму, яких не помічав не тільки В. Ф. Цих, але і багато хто з його іменитих сучасників.

Додамо: хоча В. Ф. Цих і пропонував істотно перебудувати викладання загальної історії, про внутрішній зміст його лекцій дуже стримано відзивався М. І. Костомаров [12, с. 20]. А В. П. Бузескул, який володів конспектами лекцій попередника з історії європейських держав у XV–XVI ст., стверджував, що В. Ф. Цих майже нічого не читав про Лютере й загалом про Реформацію, «про гуманістів, навіть німецьких, ні слова» [2, с. 4].

Ці рукописи до нашого часу, на жаль, не збереглися. Пошук цих рукописів, безумовно, являє собою головну перспективу подальших досліджень у цьому напрямі, оскільки їхній зміст, можливо, дозволить дещо інакше розставити акценти у творчості В. Ф. Циха як історика-медієвіста.

Аналіз цієї творчості свідчить про те, що В. Ф. Цих належав до найпрофесійніших вітчизняних істориків 1830-х рр. Основою його історіософських поглядів був романтизм із деякими запозиченнями з гегелівської філософії. Для розуміння значення науково-педагогічної діяльності В. Ф. Циха варто зважати на те, що вітчизняна медієвістика в той час ще остаточно не виокремилася як галузь історичної науки, а її представники відрізнялися вкрай низькою науковою продуктивністю. Незважаючи на те, що В. Ф. Цих читав курс історії середніх віків не щороку і не надавав йому переваги у викладанні порівняно з іншими періодами загальної історії, він присвятив дослідженню цієї проблеми магістерську дисертацію «Про спосіб викладання історії» (1833). Її зміст відбиває як традиційні, так і новаторські підходи до вивчення проблем середньовіччя. В. Ф. Цих — перший медієвіст українських земель Російської імперії, який у друкованій формі запропонував план вивчення середньовіччя та його основних пріоритетів. Загалом В. Ф. Цих критично ставився до рівня досліджень більшості зарубіжних медієвістів кінця XVIII — початку XIX ст., хоча і повторював їхню оцінку середньовіччя, як добу «варварства» і занепаду культури. Науково-педагогічна діяльність В. Ф. Циха відбувалася в період, який можна вважати, головним чином, періодом популяризації досягнень, накопичених медієвістикою Західної Європи, і це завдання Володимира Францевича можна вважати цілком виконаним.

Список літератури

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей университета св. Владимира (1834-1884). — К. : Тип. ун-та, 1884. — 723 с.
2. Бузескул В. П. О лекциях В. Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х гг. прошлого века / В. П. Бузескул. — Х. : Печатное дело, 1910. — 7 с.

3. Бузескул В. П. Всеобщая история и её представители в России в XIX — начале XX вв. / В. П. Бузескул. — Л. : Изд-во АН СССР, 1929. — Ч. 1. — 218 с.
4. Винокурова М. В. Английский манор XVI — начала XVII в.: новые подходы к старым проблемам / М. В. Винокуров // Средние века. — М., 2004. — Вып. 65. — С. 73–116.
5. [Владимирский-Буданов М. Ф.]. История имп. университета Св. Владимира / [М. Ф. Владимирский-Буданов]. — К. : Тип. ун-та, 1884. — Т. 1. — 674, XLII, IV с.
6. Верхнелужицко-русский словарь: 36 тыс. слов / Сост. К. К. Трофимович. Под ред. Ф. Михалка и П. Фёлькеля. — М. : Изд-во «Русский язык»; Бауцен: Народное изд-во «Домовина», 1974. — 564 с.
7. Гегель Г. В. Ф. Сочинения / Г. В. Ф. Гегель. — М.; Л. : Соцэкгиз, 1936. — Т. 8. — 396 с.
8. Дегуров А. А. Критика истории и её защищение / А. А. Дегуров // Речи, произнесённые в торжественном собрании императорского Харьковского университета 30 августа 1808 г. — Х., 1808. — С. 32–47.
9. Записка о состоянии и действиях императорского университета св. Владимира в течение 1835–36 академического года // Записка и речь, читанные в торжественном собрании императорского университета св. Владимира 15 июля 1836 года. — К., 1840. — С. 3–11.
10. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. — Х.: Тип. А. Дарре, 1908. — V, 558, XII с.
11. Историчний факультет Київського національного університету (1834–2004) / Під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. — К. : Прайм-М, 2004. — 354 с.
12. Костомаров Н. И. Литературное наследие / Н. И. Костомаров. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича. 1890. — 521 с.
13. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 — первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. — Х. : ХГАК, 2009. — 688 с.
14. Объявление публичного преподавания наук в императорском Харьковском университете по определению Совета, от 17 августа 1832 по 30 июня 1833 года. — Х. : Тип. ун-та, 1832. — 14 с.
15. Обзорение публичного преподавания наук в императорском Харьковском университете по определению Совета, имеющего происходить от 17 августа 1833 по 30 июня 1834 года. — Х. : Тип. ун-та, 1833. — 13 с.
16. Обзорение преподавания наук в императорском университете Св. Владимира на второе полугодие 1835/36 уч. году. — К. : В тип. ун-та, 1836. — 8 с.
17. Обзорение преподавания наук в императорском университете Св. Владимира в 1836/37 уч. году. — К. : В тип. ун-та, 1836. — 8 с.
18. Павлович А. И. Чешско-русский словарь: 52 тыс. слов. — 8-е издание / А. И. Павлович. — М. : Изд-во «Русский язык», 1989. — 831 с.
19. Потульніцький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX ст. / В. А. Потульніцький. — К. : Либідь, 2002. — 480 с.

20. Решин А. И. Дар и некоторые аспекты проблемы становления феодализма в современной медиевистике / А. И. Решин // Средние века. — М., 2004. — Вып. 65. — С. 3–44.
21. Рудаков В. Цих Владимир Франкович / В. Рудаков // Русский биографический словарь. — СПб., 1901. — Т. 19. — С. 496–497.
22. Стельмах С. Исторична думка в Україні XIX — початку XX ст. / С. Стельмах. — К. : ВЦ «Академія», 1997. — 175 с.
23. Толстой И. И. Сербскохорватско-русский словарь: 54 тыс. слов / И. И. Толстой. — М. : Изд-во «Русский язык», 1982. — 736 с.
24. Цых В. Ф. [О способе преподавания истории]. Решение вопроса: По причине беспрестанного умножения массы исторических сведений и распространения объёма истории, не оказывается ли нужным изменить обыкновенный способ преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах? / В. Ф. Цых. — Х. : Тип. ун-та, 1833. — 128 с.
25. Цых В. Ф. О цели и пользе высших учебных заведений / В. Ф. Цых // Записки и речи, читанные при открытии университета Св. Владимира 15 июля 1834 г. — К., 1840. — С. 85–119.
26. Шульгин В. История университета св. Владимира / В. Шульгин. — СПб. : Тип. Рюмина и К., 1860. — 230 с.

Надійшла до редколегії 16.11.2012 р.

УДК 94 : 681.854 (470)

О. В. СИНЕОКИЙ

ЗАГУБЛЕНІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО ГРАМЗАПИСУ: «EXPRESSZ EGYÜTTES», «СЕДМОРИЦА МЛАДИХ», «ANGEL VLADKOVIC GROUP ABC»

Висвітлено «білі плями» в історії радянського грамзапису, вперше в науковій літературі викладено результати дослідження артефактів грамзапису окремих виконавців та рок-груп з країн Східної Європи за часів соціалізму. Особливе місце в авторському підході надано систематизації інформації щодо рекордингових джерел.

Ключові слова: «Фірма Мелодія», грамзапис, рок-музика.

Освещаются «белые пятна» в истории советской грамзаписи, впервые в научной литературе изложены результаты исследования артефактов грамзаписи отдельных исполнителей и рок-групп из стран Восточной Европы во времена социализма. Особое место в авторском подходе отведено систематизации информации о рекординговых источниках.

Ключевые слова: «Фирма Мелодия», грамзапись, рок-музыка.

The publication highlights the «white spots» in the history of the Soviet record. In the first time in the scientific literature, the author presents the results of the study of artifacts record individual performers and rock bands from Eastern Europe during the communist era. A special place is given to the author's approach to the systematization of information sources of recording.

Key words: «Firm Melody», Recording, Rock Music.

Кожний етап історичного розвитку формує свої специфічне середовище й умови функціонування та розвитку системи соціальної комунікації, одним з елементів якої є інститут рекордингу. Роль грамзапису рок-музики в державах «Східного блоку», що створила широкий тематичний спектр музичних фонограм — від зразків фолк-року до класичного хард-року, — у зміні соціально-інформаційного життя суспільства досить значна. Вона є свого роду дзеркалом, яке відбиває життя й інтереси людей поза політичними пріоритетами, безцінним джерелом інформації стосовно історії повсякденності.

Минуле ст. нерозривно пов'язане з ерою соціалізму, тому ми зосередилися переважно на дослідженні поставленої проблеми в Радянському Союзі й інших у минулому соціалістичних країнах Східної та Центральної Європи. Такий інтерес зумовлений і тим фактом, що багатьох з описуваних держав сьогодні на мапі світу вже не існує.

В інформаційно закритій ідеологічній системі, якою була світова прокомуністична співдружність, виник і набув самостійного розвитку феномен соціалістичного рекордингу, в зміст якого ввійшли особливі компоненти, що суттєво відрізняли це явище від західної рекорд-індустрії з її соціальними парадоксами. І все ж неможливо переоцінити культурно-історичного значення грамзапису рок-музики за соціалізму, про що свідчить безліч імен авторів та виконавців, якість музичного матеріалу яких зовсім не нижче за загальноновизнані західні зразки «класики» популярної музики.

Відтак, постає питання про дослідження причин та умов становлення і розвитку рекордингових фірм у системі інститутів соціальної комунікації Східної Європи в другій половині ХХ ст. З огляду на те, що інститут грамзапису рок-музики завжди був і сьогодні залишається особливим комунікативним явищем, яке має суттєвий соціальний вплив на розвиток суспільства, зокрема за соціалізму, саме в нових інформаційних умовах є актуальною розробка концепції східноєвропейського рекордингу, що потребує ґрунтовного вивчення минулого досвіду в цій сфері.

До розгляду різних грамзапису, історії грамплатівки, а також дослідження сучасних соціотехнологічних реформацій у рекординговій сфері популярної музики дедалі частіше звертаються сучасні російські й українські дослідники: С. Агеев, Л. Антонов, А. Аршинов, С. Ахтямов, В. Бокарьов, Т. Букіна, В. Василевський, Л. Васильєва, Є. Воронянський, В. Горбатов, А. Горохов, Н. Зільбербрандт, А. Ільїн, Г. Кнабе, В. Козін, О. Кочанов, Д. Кондаков, І. Кондакова, М. Краснов, Я. Левчук, А. Муратов, Д. Муратова, В. Нікамін, А. Петухов, А. Пройдаков, І. Савінков, Є. Савицька, Ф. Софронов, А. Тихонов, С. Тихонов, О. Шерел та ін.

З небагатьох сучасних авторів, у чиїх публікаціях простежується інтерес до вивчення грамзапису в країнах Східної Європи, наявні досить фундаментальні дослідження західних лейблів, виконані деяким із зарубіжних (англомовних і німецькомовних) учених.

Предметом публікації є радянська концепція грамзапису східноєвропейської рок-музики. Це перше дослідження подібної спрямованості в Україні, мета якого полягає в розкритті комунікативних аспектів особливостей грамзапису радянською «Фірмою Мелодія» фонографічної продукції країн Східної Європи, що раніше були соціалістичними.

Соціалістична школа грамзапису року у світовому історичному масштабі фактично являє собою інститут грамзапису року країн Східної Європи.

Найчастіше перше ознайомлення радянських меломанів з творчістю виконавців із соціалістичних країн відбувалося завдяки щомісячному суспільно-політичному та літературно-музичному ілюстрованому звуковому журналові «Кругозор» з гнучкими пластинками. Так, у 1971 р. з липневого номера журналу «Кругозор» розпочався конкурс на найцікавіші аранжування та виконання пісень радянських композиторів зарубіжними співаками. Значна частина конкурсантів представляла соціалістичні країни. Зокрема, це були чеські співачки Їтка Зеленкова і Ладко Кодзеркова, польські — Слава Пшибильська та Ірена Санторо, болгарські виконавці М. Іончев, М. Кирилова та Г. Бейко. У номері 11 «Кругозору» за 1971 р. у категорії «Премії Сопота» був представлений польський рок-музикант Чеслав Неман [1].

У третьому номері за 1972 р. на дванадцятій сторінці — чехословацький естрадний співак Вальдемар Матушка [2]. У 1972 році в № 5 «Кругозору» (категорія «Естрада планети») розміщені дві пісні болгарського співака Бісера Кірова [3].

На одинадцятій звуковий сторінці листопадового випуску «Кругозору» за 1972 р. звучить пісня Карела Готта «Радістю життя», Ганна Герман співає пісню «Подібна правді», а також югославський ансамбль «ЧЕРВОНІ КОРАЛИ» (CRVENI KORALI) виконує «Мій пан Бепо» [4].

У 1974 р. в № 11 звукового журналу «Кругозор» у рубриці «Гости Москви» представлені записи угорської поп-зірки Шаролоти Залатнаї, польського ансамблю «БРАТСТВО КУРКОВЕ-1791» і кубинської співачки Нерейди Наранхо [5].

Особливе місце в радянського слухача 1970-х рр. посідав угорський ансамбль «ЕКСПРЕС», який, до речі, істотно поступається в рейтингу багатьом іншим мадярським рок-групам, адже він не подарував жодної кавер-версії ні радянському шинкарському

репертуарові, ні репертуарові вітчизняних груп, ні програмам танцмайданчиків.

Ансамбль був створений в Угорщині в 1962 р. під назвою «EXPRESSZ EGYÜTTES» спочатку як диксиленд-група. Друге слово в назві групи «együttes» означає «комбінований». Іноді угорська версія слова «Expressz» замінялася на поширеніше «Express».

Тут слід зробити застереження, щоб не сплутати угорський «ЕКСПРЕС» із німецькими групами, що мають в українській транскрипції близькі назви. Груп з такою назвою було три — 1) оп-група, створена в 1969 р. в Baden-Württemberg (ФРН) як «SKIPPIES» і в 1982 р. перейменована на «FERNANDO EXPRESS»; 2) «EXPRESS BAND» (іноді просто «EXPRESS»), більше орієнтована на Jazz-Rockm Swing, Tango, Cha-Cha, Rhumba, Mambo, до складу якого входили Jim Mackin, Reinhold Reiter, Eb Jensen, Jürgen Schwarze, Jim Jensen; 3) «EXPRESS» — рок-група зі Східного Берліна, що була заснована в 1972 р. й до закінчення 1970-х рр. стала на міжнародному музичному ринку однією з найуспішніших східнонімецьких груп. Особливої популярності останній «ЕКСПРЕС» набув у 1980-ті рр. чомусь у Чехословаччині, але кардинальна зміна соціальної структури, зокрема входження НДР до складу ФРН, відбилася на динаміці фонографічного ринку Східної Європи. Сукупність цих факторів, імовірно, позначилася на діяльності групи, яка в 1989 р. припинила своє існування.

Але повернімося до характеристики фонографічної продукції, виробленої в УНР і Радянському Союзі угорським «ЕКСПРЕСОМ».

В основному складі «ЕКСПРЕСА» були такі музиканти — Kalmusz Pál (саксофон), Kangyal Ferenc (ударні), Malek Miklós (духові), Magyar Csaba (клавішні), Silye Attila (бас-гітара), Solymos Antal (Tóni) (гітара і лідер-вокал). До речі, Malek Miklós у 1970-80-ті рр., паралельно з роботою в «ЕКСПРЕС», успішно продовжував свою кар'єру з виконання класичної музики, відзначившись участю в таких проєктах, як: «Hívogató» (1974), «Angyalföld» (1978), «Kicsik És Nagyok» (1978), «Ha Felszáll A Kód» (1981), «Téli Mese» (1982), «Lepketánc» (1983), «Elégia» (1984), «Éjfél Után» (1985), «Pas De Deux» (1986), «Újpesti Orgonák» (1987), «Walzer» (1990).

Творчу діяльність «ЕКСПРЕС» активно здійснював у період з 1963 по 1986 рр. Здебільшого, репертуар був орієнтований на поп-рок з активною участю духової секції. Найвідомішими піснями «ЕКСПРЕСА» за всю історію його кар'єри стали «Ó, Egy Kis Csók» (1968), «Szállj, Szállj, Madár» (1968), «Kislány, Vigyázz» (1971), «Ne Félj Semmit» (1972), «Jani» (1972), «Hull Az Elsárgult Levél» (1973), «Jöjj Hozzám» (1975), «Véletlen» (1975), «Drágám»,

«A Harmonikás» (1977), «Vártalak» (1977), «Ahogy A Két Szemeddel Nézel» (1977), «Olyan Jólesik» (1981).

Протягом певного періоду «ЕКСПРЕС» працював як оркестр, що супроводжував концерти, радіо- і танцювальні шоу, а також для запису на той час більш відомих артистів угорської естради, таких як Коós János і молода Kovács Kati. Саме в цьому контексті й відбувся в 1970 р. на «Мелодії» випуск платівки співака Яноша Кооша в супроводі вокально-інструментального ансамблю «ЕКСПРЕС» (Д-028213-14). У деяких джерелах указано й інший каталожний номер цієї платівки — Д-00028643-44. Основна частина тиражу цього диска надрукована Ташкентським заводом грамплатівок.

До речі, достеменно не вдалося визначити (здебільшого через відсутність єдиної системи числення), скільки всього «Фірма Мелодія» видала платівок «демократів». Але, якщо вважати угорський «ЕКСПРЕС» біт- чи рок-групою, саме цю платівку умовно можна назвати одним із перших дисків-гігантів східноєвропейських рок-музикантів, виданих «Мелодією» в СРСР.

І знову слід сказати кілька слів про співвідношення термінів. Тих же Радмілу Караклаіч, Ганну Герман, Бісера Кірова або Карела Готта навряд чи впевнено можна долучити до «демократичного року». А якщо «демократи» представляли винятково східноєвропейську рок-сцену, то як бути, наприклад, з угорською групою «NEOTON FAMILIA», яка виникла як правонаступник прог-рок-групи «NEOTON» і дівочого поп-тріо «KÓSVABÁK», перетворившись до початку 1980-х рр. на яскравий диско-колектив, творчість якого обґрунтовано набула світового визнання, а альбоми та сингли випускалися не тільки в соціалістичних країнах.

У серії «Мелодії друзів-70» вийшов мінійон Д-00028663-4, записаний уже власне самим «ЕКСПРЕСОМ», на якому були присутні чотири пісні, зокрема «Мой друг «Медный граф»», «Сумерки», «Зеленые стебли кукурузы» і версія бітловської «Обла-ди, обла-да».

У середині 1970-х рр. «ЕКСПРЕС» бере активну участь як самостійний колектив у різних регіональних фестивалях і здобуває перші місця у двох національних пісенних конкурсах — «Tessék Választani!» (1975) і «Made in Hungary» (1976).

У цьому ж 1976 р. в СРСР виходить повноцінний лонгплей «ЕКСПРЕС» (С60 06823-4), головним виробником якого став базовий радянський сублейбл «Мелодії» — Априлівський завод грамплатівок. Зауважимо, що оригінальні назви пісень на угорській на всіх платівках, які були видані «Мелодією», не вказувалися, пропонувався тільки російський переклад.

Було два варіанти кольорового конверта із зображенням учасників групи: оригінальний, виданий у роки виходу платівки, і пізніший, який вийшов у 1978 р. для додрукованого тиражу.

У 1977 р. «Мелодія» видала другий довгограючий диск «ЕКС-ПРЕС» (С60-09353-54). Цей вініловий диск групи був виготовлений на Апрелівському і Ризькому заводах грамплатівок, причому так само, як і в першому разі, в 1978 і 1980 рр. обидва заводи додруковували тираж, але частина платівок реалізовувалася в інших, «неіменних» конвертах. Деякі дослідники відзначають, що ця платівка була видана взагалі в чотирьох різних варіантах оформлення, але ми змогли відшукати тільки два іменних.

Виявляється, в 1977 або 1978 році (точніше визначити не вдалося) «ЕКСПРЕС» був на гастролях у Києві у великій збірній програмі і став головною ударною силою концерту, зігравши кілька пісень у другому відділенні, чим здобув вельми високу оцінку київської публіки. «ЕКСПРЕС», порівняно зі стандартами «класичних» радянських ВІА, складався із шести осіб, які досить кваліфіковано грали на музичних інструментах. Фронтменом ансамблю був співак і гітарист Тоні Шоймоши, який заспівав більшість пісень і виразно по-російськи оголошував номери. У кінці виступу він дозволив собі такий жарт: «А зараз я заспіваю вам свою найулюбленішу пісню. Найулюбленішу — тому що я сам її написав». І «ЕКСПРЕС» виконав веселу пісеньку «Йди ко мне» з першого диска, виданого фірмою «Мелодія».

У кінці 1970-х рр. по Центральному телебаченню було показано музичну програму у форматі «Фільм-концерт», що цілком складалася з виступу «ЕКСПРЕСА» у вигляді телекліпів і називалася «Серебряный экспресс». Імовірно, ця програма була знята в Угорщині й приурочена до виходу платівки з аналогічною назвою в себе на батьківщині в 1979 р. Музичний стиль ансамблю зазнав деяких трансформацій відповідно до данс-тенденцій, ставши легковажнішим, навіть дещо «диско-подібним», але з активним використанням духових інструментів.

У Радянському Союзі платівка «Серебряный «Экспресс» (С60-12689-90) третій лонгплей групи. Диск було випущено практично відразу після виходу цього релізу в Угорщині в 1979 р. Московським, Ленінградським і Ташкентським заводами грамплатівок у кольорових конвертах, але без зображень самих учасників групи. У 1982 р. Ташкентський завод додрукував певну їх кількість під номером С60-12689/4-1. Угорський оригінал називався «EXPRESS EGYÜTTES» — «Ezüst Express» (1979).

Більшість пісень усіх трьох довгограючих дисків «ЕКСПРЕСА», виданих у Радянському Союзі, написана учасниками групи, серед яких основними авторами залишалися Ференц Конд'ел і Тоні Шоймоши.

І, нарешті, остання платівка «ЕКСПРЕСА» у вигляді мінйону вийшла в Радянському Союзі в 1982 р. (7", 33 RPM, С62-13065-66), подаючи компіляцію з пісень попереднього «Серебряного

Експреса». Мінйон був виданий досить обмеженим накладом Ташкентським заводом грамплатівок.

Отже, Ташкентський сублейбл «Мелодії» активно виробляв угорський поп-рок.

Цікаво, що платівки «Express I» (1976) і «Express II» (1977), видані радянської фірмою грамплатівок, наявні в офіційній дискографії групи. І якщо друга платівка являє собою своєрідну компіляцію раніше виданого в Угорщині матеріалу, то перший диск винятково ексклюзивний, оскільки записаний і випущений тільки в СРСР.

У самій же Угорщині були видані такі довгограючі вінілові диски «ЕКСПРЕСА»: — «Jöjj Hozzám» (Hungaroton-Pepita, 1977), «Ezüst Express» (Hungaroton-Pepita, 1979), «Időgép» (Hungaroton-Pepita, 1981), «Slágerexpress» (Hungaroton-Pepita, 1985), а також перевидана на компакт-диску збірка «Aranyalbum 1.–2.» (2001) [6].

Остання — подвійний диск, являє собою CD-збірку пісень «ЕКСПРЕСА» за період з 1968 по 1984 рр. До речі, це єдине перевидання пісень групи на компакт-диску, підданих цифровому ремастерингу у 2001 р.

Таким чином, жоден з оригінальних альбомів цього угорського ансамблю до цього часу офіційно не був перевиданий ані в самій Угорщині, ні в інших країнах. Фонографічний же матеріал, який можна знайти в Інтернеті, являє собою «піратську» оцифровку вінілових оригіналів.

Оригінальний диск «Jöjj Hozzám» виданий «Пепітою» в 1977 р.

Останній повноцінний лонгплей «ЕКСПРЕСА» вийшов в Угорщині під лейблом «Pepita» в 1981 р. під назвою «EXPRESS» — «Időgép» (Pepita — SLPX 17670, Album, 1981). Термін «Időgép» по-угорськи означає «Машина часу», але жодного відношення до однойменної групи, яка набирала популярність у ті роки в СРСР, не має. Цей диск у Радянському Союзі офіційно не перевидався, але деяким радянським меломанам вдалося його придбати в оригіналі на декадах угорських грамплатівок.

У 1976 р. «Мелодія» видає грамплатівку із записом вокально-інструментального ансамблю «СЕМЕРО МОЛОДЫХ» (С60-07165-6). Пісні виконувалися трьома мовами — сербсько-хорватською (2, 4, 7, 9, 10), англійською (3, 11) та російською (5, 6, 8).

Оформлення диска було декількох видів. Так, на конверті, зробленому Ризьким заводом грамплатівок, поміщені фотографії учасників ансамблю, а на яскраво розфарбованих конвертах від Априлівського заводу — ні зображень музикантів, ні інформації про колектив не було — тільки згадка про керівника: Любиш Міліч. Але, напевно, мало хто з меломанів знає, що вперше фонограми цього колективу стали доступні радянському слухачеві за

13 років до випуску вище названого диска-гіганта: ще в 1963 р. Ризький завод грамплатівок у простому паперовому конверті видав патефонну платівку югославського естрадного ансамблю «СЕМЬ МОЛОДЫХ», на якій були два треки — «Когда я пошел на Бембашу» і «Черные глаза у тебя, девушка».

Цей ансамбль є однією з перших біт-груп Югославії. Точна назва колективу — «SEDMORICA MLADIH» (іноді «7 MLADIH» або «СЕДМОРИЦА МЛАДИХ»), який був створений 29 вересня 1959 р. в Белграді й виконував як сербський фольклор в естрадній обробці, так і власні композиції в стилі поп-рок (точніше буде все ж називати це раннім балканським бітом).

Група з успіхом видавалася на більшості югославських лейблів, зокрема на «ZKP RTLJ», «Jugoton», «PGP-RTB», «Jugodisk». Учасниками колективу в різний час були такі югославські музиканти, як Nebojša Dančević (piano, vocals), Milutin Vasović (guitar, vocals), Ljubiša Stošić (bass, vocals), Branislav Todorović (drums, vocals, 1959-78), Zarija Raković (trumpet, vocals), Ljubiša Milić (trombone, vocals), Vladislav Vasilic (clarinet, tenor saxophone, vocals, 1959-63), Jova Radovanović (clarinet, tenor saxophone, vocals, 1963-91), Nebojša Kunić (drums, vocals, 1978-91).

Платівка, яка була аналогічною до диска, виданого в СРСР (до речі, на один рік раніше, тобто в 1976 р., ніж перший лонгплей у себе на батьківщині в Югославії — лише в 1977 р.), на югославських лейблах не випускалася, тому цю платівку іноді долучають до офіційної дискографії цього ансамблю, а іноді — ні.

У другій половині 1970-х рр. група з концертами виступала в Радянському Союзі, зокрема в Харкові, де, крім вельми своєрідних, наповнених гумором авторських композицій, звучали яскраві хіти з репертуару «LES HUMPHRY SINGERS», «SWEET» і деяких інших західних зірок, які югославський ансамбль чудово виконував. Офіційно про розпад групи було оголошено в травні 1999 р.

Ще однією цікавою для радянського меломана югославської групи є Ансамбль Ангела Владковича ABC — ANGEL VLADKOVIĆ GROUP ABC.

На жаль, ми не змогли з'ясувати абсолютно правильне написання імені та прізвища керівника цього проекту, оскільки в різних джерелах використовуються різні варіанти — A. Vlatković, Angelo Vlatković, Angel Vladković, A. Владкович, A. Влаткович, Ангел Владкович, Ангело Владкович. З невідомої нам причини ні в жодному з вивчених нами «рідних» югославських рок-видань — енциклопедій і довідників про цей гурт інформації немає. Тому історія групи зібрана нами «по крихтах».

Дебютом Ангело Владковича як композитора було написання музики до короткометражного фільму «Kad Bi Ribe ..» (1960). Назвемо його інші ранні фонографічні проекти, які виходили на

югославських лейблах: участь у збірних платівках як композитора й аранжувальника Angelo Vlatković — «Festival Zabavne Muzike Opatija 60» (LPY-V-76, LP, Comp., Jugoton, 1960), «Popularni Šlageri U Duetu» (EPY-3116, 7", EP, Jugoton, 1961), «Beogradsko Proleće» (LP 536 7", EP, PGP RTB, 1961), «Opatija 61» (LP 5900, LP, Comp., PGP RTB, 1961), «Opatija 61» (EP 50910, 7", EP, PGP RTB, 1962), «Duo «DD» — U Čemu Je Stvar» (EP 50190, 7", EP, PGP RTB, 1963).

Уперше назва А. Влатковичем «ABC» була використана в 1963 р. на диску Perica Stojančić і KVINTET A-B-C «Lucia» (EP 50225, 7", EP, PGP RTB, 1963), на якому були записані енергійні композиції в стилі «біт» і «рок-н-рол».

З 1963 по 1967 рр. як професійний висококласний аранжувальник Ангело Влаткович працював з такими музикантами, як Nada (Esperanza), Radmila Karaklajić, Ivana Nikolić, Ana Štefok, Vanja Stojković, і в деяких інших проектах, іноді виступаючи як композитор.

У СРСР було видано три різних грамплатівки цього проекту. У різних випадках і на різних заводах з вироблення грамплатівок використовувалося кілька варіантів конвертів і назв колективу: «ABC», «Ансамбль Ангела Владковича ABC» і просто «Эстрадный ансамбль ABC».

У 1975 р. на «Мелодії» виходить 7 "EP — Вокально-Инструментальный Ансамбль «ABC» (С62-05669-70), де записана версія пісні «БІТЛЗ» «О милая» (в оригіналі «Oh! Darling»).

У 1977 р. випущений перший диск-гігант у яскраво-червоному конверті під простою назвою «Вокально-инструментальный ансамль ABC» (ЗЗС60-05811-12). Солисти: П. Коларов, В. Стойкович, М. Мутавджіч.

Пояснювальний напис на конверті цієї платівки свідчить: «Вокально-инструментальный ансамбль ABC — один из наиболее популярных эстрадных коллективов Югославии, с успехом выступающий у себя на родине и за рубежом: в Болгарии, Польше, ГДР, Венгрии, Италии. Ансамбль частый гость в Советском Союзе. Слушатели с большим теплом принимают югославских гостей. Меняется репертуар ансамбля, в коллектив приходят новые способные музыканты и певцы, но неизменным остается его творческое кредо — популяризировать лучшие музыкальные произведения народов Югославии. В этом — немалая заслуга руководителя коллектива — ищущего музыканта А. Владковича. Солисты ансамбля — молодые талантливые исполнители. Среди них — популярная певица Ваня Стойкович».

Для інформації: Павел Коларов раніше грав у створеній у 1962 р. хорватській поп-групі «DELFINI», записавши з нею на «Юготони»

два сингли, а після «ABC» співпрацював з хорватським біт-бендом «MLADI BATALI».

Другий диск-гігант називався «Естрадний ансамбль ABC» (С60-11974). Солісти В. Стойкович і В. Хамшич. Рік випуску на лейблі й конверті не вказано.

Третім диском-гігантом був «Ансамбль Ангела Владковича ABC» (С 60-15383-4). Априлєвський ордену Леніна завод грамплатівок, Ленінградський завод грамплатівок і Ризька студія грамзапису — один варіант оформлення, Ташкентський завод грамплатівок ім. М.Т. Ташмухамедова — інший. Запис зроблено в 1979 р., але диск видано в 1981 р.

Таким чином, у СРСР за десять років, з 1971 по 1981 р., було випущено п'ять платівок різного формату (одна як супроводжуючий оркестр, один сингл і три лонгплея). Усього нами знайдено чотири варіанти різного оформлення платівок «ABC», що виходили в СРСР у різні роки. Можливо, їх може бути й більше [7, с. 170-173].

Отже, на основі викладеного матеріалу доходимо головного висновку: грамзапис рок-музики в СРСР пройшов довгий і непростий шлях. Дослідження підтвердило гіпотезу про те, що в другій половині ХХ ст. сформувався таке самобутнє мультикультурне і досить цілісне явище, як соціалістична школа грамзапису популярної музики, одним з компонентів якої є рок як соціально-комунікативний феномен.

Радянська «Фірма Мелодія», широко використовуючи виробничі потужності Априлєвського, Ленінградського, Ризького, Ташкентського, Тбіліського і Бакинського заводів грамплатівок, а також Московського дослідного заводу «Грамзапис», випускала перевидання східноєвропейських музикантів, оригінали яких були записані на національних лейблах, не укладаючи ліцензійних угод на випуск фонографічної продукції.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні рекордингових систем країн Східної Європи, що раніше входили до соціалістичного табору, а також у докладному розгляді новітніх тенденцій, що виникають у рекординговій та філофонічній сферах Східної Європи.

Список літератури

1. Премии Сопота // Кругозор. — 1971. — №11. — С. 10.
2. Хрипунова Р. Вальдемар Матушка (Эстрада планеты) / Р. Хрипунова // Кругозор. — 1972. — №3. — С. 12.
3. Ермишев В. Бисер Киров (Эстрада планеты) / П. Ермишев // Кругозор. — 1972. — №5. — С. 12.
4. Чекрыгина С. Карел Готт и Анна Герман (Гости Москвы) / С. Чекрыгина // Кругозор. — 1972. — №11. — С. 11.

5. Чекрыгина С.Ш. Залатнаи, ансамбль «Братство Куркове-1791» и Н. Наранхо (Гости Москвы) / С. Чекрыгина // Кругозор. — 1974. — №11. — С. 11.
6. EXPRESS EGYÜTTES // A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://hu.wikipedia.org/wiki/Express_együttes.
7. Синеокий О.В. Бит двух цивилизаций : Сага о правовой грамзаписи поп-музыки до и после гибели мировой системы социализма / О. В. Синеокий ; [Петар Янятович (г. Белград, Сербия), Йозеф Раж и Михал Чимера (г. Братислава, Словакия) — предисловие, Игорь Куприянов (г. Москва, Россия) — послесловие] ; под. ред. А.В. Галина. — Вып. 3 (Серия «Рок Восточной Европы»). — М. : Изд-во ИП Галин А.В., 2012. — 520 с.

Надійшла до редколегії 03.12.2012 р.

УДК 007.304: 655.11

Н. С. ПОДОЛЯКА

ВІД «БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ЗБРОЇ» ДО «СЛОБОЖАНЩИНИ»: ЕВОЛЮЦІЯ ОДНОГО РАДЯНСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА

Розглянуто діяльність Сумського обласного (газетного) видавництва («Більшовицька зброя»).

Ключові слова: *видавництво «Більшовицька зброя» (Суми), історія видавничої справи.*

Рассмотрена деятельность Сумского областного (газетного) издательства («Більшовицька зброя»).

Ключевые слова: *издательство «Більшовицька зброя» (Суми), история издательского дела.*

The article deals with the activity of the Sumy (the regional newspaper) publishing house («Bilshovitska zbroya»).

Key words: *publishing house «Bilshovitska zbroya» (Sumy), the history of the publishing business.*

Досвід видавничих структур Сумщини ХХ ст. досі не висвітлено і майже не впроваджено в практику сучасних видавництв. Але навіть фрагментарна ретроспектива діяльності Сумського обласного (газетного) видавництва («Більшовицька зброя») може допомогти дослідникам незаангажовано проаналізувати загальні процеси, що відбувалися у вітчизняній видавничій справі, з усіма негативними й позитивними наслідками в економічній і особливо духовній сферах.

Головним джерелом інформації з вищезазначеної теми слугують архівні документи (фонди Державного архіву Сумської області: Р — 3461 Сумське обласне управління в справах поліграфії та видавництва, 3 од. зб., 1945 — 1947 рр.; Ф. Р — 3462 Сумське обласне управління в справах поліграфії та видавництва, 2 од. зб., 1951 — 1952; Ф. Р-4319 Управління в справах видавництва,

поліграфії та книжкової торгівлі виконавчого комітету Сумської обласної Ради народних депутатів, 252 од. зб., 1964–1979 рр., Описи). У них зберігаються річні звіти видавництва, які містять описову та статистичну частини.

Значний масив друкованої продукції відображений у картотеці місцевих видань Державної обласної універсальної наукової бібліотеки та в каталогах найбільших бібліотек України.

Мета — дослідити діяльність Сумського обласного видавництва в межах історичного часу його існування, виявити головні напрями роботи.

Видавнича справа на Сумщині за радянських часів здебільшого була пов'язана з виданням газет. На початку 20-х рр. особливий попит у повіті мала газета «Власть Советов». І редакція, і друкарня працювали в одному приміщенні. Крім газет, у Сумах виходила лише незначна кількість друкованої продукції: службові документи, методичні вказівки, пізніше — листівки передового досвіду.

Сумська область виникла в січні 1939 р. До того часу (принаймні в 1935) в Сумах уже виходила друком районна газета «Більшовицька зброя» [19, с. 165]. 20 вересня 1935 р. заступник голови ЦВК СРСР Г. І. Петровський приймав у Кремлі екскурсію робітників Сумського району, організовану газетою. До делегації входили кращі робітничі й колгоспні кореспонденти, для яких при газеті організовано двомісячні курси робітників.

З 1939 р. газета стала органом Сумського обкому КП(б)У. Тоді в місті виходили друком дві обласні газети: «Більшовицька зброя» та «Більшовицька молодь». Можна припустити: оскільки головним напрямом роботи видавництва був друк газети, то і редакція, і друкарня, і видавництво працювали в одному приміщенні й унаслідок цього мали єдину назву. У картотеці місцевих видань Сумської державної обласної універсальної наукової бібліотеки є каталожна картка, яка містить бібліографічний запис на книгу «Соціалістична Сумщина», що вийшла друком у видавництві «Більшовицька зброя» в 1939 р. [20]. Щодо газети, то вона з жовтня 1941 існувала як орган підпільного обкому партії [21, с. 162]. У книзі «Історія преси і журналістики» О. В. Ленського читаємо: «На початок 1943 р. частина області знаходилася в радянській зоні, і тому в с. Миропілля розташувалася обласна друкарня і редакція газети “Більшовицька зброя”» [12, с. 301].

У фонді Сумської державної обласної універсальної наукової бібліотеки знаходимо й видання першого тому «Наукових записок» Сумського державного педагогічного інституту (нині Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка), датоване 1941 р. На звороті титульної сторінки чітко зазначено «Друкарня в-ва “Б.З.”». Отже, видавництво в 1939–1941 рр. уже

існувало. Остаточо з'ясувати дату заснування складно, адже чіткого розмежування повноважень редакції газети та видавництва на той час не було.

З 1 жовтня 1948 р. видавництво стало обласним газетним, а в 1955 р. об'єдналося з відділом поліграфії та видавництв облуправління культури (яке на той час складалося із 63-х підприємств, зокрема однієї обласної, двох міських, 28 районних друкарень, міської та 31 районної редакції).

У 1964 р. створене обласне управління по пресі. З 1969 — редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, який мав дещо обмежені права — це стосувалося видання художніх книг, а також обсягів книжкових видань. 18 вересня 1972 р. управління по пресі виконкому обласної Ради депутатів трудящих перетворено на управління в справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі. У 1989 р. редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву набув права видавати художню літературу. Щорічно виходило близько 300 найменувань друкованої продукції. 1990 р. він дістав назву «Видавництво "Слобожанщина"», а 2009 р. був ліквідований.

Головною метою діяльності будь-якого видавництва чи видавничої організації є підготовка і виробництво друкованої продукції. Основою її є сукупність різноманітних за формою, змістом, обсягом, характером інформації, структурою, періодичністю та призначенням видань. Будь-який окремих їх вид, з одного боку, має свої специфічні особливості, а з іншого — немало й спільних ознак, властивих будь-якому виданню.

Спробуємо виокремити основні види книжкових і аркушевих видань видавництва. Отже, окрім різних бланків (частка яких у загальному обсязі складає більшу половину), майже 80 % друкованої продукції — офіційні видання суспільно-політичної тематики. Редагували такі рукописи ті редактори, які мали не лише багатий практичний досвід, а й високу «ідеологічну підкованість». Ознака часу: тематичні плани для кожного видавництва повинні були починатися з тих видань, які орієнтувалися винятково на ідеологічне обслуговування партійних цілей. Це були твори, присвячені виконанню рішень чергового партійного з'їзду, річниці дня народження В. І. Леніна, дня утворення компартії України чи СРСР.

Так, у 1947 р. видавництво «Більшовицька зброя» видало «Положение о выборах в местные Советы», «Указ Президиума Верховного Совета СССР о награждении передовиков сельского хозяйства», «Указ о награждении передовиков животноводства», плакати з біографіями кандидатів у депутати до місцевої Ради, заклики [1]. Наступного, 1948 р. — брошури «О недостатках и мерах улучшения работы с агитаторами Сталинградской партийной

организации» и «Положение о выборах народных судов» [2]. У 1950-му опублікована брошура «Обращение ЦК ВКП(б) к трудящимся по сбору подписей под Стокгольмским воззванием», витрати на друкування якої склали значну суму — 5938 крб. [3]. Таким чином, одним із головних завдань видавництва була підготовка до друку наказів, постанов і розпоряджень уряду.

Інший значний за обсягом блок становили науково-виробничі та науково-популярні видання із сільськогосподарської тематики. Під пильною увагою партійного керівництва в післявоєнні роки перебував досвід передовиків сільського господарства. Зруйновані колгоспи, в яких основною робочою силою стало жіноцтво, потребували нових методів господарювання. До того ж голод 1948 р. знесилив колгоспні господарства.

Будь-яка пропаганда, що має на меті формування поглядів людей, їхнього світогляду, переконань і спонукання їх до певних практичних дій на основі цих поглядів і переконань і, особливо, від якої залежить доля ідеології, повинна звертатися до окремих особистостей. Тому й друкується безліч матеріалів, у яких читач може ототожнити себе з його героями, відчути велич людини праці, порівняти зі своїми досягненнями. Це надає можливості відчувати підтримку, розуміти те, що він теж особистість. Водночас такі видання — спонукання до дії для громадян, які намагалися ототожнити себе з ушлявленими людьми країни.

Тому особливої актуальності набувають нариси про Героїв Соціалістичної Праці. За останніми даними, на Сумщині цього високого звання були удостоєні 126 осіб. Двічі Героєм Соціалістичної праці стала доярка, завідувач ферми колгоспу ім. В. І. Леніна с. Токарі-Бережки Лебединського району Сумської області Марія Харитонівна Савченко (1913 — 2005).

1948–1949 рр. для Сумщини були особливо «врожайними». Звання Героя Соціалістичної Праці отримали тридцять передовиків сільського господарства. Тільки в с. Слобода Буринського району таких було п'ятеро. Зважаючи на потреби часу, видавництво «Більшовицька зброя» видало брошуру «Герой Соцтруда М. Рубан» [3].

Марина Петрівна Рубан (1907–1999) у колгоспі «Жовтень» с. Рубани Охтирського району Сумської області в повоєнні роки очолювала ланку, яка в 1947 р. на ділянці 9 га збрала по 31,4 ц/га пшениці, високий урожай цукрових буряків.

Досвід трудівниці полів засобами друкованого слова мали поширити в усіх колгоспах області. Вражає наклад видань: 17 тис. 500 примірників трьох брошур («Герой Соцтруда М. Рубан», «О недостатках и мерах улучшения работы с агитаторами Сталинградской партийной организации» та «Положение о выборах народных судов») [4].

У 1952 р. в м. Суми відбулася обласна сільськогосподарська виставка. На виконання постанови № 3054 Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 13 вересня того року «О проведеніи районных и областных сельскохозяйственных выставок в 1952 году» рішенням виконкому Сумської обласної Ради депутатів трудящих та бюро обкому КП(б)У на додаток до постанови № 1327 від 15 серпня 1952 р. «О проведеніи массовой сельскохозяйственной пропаганды на областной сельскохозяйственной выставке 1952 года и культурном обслуживании участников и посетителей выставки» видавництву «Більшовицька зброя» з обласного бюджету було виділено 13 тис. крб. на видання брошур і листків про досвід передовиків сільського господарства. Обласному сільськогосподарському управлінню зобов'язувалися надати чотириста кілограмів газетного паперу, отриманого через Держплан Ради Міністрів УРСР [5].

Певну частку видавничої продукції склали наукові, наукововиробничі та виробничо-практичні видання Сумської сільськогосподарської дослідної станції, заснованої ще в 1905-му за клопотанням Сумського повітового земства. Зокрема, в 1950 р. накладом 1 тис. примірників у видавництві «Більшовицька зброя» вийшла друком праця кандидата сільськогосподарських наук Л. І. Горелкіна «Чумиза — новая сельскохозяйственная культура». Брошуру розповсюджувало безплатно Сумське обласне управління сільського господарства. Тоді ж накладом 2 тис. 600 примірників було видано й «Методические указания по приготовлению и применению в колхозах органоминеральных гранулированных удобрений».

У 1958 р. Сумська державна сільськогосподарська дослідна станція разом із Сумським обласним відділенням товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР у видавництві опубліковано декілька брошур із серії «Сумська обласна виставка передового досвіду». На обкладинці кожного такого видання зображення вхідних воріт до міського парку відпочинку, де відбувалася виставка, зі скульптурами робітника та колгоспниці. Згин брошур прикрашає український орнамент, кольорова гама — від сірого до жовтого. Видання здійснювалися як українською, так і російською мовами. Розповсюджувалися безплатно. Наклад — 2 тис. примірників кожного [13; 18; 22; 23].

Деякі брошури обласного видавництва мали позначку «Для службового використання». Переважно це були доповіді про строкове виконання планів розвитку сільського господарства колгоспів області, матеріали з нарад голів колгоспів. До початку засідань обласної Ради депутатам видавався «Блокнот агітатора» (до серпня 1955 р. таких вийшло 16 номерів), щось на зразок перекидного календаря в малому форматі. За змістом — матеріали для бесід про європейську безпеку, підготовку до чергового з'їзду

КПРС, хроніку агітаційно-масової роботи партії, виробничі досягнення Країни Рад. Наклад таких видань сягав 3 тис., розповсюджувався безплатно і готувався відділом пропаганди й агітації Сумського обкому КПУ. Фінансувався відповідно.

Великі складнощі мало видавництво через те, що в 1947 р. за рішенням облвиконкому без дозволу Укрполіграфвидаву видало аполітичний «Геологический очерк Сумской области». Співробітники «не забезпечили до виходу у світ видання повного розповсюдження, внаслідок чого на складі видавництва наявна нереалізована готова продукція на суму 5,0 тис. крб.» [8]. Від Укрполіграфвидаву надійшла вказівка: заборонити без дозволу видавати неперіодичні видання. Сьогодні ця книга — раритет. Напевне, як і багато подібних, у яких немає марксистської точки зору, вона була вилучена зі складу і знищена.

У квітні 1941 р. вийшов друком перший том «Наукових записок», підготовлених редакційною комісією Сумського державного педагогічного інституту (відповідальний редактор М. В. Бутко), присвячений десятиріччю заснування Сумського інституту соціального виховання. Збірка містила наукові праці викладачів з питань фізики, хімії, біології. Розпочинався текст статтею «Підсумки десятирічної роботи». А перша доповідь орієнтувалася на ідеологічні потреби суспільства й мала назву «Про книгу Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг»» (автор М. В. Бутко виголошував її на науковій конференції, присвяченій 120-й річниці з дня народження Ф. Енгельса). У передмові [текст подаємо зі збереженням орфографії книги] зазначено: «Професорсько-викладацький колектив інституту, озброєний рішенням XVIII конференції ВКП(б), прийнятий великим бажанням рухатись вперед, докладе всіх зусиль, щоб далі ґрунтовніше й ширше розгорнути наукову роботу, приділяючи значно більше уваги розробці питань, що мають важливе значення для соціалістичного будівництва» [14, IV]. Наклад збірки — 200 примірників. Книга містить чорно-білі ілюстрації, таблиці, схеми, особливим оформленням не визначається. Червоного кольору оправа відповідає як урочистості події, так і ідеологічній концепції. Наявні помилки друкування (залишені чисті аркуші паперу, на яких мали б розмістити ілюстрації). Папір уже позовк від часу.

Як не дивно, серед друкованої продукції обласного видавництва знаходимо не лише книги, які відтворювали діяльність партійних органів та місцевого керівництва, а й глибокі історико-краєзнавчі розвідки. Серед таких і досі особливий попит мають праці П. А. Сапугіна. Краєзнавство Павло Андрійович любив з молодих літ. Невипадково 1920 р. влаштував у Великописарівській школі (нині смт. Велика Писарівка Сумської обл.) один з перших у республіці краєзнавчих музеїв, протягом двадцяти років поповнював його і в

1940 р. на основі шкільного створив районний музей. Йому також належить близько 200 краєзнавчих публікацій у місцевій і республіканській пресі. У 1950-их рр. вийшли друком праці викладача «Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині» [16], «П. А. Грабовський у рідному краї» [15], «Події російсько-шведської війни 1708 — 1709 років на Сумщині» [17].

У 70-их рр. ХХ ст. особливу увагу видавництво приділяє виданню листівок, які містили так звані «соціалістичні зобов'язання» працівників різних установ та організацій області. Серед них — надрукована листівка «Социалистические обязательства коллективов полиграфических предприятий и книготорговых организаций Сумского областного управления по делам издательств, полиграфии и книжной торговли на 1977 год».

Видавництво реагувало й на «особливо врочисті» події, як-то святкування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна (1970), 40-річчя Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки молоді (1959). Було видано плакати «Заповітам Леніна — вірні! Ленінський урок в колгоспі «Комінтерн» Недригайлівського району» та «Навстречу 100-летию со дня рождения В. И. Ленина (1870–1970)» (Суми, 1968).

Сумське обласне відділення товариства для поширення політичних і наукових знань протягом післявоєнних років опублікувало декілька брошур на допомогу лекторам. У 1969 р. навіть надрукований «Календарный план ленинских народных чтений на предприятиях и стройках, в учреждениях и учебных заведениях, по месту жительства трудящихся г. Сумы, посвященных 100-летию со дня рождения В. И. Ленина» [11].

У 1980-ті рр. переважно видавалися буклети, листівки та програмки концертів і вистав. Поліпшилося поліграфічне виконання.

І все ж таки головним напрямом роботи видавництва залишалося видання обласної газети. Із часу заснування вона виходила раз на тиждень, але не регулярно, а пізніше — двічі на тиждень. Протягом 1948 р. «Більшовицька зброя» друкувалася форматом 84 x 60 см, накладом 30 тис. примірників, 259 номерами (приблизно 22 номери на місяць). Загальний наклад опублікованих номерів — 7 млн 770 тис. Підвищено якість виконання газети, особливо заголовків [7]. У 1949 р. вийшло друком 257 номерів (замість 260 запланованих). Зменшилися прибутки від подання оголошень, видавництво припустило перевитрати за статтею «Фотохроніка ТАРС» [8]. У 1950 р. середній наклад газети сягнув 30 тис., причому з порушенням графіка газета вийшла друком 136 разів через вину друкарні, редакції, РАТАУ [9]. З лютого 1953 р. наклад газети збільшився до 35 тис. [10]. Під назвою

«Більшовицька зброя» газета проіснувала до 1953 р., потім була перейменована на «Ленінську правду», згодом — «Сумщина».

Отже, діяльність Сумського обласного (газетного) видавництва — важливе явище в суспільно-політичному житті регіону. Проаналізувавши видавничу продукцію, можна відстежити основні напрями ідеологічного й духовного розвитку нації. Звичайно, діяльність видавництва переважно зосереджувалася на випуску агітаційних листівок і газети «Більшовицька зброя». Це не дивно, оскільки громадсько-політична преса має потужний потенціал формування громадської думки. Інформуючи про поточні події й аналізуючи їх, вона впливає на свідомість читачів, їх життєві орієнтири. В умовах ідеологічного зомбування суспільства в післявоєнні роки ХХ ст. та боротьби за сфери впливу на читача ці функції були надзвичайно важливими, адже ЗМІ є могутнім інструментом оперативного управління масовою свідомістю, а потрапивши під контроль певної політичної сили, вони стають інструментом політичного панування.

Однак, друк методичної, наукової та науково-популярної літератури для аграрного сектора набув не меншої значимості. Незважаючи на ідеологічний контроль, спостерігається збільшення обсягів наукової літератури, особливо із сільського господарства.

Список літератури

1. Державний архів Сумської області (Держархів Сумської обл.), ф. Р-3460, оп. 1, спр. 1, арк. 94-97.
2. Держархів Сумської обл., ф. Р-3460, оп. 1, спр. 2, арк. 80-87.
3. Там само, спр. 4, арк. 1-4.
4. Там само, спр. 2, арк. 80-87.
5. Там само, ф. Р-2196, оп. 9, спр. 714, арк. 195.
6. Там само, ф. Р-3460, оп. 1, спр. 1, арк. 80-81.
7. Там само, спр. 2, арк. 80-87.
8. Там само, спр. 1, арк. 80-81.
9. Там само, спр. 4, арк. 1-4.
10. Там само, спр. 7, арк. 2-5.
11. Календарный план ленинских народных чтений на предприятиях и стройках, в учреждениях и учебных заведениях, по месту жительства трудящихся г. Сумы, посвященных 100-летию со дня рождения В. И. Ленина. — Сумы, 1969. — 45 с.
12. Ленський О. В. Історія преси і журналістики / О. В. Ленський. — Суми : Ткачов О. О., 2009. — 400 с., іл.
13. Литвин В. Г. Торф — важливий резерв збільшення внесення органічних добрив та підвищення врожайності сільськогосподарських культур: (З досвіду роботи колгоспів Червоного та Ямпільського районів) / В. Г. Литвин. — Суми, 1958. — 20 с.
14. Наукові записки. Том 1. / Народний комісаріат освіти УРСР; Сумський державний педагогічний інститут. — Суми: Друкарня в-ва «Б. З.», 1941. — 232 с.

15. Сапухін П. П. А. Грабовський у рідному краї / П. Сапухін. — Суми, 1957. — 26 с.
16. Сапухін П. Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині / П. А. Сапухін. — Суми, 1956.
17. Сапухін П. Події російсько-шведської війни 1708-1709 років на Сумщині / П. Сапухін. — Суми, 1958. — 35 с.
18. Скиба І. А. За високий урожай картоплі / І. А. Скиба. — Суми, 1958. — 12 с.
19. Социалистическое строительство на Сумщине, 1921 — июнь 1941: сб. документов и материалов / [Сост. Е. В. Великород, Л. Г. Довжинец, И. А. Ильченко и др.; редкол В. Д. Скрышник (отв. ред.) и др.]. — Х.: Прапор, 1983. — 239 с.
20. Соціалістична Сумщина. До виборів у місцеві Ради депутатів трудящих. — Суми: Більшовицька зброя, 1939. — 91 с., 3 л. іл.
21. Сумы: Краткая справочная книга / Б. А. Гапонцев, В. И. Лозько, А. Кипайтулов и др. — Х.: Прапор, 1979. — 180 с.
22. Тихонов Н. И. Экономический подъем общественного хозяйства колхоза: (Из опыта колхоза им. Ленина Лебединского района) / Н. И. Тихонов. — Сумы, 1958. — 32 с.
23. Томашевський Д. П. Кукурудза на Сумщині / Д. П. Томашевський. — Суми, 1958. — 40 с.

Надійшла до редколегії 21.12.2012 р.

УДК 728.83(477.54/.62+477.52)

О. Ю. БІРЬОВА

МАЄТКИ РОДИНИ ШИДЛОВСЬКИХ НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Характеризуються маєтки родини Шидловських у Слобідській Україні.

Ключові слова: дворянство, маєток, садибний будинок, архітектурний стиль.

Характеризуются усадьбы семьи Шидловских в Слободской Украине.

Ключевые слова: дворянство, имение, усадебный дом, архитектурный стиль.

The article characterize a farmstead of the Shidlovsky's family in the Slobidska Ukraine.

Key words: nobility, country seat, farmstead house, architecture style.

Тематика українського дворянства є доволі актуальною, оскільки впродовж тривалого часу залишалася поза увагою науковців. Слобідське дворянство мало свої особливості порівняно з дворянами інших регіонів. Російський уряд не визнавав нащадків колишньої козацької старшини до 1785 р. і не надавав їм тих привілеїв, якими користувалися російські дворяни. Однією

з таких козацьких родин Слобожанщини були Шидловські, котрі заснували заміські маєтки.

Мета статті — дослідити садибне будівництво родини Шидловських на Слобожанщині.

І. Срезневський відзначає, що представники родини Шидловських приїхали до Слобожанщини під час переселення в 1645–1647 рр. із Задніпровської України [9, с. 5]. Цю думку спростував П. Губський, котрий говорить про переселення Шидловських із Польщі до Московської держави [5, с. 299].

Джерельні свідчення, які надає Філарет, говорять, що початкова форма прізвища була «Шилов», але згодом змінена на «Шидловський». У виписці за 1705 р. згадується вже про полковника Федора Шидловського [10, с. 240], який на початку XVIII ст. змінив своє прізвище. Зміна прізвища на благозвучніше пояснюється тим, що представники козацької старшини прагнули довести слобідському суспільству своє шляхетське походження, виводячи свій родовід з аристократичних родин гербового дворянства. На початку XVIII ст. зміна прізвищ була поширеним явищем серед вищої верстви суспільства.

У 1786 р. складений список осіб, занесених до Дворянської книги. Серед відомих прізвищ у ньому відзначені й Шидловські [6, с. 32].

Федору Шидловському, полковнику Харківському й Ізюмському, належало немало земель на території Слобожанщини. Це право вільної заїмки він отримав разом зі званням полковника. У своїх маєтностях полковник побудував будинок, який є зразком оселі заможного козацтва Слобідської України початку XVIII ст. Відомості про це містить опис житла Шидловського, який зберігся в документі, виданому С. Шидловським під назвою «Матеріали для нарису службової діяльності Шидловських у Слобідській Україні 1696–1721 рр.» [11]. Він надає уявлення про те, яке оздоблення мали панські будинки часів бароко на Слобожанщині.

У Ф. Шидловського одна з осель — це чотири світлиці та чотири кімнати з коморами. Більших розмірів передбачалася споруда в селі Рождественському, але вона так і не була завершена. Будинок планували зробити з дев'ятьма світлицями, кімнатами та коморами (світлицями називали кімнати дерев'яного будинку, які не мали конкретного призначення, а такі ж кімнати кам'яного будинку — палатами). Ф. Шидловський побудував лише вісім кімнат із трьома печами; вікна цих приміщень були скляними і захищеними ґратами. Використання скла свідчить про те, що оселі полковників мали переваги порівняно з житлом пересічного козацтва, оскільки в будинках звичайних громадян вікна робили з повстини або слюди. Із середини стіни будинку Ф. Шидловського

були вибілені. У декількох світлицях розміщувалися печі із зелених кахлів.

Щодо внутрішнього оздоблення, то з опису майна Шидловського видно, що основними складовими інтер'єру були меблі; більшість цінних меблів була привізною, а прості — виготовлені місцевими майстрами. В інтер'єрі полковника використовувалося багато тканин. У Ф. Шидловського оселю прикрашали дванадцять скатертин (сім швабських, чотири українські й одна голландська), тридцять хусток та рушників, вишитих золотом, сріблом і шовком [11, с. 100]. Він мав тринадцять різних килимів перської, турецької та української роботи і ще два, ймовірно, харківського виробництва.

У полковника Ф. Шидловського було сорок вісім ікон. Також в описі є дані про посуд, зброю, одяг тощо. Саме кількість і матеріал цих речей свідчили про заможність їх власника.

Після Полтавської битви Петро I конфіскував майно деяких слобідських полковників. Такими діями монарх відповідав на скарги його оточення. Подібна постанова була видана полковнику Федору Володимировичу Шидловському. Підставою для арешту стало звинувачення його в пограбуваннях на польській території під час Північної війни [5, с. 308]. Є. Альбовський відзначає, що це звинувачення було наклепом. Насправді опальні дії уряду пояснюються тим, що полковник заборонив князю Меншикову стягати побори з купців [1, с. 98]. Згідно з вироком, Шидловський позбавлявся всіх своїх звань і маєтків. Його землі переходили до новоприбулих волохів на чолі з князем Кантеміром. Цей факт підтверджує жалувана грамота від 1718 р., відповідно до якої маєтності Шидловського в Харківському й Ізюмському полках, а також у Курському повіті передавалися до волоського господаря князя Кантеміра, окрім земель, закріплених за його родичами [3, с. 193]. Сімсот десять дворів, що належали полковникові, розподілили між іноземцями.

У власності Шидловських залишилося майно, яке було за 3 роки до цього закріплене царською грамотою й передане племіннику Ф. Шидловського Лаврентію Івановичу Шидловському.

Сини Лаврентія Григорій та Роман і їх нащадки продовжували будівництво родинних маєтків на Слобожанщині.

Найвідомішою садибою Шидловських є маєток у селищі Старий Мерчик сучасного Валківського району Харківської області, який від Федора Шидловського передали його племіннику Лаврентію Івановичу, згодом Роману Лаврентійовичу, а потім синові останнього Григорію Романовичу Шидловському. Саме Григорій Романович наприкінці 70-х рр. XVIII ст. побудував садибу. До складу ансамблю належали: палац, два одноповерхові й один двоповерховий флігелі, двоповерховий амбар, два прості великі льохи, інші

службові приміщення та церква. Мерчицький ансамбль з його палацом, господарськими службами, флігелями, амбарами, парком і садом відзначав дослідник Г. Лукомський, назвавши його взірцем садибного будівництва Слобожанщини [7, с. 40].

Двоповерховий палац побудовано в класичному стилі. Серед фахівців існують розбіжності щодо визначення архітектора палацу. Г. Лукомський в описі Мерчицького палацу зазначає: «Ничью "руку" не наминает архитектура дворца» [7, с. 64]. Він припускає, що проект будівлі міг належати відомому архітекторові П. Ярославському. Такого висновку науковець дійшов на підставі подібності в деталях палацу та церкви в с. Бабаї Харківського повіту, автором якої був П. Ярославський. Г. Лукомський не підтримує версії належності проекту палацу О. Паліцину, а схильний до того, що архітектор головного будинку маєтку в с. Старий Мерчик — зодчий польського походження.

Дослідник садиби П. Губський стверджує, що палац побудований за проектом Растреллі [5, с. 332]. Розбіжності в поглядах на авторство підтверджують унікальність цієї пам'ятки, яка не подібна до інших витворів слобідських майстрів.

Ще одну точку зору стосовно цього палацу наводить Ю. Асєєв у праці, присвяченій вивченню архітектури України, в якій відзначає, що проект будинку в комплексі споруд належить П. Ярославському, учневі В. Баженова — відомого російського майстра. План П. Ярославського вплив місцевий архітектор О. Паліцин [2, с. 88]. Цю ж думку щодо зазначеного питання поділяє Т. Борисова [4, с. 58].

Мерчицький палац побудований із цегли й оштукатурений. В основі плану двоповерхового палацу — витягнутий прямокутник з криволінійними торцями. Планування вздовж паркового фасаду анфіладне, з двостороннім розміщенням кімнат, в іншій частині — вільне, з приміщеннями криволінійної форми. У західному торці велика овальна зала з перекриттям на два яруси. Входи облаштовані з бокових фасадів, на перший поверх — через тамбури, на другий — по зовнішніх критих сходах.

В архітектурі будинку зроблено акцент на лицеву сторону. Головний північний фасад палацу на поперечній осі акцентований портиком, пілони якого з трьох сторін оздоблені канелюрованими пілястрами з капітелями іонічного ордера, прикрашеними гірляндами. Цей мотив перенесено на пілястри крайніх ризалітів будови.

На відміну від декоративної насиченості головного фасаду, парковий фасад менш пластичний. Середній виступ прикрашений чотирма пілястрами, але вони не мають того рельєфу, який притаманний пілястрам передньої сторони. Наличники вікон першого поверху простіші, ніж на головному фасаді, між вікнами двох поверхів розміщені вінки зі стрічками.

Фасади прикрашені рустами та скульптурними вазами на п'єдесталах у півциркульних нішах, барельєфними композиціями над нішами та вікнами першого поверху, ліпними гірляндами під вікнами другого поверху торцевих стін. Над портиками і торцевими стінами — ступінчаті фронтони.

Своєрідність архітектури будинку полягала в тому, що у високому цоколі, на якому споруджено будинок, розміщувалися печі, від яких нагрівалися стіни зали й вітальні. Зала палацу овальна в плані, з багатою ліпниною у фризі, який зображує гірлянди, перевиті стрічками з бантами. Парадне приміщення прикрашали портрети, мармурові бюсти, красиві люстри, вишукані екземпляри меблів. За свідченням В. І. Ярославського, О. О. Паліцин заохотив Григорія Романовича Шидловського змінити меблі в будинку та створити бібліотеку.

Г. Р. Шидловський свого часу був найвідомішим поміщиком губернії, обіймаючи посаду віце-губернатора, він часто влаштував бали й урочисті прийоми. Зберігся опис посуду на такому обіді: столовий сервіз увесь зі срібла (супові посудини, соусники, таці, ножі та виделки). Підставками на столах для порцелянових стоп слугували кришталеві дошки, іноді вони були присипані різнокольоровими пісками у вигляді чудових ландшафтів. Ці столові речі застосовувалися не лише за своїм безпосереднім призначенням, а і як елементи декору інтер'єру.

До ансамблю також входив західний флігель кінця XVIII ст., який замикав парадний двір із заходу, побудований із цегли, оштукатурений, у плані прямокутний, одноповерховий з плоскими перекриттями. Східний флігель замикав двір зі сходу, був із цегли, оштукатуреним, одноповерховим. Флігелі класичного стилю побудовані в простіших формах, ніж будинок. Ці споруди використовувалися для гостей і помешкання дворецького. Третій двоповерховий флігель призначався для розміщення кухні та прислуги.

Амбар цегляний, оштукатурений, у плані квадратний, з високим фронтоном, плоскими перекриттями, двокамерного планування. На задньому дворі розташовувалися конюшні й сараї. У селі побудовано два кам'яні двоповерхові будинки: один — для священика, інший — для орендаря. Усі ці споруди, окрім палацу, були створені за планом О. О. Паліцина.

Садибний комплекс доповнювали парк і церква Всіх Святих. Неподалік від церкви — родинне кладовище. Усю садибу огорожував цегляний паркан.

Мерчицький парк — результат праці О. О. Паліцина. Цьому слобідському діячеві належать його планування і проєкт усіх паркових споруд [4, с. 59]. Парк — ландшафтного типу, розташований у живописній місцевості з чітко вираженим рельєфом біля річки

Мерчик. Під час його створення використано прийоми вільного розміщення стежок і насадження рослин. Перехідним елементом від будинку до парку слугував партер. У парку росло понад тридцять видів дерев: дуб, клен, ясен, липа, ялина, сосна та ін. Після побудування палацу сад з парком значно розширили.

У парку є три стави. Стежки посипали різнокольоровим піском у вигляді квітника. Біля підніжжя пагорба, поблизу ставу, був побудований грот. У парку розміщувалася ротонда у вигляді круглого храму на два поверхи [5, с. 333]. Красивим був круглий колодязь. По периметру парку розміщені різноманітні споруди: місточки, альтанки, грот, павільйони у вигляді ротонд та скульптура. Цей парк ландшафтного типу є одним зі зразків пейзажних парків в Україні.

Наприкінці XVIII — початку XIX ст. в сприйнятті природи і пейзажу проявився романтизм. У цей час, коли відчувалося намагання людини вдосконалити природу, створюються «натуральні» сади. На концепцію розвитку такого типу саду вплинуло сентиментальне ставлення до природи. Під час створення «натурального» саду не вирубували не лише старих дерев, а й чагарнику. Якщо біля будинку зберігалися залишки регулярного саду, то далі простирався подібний до лісу тінистий парк. Від будинку відходили прямі та вузькі алеї з тісною посадкою дерев, характерною для російських і українських парків. Асиметрична композиція регулярного парку, застосування криволінійних стежок і неправильної геометричної форми основних елементів — усе це було властиво паркам другої половини XIX ст.

Інший представник родини Шидловських — Микола Романович Шидловський — побудував садибу в селі Куньє Ізюмського повіту. Головною будівлею садиби був триповерховий палац: «У великому вестибюлі знаходилися парадні сходи, які вели в залу на другому поверсі. Тут, окрім зали, розміщувалися вітальні і кімната господині. На першому поверсі — картинна галерея, бібліотека та кабінет господаря» [8, с. 35]. Палац побудований приблизно одночасно з палацом Мерчицької садиби.

Ансамбль доповнювали різноманітні господарські служби, оранжерея, чудовий парк по обидві сторони ставу, церква та родинне кладовище. Храм-ротонда в Куньєму був закладений у 1822 р. на честь Покрови Пресвятої Богородиці, архітектор будівлі — М. Львов. Внутрішній храмовий простір збільшувався завдяки вбудованому всередину внутрішньому кільцеві колон, на які спиралися барабан та баня. Розкішна споруда — ротонда в три яруси. На кожному ярусі розташовано по дванадцять колон. Перший ярус являв собою своєрідну галерею, де вікна і колони чергувалися між собою [8, с. 36]. Баня була величезною, її висота — майже 40 сажнів (один сажень дорівнює приблизно двом метрам — це висота

дзвіниці Благовіщенського собору міста Харків). Окремо від церкви стояла дзвіниця у вигляді зменшеної копії церкви. Церква та дзвіниця були пофарбовані в чорний колір.

Таким чином, нащадки родини полковника Шидловського обіймали поважні посади в Харківській губернії. Опис, здійснений представником цієї родини, надає уявлення про інтер'єр оселі північної верхівки слобідського суспільства початку XVIII ст. Дворяни Шидловські були власниками чудових садибних комплексів Слобідської України, частина з яких не збереглася до нашого часу.

Вивчення громадської, політичної, економічної діяльності дворянських родин Слобожанщини є тематикою подальших досліджень.

Список літератури

1. Альбовский Е. История Харьковского слободского казачьего полка (1651 — 1765 гг.) / Е. Альбовский. — Х. : Тип. губерн. правления, 1895. — 218 с.
2. Асеев Ю. С. Репозитиві про архітектурні скарби / Ю. С. Асеев. — К. : Радянська школа, 1976. — 184 с.
3. Багалея Д. И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) / Д. И. Багалея. — Х. : Тип. К. П. Счасни, 1886. — Т. 1. — 358 с.
4. Борисова Т. М. Історичні та пам'ятні місця Харківщини / Т. М. Борисова, М. Т. Дяченко, М. В. Уманський. — Х. : Прапор, 1966. — 366 с.
5. Губський П. В. Старий Мерчик / П. В. Губський // Сторінки історії. Старий Мерчик. — Х. : Кліо, 1995. — С. 287–698.
6. Ильяшевич Л. В. Краткий очерк истории харьковского дворянства / Л. В. Ильяшевич. — Х. : Тип. М. Зильберберга, 1885. — 166 с.
7. Лукомский Г. К. Старинные усадьбы Харьковской губернии / Г. К. Лукомский. — Х. : Райдер, 2001. — 240 с.
8. Парамонов А. Ф. Усадьбы Шидловских в Изюмском уезде Кунье и Богуславское / А. Ф. Парамонов // Харьковский исторический альманах. Сб. тезисов и докладов междун. конф. — Х. : Райдер, 2003. — Прил. 4. — С. 32–39.
9. Срезневский И. И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени её заселения до преобразования в Харьковскую губернию / И. И. Срезневский. — Х. : Тип. окруж. штаба, 1883. — 24 с.
10. Филарет (Д. Г. Гумилёвский) Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Х. : Тип. Хар. ун-та, 1858. — Отд. 5. — 461 с.
11. Шидловский С. И. Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696 — 1727 гг., собранные и изданные С. И. Шидловским / С. И. Шидловский. — СПб. : Тип. князя В. П. Мещерского, 1896. — 267 с.

Надійшла до редколегії 30.11.2012 р.

ДО 85-РІЧЧЯ
ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

УДК 001.817:378.4(477.54-25)ХДАК "1964/1991"

М. М. КАНІСТРАТЕНКО, Г. Ю. НОВІКОВА

ПІДГОТОВКА ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ВИКЛАДАЧАМИ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ
КУЛЬТУРИ (1964–1991 РР.)

Висвітлюються діяльність науково-педагогічних працівників з підготовки кандидатських і докторських дисертацій, її результативність, аналізується основна проблематика наукових досліджень.

Ключові слова: дисертаційні дослідження, бібліотечна справа, культурно-освітня робота, мистецтвознавство, історія культури, науковий ценз.

Освещаются деятельность научно-педагогических работников по подготовке кандидатских и докторских диссертаций, ее результативность, анализируется основная проблематика научных исследований.

Ключевые слова: диссертационные исследования, библиотечное дело, культурно-просветительная работа, искусствоведение, история культуры, научный ценз.

The work of scientific and teaching staff at Candidate of Sciences and Doctor of Sciences theses, its effectiveness are examined. The main problems of scientific research are analyzed.

Key words: dissertation research, librarianship, cultural and educational work, art criticism, history of culture, scientific qualifications.

Із середини 50-х рр. ХХ ст. в Харківському державному бібліотечному інституті почалися докорінні зміни, пов'язані із започаткуванням підготовки фахівців за новою для України спеціальністю — «культурно-освітня робота». Подібне розширення профілю інституту було зумовлене зростаючою потребою комуністичного режиму в значній армії професійних пропагандистів домінуючої ідеології через існуючу розгалужену мережу закладів культури клубного типу, численні самодіяльні народні колективи. Перші масові випуски культосвітніх працівників-керівників самодіяльних театральних, хорових, інструментальних колективів, створення відповідних спеціальних кафедр і самостійного факультету культурно-освітньої роботи привели до чергової реорганізації інституту. Згідно з дозволом Ради Міністрів СРСР Рада Міністрів Української РСР прийняла постанову від 14 листопада

1964 р. № 1153 про реорганізацію Харківського державного бібліотечного інституту в Харківський державний інститут культури (ХДІК) [1].

На момент реорганізації інституту навчально-виховний процес забезпечувався 14-ма кафедрами, на яких працювало 119 штатних викладачів. Це кафедри:

1. Марксизму-ленінізму — 9 штатних викладачів (7 канд. наук, доц.);
2. Історії — 5 штатних викладачів (4 канд. наук, доц.);
3. Літератури — 8 штатних викладачів (5 канд. наук, доц.);
4. Бібліотекознавства — 10 штатних викладачів (3 канд. наук, доц.);
5. Бібліотечних фондів і каталогів — 5 штатних викладачів;
6. Бібліографії — 10 штатних викладачів (3 канд. наук, доц.);
7. Дитячої літератури та бібліотечної роботи з дітьми — 5 штатних викладачів (1 канд. наук, доц.);
8. Культурно-освітньої роботи — 11 штатних викладачів (4 канд. наук, доц.);
9. Теорії музики та фортепіано — 11 штатних викладачів;
10. Хорового диригування — 12 штатних викладачів (1 доц.);
11. Народних інструментів — 8 штатних викладачів;
12. Режисури — 10 штатних викладачів (3 канд. наук, доц.);
13. Іноземних мов — 8 штатних викладачів (1 канд. наук, доц.);
14. Фізичного виховання — 4 штатні викладачі [2, арк. 15].

Тобто зі 119 штатних викладачів тільки 32 мали наукові ступені кандидата наук та/чи вчені звання доцента. До того ж на 5-ти загальнонаукових кафедрах працювало 17 із 32 осіб, понад 50% усіх викладачів інституту із науковими ступенями чи вченими званнями, а на всіх спеціальних кафедрах із 85 викладачів лише 15 мали наукові ступені і вчені звання. У найгіршому стані перебував факультет культурно-освітньої роботи, де із 52 викладачів тільки 8 (15%) мали наукові ступені і вчені звання, а з 5-ти спеціальних кафедр факультету на двох — теорії музики і фортепіано, народних інструментів — не було жодного кандидата наук чи доцента.

Загальний науковий ценз науково-педагогічного складу інституту становив усього 27%.

Зрозуміло, що подальший розвиток ХДІК як вищого навчального закладу потребував кардинальних змін у підході до наукової роботи викладачів, висуваючи на перший план підготовку та захист кандидатських і докторських дисертацій. Однак відсутність власної аспірантури, неможливість здобувачів складати кандидатські іспити у своєму інституті суттєво гальмували цей

процес. Керівництво ХДІК намагалося максимально використувати можливості навчання викладачів і випускників інституту в аспірантурі провідних профільних вищих навчальних закладів, переважно Московського державного інституту культури (МДІК). За попередніми даними за період з 1964 по 1991 рр. завдяки навчанню в аспірантурі МДІК майже 30 викладачів інституту підготували й успішно захистили кандидатські дисертації. Підготовка фахівців вищої кваліфікації для ХДІК здійснювалася також в аспірантурах Київського державного інституту культури*, Харківського державного університету ім. О. М. Горького, інститутів АН УРСР та СРСР.

З 1964 р. у ХДІК розпочали друк республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», відповідальними редакторами якого були М. С. Демченко (до 1972 р.), а потім Є. П. Тамм. Протягом майже 30 років це був єдиний в Україні фаховий збірник, на сторінках якого друкувалися статті з актуальних проблем книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, бібліотечної освіти. Усього вийшло друком 32 випуски збірника [3, с. 15]. Видавався в інституті і збірник «Культурно-освітня робота» [2, арк. 125]. На сторінках збірників викладачі могли без жодних перешкод розміщувати статті з результатами своїх наукових досліджень, що прискорювало процес підготовки і захисту дисертацій. Щоправда, принаймні в перші роки виходу друком збірок, викладачі ХДІК недостатньо використовували можливості для оприлюднення власних результатів досліджень. Так у «Звіті про роботу ХДІК у 1966–1967 навчальному році» зазначалося, що в 3–5-му випусках «Бібліотекознавства і бібліографії» лише три дисертанти опублікували по одній статті [4, арк. 126].

Постійний контроль ректоратом процесу підготовки викладачами дисертаційних досліджень, зорієнтованість самих викладачів на втілення своїх наукових здобутків, наукових публікацій, так і кандидатських та докторських дисертацій, уже в перше десятиріччя існування ВНЗ у новій якості — інституту культури, забезпечили певні результати. За період з 1964 по 1974 рр. викладачі, аспіранти ХДІК захистили 22 дисертації, із них 2 докторські і 20 кандидатських. У 1969 р. завідувач кафедри культурно-освітньої роботи Г. Й. Чернявський захистив докторську дисертацію «Рабочее движение в Болгарии в период временной, частичной и относительной стабилизации капитализма» (1925–1929 гг.) [5, арк. 16], а в 1973 р. завідувач кафедри режисури В. К. Айзенштадт захистив докторську дисертацію «Русская советская историческая драматургия», й одержав науковий ступінь доктора мистецтвознавства [6, арк. 40]. З появою перших в історії інституту власних

докторів наук почалося формування двох нових напрямів наукових досліджень — болгаристики й історії та теорії мистецтв.

Що стосується захищених кандидатських дисертацій, то переважна їх більшість була спрямована на подальшу розробку проблем вітчизняного бібліотекознавства і бібліографознавства, книгознавства та видавничої справи, діяльності клубних установ, історії культури і культурно-освітньої роботи; дослідження суспільно-політичних процесів у СРСР і Україні.

Різним аспектам бібліотечно-бібліографічної та видавничої діяльності присвячені дисертації С. І. Волкової «Развитие и управление массовых библиотек РСФСР в годы второй пятилетки (1932–37)» (1968 р.); З. В. Гімальдінової «Становление и развитие сельских библиотек в Украине (1917–1959)» (1974 р.); Л. С. Іллічової «Библиографирование произведений основоположников марксизма-ленинизма и документов КПСС в указателях историко-партийной тематики» (1968 р.); Д. А. Кумок «Система каталогов и картотек областных детских библиотек (на материалах Украинской ССР)» (1971р.); Т. О. Скрипник «Коммунистическая партия — организатор издательского дела на Украине (1917–1920 гг.)» (1969 р.); О. І. Коломійченко «Издание и распространение произведений основоположников марксизма-ленинизма на Украине (1917–1920 гг.)» (1966 р.) та ін.

Дослідження окремих аспектів культурного будівництва та культурно-освітньої роботи набуло висвітлення в дисертаціях О. О. Мірошника «Деятельность политпросветучреждений по коммунистическому воспитанию трудящихся УССР (1926–1929 гг.); С. О. Піналова «Политико-просветительная работа Московской губернской комсомольской организации в восстановительный период (1921–1925 гг.)» (1967 р.); В. М. Шейка «Развитие системы государственного руководства культурным строительством (Из истории Наркомпроса РСФСР 1926–1932 гг.)» (1972 р.); А. Ф. Воловика «Пути повышения эффективности наглядной пропаганды и агитации клуба» (1972 р.) [7].

Різним аспектам філософії, політекономії, історії КПРС, літературознавства присвячено дисертації В. В. Гаряєва, І. Н. Гальперіна, М. О. Малиновського, Г. Я. Мамалуй, Л. М. Стеценко, Є. П. Тамма, С. Н. Трушевського, З. П. Школьнікової, В. П. Южаквої.

Таким чином, на початок 1974/75 навчального року в ХДІК працювало 2 доктори наук, професори, 1 професор, 44 кандидати наук (із них 27 доцентів), 3 доценти без наукового ступеня [8, арк. 1–7]. У порівнянні з 1964 р. їх чисельність збільшилася в півтора рази (з 32 до 50). Але за це десятиріччя значно збільшилася і чисельність штатних викладачів — з 119 до 195, що

привело навіть до незначного зниження загального наукового цензу професорсько-викладацького складу інституту — з 27% у 1964 р. до 25% у 1974 р. І тільки в наступні роки, із середини 1970-х до здобуття Україною незалежності в 1991 р., відбулося не тільки значне збільшення кількості штатних викладачів з науковими ступенями чи вченими званнями, але й суттєво розширився спектр наукових досліджень. Було створене підґрунтя для подальшого формування власних наукових шкіл.

З 1975 по 1991 рр. викладачами ХДІК була захищена одна докторська дисертація (у 1985 р. завідувач кафедри економічної історії і теорії Е. Л. Лортікян захистив докторську дисертацію «Возникновение и пути формирования системы народно-хозяйственного планирования в УССР (1917–1932) [9, арк. 78] та 73 кандидатські дисертації. Тематика дисертаційних досліджень була перш за все пов'язана з основними напрямками наукової діяльності як спеціальних, так і загальноінститутських кафедр. Викладачі спеціальних кафедр бібліотечного факультету продовжили розробку проблем бібліотекознавства: В. А. Мільман «Становление советского библиотековедения как общественной науки (1917–1925 г.г.)», Т. П. Самійленко «Сеть государственных массовых библиотек Украинской ССР. Основные направления развития (1959–1979 г.г.)»; О. М. Хропач «Проблемы библиотечного обслуживания промышленности региона (на материалах Украинской ССР)», Т. Х. Кім «Проблемы совершенствования массовой работы библиотек среди молодежи (на примере крупного города)», Н. П. Бурая «Клубы по интересам и любительские объединения при библиотеках как формы пропаганды книги и руководства читателем»; вітчизняної та закордонної бібліотечної освіти Є. А. Медведєва «Высшее библиотечное образование в ССР: проблемы формирования профиля (история, современное состояние, перспективы)», Є. М. Тодорова «Формування системи безперервної бібліотечної освіти в Народній Республіці Болгарії» та ін.

Суттєвим внеском у розробку нагальних проблем вітчизняного бібліографознавства стали кандидатські дисертації І. О. Вовченко «Становление советской библиографии в УССР (1917–1929)», Н. Ф. Колосової «Библиографические и типологические исследования технической книги Украинской ССР (1926–1932 гг.)», В. К. Удаलोвої «Отражение национального аспекта социальной жизни в библиотечно-библиографической классификации (на опыте внедрения ББК в библиотеках Украинской ССР)», С. С. Шматової «Становление и развитие советской рекомендательной библиографии по педагогике», І. М. Андрєєвої «Интернациональные тенденции в литературной библиографии»,

Л. М. Білан «Совершенствование методики библиографирования историко-партийных мемуаров».

Проблемам комплектування бібліотечних фондів, удосконаленню системи каталогів присвячені дисертаційні дослідження Н. М. Кушнарєнко «Координация комплектования фондов в условиях централизации сети государственных массовых библиотек», М. П. Васильченка «Современные проблемы комплектования фондов детских библиотек», В. В. Сєдих «Каталоги и картотеки централизованной библиотечной системы: свойства структура и пути совершенствования», Г. П. Терентєвої «Унификация системы каталогов и картотек областных юношеских библиотек», В. О. Погорєлової «Идеологическая направленность организации систематического каталога. Проблемы теории и практики». Зацікавленість серед фахівців викликала дисертація М. А. Низового «Становление и развитие советской статистики печати на Украине (1917–1936)». Усього ж у зазначений період викладачі випускових кафедр бібліотечного факультету захистили 22 кандидатські дисертації [7].

Викладачі факультету культурно-освітньої роботи продовжили дослідження діяльності клубних установ в умовах радянського суспільства (А. В. Гладких «Взаимодействие клуба и комсомола в интернациональном воспитании молодежи», А. В. Донцов «Общественное мнение как средство воспитания общественного долга в клубных учреждениях», В. П. Крєстьянов «Возрастание роли клубных учреждений Киргизии в коммунистическом воспитании трудящихся в период развитого социализма и строительства коммунизма», П. М. Курячий «Педагогические условия совершенствования работы клубов по трудовому воспитанию сельского населения», Ю. М. Нагорний «Наглядность как средство повышения эффективности лекционной пропаганды в клубе», В. Ю. Тополєвський «Совершенствование системы повышения квалификации клубных работников как важное звено перестройки культурно-просветительной работы (на материалах Украинской ССР», Т. В. Босєнко «Совершенствование деятельности клубных объединений по патриотическому воспитанию участников»); окремих аспектів культурного життя СРСР та країн так званого «соціалістичного табору» (Л. В. Анучина «Сельская интеллигенция и ее роль в повышении культуры села развитого социалистического общества», В. П. Камишнікова «Совместная деятельность КПУ и общественных организаций по интернациональному воспитанию трудящихся Украины (1926–1932 гг.)», І. Ф. Плотніченко «Пути совершенствования деятельности народных музеев по воспитанию подрастковой молодежи на революционных, боевых и трудовых традициях», М. П. Вєжинський «Свободное время

молодежи ЧССР и проблемы его организации средствами КПР», О. В. Кравченко «Югославско-советское сотрудничество в области культуры (1955–1985)» та ін.).

Цікавими і важливими для майбутнього становлення вищої мистецької освіти в ХДАК стали дисертаційні дослідження в галузі музичного мистецтва Є. О. Бортника «Формирование и развитие домрового искусства на Украине в аспекте русско-украинских музыкальных связей», І. І. Гулеско «Хор в квантово-ораториальних произведениях Г. В. Свиридова: принципы хорового мышления», І. С. Польського «Колядные циклы на Украине и в Белоруссии — их преестественные связи с новой социалистической обрядностью», О. Г. Рощенко «Историко-социальные типы функционирования музыкально-культурного наследия в композиторском творчестве». Проблеми театрознавства та театрального мистецтва висвітлювалися в працях А. З. Житницького «Актуальные проблемы теории драматургии цирка: Драматургия коверной клоунады — генезис, эволюция, типология, композиционные приемы и современное состояние», А. І. Кулішенко «Харьковский театр Революции — Харьковский театр имени Ленинского комсомола в театральном процессе Украины 30-х годов», М. П. Линника «Музыка в классической драматургии: (К проблеме традиций и новаторства в украинском сценическом искусстве)».

Значно розширилася тематика наукових досліджень, які здійснювалися фахівцями кафедр загальної історії, історії та теорії культури. Окрім традиційної розробки окремих проблем вітчизняної історії, чому присвячені кандидатські дисертації Г. В. Згурського, І. С. Плахтія, Г. Ф. Зубкова, І. К. Бойченко, виходять друком праці з новітньої історії Болгарії, Великобританії, Іспанії (М. М. Каністратенка «Пропаганда идей марксизма-ленинизма в изданиях революционных организаций Болгарии (1926–1934 г.г.)», З. І. Алфьорової «Ультраправые организации Великобритании в период между мировыми войнами», А. А. Камшукова «Национально-революционная война испанского народа 1936–1939 гг. и советская общественность», В. В. Зінченка «Французская коммунистическая партия — организатор и руководитель массовых кампаний против территориально-административной реформы (1959–1969)»). [7, с. 6, 113, 131, 145].

Деякі дисертаційні дослідження висвітлюють проблеми літературознавства (І. В. Зборовця, Л. С. Мітіної, Н. М. Сімейкіної, Л. Х. Танкієвої), мовознавства (В. С. Синельникова та С. В. Частника), філософії (М. В. Дяченка, Є. В. Левченко, В. Г. Шадурського та ін., усього 9 кандидатських дисертацій); економічної історії та теорії (докторська дисертація Е. Л. Лортікіяна, кандидатські роботи О. П. Соболевої, Л. Г. Шкодінної та ін., усього 6 робіт).

Отже, переважна більшість дисертаційних досліджень за своєю тематикою тісно пов'язана з навчальним процесом в інституті, тими фундаментальними чи спеціальними дисциплінами, які викладачі-науковці читали студентам. Ще одна цікава особливість наукової діяльності професорсько-викладацького складу ХДІК — це її українознавча спрямованість: 17 кандидатських дисертацій (майже 15% від загальної кількості захищених робіт у 1975–1991 рр.) присвячені дослідженню історії та культури України.

На 01.09.1991 р. в інституті функціонували 23 загальноінститутські та спеціальні кафедри:

1. Політології — 7 осіб (5 канд. наук, доц.).
2. Економічної історії і теорії — 5 осіб (1 д-р наук, проф., 4 канд. наук, доц.).
3. Філософії — 10 (7 канд. наук, доц.).
4. Загальної історії — 10 (1 д-р наук, проф., 8 канд. наук, доц.) та 2 сумісники.
5. Літератури — 8 (4 канд. наук, доц.).
6. Іноземних мов — 13 (2 канд. наук, доц.).
7. Педагогіки і психології — 7 (1 д-р, проф., 2 канд. наук, доц.).
8. Фізичного виховання — 11 (4 канд. наук, доц.).
9. Інформатики і ТЗБР — 10 (9 канд. наук, доц.)
10. Бібліотекознавства — 12 (8 канд. наук, доц.).
11. Бібліотечних фондів і каталогів — 11 (6 канд. наук, доц.).
12. Галузевого бібліографознавства — 8 (1 проф., 4 канд. наук, доц.)
13. Загального бібліографознавства і книгознавства — 9 (1 проф., 4 канд. наук, доц.)
14. Історії і теорії культури — 13 (1 проф., 7 канд. наук, доц.).
15. Режисури — 12 (1 проф., 3 канд. наук, доц.).
16. Хореографії — 7 (1 канд. наук).
17. Культури дозвілля — 11 (1 проф., 4 канд. наук, доц.) сумісники.
18. Мовної майстерності — 7 (1 д-р наук, проф., 2 канд. наук, доц.).
19. Народних інструментів — 15 (4 доц.) + 3 сумісники.
20. Духових інструментів — 12 (1 проф., 2 канд. наук, доц.).
21. Хорового диригування — 10 (1 проф., 3 канд. наук, доц.)
22. Українського народного співу і музичного фольклору — 8 (2 канд. наук, доц.).
23. Музикознавства — 13 (1 канд. наук, доц.) [10, арк. 1-33].

Таким чином, у 1991/1992 навчальному році навчальний процес забезпечували 226 штатних викладачів, 107 із них мали наукові ступені і (чи) вчені звання, що становило 47% від загальної

кількості викладачів. Отже, наполеглива, систематична наукова робота викладачів, постійний (хоча інколи і недостатньо результативний) контроль ректоратом процесу написання дисертаційних досліджень, навіть незважаючи на об'єктивні труднощі, про які вже йшлося раніше, принесли суттєві здобутки. Хоча загальна кількість кафедр значно збільшилася (з 14 до 23), усі вони більшою чи меншою мірою були вкомплектовані викладачами з науковими ступенями і вченими званнями, в той час як у 1964/1965 навчальному році у складі 4-х кафедр не було жодного кандидата наук чи доцента.

Суттєво змінилася і наповнюваність науково-педагогічними кадрами вищої кваліфікації як суто спеціальних кафедр, так і кафедр, які одночасно виконували функції як випускових, так і загальноінститутських (з початком підготовки фахівців за новими спеціальностями «Менеджмент організацій», «Теорія та історія культури», «Музейна справа та охорона пам'яток історії і культури», «Соціальна педагогіка» до останніх належали кафедри теорії та історії культури, загальної історії, економічної історії і теорії, педагогіки і психології). Тепер у штаті 5-ти загальноінститутських кафедр було 22 викладачі з науковими ступенями та вченими званнями (20% від загальної кількості науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації), а решта — 80%, 85 осіб — на спеціальних кафедрах. Особливо помітні (і важливі для забезпечення якості навчального процесу) зміни відбулися на факультеті культурно-освітньої роботи, де кількість викладачів з науковими ступенями і вченими званнями вже становила 38% (проти 15% у 1964/1965 навчальному році). Ця ж тенденція простежувалася і на суто мистецьких кафедрах, де науковий ценз підвищився до 30% (перш за все на кафедрах режисури, мовної майстерності, хорового диригування).

Безумовним досягненням науковців інституту став і захист трьох докторських дисертацій: Г. Й. Чернявським (1969 р.), В. К. Айзенштадтом (1973 р.), Е. Л. Лортікяном (1985 р.). У 1989 р. була направлена в докторантуру Московського державного інституту культури один з провідних науковців факультету бібліотекознавства Н. М. Кушнарєнко, яка в 1993 р. захистила там докторську дисертацію «Бібліотечне краєзнавство: теоретико-методологічний аспект» [11, с. 19].

На початок 1991/1992 навчального року в ХДІК працювали 4 доктори наук, 9 професорів, що в найближчі роки дозволило вирішити два кардинальні питання підготовки власних науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації — відкриття аспірантури за 6-ма спеціальностями (1994 р.) та докторантури за 3-ма спеціальностями (1995 р.), двох спеціалізованих учених рад по захисту докторських і кандидатських дисертацій.

Список літератури

1. Архів ХДАК, ф. 1, оп. 1, од. зб. 822. Особова справа Айзенштадт Валерий Ківович. — 99 арк.
2. Архів ХДАК, ф. 1, оп. 1, од. зб. 873. Особова справа Лортикян Ернест Львович. — 144 арк.
3. Архів ХДАК, оп 96–98: Особова справа. Чернявський Георгій Йосипович, ч. 1. — 116 арк., ч. 2 — 54 арк.
4. Архів Харківської державної академії культури (далі — Архів ХДАК). Харківський державний інститут культури : звіт про роботу за 1964–1965 навчальний рік. — 204 арк.
5. Архів ХДАК. Харківський державний інститут культури : звіт про роботу за 1966–1967 навчальний рік. — 206 арк.
6. Архів ХДАК. Харьковский государственный институт культуры : отчет о работе за 1974–1975 учебный год. — 165 арк.
7. Архив ХДАК. Штатный формуляр профессорско-преподавательского состава Харьковского государственного института культуры на 01.09.1991. — 33 арк.
8. Друковані праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури (1947–1998). У 2 ч. Ч. 1 : бібліогр. покажч. / Харк. держ. акад. культури; уклад. : С. В. Євсеєнко, Г. М. Лях, О. М. Онуфрієва, Т. С. Раскіна; за ред. І. О. Вовченко, В. К. Удалової, І. М. Фоменка. — Х. : ХДАК, 2000. — 398 с.; Шейко Василь Миколайович: бібліогр. покажч. : (до 70-річчя від дня народж.) / Харк. держа. акад. культури; уклад. : С. В. Євсеєнко, О. М. Левченко, О. С. Хижна; під наук. ред. Н. М. Кущнарєнко. — Х., ХДАК, 2012. — 212 с.
9. Наталя Миколаївна Кущнарєнко : біобібліогр. покажч. : (до 60-річчя від дня народж.) / Харк. держ. акад. культури ; уклад. : С. В. Євсеєнко, К. О. Литвин, Т. О. Шикаленко ; наук. ред. Т. О. Шикаленко. — Х. : ХДАК, 2010. — 164 с.
10. Про реорганізацію Харківського державного бібліотечного інституту: постанова Ради Міністрів Укр. РСР від 14 листоп. 1964 р. № 1153.
11. Харківська державна академія культури: монографія / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кущнарєнко. — Х. : ХДАК, 2009. — 196 с.

Надійшла до редколегії 18.12.2012 р.

УДК 002+(651.9:004)

Л. Я. ФІЛІПОВА

**ІСТОРИЯ РОЗВИТКУ ФАКУЛЬТЕТУ
ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ АКАДЕМІЇ
КУЛЬТУРИ**

Розглядаються основні етапи розвитку факультету документознавства та інформаційної діяльності в ХДАК, характеризуються основні напрями діяльності факультету.

Ключові слова: історія, ХДАК, факультет документознавства та інформаційної діяльності, кафедри, викладачі, студенти, аспіранти.

Рассматриваются основные этапы развития факультета документоведения и информационной деятельности в ХГАК, характеризуются основные направления деятельности факультета.

Ключевые слова: *история, ХГАК, факультет документоведения и информационной деятельности, кафедры, преподаватели, студенты, аспиранты.*

The main stages of development of the Documentation and Information Science Department in KhSAC are considered, the directions of the activity of the department are characterized.

Key words: *history, KhSAC, Documentation and Information Science Department, departments, faculty, students, graduate students.*

Факультет документознавства та інформаційної діяльності є єдиним факультетом серед українських ВНЗ з такою назвою, яка збігається повністю з назвою навчальної спеціальності. Створення факультету було зумовлене багатьма факторами, викликаними, перш за все, активними процесами інформатизації українського суспільства, зокрема в таких напрямках, як: автоматизація діловодства та референтських функцій; упровадження систем управління електронним документообігом у сфері управління та на підприємствах; формування та використання документних баз даних з доступом до міжнародної мережі Інтернет. В умовах перебудови інформаційної діяльності відзначено недостатність інформаційного забезпечення управління, інноваційних процесів, замкнутість державних інформаційних систем. У Законі України «Про Національну програму інформатизації» акцентується увага на важливому завданні — створенні загальнодержавних систем інформаційно-аналітичної підтримки діяльності органів державної влади. Існують об'єктивні причини, за якими зростає соціальна потреба в розвитку різних типів інформаційно-аналітичних служб, інформаційних центрів та підрозділів, спрямованих на стимулювання і підвищення наукового й освітнього потенціалу суспільства. Крім того, актуальним завданням сучасного інформаційного суспільства стає забезпечення висококваліфікованими кадрами таких сфер діяльності, які безпосередньо пов'язані з документальним забезпеченням різних галузей економіки, серед них: адміністративно-кадрові служби, архівні установи та підрозділи, відділи органів державної влади (діловодні, кадрові, інформаційно-аналітичні) й інші. Їх професійні функції спрямовані на багатоаспектну обробку інформації, яка зафіксована в документах та функціонує переважно в електронній формі, створюється та використовується на базі комп'ютерних і телекомунікаційних технологій.

Таким чином, виклики сучасного інформаційного суспільства зумовили визначення актуальних завдань факультету — забезпечення висококваліфікованими конкурентоспроможними кадрами таких соціальних сфер діяльності, як документаційно-управлінська, адміністративно-кадрова, архівна, інформаційно-аналітична, що базуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій.

Перші спроби розпочати підготовку інформаційних працівників у ХДАК були зроблені ще в 70-ті рр. минулого сторіччя, коли численні служби та підрозділи науково-технічної інформації різного рівня в структурі ДСНТІ (Державної системи науково-технічної інформації) СРСР потребували кваліфікованих фахівців. Саме в ті часи в ХДІК (Харківський державний інститут культури) на базі бібліотечного факультету відкрито нові спеціалізації: на денному відділенні — «Технічні бібліотеки», на заочному — «Органи НТІ», які суттєво відрізнялися від інших спеціалізацій бібліотечного факультету: за змістом та спрямуванням навчання були зорієнтовані виключно на науково-інформаційну та патентно-ліцензійну діяльність. Започаткуванню цієї спеціалізації сприяли відомі вчені та викладачі ХДІК: професор, кандидат педагогічних наук Н. Ф. Колосова, професор, кандидат історичних наук Л. Г. Хромченко, доцент, кандидат економічних наук Ю. М. Кривуц, старший викладач Л. В. Голобудіна, котрі працювали на кафедрі технічних бібліотек під керівництвом доцента, кандидата с.-г. наук В. І. Тараненко. Пізніше цю кафедру перейменовано на кафедру інформатики, а професорсько-викладацький склад продовжував розвивати й удосконалювати навчання з науково-інформаційної діяльності вже під керівництвом доцента, кандидата технічних наук М. О. Казарінова. У цей період уперше до навчального процесу введено такі дисципліни: «Математика» та «Інформатика», що відповідало тенденціям розвитку суспільства в напрямі механізації, а потім — автоматизації науково-інформаційної та патентно-ліцензійної діяльності. Активну і плідну діяльність у напрямі адаптації інформаційних технологій до гуманітарного навчання здійснив доцент кафедри інформатики, кандидат технічних наук І. М. Фоменко.

У сучасні часи інформаційна освіта в ХДАК відновлена на новому технологічному та науковому рівнях. Упроваджена нова спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» (ДІД), за ініціативою ХДІК її введено в 1995 р. в освітній класифікаційний кадастр України. Перший набір студентів на цю спеціальність був організований на базі бібліотечного факультету в 1995/96 н. р. за ініціативою професора, доктора педагогічних

наук Н. М. Кушнарєнко, яка й започаткувала напрям навчання з документознавства.

Самостійною спеціальністю «ДІД» стала в тому ж навчальному році, відтоді вона організаційно оформилася як факультет з одноїменною назвою «Документознавство та інформаційна діяльність». У перші ріки деканами були в окремі періоди часу: доцент І. І. Бондалетов, професор, доктор технічних наук Т. В. Бутько, заступником декана — старший викладач О.П. Щербініна З 1999/2000 н. р. й дотепер деканат очолює професор, доктор педагогічних наук Л. Я. Філіпова та заступник декана — доцент, кандидат педагогічних наук Г.П. Терентьева. Слід відзначити й першу кафедру на факультеті — це кафедра інформатики, інформаційних систем та процесів, пізніше перейменована на кафедру інформаційних технологій, очолювану професором, доктором технічних наук Г. Г. Асеевим, який також зробив значний внесок у розвиток факультету, зокрема, в напрямі комп'ютеризації навчального процесу та розвитку навчання з інформаційних технологій.

Нині факультету ДІД уже виповнилося 14 років, який за цей період пережив періоди злету та досягнень у навчальній і науковій діяльності. Тільки в перші роки діяльності факультету щорічно навчалосся понад 500 студентів, набуваючи освітньо-кваліфікаційні рівні навчання: бакалавр, спеціаліст та магістр. Факультет надав можливості студентам навчатися на денній та заочній формах у приміщеннях академії; у 2001–2002 рр. — на курсах підвищення кваліфікації для безробітних, спільно з Обласним Центром зайнятості населення м. Харків (денна форма); у 2000–2001 рр. — у філії факультету на базі НКП ХДАЖ у м. Сімферополь (заочна форма).

Факультет ДІД має кафедри: інформаційних технологій (завідувач — професор, доктор технічних наук Г. Г. Асеев), інформаційно-документних систем (завідувач — доцент, кандидат технічних наук Д. Е. Ситніков), іноземних мов (завідувач — доцент, кандидат філологічних наук С. В. Частник). Профільними є кафедри інформаційно-документних систем та інформаційних технологій, ефективну діяльність яких забезпечують сім комп'ютерних класів з доступом до локальної мережі академії та міжнародної мережі Інтернет. Ці кафедри мають високий науковий ценз (кожна — по 100%), який забезпечено штатними викладачами — докторами наук, професорами та кандидатами наук, доцентами.

Особливе значення для факультету має питання працевлаштування випускників. Серед перших випускників відзначимо нинішнього викладача Харківського училища культури

Л. В. Правдівцеву (Ольховську), котра працює нині заступником голови циклової комісії з діловодства; нинішнього директора бібліотеки Харківської державної академії культури Н. А. Коржик (Шепеляву), яка захистила кандидатську дисертацію із соціальних комунікацій. Колишні студенти факультету працюють у таких установах: Харківська державна адміністрація (відділ діловодства), Київська та Дзержинська районна адміністрація м. Харків, Управління культури Харківської обласної адміністрації; обіймають посади менеджерів та офіс-менеджерів у сфері послуг та в банківській сфері, архівних та інформаційних працівників, фахівців з Інтернет-реклами, Інтернет-маркетингу та адміністрування (зокрема, у складі колективу фахівців-розробників української пошукової системи «Мета») тощо. Слід назвати й першу аспірантку факультету — його випускницю Юлію Снурнікову, яка захистила дисертацію з проблем використання електронних документів Інтернету у сфері журналістики¹. Нині — доцент, кандидат філологічних наук, працює на кафедрі журналістики Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Навчальна діяльність факультету ДІД спрямована на вдосконалення засобів забезпечення навчання на всіх його рівнях. Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра надає можливості здобути базову вищу освіту зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність», а також набутти практичних навичок кваліфікованого користувача комп'ютерних систем та мереж (Інтернету). На рівні спеціаліста є можливість здобути повну вищу освіту з цієї спеціальності за трьома спеціалізаціями: Документно-інформаційне забезпечення органів управління; Архівознавство та інформаційне забезпечення архівних установ; Міжнародні інформаційні системи і мережі. На рівні магістра надається можливість здобути повну вищу освіту з цієї спеціальності, набутти знань та навичок науково-дослідницької, науково-педагогічної та управлінської діяльності. На факультеті передбачається розширення спеціалізацій з метою збільшення можливостей вибору професійних напрямів для майбутніх фахівців інформаційно-документної сфери.

Факультет має сучасну матеріально-технічну та комп'ютерну базу, яка забезпечує проведення навчальних (практичних) занять із застосуванням таких навчальних модулів: основи ПК;

¹ Снурнікова Ю. Л. Ефективне використання електронних документів мережі Інтернет в тележурналістиці [Автореферат] : Автореферат дис. ...канд. філол. наук: Спец. 10.02.08 / Юлія Михайлівна Снурнікова; КНУТШ. — Київ, 2006.

операційні системи та їх програмні оболонки; текстові та табличні процесори; системи управління базами даних; графічні редактори для векторної та растрової графіки; автоматизовані інформаційні системи; системи електронного діловодства та документообігу; видавничі системи; презентаційні програмні пакети; системи електронної комерції; Інтернет-технології та сервіси; захист інформації; інтелектуальні інформаційні системи тощо.

Практична частина навчання проходить в центрах науково-технічної інформації (НТІ), інформаційно-аналітичних структурах органів державної влади, патентних підрозділах підприємств та науково-дослідних інститутів, в інформаційно-рекламних агенціях, державних та відомчих архівах міста, діловодно-кадрових підрозділах вузів, соціальних та пенсійних службах, військкоматах м. Харків. Високий рівень професійної документно-інформаційної підготовки випускників дозволяє їм адаптуватися до будь-якої сфери соціальної діяльності.

Науково-дослідна робота кафедр факультету документознавства та інформаційної діяльності ХДАК здійснюється за такими видами: кафедральна науково-дослідна робота (НДР), індивідуальна наукова діяльність професорсько-викладацького складу (публікації та участь у науково-практичних конференціях, симпозіумах і семінарах), підготовка науково-педагогічних кадрів (аспірантів, здобувачів і докторантів), організація науково-дослідницької роботи студентів. Факультетською науковою проблематикою визнана така — «Створення сучасного інформаційно-документного середовища в галузі культури, мистецтва та гуманітарної освіти» (як підтема пріоритетного напрямку комплексних проєктів профільного міністерства «Створення сучасного інформаційного середовища»).

Підготовка науково-педагогічних кадрів (аспірантів, здобувачів і докторантів) спочатку здійснювалася за спеціальністю 05.13.06 «Автоматизовані системи управління та прогресивні інформаційні технології» (нині — «Інформаційні технології»). У 2008 р. відкрито профільну аспірантуру за спеціальністю 27.00.02 «Документознавство, архівознавство» (соціальні комунікації). Тематика дисертаційних досліджень докторантів, аспірантів та здобувачів кафедр факультету представлена сучасними науково-дослідницькими проблемами, які відповідають паспорту спеціальності 27.00.02 «Документознавство. Архівознавство». На сьогодні на кафедрах факультету в аспірантурі ХДАК за цією спеціальністю навчаються 8 аспірантів та здобувачів. Останнім досягненням факультету в цьому напрямі можна вважати успішний захист першої «документознавчої» кандидатської дисертації випускниці

профільної аспірантури в ХДАК — А. М. Шелестової¹. У 2011 р. в м. Київ за спеціальністю 27.00.02 «Документознавство, архівознавство» (соціальні комунікації). Підкреслимо — це перша в ХДАК захищена дисертація за цією спеціальністю.

Колектив кафедр приділяє значну увагу розвитку студентської наукової діяльності. Щорічно на факультеті проводяться дві олімпіади: з інформатики та із іноземних мов. За результатами другого туру студентської олімпіади з інформатики визначалися переможці з метою їх делегування на щорічну всеукраїнську студентську олімпіаду з інформатики в номінації «Гуманітарні науки», де за останні шість років студенти старших курсів ставали дипломантами. З 2007 по 2008 рр. на базі факультету ДІД проводився всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з гуманітарних наук, спеціальність «Документознавство, архівознавство»; Харківська державна академія культури визнана як базовий вищий навчальний заклад зі спеціальності «Документознавство, архівознавство» — на виконання Наказів Міністерства освіти і науки України. З 2012 р. старшокурсники факультету беруть участь у всеукраїнській студентській олімпіаді зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність», у Донецькому національному університеті (м. Донецьк).

Завдяки сумісній праці деканату з професорсько-викладацьким складом випускових кафедр факультету розроблена концепція факультету, спрямована на підтримку розвитку українського інформаційного ринку й інформаційного суспільства України. Вона містить такі основні принципи, які гармонічно поєднують: гуманітарну (культурологічну та документознавчу) основу навчального процесу з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема Інтернет-технологій та сервісів; теоретичні та практичні елементи навчання; традиції вітчизняної та зарубіжної інформаційної освіти; можливості професійної та соціальної адаптації випускників.

Перспективи розвитку факультету орієнтовані на: упровадження інноваційних технологій та методик у навчальний процес факультету (розширення підготовки електронних навчальних посібників та методичних матеріалів, з елементами технологій дистанційного навчання — для студентів заочної форми навчання); активізацію діяльності факультету щодо участі в міжнародних професійних проєктах з європейськими навчальними закладами;

¹ Шелестова А. М. Навчальна документація в інтегрованому інформаційно-комунікаційному просторі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.02 / А. М. Шелестова; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистец. — К., 2011. — 18 с.

розробку варіативних професійних магістерських програм відповідно до нових перспективних спеціалізацій: академічних та професійних прикладних [11].

Викладачі факультету прагнуть допомогти студентам-випускникам набути необхідних професійних компетенцій на факультеті документознавства та інформаційної діяльності в Харківській державній академії культури, з метою отримання гідного робочого місця, яке б приносило професійне, моральне й матеріальне задоволення на базі вмілого використання своїх фахових знань, умінь та навичок.

Список літератури

1. Фоменко И. Н. Современные информационные технологии в системе высшего информационно-документального образования / И. Н. Фоменко, Л. Я. Филиппова.— Информационно-аналитическая деятельность в современных условиях и подготовка кадров / Л. Я. Филиппова // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Система наук.-техн. інформації: проблеми розвитку і функціонування» / УкрИНТЭИ. — К.: УкрИНТЭИ, 2001.
2. Филиппова Л. Я. Развитие информационно-аналитической деятельности в современных условиях и подготовка кадров / Л. Я. Филиппова // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Система наук.-техн. інформації: проблеми розвитку і функціонування» / УкрИНТЭИ. — К.: УкрИНТЭИ, 2001.
3. Филиппова Л. Я. О переподготовке кадров информационных центров Украины на базе Интернет-технологий / Л. Я. Филиппова // Международный науч.-практ. конференция «Информация, анализ, прогноз — стратегические рычаги эффективного государственного управления» : тезисы докладов.— К. : УкрИНТЭИ: Киев, 2001.
4. Філіпова Л. Я. Щодо підготовки кадрів для інформаційної діяльності в Україні / Л. Я. Філіпова // Наук.-техн. інформація (УкрИНТЕІ, Київ). —2001. — № 4. — С.45–47.
5. Філіпова Л. Я. Перспективна спеціальність у підготовці фахівців інформаційно-документної сфери України / Л. Я. Філіпова // Вісник Кн. Палати.—2003.— №10.—С.29–31.
6. Філіпова Л. Я. Гуманітарій з комп'ютером / Л. Я. Філіпова // Слобода.— 2004.— №59, 23 июля.— С. 11.
7. Філіпова Л. Я. Інформаційна діяльність як фахова навчальна дисципліна: змістовний аналіз / Л. Я. Філіпова // Вісник Кн. Палати.— 2005.— № 2.— С.29–30.
8. Филиппова Л. Я. Проблемы и перспективы развития образования в сфере информационной деятельности в Украине / Л. Я. Филиппова // Построение информационного общества: ресурсы и технологии: тезисы докладов и информ. материалы XI международ. науч.-практ. конференции. — К.: УкрИНТЭИ, 2005. — С. 55–60.
9. Філіпова Л. Я. Факультет документознавства та інформаційної діяльності Харківської державної академії культури запрошує абітурієнтів на навчання / Л. Я. Філіпова // Вісті Дергачівщини — 2009. — 28 березня.
10. Філіпова Л. Я. Професійні компетенції фахівців з документальних комунікацій: освітній аспект / Л. Я. Філіпова // Вісник Кн. Палати.— К., 2009.— С. 25–28.

11. Філіпова Л. Я. Спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» в Харківській державній академії культури: пріоритети навчання та перспективи розвитку // Вісник ХДАК: зб. наук. пр. (до 80-річчя заснування). Вип. 27. / ХДАК. — Х. : ХДАК, 2009. — С. 83–91.
12. Філіпова Л. Я. Магістерські програми зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність»: напрями розвитку / Л. Я. Філіпова // Матер. III Міжнар. наук.-практ. конфер. «Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI ст.». — Одеса: ОНПУ, 2010. — С. 14–17.
13. Філіпова Л. Я. Інтернет-технології в системі підготовки фахівців зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» / Л. Я. Філіпова // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. / Донец. нац. ун-т. — Донецьк. : Юго-Восток, 2011. — С. 141–143.
14. Філіпова Л. Я. Наукова інформатика в системі документознавчого навчання: витоки розвитку / Л. Я. Філіпова // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. — К., 2011. — С. 138–141.

Надійшла до редколегії 15.11.2012 р.

Другий розділ

Соціальні комунікації

**СТАТУС ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ (ДО 15-РІЧЧЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
КАФЕДРИ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ІФНТУНГ)**

Розглядаються проблеми документно-інформаційного менеджменту взагалі та питання підготовки, роль і завдання фахівців з названого профілю зокрема.

Ключові слова: документно-інформаційний менеджмент, інформаційний простір, соціальна технологія, науково-інформаційна діяльність, професійний потенціал.

Rassmatrivajut'sja problemy dokumentno-informacionnogo menedzmenta voobče i voprosy podgotovki, roli i zadaniy specialistov danogo profilya v častnosti.

Ключевые слова: документно-информационный менеджмент, информационное пространство, социальная технология, научно-информационная деятельность, профессиональный потенциал.

In diesem Artikel ist die Rede von den Problemen des Dokumenten-Informationsmenagement im allgemeinen, und von den Fragen der Herausbildung, Rolle und Aufgaben der genannten Fachleuten, insbesondere.

Key words: Dokumenten-Informationsmenagement, Informationsraum, Sozialtechnologie, wissenschaftliche Informationstigkeit, professionelles Potential.

Упродовж багатьох століть велике значення мали фундаментальні знання з управління інформацією. Але особливої ваги вони набули під час переходу нашої цивілізації до ери інформації. Потрібно виробити якісно нову соціальну технологію для формування нової людини, здатної жити і діяти в умовах сучасного інформаційного суспільства.

У зв'язку із цим наголосимо, що останнім часом у галузі інформаційної діяльності відбуваються радикальні зміни: значно розширяється саме поняття інформаційного простору, швидко впроваджуються у практику нові інформаційні технології, створюється розгалужена система національних і міжнародних комп'ютерних мереж із різноманітними базами та банками даних.

Перехід до електронних носіїв комунікації супроводжується зміною підходів та поглядів на науково-інформаційну діяльність. Широко використовуються електронні каталоги, виникають нові, електронні види видань і публікацій. Систематизація документально фіксованої інформації потребує організації інформаційного простору за допомогою моделювання потоків, масивів, спрощення його об'єктивної складності шляхом структуруванню, класифікації

та іншим методам, ефективного використання бібліографічної інформації, що сприяє систематизації та гармонізації інформаційного простору. І саме фахівці з документно-інформаційного менеджменту покликані допомогти прискорити ці процеси в країні, взагалі й у нашому регіоні зокрема.

Тому все вищевикладене й стало передумовою започаткування такої актуальної нині спеціальності, як «Документознавство та інформаційна діяльність», яка була акредитована рішенням ВАК від 10.06.1997 р. А на цій основі Вченою Радою університету з 01.11.1997 започаткована кафедра «Документознавства та інформаційної діяльності». Згідно з ліцензією, вона набула права на підготовку фахівців за спеціальністю 7.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність»: 15 місць держзамовлення і 60 місць на платній основі. Її фундатором і першим завідувачем був канд. філол. наук, проф. Богдан Петрович П'ятничко (до 01.09.2011 р.).

Звичайно, як будь-яка нова справа, це відкриття спеціальної випускної кафедри супроводжувалося багатьма об'єктивними та суб'єктивними труднощами. З одного боку, кафедра мала на початку належну матеріально-технічну базу: декілька комп'ютерних класів, спеціалізовані кабінети, лекторські та семінарські аудиторії. У навчальному процесі почали використовувати науково-технічну бібліотеку, архіви, інформаційні центри, статуправління, наукові та публічні бібліотеки міста тощо.

З іншого боку — брак професіоналів-педагогів із деяких спеціальностей і досвіду проведення науково-методичних занять з окремих напрямів. Якщо на початку заснування кафедри було лише 3 кандидати наук, доценти, то нині професорсько-викладацький склад налічує: 1 доктора наук, 2 професорів, 8 доцентів, 2 старших викладачів, 4 асистентів. За 15-річний період свого функціонування науково-педагогічний колектив кафедри суттєво оновився, змінившись як кількісно, так і якісно. За означений період захищено 1 докторську, 7 кандидатських дисертацій; опубліковано десятки посібників і методозробок, конспектів лекцій, сотні наукових статей, тез і десятки комплектів дидактичного матеріалу; викладачі взяли участь в багатьох міжвузівських, всеукраїнських і міжнародних конференціях.

Нині професорсько-викладацький склад кафедри — це повноцінний, з великим науково-методичним та професійним потенціалом педагогічний колектив, здатний на вирішення будь-яких науково-методичних проблем зі сфери документно-інформаційного менеджменту.

Професорсько-викладацький колектив кафедри досліджує комплексну державно-бюджетну тему «Актуальні проблеми документно-інформаційного менеджменту» (лінгво-комунікативні та документно-інформаційні аспекти). Сформована й постійно

вдосконалюється матеріально-технічна база, обладнуються сучасною комп'ютерною технікою й іншими ТЗН спеціалізовані лабораторії, кабінети, аудиторії.

Науково-методична робота на кафедрі здійснюється за такими напрямками:

- дослідження і розробка нових технологій інформаційної діяльності;
- удосконалення методів інформаційного забезпечення виробничої та управлінської сфер;
- розробка й удосконалення методичного забезпечення і поліпшення методики викладання всіх дисциплін кафедри;
- широке впровадження комп'ютерної техніки в навчальний процес.

Кафедра має тісні зв'язки із різноманітними організаціями, установами галузі, в яких студенти проходять усі види практик. Крім того, вона активно співпрацює з ВЗО України (Київський національний університет культури і мистецтв, Харківський університет культури) і зарубіжжя (м. Гамбург, Ганновер, Штутгарт).

Своїм основним призначенням кафедра вважає підготовку та випуск висококваліфікованих фахівців за спеціальністю 7.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність», яких на сьогодні вже підготовлено понад 1500 (спеціалістів і бакалаврів). Випускники набувають кваліфікацію «Документознавець-менеджер інформаційних систем» і працюють в інфраструктурі нашої держави на різних посадах, передусім у сфері документно-інформаційного менеджменту.

Професійна підготовка документознавців-менеджерів здійснюється за такими напрямками: документно-інформаційний менеджмент і маркетинг, комп'ютерна справа, економічна та правознавча підготовка, професійне опанування двох іноземних мов (англійської та німецької) на рівні перекладача. Згідно з названими напрямками підготовки, майбутні фахівці з документно-інформаційного менеджменту вивчають такі дисципліни: документознавство, діловодство, управлінське документознавство, архівознавство, патентознавство, аналітико-синтетична переробка інформації, інформаційно-аналітична діяльність, інформаційний менеджмент і маркетинг, інформатика, прикладне програмне забезпечення, бази даних, Інтернет-технології та ресурси, захист інформації, комп'ютерні мережі, документально-інформаційні комунікації, теорія комунікації, етика та психологія ділового спілкування, редагування спецдокументації, менеджмент електронних документів, документообіг та забезпечення діяльності (за фаховим спрямуванням) тощо.

Особливості навчання наших студентів полягають у здобутті знань як традиційних методів інформаційного обслуговування, так і новітніх інформаційних технологій, основних засад управління, відбору, аналізу й узагальнення інформації на основі документно-інформаційних систем. Пріоритетним є ґрунтовне вивчення іноземних мов на рівні фахової підготовки: усне й писемне мовлення, переклад спеціальної ділової документації, супровід ділових перекладів, редагування перекладу (в тому числі, технічного чи економічного характеру). Студенти мають можливості здобути міжнародний досвід у рамках програми Work and Travel та брати участь у проектах міжнародних студентських організацій AIESEC та IAESTE тощо.

Означена підготовка дозволяє випускникам працювати в таких основних галузях професійної діяльності, як: соціокомунікативна, соціальна, економічна, юридична, політична, екологічна, науково-технічна, міжнародна тощо. Ці галузі допомагають нашим фахівцям вибирати наступні напрями їх професійної діяльності:

- основні: документально-комунікаційний, інформаційно-аналітичний, інформаційно-технологічний, інформаційно-управлінський, інформаційно-консультаційний, архівний, організаційно-управлінський, організаційно-діловодський, науково-дослідний, кадровий, обліково-контрольний, референтський;
- суміжні: маркетинговий, рекламний, зв'язки з громадськістю, книгорозповсюджувальний.

Перелічені галузі та напрями професійної діяльності надають випускникам можливості працевлаштування в таких структурах, організаціях чи інституціях, як: центри науково-технічної й економічної інформації; патентні відділи підприємств, організацій; маркетингові відділи та служби; фірми й агентства інформаційно-аналітичного спрямування (територіальні, галузеві); центри документації; ресурсні центри; архіви; бібліотеки; музеї; видавництва; консультативні / консалтингові центри; рекламні агентства; засоби масової інформації; інформаційно-аналітичні служби / відділи органів державного управління, місцевого самоврядування, комерційних структур тощо; апарат управління об'єктів різних рівнів; служби діловодства, документального забезпечення управління, секретаріати, канцелярії, управління справами; навчальні заклади (викладання дисциплін документознавчо-інформаційного циклу); відділи кадрів, кадрові агенції тощо.

Вищеназвані місця їх працевлаштування дозволяють нашим випускникам-спеціалістам обіймати такі первинні посади: менеджер інформації, інформаційний аналітик, аналітик комунікації / комп'ютерних комунікацій, редактор електронних видань (контент-менеджер), архівіст, патентознавець, інформаційний

брокер, інженер з науково-технічної інформації, менеджер з управління персоналом, фахівець з цінних паперів, менеджер зі зв'язків з громадськістю, прес-секретар, документознавець, керівник справами установи, референт-перекладач / гід-перекладач (у разі відмінної оцінки з іноземної мови та перекладу).

Основне своє призначення наші випускники-фахівці вбачають, зазвичай, у створенні інформаційних ресурсів та наданні інформаційних послуг, використовуючи інформацію як стратегічні важелі, а інформаційні технології та документні системи як основний засіб реалізації завдань організації та підприємства. Переважно випускники працюють в інфраструктурі нашого регіону або інших областей України. Крім того, є багато прикладів успішного працевлаштування в різних країнах світу: США, Німеччині, Польщі, Великобританії, Італії, Індії, Скандинавії, Китаю, Чехії тощо. Це стосується й таких всесвітньовідомих компаній, як Tycoelectronics, Soft Serve, Microsoft.

Слід наголосити, що соціальне замовлення на спеціалістів, які володіють іноземною мовою, впродовж, останнього десятиліття стрімко збільшилося. Розвиток міжнародних зв'язків України з іноземними державами передбачає формування відповідної моделі управління й організації ділових відносин, рівень яких значною мірою залежить від їх сервісного обслуговування на рівнях адекватного перекладу й оформлення, проведення й організації в усній і письмовій формах.

Таким чином, саме завдяки спеціалістам цього фаху закладається основа концептуального підходу національної політики планування і розвитку інформаційного забезпечення управління, що свідчить про доцільність і необхідність підготовки спеціалістів інформаційної діяльності у сфері управління.

Грунтовно підготовлені кафедрами спеціалісти з документно-інформаційного менеджменту заповнюють відчутну прогалину у сфері документно-інформаційних кадрів інфраструктури держави і створюють ще один резерв для подальшого вдосконалення і розвитку економічних відносин і поліпшення рівня керівництва, управління і планування народного господарства незалежної України.

Список літератури

1. П'ятничко Б. П. Інформаційна культура документознавця-менеджера: стан, проблеми, перспективи / Б. П. П'ятничко, Л. І. Демчина // Наук. вісник ін-ту гуманітарної підготовки ІФНТУНГ. — 2009. — Вип. 1. — С. 88–94.
2. П'ятничко Б. П. До питання статусу фахівців з документно-інформаційного менеджменту в інформаційному суспільстві // Матеріали наук.-метод. конф. Івано-Франківського національного технічного ун-ту нафти і газу, 30-31 травня 2007 р. / Б. П. П'ятничко. — Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2007. — С. 28–30.

3. П'ятничко Б. П. Підготовка фахівців зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність»: системний підхід / Б. П. П'ятничко, Л. І. Демчина // Науковий часопис Нац. педагогічного ун-тету ім. М.П. Драгоманова. — 2007. — № 11. — С. 250-252.
4. П'ятничко Б. П. Документно-інформаційний менеджмент: стан та проблеми (з досвіду функціонування кафедри ДІД) / Б. П. П'ятничко, Г. Д. Малик, Л. І. Демчина // Науковий часопис Нац. педагогічного ун-тету ім. М. П. Драгоманова. — 2007. — Вип. 11. — С. 205-207. — (Сер. 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія).
5. П'ятничко Б. П. До проблеми підготовки фахівців документно — інформаційної сфери / П'ятничко Б. П. // Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: матеріали IV міжнар. наук. — практ. конф., 26-27 квітня 2005 р. — Х.: Нац. аерокосмічний ун-тет ім. М. Є. Жуковського, 2005. — С. 168-169

Надійшла до редколегії 11.12.2012 р.

УДК 378 +004.01 : 316.77 (043.3)

О. К. ЯНИШИН

ПРОФЕСІЙНЕ ЧИТАННЯ ЯК КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОКУМЕНТОЗНАВЦЯ

Обґрунтовано комунікативну природу та запропоновано структуру професійного читання документознавця.

Ключові слова: *функціональна грамотність, комунікативна природа читання, професійне читання документознавця, структура професійного читання документознавця.*

Обоснована коммуникативная природа и предложена структура профессионального чтения документоведа.

Ключевые слова: *функциональная грамотность, коммуникативная природа чтения, профессиональное чтение документоведа, структура профессионального чтения документоведа.*

Records information managers' professional reading is considered as a communicative process. The structure of records information managers' professional reading is suggested.

Key words: *functional literacy, communicative nature of reading, records information managers' professional reading, the structure of records information managers' professional reading.*

Обов'язковою умовою досягнення високої якості соціальної комунікації, зокрема документальної, є високий фаховий рівень професіоналів-посередників (у цьому разі — документознавців), завдання яких полягає в забезпеченні стійкого зв'язку між автором документа і його користувачем. Для ефективної роботи з базовою одиницею соціально-документної комунікації (документом) документознавець має опанувати один із провідних видів своєї професійної діяльності — професійне читання, комунікативна природа та структура якого потребують детальнішого вивчення.

Аналіз останніх наукових публікацій свідчить, що педагогічні дослідження формування комунікативних умінь майбутніх документознавців у ВНЗ [7] розглядають комунікативні вміння в міжособистісному аспекті, що, вочевидь, абсолютно природно для професій, які, згідно з класифікацією Є. Климова, належать до групи «людина–людина» і передбачають необхідність тісних міжособистісних контактів для успішного здійснення професійної діяльності [6].

Проте міжособистісна комунікація є тільки одним із видів соціальної комунікації. Інший її аспект — документальна комунікація як сфера професійної освіти — до уваги не брався і донедавна залишався недостатньо вивченим. Документальна комунікація основана на документі й опосередковується ним під час обміну та передавання інформації (знань) у часі й просторі за допомогою документів різних видів і типів. Вона є сукупністю документів, відправників документної інформації (автор, видавництво), її споживачів (читач, слухач, глядач), професійних посередників (бібліотекарі, бібліографи, фахівці в галузі інформації та документації), виробничих процесів (створення, оброблення, зберігання, розповсюдження й використання документів) і відносин між ними, зумовлених внутрішніми властивостями системи та зовнішніми обставинами її суспільного функціонування [5, с. 4–11].

Оскільки у фаховій діяльності документознавці працюють з документами, що є поєднанням різних знаків, цифр, кодів, формул, відображених різними мовами, таких професіоналів слід долучити до групи «людина–знакова система». Отже, зрозуміло, що безпосередній успіх професійної діяльності документознавців (спеціальність яких належить до групи «людина–знакова система») безпосередньо залежить від уміння успішно здійснювати комунікацію не тільки з присутньою поряд людиною (замовником, колегою тощо), але й з автором певного письмового повідомлення (документа), відстань до якого вимірюється не тільки в кілометрах, а іноді навіть у роках чи тисячоліттях. Крім того, розуміння повідомлення може ускладнюватися певними мовними чи культурними бар'єрами. У такому разі успіх залежить від уміння фахівця правильно зрозуміти повідомлення вхідного документа (власне прочитати текст або усвідомити інформацію нетекстового документа, застосувати фонові знання) та створити вихідний. Вочевидь, сфера комунікації документознавця обмежується, з одного боку, вхідним документом, а з іншого — вихідним, що і є практичним виміром документальної комунікації. Тому найважливішими комунікативними вміннями для успішного виконання професійних завдань є ті, які пов'язані

з письмовою комунікацією, зокрема читанням. Проте читання як фаховий комунікативний процес документознавця, який потребує особливих комунікативних умінь, залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті — обґрунтувати комунікативну природу та визначити структуру професійного читання документознавця. Спочатку з'ясуємо сучасне розуміння поняття читання, а також пов'язаних із ним — грамотності й тексту, детальніше розглянемо обґрунтування комунікативної природи читання у взаємозв'язку з багатofункціональним характером тексту та визначимо суть професійного документознавчого читання.

Читання — один з основних способів пізнання дійсності, яка представлена в знаковій формі. Художня література, друковані й електронні періодичні видання стосовно проблем науки, техніки, економіки, політики, культури, мистецтва, історії, філософії розширюють знання про всесвіт, надають матеріал для розуміння й оцінювання довілля та поточних подій, створюючи підґрунтя для прийняття компетентних рішень у повсякденному житті та професійній діяльності.

Сучасні проблеми читання привертають увагу міжнародних освітніх організацій, зокрема Міжнародної асоціації читання (IRA). Дослідження цієї організації є комплексними, визнають взаємозв'язок психолого-педагогічного аспекту з проблемами культурної політики та права і спрямовані на пошук практичних засобів подолання функціональної безграмотності серед населення. У цьому разі слід наголосити на новому розумінні терміна грамотність, який нині, окрім умінь читати й писати, передбачає ще й комп'ютерну грамотність. Тому, з прагматичної точки зору, читання є наріжним каменем повсякденної практичної діяльності людини, а під грамотністю розуміють такий рівень «розпізнавання» письма, який сприяє кар'єрному зростанню по службі й передбачає вміле використання електронних носіїв інформації. Відтак, функціональна грамотність є універсальним способом адаптації до соціально-трудова умов [4].

На теренах колишнього СРСР поки що тільки в Росії (де рівень функціональної безграмотності школярів сягнув понад 10% порівняно з 1% у розвинених країнах) на державному рівні продемонстрували розуміння того, що в умовах руху до інформаційного суспільства читання забезпечує рівні можливості для здобуття освіти впродовж життя. Дослідження російських науковців засвідчують зміни в читацькій культурі: засобами наукової та ділової комунікації дедалі частіше стають відомче листування, неопубліковані звіти досліджень, конспекти, рукописи, оголошення, різноманітна довідкова інформація [3]. Проте науковці занепокоєні тим, що читацька

компетенція звужується до технічних навичок роботи з текстом, тоді як поза увагою залишаються власне комунікативні вміння: поєднання прочитаного з набутим досвідом і відомостями з інших галузей знань (культури, соціального та мовного надбання інших народів), поновлення контексту, поєднання в одне ціле різних компонентів тексту, критичне осмислення тексту, опрацювання текстів великого обсягу тощо [8]. Водночас інформатизація суспільства спричинила виникнення глобальної проблеми — труднощів у концентрації уваги сучасної людини. Хоча використання аудіовізуальних засобів може стимулювати увагу до друкованого слова. Поширення аудіовізуальних носіїв інформатизації зумовило виникнення нового феномену в читацькій культурі — аудіовізуального тексту, водночас проблеми аудіального розуміння тексту [4]. Для усунення означених недоліків у Росії ухвалено на 2007–2020 рр. національну програму підтримки та розвитку читання як найважливішого механізму підтримання професійних і повсякденних знань [8].

Послугуючись загальним визначенням комунікації та її складових, проаналізуємо читання і текст у контексті здійснення комунікативного акту.

Багатогранність читання як явища спричинила існування різних визначень його як поняття. Чи не найпростіше пропонує П. Гіббонс: «Читання — це процес добування значення із друкованого тексту/видання» (переклад наш — О. Я.) [2, с. 19]. Загальноприйняте визначення належить С. Фоломкіній, яка вважає читання перцептивно-мнемічною діяльністю, спрямованою на витягнення інформації з друкованого тексту. Саме наявність конкретної мети зумовлює аналітико-синтетичний характер читання як виду мовленнєвої діяльності [9, с. 22]. Отже, визначення ґрунтується на взаємодії з текстом і передбачає розуміння суті тексту як авторського послання.

Поняття текст є предметом дослідження різних наук, а тому його по-різному описують лінгвісти, семіотики та психологи, лінгводидакти чи журналісти. Доречно навести ті визначення тексту, які долучають поняття комунікативності. Зокрема, текстом вважають основну комунікативну одиницю, яку використовує людина в процесі мовленнєвої діяльності, і, водночас, продукт такої діяльності [1, с. 352]; складну одиницю спілкування (А. Бабайлова) [2, с. 42].

Отже, друкований текст можна водночас розглядати як повідомлення (семантичну інформацію), створене автором тексту (він є водночас джерелом повідомлення №1 та учасником комунікативного акту — комунікантом №1) у знаковій формі (тобто як семіотичну інформацію, передану у формі літер, з яких складаються слова) і невідривне від каналу передачі. Разом з тим, на думку

автора, текст є продуктом комунікації. З тексту читач (адресат повідомлення, а водночас і комунікант №2) може сприйняти як сигнали зміст повідомлення, розшифровуючи його знакову форму. З позиції читача, текст — це й джерело інформації №2, канал та засіб її передачі.

Ставлення до читання як до процесу передавання закодованих у вигляді знаків повідомлень передає спрощене розуміння феномену. Суть і значення друкованих знаків потребують відповідного сприйняття й розуміння. Іншими словами, текст має об'єктивну форму — письмового повідомлення і суб'єктивну — процесу його сприйняття та розуміння. Із суб'єктивної точки зору інформація з тексту є результатом її сприйняття, розпізнавання, з'ясування значення і суті, перекодування та систематизації. Такий підхід не позбавляє текст комунікативності, оскільки характеризує його як висловлювання, що значно більше за інформацію. Комунікативна суть тексту стає ще чіткішою, якщо розглядати його як діалог між автором та читачем, що передбачає певний зворотний зв'язок. Між автором і текстом, читачем і текстом та, нарешті, автором і читачем відбувається не обмін інформацією, а осмислений процес спілкування, опосередкований життєвим досвідом та особистим ставленням кожного з учасників комунікативного акту. Відсутність прямого контакту (іноді не тільки в просторі, але й часі) спричиняє певні труднощі щодо розуміння тексту читання, причиною яких можуть бути мовний бар'єр, різниця у віці, статі, національному, етичному та релігійному вихованні, рівні освіти й соціальному становищі автора та читача тощо. Зміст відновленого тексту в різних читачів також може не збігатися через різницю в особистому соціальному досвіді кожного. Відповідно, будуть різнитися і результати читання.

Отже, читання — це когнітивний процес, оскільки забезпечує новими та поглиблює вже наявні знання під час взаємодії з текстом, що потребує від читача високого ступеня активності й уваги. В епоху технотронної глобалізації читання тісно пов'язане з інформаційно-комп'ютерною діяльністю, набуває нових форм і наповнюється новим змістом, перетворюється на складову інформаційної, інформаційно-логічної, ораторської та комунікативної культури фахівця.

Функціональне читання — це вміння читати текст (документ, науково-популярну, фахову статтю тощо) з певною метою. Якщо для такого читання використовуються тексти (зокрема електронні, аудіовізуальні) з Інтернету чи іншого засобу масової інформації, то функціональна грамотність перетворюється на частину медіаграмотності індивіда. Одним із видів функціонального читання

можна вважати професійне читання, мета якого — забезпечити успішне виконання завдань трудової діяльності та сприяти здійсненню успішної професійної кар'єри.

Під професійним читанням документознавця слід розуміти сформований комплекс умінь і навичок, які забезпечують ефективне читання фахових і загальнотематичних текстів будь-якого виду (візуальних, аудіотекстів, аудіовізуальних), представлених у традиційній (рукописній або друкованій) або електронній формі та переданих будь-яким каналом передачі (документом, ЗМІ (періодика, радіо, Інтернет) тощо), що вможлиблює успішне здійснення фахової діяльності, а відтак є складовою професійної компетенції документознавця.

У методичній літературі [1; 2; 9] найчастіше пропонуються такі критерії класифікації видів читання: за мовою тексту (читання рідною мовою та іншомовне читання); за психологічною настановою (аналітичне, синтетичне); за цільовою спрямованістю (ознайомлювальне, пошукове, вивчальне); за рівнем перероблення інформації (сприймання графічних комплексів; добування фактичної інформації; осмислення одержаної інформації); за способом розкриття змісту (з розумінням основного змісту, із загальним охопленням змісту, з повним розумінням змісту).

Щодо першого критерію зауважимо, що для українських документознавців основною мовою для роботи з документами має бути українська, яка визначена державною та є мовою ведення документації в установах і організаціях. Тому тексти, написані іншою мовою, вважатимемо іншомовними. Іншомовне читання є окремим різновидом читання, під час якого на одному кінці комунікативного ланцюжка існує іншомовний оригінальний текст, на іншому — тексту немає. Натомість є численні гіпотези та здогади щодо можливих значень й інтенцій автора. Людина читає вихідний текст, намагаючись зрозуміти його, використовуючи при цьому свій досвід, енциклопедичні знання, перекладацькі вміння та вміння перероблення тексту. Читання іншомовних текстів для забезпечення успішного виконання завдань фахової діяльності становить певну частину професійного читання документознавця і є засобом виконання професійних обов'язків. Очевидно, що формування необхідних для професійного читання комунікативних умінь пов'язане з формуванням комунікативної компетенції в рідній та іноземній мовах.

Основою поділу читання на аналітичне та синтетичне є психологічна настанова на детальне сприйняття тексту зі встановленням мовних форм та структурно-семантичних і функціональних зв'язків у першому випадку або швидке читання з розпізнаванням контекстного значення — у другому [1, с. 21]. Ретельний аналіз

визначень видів читання з таких чотирьох груп спонукає до висновку, що спільним підґрунтям для цих класифікацій є стратегія та повнота отримання інформації з тексту: якнайповніше (вивчальне, з повним розумінням змісту), розуміння основного змісту (переглядове), загальне охоплення змісту (ознайомлювальне), окремі факти (пошукові, набуття фактичної інформації). Графічна структура тексту — предмет уваги в разі аналітичного читання та сприйняття графічних комплексів. Під час критичного осмислення інформації відбувається найповніше комунікативне сприйняття тексту.

На думку С. Фоломкіної, всього чотири види читання — ознайомлювальне, вивчальне, пошукове та переглядове — надають змоги задовольнити практично всі комунікативні, пізнавальні й естетичні потреби в процесі читання [9, с. 25]. Проте, розглядаючи професійне читання документознавця, яке визначається його фаховими обов'язками, виявляється, що документознавці не тільки працюють з готовими текстами документів, але й створюють нові. Відтак, пропонуємо виділити ще один критерій класифікації читання — за ступенем готовності тексту, тобто розрізнити читання готового тексту й читання тексту в процесі його створення. В останньому випадку документознавець фактично виконує функцію редагування або саморедагування, що вможливило виокремлення документознавчо-редакторського читання як виду професійного документознавчого читання.

Процес редагування (і саморедагування в нашому випадку) передбачає кількаразове прочитування тексту. Фахівці з редагування найчастіше виділяють три види редакторського читання: ознайомлювальне, поглиблене та шліфувальне. У кожного з них — своя мета: зрозуміти текст загалом, побудувати модель читача та знайти способи вплинути на нього, сформулювати особливості твору й автора — під час ознайомлювального читання; забезпечити органічну єдність і логічну довершеність вираження авторської думки, одночасно наблизивши її до можливостей читача — під час поглибленого читання; усунути дрібні недоліки на завершальному етапі — під час шліфувального читання [10, с. 97].

На основі зіставного аналізу літератури з методики навчання читання та виробничих завдань документознавця запропоновано структуру професійного читання документознавця.

Рис. Структура професійного читання документознавця

У комунікативній підготовці майбутніх документознавців слід зважати належність фаху до групи «людина-знакова система», тому комунікативна підготовка має спрямовуватися на формування комунікативних умінь, необхідних для здійснення документної комунікації. З'ясовано, що читання є професійним комунікативним процесом для документознавця, оскільки ґрунтується на роботі з базовою одиницею соціально-документної комунікації — документом, що визначає доцільність застосування медіа-освітніх технологій на основі медіатекстів різних видів, зокрема періодичних видань. Запропоновано структуру фахового документознавчого читання.

Список літератури

1. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. — СПб. : Златоуст, 1999. — 472 с.
2. Барабанова Г. В. Методика навчання професійно-орієнтованого читання в немовному ВНЗ : моногр. / Галина Василівна Барабанова. — К. : ІНККОС, 2005. — 315 с.
3. Бирюков П. Б. Европейский форум: социологическое исследование чтения // Социологические исследования / П. Б. Бирюков. — 2001. — №1. — С. 142–144.

4. Борисова О. А. Чтение глазами участников первой конференции, посвященной читательской культуре в XXI веке [Электронный ресурс] / О. А. Борисова // Homo Legens-3. — Режим доступа : <http://www.rusreadorg.ru/issues/borisova/3.htm>.
5. Василик М. А. Наука о коммуникации или теория коммуникации? К проблеме теоретической идентификации [Электронный ресурс] / М. А. Василик // Актуальные проблемы коммуникации : сб. науч. тр. — СПб., 2004. — С. 4–11. — Режим доступа : <http://www.abcglobe.com/vasilik.htm>.
6. Климов Е. А. Введение в психологию труда : учеб. для студ. вузов / Е. А. Климов. — М. : Культура и спорт; М. : ЮНИТИ, 1998. — 350 с.
7. Назаренко Н. С. Формування комунікативної компетентності майбутніх документознавців у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Назаренко Наталія Степанівна. — К., 2008. — 203 с.
8. Национальная программа поддержки и развития чтения [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.fapmc.ru/news/info/item2003.html>.
9. Фоломкина С. К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе / С. К. Фоломкина. — М. : Высш. шк., 1987. — 207 с.
10. Якібчук М. В. Редагування спецдокументації : конспект лекцій / Якібчук М. В. — Івано-Франківськ : Факел, 2005. — 172 с.

Надійшла до редколегії 28.11.2012 р.

УДК 316.77:002(075)

Л. І. ДЕМЧИНА

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «ДОКУМЕНТАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНІ КОМУНІКАЦІЇ»

Розглядається інформаційний супровід навчального посібника «Документально-інформаційні комунікації», який відповідає чинній навчальній програмі дисципліни й призначений насамперед для студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність».

Ключові слова: *інформаційний супровід, бібліотеки, архіви, музеї, центри науково-технічної та економічної інформації.*

Рассматривается информационное сопровождение учебного пособия «Документально-информационные коммуникации», который соответствует действующей учебной программе дисциплины и предназначен прежде всего для студентов специальности «Документоведение и информационная деятельность».

Ключевые слова: *информационное сопровождение, библиотеки, архивы, музеи, центры научно-технической и экономической информации.*

The informational accompaniment of the manual on «Documental and informational communications» is examined which is appropriate

to educational program of the subject and first of all it is intended to the students on speciality of documentation and informational management.

Key words: *informational accompaniment, libraries, archives, museums, the centers of scientific-technical and economical information.*

Основною умовою існування суспільства є документально-комунікативна діяльність, оскільки розвиток виробництва, збагачення соціальної пам'яті, нові досягнення матеріального і духовного життя неможливі без спілкування, обміну інформацією між індивідами. Подолання обмеженості міжособистісного спілкування зумовило створення спеціальних засобів та інститутів спілкування й передачі знань, інформації [15].

Саме суспільні підсистеми, що виконують загальні та спеціальні функції збирання, збереження, переробки, створення, розповсюдження документів та інформації, є об'єктом курсу «Документально-інформаційні комунікації», який вивчають студенти спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». До цих підсистем належать бібліотеки, архіви, музеї, видавництва, книжкова торгівля, інформаційні центри й засоби масових комунікацій. Сучасний стан їх існування характеризується посиленням інтеграційних процесів.

Становлення інформаційного суспільства, зміни в системі вищої освіти зумовили нові вимоги до професійної діяльності викладачів ВНЗ, які повинні актуалізувати наукові дослідження змісту навчальної літератури, оскільки він віддзеркалює ті знання, які пропонуються студентам у процесі вивчення тієї чи іншої дисципліни. Будь-яка дисципліна потребує ретельного відбору інформації та повного, якісного її подання студентові, оскільки основна частка навчального процесу — це самостійна робота студента з інформаційними джерелами. Найефективнішими способами розвитку будь-якої навчальної дисципліни є підготовка науково-методичних розробок і особливо підручників, навчальних посібників, результативність яких значною мірою залежить від їхнього інформаційного супроводу.

Мета статті — охарактеризувати інформаційний супровід, тобто джерела інформації, що стали об'єктом вивчення, осмислення й висвітлення проблем, розглянутих у посібнику «Документально-інформаційні комунікації».

Поняття «інформаційний супровід» запропонували О. Лаврік і Л. Шевченко, котрі здійснювали аналіз значення й відмінностей понять «інформаційне забезпечення» та «інформаційне обслуговування». На їхню думку, саме воно відображає якісно новий етап розвитку інформаційної діяльності з урахуванням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій щодо надання

інформації та інформаційних послуг ученим і фахівцям. Проте, як уважають Л. Філіпова та Н. Артамонова, по-перше, сам термін «інформаційний супровід» не новий, оскільки активно використовувався ще у 80-ті рр. минулого ст. як одна з функцій інформаційної діяльності, тобто супровід цільових комплексних програм, що надає змоги детальніше і з великим знанням справи виявляти та задовольняти інформаційні потреби колективів учених-розробників НДР, по-друге, як науково-інформаційний супровід науково-дослідних робіт, навчального процесу установи й один з видів науково-інформаційної діяльності. По-третє, інформаційний супровід у сучасному його відображенні подібний до інформаційного моніторингу, під яким також мається на увазі інформаційний супровід усіх етапів виконання НДР [37].

На жаль, посібника, який адресно відповідав би навчальній програмі курсу «Документально-інформаційні комунікації», в Україні нині бракує. Про це свідчить аналіз кількох інших посібників у галузі соціальних комунікацій. Зокрема, в першому в Україні підручнику В. В. Різуна «Теорія масової комунікації» системно викладено теоретичні засади розуміння масового спілкування, технологію масового впливу й основні наукові течії, принципи й підходи до вивчення масової комунікації. Він адресується студентам, котрі навчаються за освітньо-кваліфікаційними напрямами у сфері соціальних комунікацій і прагнуть стати або журналістами, або видавцями й редакторами неперіодичних видань, або рекламістами чи фахівцями зі зв'язків із громадськістю [29].

Монографія В. М. Бебика «Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві» досліджує документально-інформаційну сферу лише частково. Так, у цій праці особлива увага приділяється менеджменту масових комунікацій, менеджменту прес-служб і рекламному медіа-менеджменту. Ґрунтуючись на творчому вивченні й аналізові теоретичних засад комунікації, базуючись на своєму практичному досвіді, автор виходить на власне розуміння поняття, змісту і методів здійснення інформаційно-комунікаційного менеджменту в умовах поширення нових інформаційно-комунікаційних технологій. Аналіз змісту монографії свідчить, що в курсі «Документально-інформаційні комунікації» її можна використовувати тільки для вивчення першої частини «Суспільство і комунікація» [3].

Згаданих праць недостатньо для вивчення дисципліни «Документально-інформаційні комунікації», адже теми курсу слід пов'язати з наданням майбутнім фахівцям умінь професійної орієнтації у сфері документально-інформаційних комунікацій (ДІК), теоретичних положень про комунікації в суспільстві, умов виникнення комунікативної діяльності, процеси становлення, функціонування та розвитку соціальних комунікацій, детальніше

розглянути систему документальної комунікації й організацію її діяльності.

Навчальний посібник підготовлений відповідно до навчальної програми, затвердженої Івано-Франківським національним технічним університетом нафти і газу, та на основі конспекту лекцій, апробованого впродовж десятирічного викладання. У ньому наявні елементи наукового аналізу і синтезу, уточнення поняттєво-категоріального апарату, пошуку теоретико-методологічних заasad і розробка самого лекційного матеріалу. Усе це й визначило джерельну базу, зміст і форму подання матеріалу цієї праці. Головними критеріями добору матеріалів були професіоналізм його авторів, актуальність для сьогодення самого матеріалу, оригінальність його змісту.

Його структура містить інформаційний, контролюючий та допоміжний блоки. Взаємозв'язок між блоками надає можливості студентам самостійно опанувати матеріал курсу. Інформаційний блок складається з двох частин: «Суспільство і комунікація» та «Сучасна система документально-інформаційних комунікацій», — які охоплюють більшість найважливіших проблем соціальних інститутів, що працюють над питаннями збору, зберігання, впорядкування соціальної інформації, забезпечення її доступності для суспільного користування та є складовими системи документально-інформаційних комунікацій.

У першій частині «Суспільство і комунікація» розглядаються поняття «комунікація», розмежування понять «комунікація» і «спілкування», застосування терміна «соціальна комунікація», який часто підміняється або ємнішим «комунікація», або вузьким терміном «масова комунікація», виокремлено ознаки, типи комунікації. Приділено увагу матеріальній і духовній складовим комунікації; видам (усній, документальній, електронній) та формам соціальної комунікації; виникненню писемності й формуванню документальної комунікації; сучасним концепціям інформації (абстрактне поняття, фізичний феномен, системна функція); документу як засобу комунікації, особливостям документів у різних документальних структурах.

У другій частині «Організація діяльності документально-інформаційних комунікацій» висвітлено процеси інституціоналізації сфер комунікативної діяльності в суспільстві: формування соціальних інститутів — бібліотечного, музейного, архівного; сучасний стан функціонування системи соціальних комунікацій, структура, функції, організація їх діяльності; мета й основні завдання функціонування різних підсистем соціальних комунікацій; планування, облік та особливості обслуговування в різних установах ДІК.

Зміст кожної теми формувався на наукових здобутках різних авторів у таких суміжних галузях, як бібліотекознавство,

архівознавство, музеєзнавство, науково-технічної інформації. Використано таку джерельну базу:

- Закони України;
- навчальні підручники та посібники;
- монографії;
- автореферати дисертацій;
- наукові статті;
- матеріали конференцій;
- словники, довідники;
- матеріали сайтів Державного комітету архівів України, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Українського інституту науково-технічної та економічної інформації [14; 35; 36] та ін.

Основою джерельної бази, використаної в посібнику, була теоретична спадщина тих вітчизняних і зарубіжних учених, праці яких тією чи іншою мірою стосуються соціокомунікативної проблематики. Це, передусім, їх публікації у фахових наукових журналах, колективних і персональних підручниках та посібниках, монографіях, а також у довідковій літературі — енциклопедіях і словниках.

Серед монографічних видань найбільший інтерес і цінність становили праці українських науковців, які так чи інакше стосувалися соціокомунікативних проблем. Це, насамперед, праці В. М. Бебика, В. М. Горового, В. О. Ільганаєвої, Г. М. Швецової-Водки [3; 12; 12; 38].

Багато корисного матеріалу використано з підручників, навчальних посібників та конспектів лекцій українських і російських учених-викладачів. Наведемо в хронологічній послідовності основні з них: «Музеєзнавство» (Г. Г. Мезенцева; К., 1980); «Бібліотечні фонди» (М. П. Васильченко, Н. М. Кушнарєнко, В. А. Мільман; Х., 1993); «Документоведение» (Н. М. Кушнарєнко; Х., 1997-2006); «Організація діяльності бібліотек» (В. О. Ільганаєва, М. С. Слободяник; Х., 1998); «Документні потоки та масиви» (А. А. Соляник; Х., 2000); «Общая теория социальной коммуникации» (А. В. Соколов; М., 2002); «Архівознавство» (Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, Я. С. Калакура та ін.; К., 2002); «Музеєзнавство» (М. Є. Рутинський, О. В. Стецюк; К., 2008) [20; 8; 18; 16; 32; 31; 1; 30] та ін.

Велику частину джерельної бази запропонованого навчального посібника становлять наукові журнали, в яких, зазвичай, дуже оперативно друкуються новітні аналітичні й дискусійні роботи з документально-комунікативної діяльності. Соціальну комунікацію та документальну комунікацію як складову соціальної комунікації певною мірою вивчали такі українські та російські вчені:

Т. О. Дмитренко, М. В. Комова, О. В. Курбан, Ю. М. Столяров, Г. М. Швецова-Водка [13; 17; 19; 33; 39] та ін.

Отже, найпоширенішим джерелом інформації для укладання навчального посібника були наукові статті — 45%. На другому місці — підручники та посібники (18%), на третьому — нормативно-правова інформація (15%), монографії — 10%, матеріали конференцій, автореферати дисертацій — 7%. На останньому місці такі джерела, як матеріали веб-сайтів установ (3%) та довідкові видання (2%). Дані у відсотках можна переглянути на рис. 1.

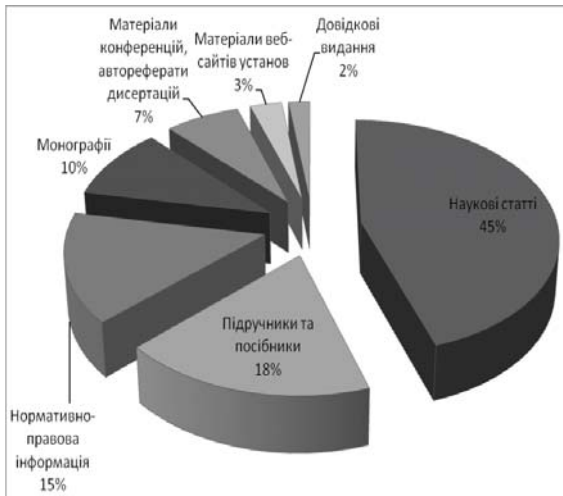

Рис. 1. Джерельна база навчального посібника «Документально-інформаційні комунікації»

Аналіз інформаційного супроводу кожного розділу навчального посібника засвідчив, що найдокладнішим у першій частині є розділ «Комунікація як соціальний феномен». Поняття, типи, структуру, функції, елементи комунікації досліджували такі вчені: В. М. Бебик, Т. О. Дмитренко М. В. Комова, О. В. Курбан, Н. М. Кушнарченко, Г. Г. Почепцов, А. В. Соколов, Г. М. Швецова-Водка [3; 13; 17; 18; 19; 31; 49] та ін.

Поняттям «знання», «інформація», «документ» у процесах комунікації присвятили свої праці І. С. Ашманов, Д. І. Блюменау, В. О. Ільганаєва, М. Полани, Г. Р. Рейнин, А. В. Соколов, Г. М. Швецова-Водка [2; 7; 15; 22; 28; 31; 38].

Джерельною базою другої частини «Організація діяльності документально-інформаційних комунікацій», у якій висвітлено роль соціальних інститутів у системі документально-інформаційних комунікацій, зокрема системи бібліотек, музеїв, архівів та органів НТІ України, насамперед стали Закони України

«Про бібліотеки і бібліотечну діяльність», «Про музеї та музейну справу», «Про національний архівний фонд і архівні установи», «Про науково-технічну інформацію» [24; 25; 26; 27].

Особливості архіву як одного з елементів документальної комунікації, основні напрями діяльності архівів розглянуто в працях Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, Я. С. Калакури, М. М. Васильченко, Н. С. Меньківської [1; 9; 21] та ін.

Бібліотеці як унікальній структурі соціально-комунікаційної системи, яка має власний документальний ресурс, на відміну від інших аналогічних структур, є «гостинною» щодо долучення до своїх фондів різноманітних типів і видів документованої інформації (знань), забезпечуючи фондоформування, відбір, придбання, аналітико-синтетичне оброблення документів, їх зберігання та забезпечення оптимальних умов доступу до них користувачів, присвячені праці авторів: Л. І. Бейліс, Т. І. Вилегжаніної, В. О. Ільганаєвої, Н. М. Кушнарєнко, М. С. Слободяника, А. А. Соляник, Ю. Н. Столярєва, Г. М. Швецової-Водки [5; 10; 15; 18; 32; 33; 38] та ін.

Розвиток музейної мережі в Україні, організацію музейного закладу як комунікативної системи, особливості функціонування музеїв висвітлено в працях О. В. Беззубової, Т. Ю. Белофастової, М. Б. Гнедовського, Г. Г. Мезенцевої, М. Є. Рутинського, О. В. Стецюк [4; 6; 11; 20; 30] та ін.

Кожен розділ навчального посібника закінчується контрольними запитаннями з теми, які дозволяють студенту зрозуміти, наскільки глибоко він засвоїв навчальний матеріал. Допоміжний блок має на меті виокремити додаткову інформацію для забезпечення роботи користувача з основним навчальним матеріалом. Ця частина містить словник термінів (глосарій), список використаної літератури.

Важливим компонентом посібника є доповнення теоретичного матеріалу окремими поясненнями з використанням визначень, рисунків, схем, які можуть використовуватися для самостійної роботи студентів.

Уважаємо, що змістове наповнення навчального посібника буде успішніше збагачуватися в разі співпраці з викладачами споріднених кафедр інших ВНЗ, обміну думками й особливо досвідом модернізації спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність».

Список літератури

1. Архівознавство : підруч. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закл. / Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, Я. С. Калакура [та ін.]; Держ. ком. арх. України, Укр. НДІ арх. справи та документозн. — 2-е вид., випр. і доп. — К. : Академія, 2002. — 356 с. — (Видавничий дім «Академія»).

2. Ашманов И. Информация и знания: невидимая грань [Электронный ресурс] / И. Ашманов. — Режим доступа: <http://it2b.ru/blog/arhiv>.
3. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік : монографія / В. М. Бебик. — К. : МАУП, 2005. — 440 с.
4. Беззубова О. В. Некоторые аспекты теоретического осмысления музея как феномена культуры / О. В. Беззубова // Триумф музея? — СПб.: Осипов, 2005. — С. 6–27.
5. Бейліс Л. І. Бібліотека як складова соціально-комунікативної системи / Л. Бейліс // Бібл. планета. — 2008. — № 2. — С. 6–8 : іл.
6. Белофастова Т. Ю. Музей у системі сучасних комунікацій [Електронний ресурс] / Т. Ю. Белофастова // Вісник ДАКККІМ. — 2009. — № 4. — Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc>. — Назва з екрана.
7. Блюменау Д. И. Информация и иформационный сервис / Д. И. Блюменау. — Л. : Наука, 1989. — 192 с.
8. Васильченко М. П. Бібліотечні фонди : навч. посіб. / М. П. Васильченко, Н. М. Кушнарченко, В. А. Мільман. — Х. : Основа, 1993. — 150 с.
9. Васильченко М. М. Архів як центр соціальної та наукової комунікації [Електронний ресурс] / М. М. Васильченко // Вісник ХДАК. — 2010. — Вип. 28. — Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/vkhdak/2009_28/V28-204. — Назва з екрана.
10. Вилегжаніна Т. Моделі бібліотечного обслуговування / Т. Вилегжаніна // Бібл. планета. — 2007. — № 3. — С. 4–6.
11. Гнедовский М. Б. Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования / М. Б. Гнедовский, В. Ю. Дукельский // Музей — культура, общество : сб. науч. тр. — М., 1992. — 360 с.
12. Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / В. Горовий; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К. : [НВЦ НБУВ], 2010. — 356 с.
13. Дмитренко Т. О. Сутність комунікації як універсальної форми взаємодії людей [Електронний ресурс] / Т. О. Дмитренко // Вісник ХДАК. — 2010. — Вип. 30. — Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhdak/2010_30/V30-2 — Назва з екрана.
14. Електронний архів [Електронний ресурс] // <http://www.archives.gov.ua/Electronic> — назва з екрана.
15. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта : нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва. — К. : Ред. журн. «Бібл. вісник», 1996. — 252 с.
16. Ільганаєва В. О. Організація діяльності бібліотек : навч. посіб. для студ. ф-тів «Бібліотекознавства та інформатики» / В. О. Ільганаєва, М. С. Слободяник. — Х. : ХДАК, 1998. — 84 с.
17. Комова М. В. Творення термінів соціальної комунікації [Електронний ресурс] / М. В. Комова // Вісник Національн ун-гу «Львівська політехніка». — 2010. — № 675. — С. 115–120.
18. Кушнарченко Н. Н. Документоведение : учебник / Н. Н. Кушнарченко. — 8-е изд., стереотип. — К. : Знання, 2008. — 460 с. — (Вища освіта ХХІ ст.).

19. Курбан О. В. Соціальна комунікація в системі сучасного наукового знання / О. В. Курбан // Інформаційне суспільство. — 2009. — Вип. 10. — С. 64–66.
20. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство: На матеріалах музеїв. Укр. РСР: курс лекцій / Г. Г. Мезенцева — К.: Вища школа, 1980 — 120 с.
21. Меньківська Н. С. Інформаційна діяльність державних архівів: сутність та визначення / Н. С. Меньківська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2009. — № 3. — С. 51–55
22. Полани М. Личностное знание / М. Полани — М., 1985. — 278 с.
23. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. — М. : Реал — бук; К. : Ваклер, 2001. — 656 с.
24. Про бібліотеку і бібліотечну справу: закон України // Голос України. — 1995. — 2 березня.
25. Про музеї та музейну справу : закон України // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> — Назва з екрана.
26. Про науково-технічну інформацію : закон України // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> — назва з екрана.
27. Про національний архівний фонд та архівні установи : закон України // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> — назва з екрана.
28. Рейнин Г. Р. Знания и информация [Електронний ресурс] / Г. Р. Рейнин. — Режим доступу: http://www.isra-trainings.com/articles/reinin/reinin_kai.html — назва з екрана.
29. Різун В. В. Теорія масової комунікації / В. В. Різун — Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/Teoriya_mas_com.pdf
30. Рутинський М. Є. Музеєзнавство / М. Є. Рутинський, О. В. Стецюк. — К. : Знання, 2008. — 428 с.
31. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
32. Соляник А. А. Документні потоки та масиви : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / А. А. Соляник — Х. : ХДАК, 2000. — 109 с.
33. Столяров Ю. Н. Библиотека: Структурно-функциональный подход / Ю. Н. Столяров. — М. : Книга, 1981. — 256 с.
34. Столяров Ю. Н. Соціальні комунікації : розвиток в інформаційному просторі / Ю. Н. Столяров // Вісн. ХДАК. — 2000. — Вип. 2. — С. 4-7.
35. Сучасна бібліотека в системі соціальних комунікацій [Електронний ресурс] // <http://www.library.nltu.edu.ua/node> — назва з екрана.
36. Український інститут науково-технічної і економічної інформації. — Режим доступу: <http://www.uinpei.kiev.ua>.
37. Філіпова Л. Інформаційне забезпечення наукових досліджень: тенденції розвитку (на прикладі медичної науки) / Л. Філіпова, Н. Артамонова — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal>. — Назва з екрана.
38. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій : монографія / Г. М. Швецова-Водка. — Рівне : [б. в.], 2001. — 438 с.
39. Швецова-Водка Г. М. Складові системи документальних комунікацій [Електронний ресурс] / Г. М. Швецова-Водка // Бібл. вісник. — 2011. — № 1. — С. 37–42.

Надійшла до редколегії 29.11.2012 р.

КОМУНІКАТИВНО-МЕРЕЖЕВА КУЛЬТУРНА ПЕРАДИГМА У СТАНОВЛЕННІ КОМП'ЮТЕРНОГО ФЕНОМЕНУ ЛІТЕРАТУРИ

Досліджується своєрідність функціонування мережевої літератури. Акцентується на актуальних питаннях аналізу віртуального середовища як одного з чинників розвитку літературного процесу, різноманітні жанри якого необхідно розглядати як новітні модифікації документальної літератури з певним інформаційним і смисловим наповненням.

Ключові слова: комп'ютерні технології, мережева література, гіпертекст, модифікації.

Исследуется своеобразие функционирования сетевой литературы. Акцентируется на актуальных вопросах анализа виртуальной среды как одного из аспектов развития литературного процесса, разнообразные жанры которого необходимо рассматривать как новейшие модификации документальной литературы с определённым информационным и смысловым наполнением.

Ключевые слова: компьютерные технологии, сетевая литература, гипертекст, модификации.

In the article it is examined the peculiarity of network literature functioning. The attention is accepted to the vital questions of the analysis of virtual environment as the one of the factors of literature process progress. It is noticed that the various genres of literature process should be considered as the modern modifications of documentary literature with some informational and semantic content.

Key words: computer technologies, network literature, hypertext, modifications.

Віртуальний дискурс межі ХХ–ХХІ ст. активно входить у широке поле досліджень усіх галузей науки. Цей інтерес зумовлений стрімким поширенням інформаційних технологій у житті суспільства й окремої людини. У зв'язку із цим останнім часом у середовищі гуманітаріїв дедалі частіше дискутуються питання сучасної культури й Інтернету, який став символом інформаційної революції, а також нових можливостей і водночас небезпек, що їх із собою несе людина комп'ютерної цивілізації. Йдеться про формування нового дискурсу в комунікативному просторі сьогодення — електронного (віртуального), який серйозно впливає на мовленнєву поведінку і свідомість усього суспільства, передусім через своєрідний віртуальний текст у сучасній літературі. Адже виокремлення Інтернет-ніші в межах літературного дискурсу створює нові пізнавальні можливості як для теорії комунікацій, так і для літературознавства. Використання комп'ютерних технологій

у мистецтві не лише доповнює інструментарій творця, а й суттєво змінює його можливості.

60-і рр. XX ст. — період, коли, з одного боку, структуралізм, а з іншого, — дослідження людського та машинного інтелекту спричинили посилення інтересу до перспектив взаємозв'язку людини з комп'ютером. Проте справжній бум вивчення Інтернет-середовища формується на початку 80-х рр., коли у світі виникли перші гіпертекстові літературні твори, «гіпертекстова література» стає важливою складовою світового літературного процесу.

Нові дослідження окремих жанрів віртуального дискурсу зосереджено на визначенні комунікативних і структурних особливостей чатів, живих журналів, веб-сторінок, реклами, форумів, електронної пошти (Б. Данет, М. Столярова, О. Соколінська, А. Абабекова, С. Данилюк, Т. Крутько). Активізується вивчення окремих аспектів специфіки Інтернет-комунікації: гендерний (Л. Андрісон, О. Горошко), психологічний (О. Белінська), соціальний (С. Джура, О. Невесенко) та ін. Різні аспекти аналізу Інтернет-блогів, їх структури, класифікації, форм самопрезентації, стилю частково висвітлено в працях О. Арестової, І. Барбукової, В. Волохонського, С. Заборовської, Ю. Завадського, Ю. Зайцевої, Н. Курчакової. Проте ще недостатньо дослідженими залишаються актуальні питання аналізу віртуального середовища як одного із чинників розвитку літературного процесу, різноманітні жанри якого необхідно розглядати як новітні модифікації документальної літератури з певним інформаційним та смисловим наповненням.

З початку XX ст. культура стала об'єктом експансії аудіовізуальних і електронних засобів комунікації — кіно, телебачення. З появою Інтернету виникає новий — інформаційний — тип культури. Комп'ютеризація літератури нині є однією з найперспективніших теоретичних проблем як у дослідженні електронних засобів інформації, так і літературознавстві. Нові особливості літературної діяльності — це не тільки комп'ютерний набір тексту на зразок друкарської машинки, але й засвоєння словесністю комп'ютерних технологій та їх використання як художніх прийомів. У площині літератури домінують такі технології: Інтернет, гіпертекст, віртуальна реальність, комп'ютерні ігри й анімація. Прийоми — реалізація комп'ютерних технологій у вербальному тексті.

Кінець XX — початок XXI ст. — доба «після Гуттенберга». З розвитком глобальної комунікативної мережі відбувається формування нової соціальної реальності — мережеві спільноти у віртуальному просторі. Інтернет створив власні літературне середовище, бібліотеки, книжкові магазини, журнали, конкурси, став місцем, де, вперше з'являються нові імена. Це свідчить про виникнення літературно-комп'ютерного феномену, якому притаманні

певні ознаки: лаконічність, розмовний стиль, розважальність (і навіть скандальність), неконвенціональність (невідповідність сталим традиціям і правилам). Мережеві літературі характерна інтерактивність — новий вид комунікації в режимі он-лайн. Гостьові книги (гестбуки), конференції, онлайніві щоденники, чати — все це популярні форми існування просторового інтерактивного спілкування. Як результат, у сучасній словесності виникає нове явище — література, яка намагається осмислити феномен Мережі. Наприклад, роман Мері Шеллі «Паутина», збірник прози В. Тучкова «Смерть приходить по Інтернету», «Дозори» С. Лук'яненко, роман О. Житинського «Flashmob. Государь всея Сети», в якому звучить застереження для людства: «Надзвичайно цікава вигадка суспільства — Інтернет. І що з ним можна зробити. Не виключено, що це своєрідна атомна бомба при певних умовах, у певних руках» [2].

Перед нами «приватний онлайніві щоденник» невідомого «юзера», який видавець отримав поштою на CD-диску, автор — Олексій Данилович Донніков (Дон), фізик, доктор наук, котрий «працює» сторожем на дачі власного сина, що мешкає у США. Самотність і нудьга спонукають героя зареєструватися у «Живому Журналі» (ЖЖ). Як відомо, ЖЖ — це сотні тисяч блогів (мережевих щоденників), з кількома рівнями доступу: публічним (для всіх користувачів мережі), для друзів (френдів) і приватний (тільки для автора). Мандруючи мережею, герой стихійно створює он-лайн-акцію, що демонструє суспільну могутність мережі. Олексій Данилович розуміє, який інструмент впливу потрапив у його руки. Учений-фізик, використовуючи принцип роботи великих систем, що самостійно організуються, створює інформаційну піраміду, що спричиняє до виникнення несподіваних флеш-мобів — коротких масових акцій в он-лайні та оффлайні, які закінчуються культурними терактами (наприклад, атака скульптур Церетелі). Акції провокують не тільки дискусії (інколи достатньо агресивні) в Інтернеті, але й призводять до безладу в країні.

Активно впливає на сучасну прозу гіпертекст як комп'ютерна технологія. Це ієрархічно організована система текстів, кожний з яких вміщує посилання на інші тексти. Гіпертекст — послідовність незалежних текстів, які пропонують читачеві різні способи прочитання. Найважливіший елемент гіпертексту — гіперпосилання, або стрибок, тобто несподіване переміщення позиції користувача; основна якість — варіативність. Отже гіпертекст можна читати по-різному: послідовно, від однієї статті до іншої в разі необхідності. Зазвичай, текст трансформується в гіпертекст за допомогою системи посилань. Такий художній прийом використовує, наприклад, Д. Галковський у романі «Безкінечний тупик».

Технологією, яка вможливує виникнення нових світів, стає штучно створена комп'ютерними засобами віртуальна реальність,

що дозволяє занурюватися в неї, змінюючи її ізсередини, спостерігаючи трансформації, контактувати не тільки з іншими людьми, але й вигаданими персонажами, отримуючи при цьому реальні враження й відчуття. Ефект занурення у віртуальний світ полягає в тому, що користувач у процесі взаємодії з технологією перестає себе відчувати зовнішнім спостерігачем, долучається до віртуального оточення, починає сприймати його як реальне. Людина втрачає зв'язок із дійсністю, а оператор інформаційного простору набуває практично необмежених можливостей управління його психікою.

У цьому контексті слід згадати і комп'ютерні ігри, які також є своєрідним способом моделювання дійсності. Адже кожна гра характеризується наявністю сюжету, завданнями різного рівня складності, кінцевою метою; їй притаманні варіативність, можливість вибору сценарію, послідовність виконання завдань і зміна параметрів героя. Світ комп'ютерної гри – це світ намальованого простору, який створюється за допомогою анімації – мальованих фільмів з іграшковими героями. Підкреслимо, що людина, яка захоплюється комп'ютерною грою, підлягає дії ефекту занурення: світ гри витісняє світ реальності.

Означені комп'ютерні технології активно взаємодіють із літературою, породжуючи нові форми, жанри, способи організації оповіді; в художніх текстах реалізуються на різних рівнях поетики. На лексичному рівні це використання спеціальної лексики й елементів комп'ютерної програми. Так, у повісті В. Пелевіна «Принц Госплана» елементом поетики є численні комп'ютерні знаки і символи MS-DOS (Shift, Down, Control-Dreak, Reset, Page Up), розділи імітують сценарій відеогри: Loading, Level 1-12, Autoexes, Game Paused, — використовуються спеціальна термінологія та фразеологія: вінчестер, монітор, дисковод, вірус, загрузитися, зависнути тощо. У сучасній молодіжній прозі спостерігається потужна експансія комп'ютерного сленгу, загрозливі зміни відбуваються у мережевій орфографії та синтаксисі письмового мовлення.

На сюжетно-композиційному рівні у таких текстах спостерігається структура і сценарій відеоігор: «Принц Персії» (у В. Пелевіна — «Принц Госплана»), «Гелексі Плюс» (у Д. Галковського — «Друг утят»). Герой роману Петрушевської «Номер Один, или В садах других возможностей» створює комп'ютерну гру «У садах інших возможностей» — мандри по загробних світах різних релігійних конфесій. Інша форма — організація текстів у вигляді Інтернет-сайта («Акіко»), де оповідь ведеться від імені віртуальної «героїні» порносайта. Юна Акіко спілкується з відвідувачем сайта, який ховається під «іменем» ЙЦУКЕН (набір перших шести літер на клавіатурі комп'ютера). Спочатку спілкування відбувається цілком нейтрально, потім переростає у неприкритий

шантаж [4]. Так автор показує, які можливості має диспетчер інформаційного поля: від тонких механізмів залучення в гру до виманювання грошей і кримінальних загроз. Отже, використання специфічної комп'ютерної форми як засобу організації сюжету дозволяє описати картину сьогодення й продемонструвати авторську оцінку того, що відбувається.

Новітньою технологією, перенесеною з комп'ютерної сфери в літературу, є чат — вид мережевого спілкування, що характеризується інтерактивністю й орієнтацією на розмовний стиль. У такій формі написаний твір В. Пелевіна «Шлем ужаса. Креатифф о Тессее и Минотавре» (проект «Міфи»). Передбачалося, що сюжети світової міфології розгортатимуть в сучасній ситуації та переосмислюватимуть відповідно до реалій ХХІ ст. У проекті брали участь Дж. Уінстон, Умберто Еко, Карен Армстронг. В. Пелевін для цього проекту обрав відомий міф про Тесея і Мінотавра, в якому лабіринтом сьогодення стала Всесвітня павутина. Так персонажі й сюжети античної міфології органічно ввійшли до структури віртуального діалогу ХХІ ст.

Отже, Інтернет-література є форматом мультимедійного соціотехнічного середовища, в якому народжується новий дискурс теорії віртуальних жанрів у межах міждисциплінарної парадигми досліджень з літературознавства, лінгвістики, філософії, психології, прагматики, когнітології, PR, імеджелогії, віртуалістики тощо.

Онлайнову літературу можна визначити як літературу соціуму, хронічку життя співавторства, що відображає діяльність деперсоналізованої свідомості користувачів Інтернету і є ідеальним місцем для інтерактивних жанрів літератури, різноманітних форм літературної гри й колективної творчості, яка частково вливається у «віртуальний театр» (С. Корнев). Специфічний ігровий модус надає унікальних можливостей для самовираження, особистості в Мережі через спілкування й віртуальний буденний дискурс. Гіпертекстуальність та інтерактивність віртуального середовища є тими найзначущішими чинниками, що впливають на онлайнову літературу, а можливості у «створенні креолізованих текстів призводить до залежності жанру від способу прочитання тексту й виявлення гіпертексту» [1, с. 16].

Отже, онлайнова література свідчить про різноманітність новітніх модифікацій, що привертає увагу користувачів, пропонуючи нові теоретико-художні версії.

Штучно сконструйоване віртуальне буття не має поза життям об'єктивного реального світу. Віртуальна література існує тому, що об'єктивна соціокультурна дійсність стимулює бажання висловитися про це життя.

Список літератури

1. Барбукова І.С. Онлайнвій щоденник як феномен віртуальної літератури: жанрова природа, поетика : автореф. на здобуття наук. ступеня к. філол. наук : спец. 10.01.06 — теорія літератури / І. Барбукова. — Донецьк, 2012. — 20 с.
2. Пелевин В. Принц Госплана — http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/44013/Pelevin_-_Princ_Gosplana.html — Назва з екрана.
3. Пелевин В. Шлем ужаса. Креатифф о Тесее и Минотавре — <http://www.livelib.ru/book/1000118220> — Назва з екрана.
4. Петрушевская Л. Номер Один, или В садах других возможностей / Л. Петрушевская — М.: Эксмо. — 335 с.

Надійшла до редколегії 04.12.2012 р.

УДК 651.4//.9

О. В. ЛАБА

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРЕВАГ ЕЛЕКТРОННОГО ДІЛОВОДСТВА

Запропоновано визначення поняття «електронне діловодство». Визначено шість основних груп переваг від упровадження електронного діловодства в організації: фінансові, управлінські, технічні, правові, інтегруючі та переваги контролю.

Ключові слова: електронне діловодство, електронний цифровий підпис, системи електронного документообігу.

Предложено определение понятия «электронное делопроизводство». Выделено шесть групп преимуществ от внедрения электронного делопроизводства в организации: финансовые, управленческие, технические, правовые, интегрирующие, а также преимущества контроля.

Ключевые слова: электронное делопроизводство, электронная цифровая подпись, системы электронного документооборота.

The definition of the term «electronic records management» is offered. The main six groups of advantages of electronic records management are determined, particularly financial, administrative, technical, legal, integrant and control advantages.

Key words: electronic records management, electronic digital signature, electronic records management systems.

Упровадження електронного діловодства в діяльності підприємств, установ чи організацій (далі — організацій) є нині не лише запорукою підвищення рівня ефективності виконання управлінських і виробничих функцій та вимогою часу, а й законодавчою нормою, закріпленою численними нормативно-правовими актами. Серед таких документів Закони України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про Національну програму інформатизації», «Про електронні

документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності» тощо. Ухвалення цих та інших нормативно-правових актів свідчить про значний інтерес органів державної влади до автоматизації більшості важливих суспільних процесів. Однак упровадження електронного діловодства в організаціях відбувається не без перешкод, тому визначення його переваг є актуальним питанням сьогодення.

В останні десятиліття проблеми впровадження електронного діловодства й документообігу, визначення ефективності використання електронних документів у системах електронного документообігу (далі — СЕД) і діловодства — об'єкти дослідження багатьох науковців. Автори С. В. Степова, К. А. Коцюбинська, Ю. В. Василенко [1] розглядають електронний документ як засіб підвищення ефективності бухгалтерського обліку; М. С. Демкова [2] визначає основною перевагою електронного документообігу прозорість діяльності організацій та підвищення ефективності боротьби з корупцією; Ж. В. Кудрицька [3] здійснює систематизацію проблем упровадження систем електронного документообігу й електронної звітності як в органах державної влади, так і в комерційних структурах; П. Козирев [4] розглядає СЕД як основу інформаційних технологій для підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Однак нині немає єдиного підходу до визначення переваг від упровадження електронного діловодства в організаціях.

Мета публікації — визначення переваг електронного діловодства, для чого доцільно з'ясувати суть цього терміна.

Поняття діловодства регулюється ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять», відповідно до якого діловодство — це «сукупність процесів, що забезпечують документування управлінської інформації та організування роботи зі службовими документами» [5].

Опрацювання основних законодавчих і нормативних документів, а також наукових публікацій у галузі діловодства свідчить про відсутність визначення поняття електронного діловодства. Якщо припустити, що прикметник «електронний» характеризує форму організації ділових процесів і передбачає використання електронних документів, то електронне діловодство можна розглядати як невід'ємну складову організації ділових процесів в умовах розвитку інформаційного суспільства. У цьому контексті пропонуємо визначити електронне діловодство як вид автоматизованого діловодства з використанням сучасних документальних систем,

яке передбачає створення документів з електронним носієм інформації та автоматизовану роботу з ними.

Основні переваги організації від використання електронного діловодства можна поділити на шість груп (рис. 1).

Одним з основних показників для сучасних організацій є фінансові переваги електронного діловодства. Поліпшення фінансово-економічних показників діяльності організації в результаті впровадження електронного діловодства можна пояснити зниженням рівня собівартості документів, що зумовлюється зменшенням витрат на їх виготовлення, а також площ для зберігання документів та часу їх обробки; зниженням витрат на діловодний персонал за допомогою автоматизації рутинних і трудомістких операцій у діловодних процесах.

Рис. 1. Переваги електронного діловодства

Утім, використання електронного документа передбачає наявність електронного цифрового підпису, і не лише в керівника установи, а й в осіб, котрі беруть участь у діловодних процесах, що потребує певних фінансових витрат. Крім того, управління електронними документами передбачає наявність систем електронного документообігу й діловодства, які є пропріетарним програмним забезпеченням і витрати на впровадження яких прямо пропорційно залежать від кількості робочих місць, що автоматизуються.

Дослідники нині розробили значну кількість методик для оцінки ефективності впровадження СЕД. Суть більшості методик полягає в проведенні кількісного та якісного аналізу. Кількісним аналізом є оцінка безпосередньо економічної ефективності від використання СЕД, тобто визначення рівня економії коштів за певний період часу від впровадження СЕД у діяльність організації. Якісний аналіз — оцінка функціональності, продуктивності,

масштабності СЕД, а також критеріїв достовірності даних у ній, таких як інформативність і конфіденційність [6]. Визначення лише економічної ефективності від використання електронних документів і СЕД без оцінки якісних характеристик надають односторонню та неповну картину.

Не менш важливими, аніж фінансові, є управлінські переваги електронного діловодства. Підвищення рівня ефективності виконання як управлінських, так і виробничих функцій зумовлене скороченням витрат часу на організацію роботи з документами, а також можливістю спільної роботи над проектом документа тощо.

Один з вагомих показників ефективності — технічні переваги електронного діловодства. Завдяки використанню електронного цифрового підпису (далі — ЕЦП) у діловодних процесах, який, наприклад, автори С. В. Степова, К. А. Коцюбинська, Ю. В. Василенко вважають значно надійнішим засобом захисту інформації, ніж власноручний підпис і мокра печатка [1], підвищується рівень захисту інформації, а також забезпечуються цілісність і автентичність документа. У традиційному документі підпис об'єднано з носієм, але не зі змістом документа. Наприклад, якщо основний зміст документа на першому аркуші, а лише незначна частина тексту документа й підпис на другому аркуші, то можна стверджувати, що власноручний підпис не свідчить про цілісність змісту та структури документа. Натомість ЕЦП чітко забезпечує цілісність і автентичність документа, оскільки створюється з урахуванням структури та змісту документа й унеможливорює внесення жодних змін в електронному документі.

Цю особливість ЕЦП можна розглядати і як недолік електронного документа, оскільки підписання електронного документа електронним цифровим підписом унеможливорює нанесення реквізитів у процесі роботи з електронним документом, наприклад, резолюцій, грифу погодження, затвердження, відміток про контроль, надходження документа в організацію, виконання документа і направлення його до справи тощо. Перспективним кроком до вирішення цієї проблеми може стати розроблення ЕЦП не для всього файлу, а для окремих фрагментів документа. Для адміністративного управлінського персоналу організації велике значення мають переваги контролю в електронному діловодстві. Використання електронних документів у системах електронного документообігу та діловодства надає змоги ефективніше контролювати виконання документів завдяки функціям автоматизованого нагадування системою про закінчення термінів виконання, чіткого визначення місця знаходження електронного документа та його виконавця в конкретний момент часу тощо.

У правовому полі діяльності організації важливу роль відіграють правові переваги електронного діловодства. Електронний документ за умови наявності обов'язкових реквізитів в українському законодавстві прирівняний до традиційного документа з власноручним підписом майже в усіх випадках, крім передбачених статтею 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [7]. Обов'язковою умовою юридичної чинності електронного документа, згідно з українським законодавством, є завірення його електронним цифровим підписом. У Російській Федерації 06 квітня 2011 р. прийнятий Федеральний закон «Про електронний підпис» [8], який можна вважати прогресивним кроком порівняно із законодавчим забезпеченням правовідносин щодо електронного цифрового підпису. У законодавстві Російської Федерації виокремлено щонайменше 3 види електронних підписів: простий, некваліфікований і кваліфікований. Некваліфікований і кваліфікований електронні підписи можна прирівняти до електронного цифрового підпису з використанням сертифікату відкритого ключа та посиленого сертифікату відкритого ключа, визначених в українському законодавстві, а також до інших видів електронних підписів, отриманих у результаті криптографічного перетворення інформації. Новим явищем є простий електронний підпис. Надсилання документів електронною поштою або листування в чаті відповідає вимогам використання простого електронного підпису за умови наявності договорів між учасниками електронної взаємодії щодо визнання таких документів рівнозначними з паперовими. Незрозумілим у цьому контексті, на наш погляд, залишається питання обов'язкових реквізитів документа, адже електронний підпис не є єдиним обов'язковим реквізитом службового листа. Обов'язковим реквізитом слід уважати також, наприклад, реєстраційний індекс документа [9]. А саме цього реквізиту немає в документі, відправленому електронною поштою чи в чаті. Таким чином, спрощення підходів до впровадження електронного діловодства й документообігу призводить до можливих правових колізій. Варто зазначити, що значна кількість переваг від упровадження електронного діловодства й документообігу не означає повного переходу до безпаперового діловодства. Позитивним у паперовому діловодстві є традиційне сприйняття важливості саме паперового документа суб'єктами діловодства. Тому модель перехідного етапу діловодства сьогодення — це модель гібридного діловодства, в якій використовуються паперові документи, електронні реєстраційно-контрольні картки до них, документи в електронній формі й електронні документи. Саме тому пропонується розширити межі електронного діловодства, порівняно з електронним документообігом, й інтегрувати в цьому понятті

можливість використання як електронних документів, так і документів в електронній формі, тобто всіх документів з електронним носієм інформації. Саме в цьому і полягає суть інтегруючих переваг електронного діловодства.

Отже, аналіз процесів упровадження електронного діловодства свідчить про нагальну необхідність узгодження з єдиним стандартом наукових і законодавчих досягнень цієї сфери щодо термінологічних, концептуальних і прикладних аспектів.

Визначення основних шести груп переваг від використання електронного діловодства є підґрунтям для виокремлення прикладних аспектів оцінки ефективності електронного діловодства в подальших дослідженнях.

Список літератури

1. Демкова М. С. Переваги електронного документообігу [Електронний ресурс] / М. С. Демкова. — Режим доступу: <http://www.znannya.org/?view=e-government-documents>. — Назва з екрана.
2. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732-2004. — Чинний від 2005-07-01. — К. : Держспоживстандарт України, 2005. — IV, 32 с. — (Національний стандарт України).
3. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [Електронний ресурс] : за станом на 22 трав. 2003 р. / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=851-15> — Назва з екрана.
4. Козирев П. Інформаційні технології як інструмент ефективності діяльності органів місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Павло Козирев. — Режим доступу: www.municipal.gov.ua/data/loads/2009_kozirev.doc. — Назва з екрана.
5. Кудрицька Ж. В. Проблеми ефективності реалізації електронного документообігу [Електронний ресурс] / Ж. В. Кудрицька. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=287>. — Назва з екрана.
6. Солодухін С. В. Механізм оцінки ефективності впровадження системи електронної податкової звітності [Електронний ресурс] / С. В. Солодухін, А. Л. Єгоров. — Режим доступу: http://mevhu.at.ua/load/mizhnarodna_naukovo_praktichna_internet_konferenciya/3_finansovo_ekonomichni_mekhanizmi_zabezpechennja_efektivnoji_dijalnosti_promislovikh_pidpriemstv/4-1-0-66. — Назва з екрана.
7. Степова С. В. Електронний документообіг як засіб підвищення ефективності діяльності підприємства [Електронний ресурс] / С. В. Степова, К. А. Коцюбинська, Ю. В. Василенко — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2011/Informatica/3_96670.doc.htm. — Назва з екрана.
8. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів : ДСТУ 4163-2003. — Чинний від 2003-09-01. — К. : Держспоживстандарт України, 2003. — (Національний стандарт України).
9. Федеральный закон Российской Федерации «Об электронной подписи» [Электронный ресурс] : по сост. на 08 апр. 2011 г. / Государственная

Дума РФ // Российская газета. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2011/04/08/podpis-dok.html>. — Название с экрана.

Надійшла до редколегії 18.12.2012 р.

УДК 378.147:371.78.07

Ю. Л. РОМАНИШИН
Л. Ю. БУРКІВСЬКА

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ДИСЦИПЛІНИ «ІНФОРМАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»)

Розглядається ігровий метод як один із видів інтерактивних методів навчання, які використовуються в професійній підготовці документознавців в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу. Наведено приклади ділової та дидактичної ігор із професійно-орієнтованої дисципліни «Інформаційний менеджмент».

Ключові слова: дидактична гра, ділова гра, документознавці, ігровий метод навчання, інформаційний менеджмент.

Рассматривается игровой метод как один из видов интерактивных методов обучения, которые используются в профессиональной подготовке документоведов в Ивано-Франковском национальном техническом университете нефти и газа. Приведены примеры деловой и дидактической игр из профессионально-ориентированной дисциплины «Информационный менеджмент».

Ключевые слова: дидактическая игра, деловая игра, документоведы, игровой метод обучения, информационный менеджмент.

In the article it is considered a game method as a form of interactive teaching methods used in professional training of records information managers in Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. There are examples of business and didactic games of professionally oriented discipline «Information management».

Key words: business game, didactic game, game teaching method, information management, records information managers.

В умовах сучасних тенденцій розвитку системи освіти викладачі вищої школи по-новому організують навчальну діяльність, застосовуючи форми й методи активного навчання. Змінилася методика проведення різних видів занять, на яких студенти набувають умінь і навичок участі у творчих дискусіях, вчать ся обстоювати свої погляди й переконання [2], наближаються до умов професійної діяльності.

Кожен педагог має сумніви щодо вибору стратегії організації навчального процесу, вагаючись між інформаційними

(традиційними) й активними (проблемними) методами навчання. За традиційною методикою процес навчання ведеться у формі монологу або діалогу викладача. У поняття активних методик входять рольові, управлінські та навчальні ігри, тренінги, комп'ютерні ігри — все те, що забезпечує максимальну спільну активність викладача і студентів [4]. Навчальний процес повинен враховувати тенденції соціально-економічного розвитку суспільства, особливості психології молоді, а методи та форми навчання реалізовувати на практиці принципи ініціативи, індивідуалізації, самостійності, змагання, творчого підходу до одержання знань. Студент повинен без примушування прагнути до систематичної, плідної та ретельної навчально-творчої діяльності. Тому для реалізації цих вимог значне місце в діяльності викладача мають займати інтерактивні методи навчання [1], які пройшли багаторічну апробацію в закордонних і вітчизняних навчальних закладах. Мета застосування інтерактивних методів полягає не тільки у спонуканні студентів до активної роботи, але і в ініціюванні їх творчості, розвитку комунікативних навичок тощо.

Методи навчання — це система способів управління пізнавальною діяльністю студента [4]. Серед методів навчання (за засобами досягнення цілей діяльності) виділяють пошукові (евристичні) методи, які застосовують для формування й розвитку вмінь та навичок конкретної продуктивної діяльності в нетипових ситуаціях (до них належать «Ділова гра», «Дидактична гра» та ін.). Методи формування інтересу до навчання поділяються на методи інтелектуальної колективної діяльності та імітаційні. Основою методів інтелектуальної колективної діяльності є наявність колективної думки, пізнавальної суперечки при високій активності студентів (до них відносять обговорення, дискусії, «Мозковий штурм»). Імітаційні методи пов'язані з імітацією визначеного процесу, явища, системи управління, зокрема такі: аналіз ситуацій, імітаційні вправи, ігрове проєктування, ділові ігри, — які найбільш активні, оскільки сприяють формуванню професійних, організаційних та управлінських умінь у студентів [1; 2; 5].

Проблеми впровадження та розвитку ігрового методу досліджували такі вчені, як А. Голос, В. Крамаренко, В. Нагаєв, Л. Нестерова, О. Олексюк, О. Пехота, С. Сараєва, В. Соколов, С. Тарасова, П. Щербань та ін.

Мета статті — проаналізувати ігровий метод навчання на прикладі основних навчально-педагогічних ігор. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- охарактеризувати активні (ігрові) методи навчання;
- запропонувати деякі навчально-педагогічні ігри для дисципліни «Інформаційний менеджмент».

Метою ігрового методу навчання є формування у студентів уміння вже під час навчання у вищій школі поєднувати

теоретичні знання з практичною діяльністю [5]. На нашу думку, оволодіти потрібними знаннями, вміннями та навичками студент зможе лише тоді, коли сам виявлятиме до них інтерес і докладатиме належні зусилля. Як студент проявлятиме себе у навчальних іграх, таким він здебільшого буде й у самостійній професійній діяльності. Цей процес активізується за умови поєднання теоретичних знань із розв'язанням конкретних фахово-орієнтованих ситуацій.

Ігровий метод характеризується такими трьома основними ознаками [5]: 1) визначає мету, спрямовану на зміст освіти, що підлягає засвоєнню; 2) передбачає вид навчально-пізнавальної діяльності; 3) визначає характер взаємодії викладача і студентів.

Структура розгорнутої ігрової діяльності містить такі компоненти [1; 5]: спонукальний (потреби, мотиви, інтереси, прагнення, які визначають бажання брати участь у грі); орієнтувальний (вибір засобів і способів ігрової діяльності); виконавчий (дії, операції, які дають можливість реалізувати ігрову дидактичну мету), контрольньо-оцінний (коригування та стимулювання активності в ігровій діяльності).

Дослідник П. Щербань пропонує алгоритм розробки ділової гри, який містить такі дев'ять кроків [5]:

1. Першим кроком у створенні моделі гри є розробка теми, яка б відповідала навчальній програмі, мала повчальну цінність і гарантувала можливість конструювання гри.

2. Мета гри визначає її подвійний характер: студенти вступають у гру, знаючи, що вони будуть, з одного боку, діяти відповідно до вимог комунікативної ситуації; з іншого — реалізовувати ігрові функції.

3. Опис системи проблемних ситуацій і можливих результатів, які повинні одержати учасники гри, значною мірою зумовлює вибір методів прийняття рішень у грі. До ситуації, яка обирається для гри, є ряд вимог: по-перше, ігрова ситуація за рівнем складності повинна бути посильна для учасників гри; по-друге, необхідно, щоб студент-гравець був переконаний, що вона близька до реальної, тобто професійної; що отримані результати допоможуть йому в подальшій практичній діяльності. Від правильного вибору ігрової ситуації значною мірою залежить можливість і успішність спільної роботи учасників гри.

4. Наступний етап — це «розподіл ролей», який забезпечує належну організацію та проведення гри. Між учасниками гри (студентами і викладачами, що беруть участь у навчальній діловій грі) ролі розподіляються таким чином, щоб усі учасники, тісно взаємодіючи між собою, виконували різні функції. Розподіл ролей необхідно провести з урахуванням складу учасників, наявності

в них знань та вмінь, організаторських здібностей, темпераменту гравців; важливо, щоб ролі не змінювалися під час гри.

5. Розробка сценарію гри — це опис послідовності подій і структури взаємодії гравців, де основна увага приділяється визначенню основних прав та обов'язків учасників, особливостей їх взаємодії у процесі гри.

6. Формування керівництва (інструкцій) — обов'язковий елемент конструкції гри.

7. У структурі ділової гри значне місце посідають правила, що визначають поведінку учасників і систему їхніх дій та сприяють створенню на занятті робочої атмосфери. Правила гри, що забезпечують рівність для всіх її учасників, повинні орієнтувати студентів-гравців на реалізацію завдань, поставлених перед ними, враховувати їхні індивідуальні можливості. Вони чітко описують дії, які повинні виконуватися у грі: момент закінчення гри, мета діяльності кожного учасника та ін.

8. Стадія здійснення — це безпосередньо сам процес гри, у якому розкривається послідовність етапів гри, взаємозв'язок функцій гравців. Як правило, виділяють три етапи гри: підготовки, проведення самої гри, аналіз процесу й результатів гри.

9. Стадія оцінки — обговорення результатів щойно проведеної гри, визначення переможців, оцінка результатів досягнень поставленої мети, успіхи учасників, виявлення переможців.

Крім головних чинників — часу, витраченого на виконання завдання, та якості роботи, варто враховувати правильність виконання ролей та ефективність взаємодії між учасниками, глибину знань, активну участь в обговоренні інших учасників гри та ін.

Для підготовки ділової гри можна використовувати всі дидактичні методи: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, частково-пошуковий, дослідницький. Так само слід дотриматися таких методичних вимог [1; 5]:

1) гра чи вправа повинні бути логічним завершенням й узагальненням знань з певної дисципліни, певного розділу, практичним доповненням вивчення дисципліни в цілому;

2) максимальна наближеність до реальних професійних умов;

3) створення атмосфери пошуку й невимушеності;

4) ретельна підготовка навчально-методичної документації;

5) чітке формулювання завдань, умов і правил гри;

6) виявлення можливих варіантів вирішення зазначеної проблеми;

7) наявність необхідного устаткування.

На основі аналізу джерел [1; 2; 4; 5] розглянемо характерні риси та деякі особливості окремих навчально-педагогічних ігор (табл. 1), які найчастіше використовують у навчальному процесі.

Таблиця 1

Загальна характеристика навчально-педагогічних ігор

ОЗНАКИ	ОСНОВНІ ВИДИ	
	ДІЛОВА ГРА	ДИДАКТИЧНА ГРА
визначення поняття	форма відтворення предметного змісту майбутньої професійної діяльності фахівця, моделювання тих систем, умов, зв'язків, що характерні для певної діяльності як цілого; імітація професійної діяльності, пов'язаної з управлінським процесом організації.	творча форма навчання й розвитку студентів; спосіб взаємодії викладача та студентів, зумовлений ігровою ситуацією, що веде до реалізації дидактичних завдань і цілей навчання; розвиває спостережливість, мислення, увагу, пам'ять.
характерні особливості	навчальна ділова гра є навчальним процесом, спрямованим на досягнення мети навчання, розвитку і професійної підготовки; використовується для розвитку творчого мислення і формування практичних навичок та умінь у студентів розв'язувати навчально-управлінські ситуації; підвищення інтересу до занять та оволодіння майбутньою професією; на професійному рівні відбувається зіткнення різних думок, діалог, взаємна критика гіпотез, їх обґрунтування, що сприяє набуттю нових знань, навичок, досвіду розв'язання практичних завдань та професійних ситуацій; є засобом не лише імітації професійної діяльності, але і формування майбутнього фахівця.	активізує процес пізнання студентської аудиторії, заглиблює у зміст дисципліни, що вивчається; розвиває навички колективної взаємодії, досвід творчої діяльності, а також визначає рівень підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності; сприяє розвитку цілеспрямованості, витримки, самостійності, виробленню вміння діяти відповідно до норм професійної етики та культури.

особливості	1) імітаційний метод навчання, процес навчання максимально наближений до реальної практичної діяльності організації; 2) ігровий метод навчання (учасники виконують певні ролі і приймають управлінські рішення); 3) колективний метод навчання; 4) засіб розвитку теоретичного та практичного мислення, актуалізації й закріплення наявних знань і вмінь.	1) моделювання ситуацій практичного характеру та прийняття рішень; 2) активізація мислення студентів; 3) високий рівень залучення студентів до навчального процесу; 4) самостійність у прийнятті рішення; 5) творчий характер заняття; 6) бажання набути вмінь, навичок за відносно короткий термін.
приклад	«Ярмарок інформаційних моделей»	«Логічне поєднання»

Професійні вміння й мислення майбутніх фахівців можна й потрібно розвивати за допомогою навчальних ігор, використання яких під час вивчення предметів професійно-орієнтованого циклу сприятиме активному набуттю студентами системи вмінь і навичок, зокрема [4; 5]:

а) аналізувати вихідні умови професійної дії і формулювати оперативні завдання; передбачати форс-мажорні ситуації та впливати на їх розвиток;

б) програмувати розв'язання професійних завдань, правильно обирати потрібні для цього форми й засоби впливу;

в) складати план розвитку і виконання поставленої роботи;

г) керувати управлінським процесом із розв'язанням поставлених завдань на практиці, дбати про встановлення доброзичливих, товариських стосунків у колективі, застосовувати найдоцільніші методи і прийоми управління колективом;

д) оцінювати результати розв'язання завдань підлеглими (аналізувати конкретні дії підлеглих та вищого керівництва і впливу зовнішніх факторів та їх ефективність, виявляти й усувати виробничі помилки, використовувати передовий досвід у певній галузі).

У навчальній підготовці документознавців в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу важливим та проблемним завданням є розвиток професійних здібностей у студентів з використанням методик ігрових ситуацій (застосування активних методів навчання) на матеріалі різних дисциплін. Складність полягає у відсутності розроблених методик проведення ігор з фахівцями інформаційної сфери. Згідно з результатами дослідження, які висвітлені у праці [3], бачимо, що викладачі

кафедри документознавства та інформаційної діяльності використовують інтерактивні методи навчання під час викладання більшої частини навчальних дисциплін, а студенти є відкритими до таких методів навчання та добре їх сприймають. Пропонуємо розробки деяких видів навчально-педагогічних ігор для професійно-орієнтованої дисципліни «Інформаційний менеджмент». Такий вибір зумовлений результатами дослідження [3], проведеного серед студентів-документознавців, 80% яких визначили, що саме такі методи є бажаними для проведення занять.

Розглянемо ділову гру «Ярмарок інформаційних моделей» (на прикладі теми: «Інформаційне моделювання») та дидактичну гру — «Логічне поєднання» (за темою: «Характеристика моделей в менеджменті»).

Мета ділової гри «Ярмарок інформаційних моделей» — розвиток професійно-творчих умінь та навичок із структуризації руху інформаційних потоків в організації. Група студентів ділиться на 2–3 підгрупи. Кожній підгрупі необхідно представити інформаційну модель організації (за вибором студентів), яка є в м. Івано-Франківськ. Модель повинна складатися з двох схем: схема зовнішніх та внутрішніх факторів, які діють на організацію; інформаційна модель організації (із зазначенням детальних назв інформаційних потоків, які існують в організації). Основна мета створення інформаційної моделі — відобразити рух інформаційних потоків в аналізованій організації, виявити «слабкі» ланки в цій системі та запропонувати шляхи їх структуризації. При створенні інформаційної моделі варто використати знання із концепцій інформаційного менеджменту, інформаційних технологій та інформаційних систем. Представлення інформаційних моделей здійснюється за допомогою мультимедійної презентації. Обов'язково необхідно подати роздрукований варіант інформаційної моделі. Захист інформаційної моделі кожної групи триває 10 хвилин: відбувається представлення організації та обґрунтування спроектованої інформаційної моделі. Після виступу всіх підгруп вибирається найкраща модель, яка оцінюється найвищим балом, тобто викуповується на ярмарку за найвищий бал. Така модель відповідає всім вимогам, є креативною, ефективною та раціональною.

Основною метою дидактичної гри «Логічне поєднання» є розвиток професійного логічного мислення та здатності оперативно приймати рішення. Необхідно поєднати поняття із визначенням. Час для виконання завдання — 20 хвилин. За кожну правильну відповідь студент отримує 0,5 бала. Максимальна кількість балів, яку можна отримати за це завдання, — 10.

(1).. — інформаційний образ реального об'єкта, що відтворює даний об'єкт (систему) з визначеним ступенем точності й у формі, відмінній від форми самого об'єкта (системи).

(2).. — це метод опосередкованого практичного або теоретичного оперування об'єктом, при якому використовується допоміжний проміжний або природний «квазіоб'єкт», який знаходиться в певній об'єктивній відповідності з об'єктом пізнання, здатний замінити його в певних відносинах і дає під час його використання інформацію про власне модельований об'єкт.

Розрізняють такі види моделей: (3)..

(4).. моделює вплив прийнятого рішення на конкурентів.

(5).. визначає оптимальне число каналів обслуговування по відношенню до потреб в них.

(6).. визначає розміщення замовлень, їх кількість, обсяг готової продукції на складі.

(7).. забезпечує оптимальний спосіб розгляду ресурсів при наявності конкретних потреб.

(8).. дає практичний спосіб застосування моделі замість реальної системи.

(9).. базується на визначенні економічних умов, при яких підприємство стає вигідним. Основною умовою буде ситуація, коли загальний дохід зрівнюється з підсумковими витратами.

(10).. — це статистичний метод, який дозволяє із кількох варіантів вибрати найбільш оптимальне рішення. При цьому платежі подано у формі таблиці.

(11).. — є схематичним відображенням дій у менеджменті з урахування фінансових результатів, ймовірності отримання їх позитивного значення, можливості порівняння альтернатив.

Під (12).. будемо розуміти інформацію, яка у певний проміжок часу циркулює в суспільстві, передається суб'єктом інформаційної взаємодії об'єкта і використовується останнім як метазасіб соціальної діяльності.

Всі потоки є (13).., їм притаманна властивість надавати пріоритет деяким відомостям відповідно до певного набору засобів, які впорядковують цей потік.

Інформаційні потоки є також (14).., тобто містять пропуски певних ланок, в яких утворюються накопичення інформаційних відомостей навколо яких-небудь логічних понять, утворюються паралельні підмножини подібної або суміжної інформації. Цим зумовлена «(15)..» інформаційних потоків, оскільки кожен дискретний елемент потоку має численні зв'язки. Одна й та ж ланка потоку може одночасно «замикатись» із множиною інших та утворювати з ними складні сплетіння.

Як інструмент для аналізу і вивчення взаємозв'язків між інформаційними потоками в межах діяльності підприємства був розроблений (16)..

Існує два основні способи опису моделей: (17)..

(18).. розглядає структуру моделі, тобто такі її аспекти, у яких можна не брати до уваги час.

(19).. розглядає потік подій, тобто зміну модельованих процесів у часі, який не можна брати до уваги з точки зору завдань, які вирішує організація.

Слід виокремити такі групи методів прогнозування: (20)..

Ключові слова:

А. Теорія черг;	К. Семантичні, фізичні, аналогові, математичні;
Б. Платіжна матриця;	Л. Лінійне програмування;
В. Пластичність;	М. Дерево рішень;
Г. Статичний опис;	Н. Фільтруючими;
Д. Теорія ігор;	О. Моделювання;
Е. Модель;	П. Моделювання управління запасами;
Є. Інформаційним потоком;	Р. Економічний аналіз;
Ж. Дискретними;	С. Стандарт IDEF1;
З. Неформальні і формальні;	Т. Імітаційне моделювання.
І. Динамічний опис;	
Й. Статичний і динамічний;	

Відповіді:

1 — Е;	6 — П;	11 — М;	16 — С;
2 — О;	7 — Л;	12 — Є;	17 — Й;
3 — К;	8 — Т;	13 — Н;	18 — Г;
4 — Д;	9 — Р;	14 — Ж;	19 — І;
5 — А;	10 — Б;	15 — В;	20 — З.

Таким чином, навчальні ділові та дидактичні ігри розкривають такі можливості підготовки майбутніх фахівців, яких не можуть дати інші традиційні форми й методи організації навчально-пізнавального процесу. У використанні навчально-педагогічних ігор можна відзначити позитивні й негативні моменти [1; 2]. Позитивним є висока мотивація, підготовка до професійної діяльності, формування фахових знань та умінь, перенесення своїх знань та навичок в умови, наближені до професійних; післяігрове обговорення, що сприяє закріпленню знань. Негативним є висока трудомісткість заняття для викладача, неготовність деяких студентів до певного виду гри; відсутність розроблених методик ігор для різних навчальних дисциплін з урахуванням профілю підготовки.

Ефективність використання інтерактивних методів навчання пояснюється тим, що вони займають проміжне становище між передачею інформації у традиційній формі і практичною діяльністю на підприємстві, наближують абстрактний характер навчальної діяльності до реальної предметної професійної сфери, сприяють розвитку професійної мотивації, активізують залучення студентів до

різних форм навчання, поєднують індивідуальне освоєння знань із взаємозв'язком у професійній діяльності, сприяють розвитку інтеграції та міжпредметних зв'язків у навчальному процесі.

Список літератури

1. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. / В. М. Нагаєв. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 232 с.
2. Нестерова Л. В. Інтерактивні методи навчання як фактор гуманізації професійної підготовки фахівців [Електрон. ресурс] / Л. В. Нестерова, Л. В. Сараєва. — Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua>
3. Романишин Ю. Л. Інноваційні технології та інтерактивні методи навчання у підготовці документознавців-менеджерів / Ю. Л. Романишин // Моделювання регіональної економіки: збірник наукових праць. — Івано-Франківськ: Видавець Віктор Дяків. — 2011. — №2 (18). — С. 274–282.
4. Слепкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. / З. І. Слепкань. — К.: Вища школа, 2005. — 239 с.
5. Щербань П. Навчально педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посіб. / П. Щербань. — К.: Вища школа, 2004. — 207 с.

Надійшла до редколегії 13.11.2012 р.

УДК 002.66:001.89

С. М. ГРИГОРАШ

ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ УСТАНОВ»

Розглянуто суть і значення дисципліни «Організація діяльності інформаційних установ», наведено рекомендації щодо тематики та напрямів вивчення цього курсу.

Ключові слова: науково-технічна інформація, довідково-інформаційний фонд, аналітико-синтетична переробка інформації, інновації.

Рассмотрены сущность и значение дисциплины «Организация деятельности информационных заведений», даны рекомендации по тематике и направлениям изучения этого курса.

Ключевые слова: научно-техническая информация, информационный фонд, аналитико-синтетическая обработка информации, инновации.

The essence and meaning of discipline «Scientific and Technical Information Centers Activity Organization» are considered. The recommendations on study areas of the course are adduced.

Key words: scientific and technical information, reference fund, analytical and synthetical information processing, innovation.

Інноваційний шлях розвитку України неможливий без науково-технічної інформації (НТІ), яка є основною складовою науково-технічної діяльності (НТД). Нині змінюється ставлення влади та суспільства в цілому до НТІ, яка визнана утворюючим фактором,

що діє на науковій основі. Тому нагальною є необхідність упровадження нової навчальної дисципліни «Організація діяльності інформаційних установ», яка вможливить підвищення рівня підготовки майбутніх документознавців, аналітиків інформаційних систем.

НТІ спрямована на підтримку всіх сфер життя суспільства: науки, виробництва, економіки, соціальної сфери. Якщо порушити означений зв'язок, це, безперечно, призведе до поглиблення кризових ситуацій у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в Україні створено систему НТІ національного, регіонального, галузевого рівня, яка забезпечує координацію науково-дослідних робіт і виконує важливі функції щодо формування інтегрованого національного ресурсу й обслуговування масового споживача потрібними інформаційними ресурсами.

Проблема вивчення організаційної діяльності центрів науково-технічної інформації є предметом активного обговорення вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких: А. Є. Никифоров, В. Є. Новицький, В. В. Онікієнко, В. Д. Пархоменко, В. П. Семиноженко та ін. [8; 9; 10; 11; 12]. Адже в період реформ і змін особливого значення набуває питання оперативної взаємодії наукових організацій з підприємствами різних галузей економіки, які на основі необхідної інформації здійснюють свою професійну діяльність. Наукові дослідження доводять, що інтерес суспільства до НТІ дедалі зростає, це стає вагомою мотивацією для вивчення означеної дисципліни.

Мета статті — на основі аналізу діяльності центрів НТІ й обґрунтувати необхідність упровадження та вивчення дисципліни «Організація діяльності інформаційних установ» студентами технічного університету й визначити способи застосування теоретичних основ на практиці.

Курс «Організація діяльності інформаційних установ» призначений для студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, які прагнуть стати документознавцями, інформаційними аналітиками.

«Організація діяльності інформаційних установ» вивчається на завершальному етапі навчання і нерозривно пов'язана з такими предметами: «Інформаційно-аналітична діяльність», «Загальне документознавство», «АСП». Вона є базовою для подальшого вивчення таких курсів: «Засоби масової інформації», «Інформаційний менеджмент», «АСПМІ», «Презентація науково-дослідної роботи».

Мета дисципліни — формування системи знань про специфіку структурної та змістової організації різних видів інформаційних

центрів науково-технічної інформації України, вмінь моделювати окремі види їх інформаційної продукції.

Завдання — вивчити організаційну структуру інформаційних центрів науково-технічної інформації та виявити особливості інформаційних ресурсів продуктів і послуг, які здійснює УкрІНТЕІ, ЦНТЕІ, НТБ та НТЦ ІФНТУНГ.

Студенти мають знати:

- тлумачення понять «науково-технічна інформація», «науково-технічна діяльність», «інформаційна служба», «інформаційна установа», «інформаційне агентство», «інформаційний центр», «довідково-інформаційний фонд», «аналітико-синтезна діяльність», «інформаційно-аналітичне обслуговування», «науково-технічна виставка, семінар, конференція» згідно із Законом України про інформацію та ДСТУ;
- особливості класифікації центрів науково-технічної інформації;
- правові основи регулювання діяльності галузевих, регіональних і територіальних центрів науково-технічної інформації;
- основні критерії класифікації інформаційних центрів України;
- методи і прийоми підготовки окремих видів інформаційних документів, використання комп'ютерних технологій для їх створення й аналізу;
- специфіку проведення конференцій, брифінгів, семінарів тощо на визначені теми;
- особливості їх підготовки та впливу на думку численних реципієнтів;
- основні канали виробництва та поширення інформаційної продукції центрів науково-технічної інформації;
- перспективи насичення інформаційного ринку в Україні в контексті науково-технічного прогресу;
- способи доведення інформаційної продукції до користувачів;
- основні вимоги до підготовки прес-релізу, експрес-інформації, звіту, реферативного журналу.

Студенти повинні вміти:

- аналізувати структуру та напрями діяльності центрів науково-технічної інформації;
- розрізняти функції центрів науково-технічної інформації та інформаційно-аналітичних служб під час управлінської діяльності;
- аналізувати форми надання інформаційних послуг;
- дотримувати правил оформлення окремих видів інформаційної продукції.

Усі ці знання й уміння студенти можуть засвоїти в процесі формування лекційних модульних занять, практичної та самостійної аудиторної й позааудиторної роботи та підсумкового контролю. Навчальна програма містить два модулі: «Загальні аспекти розвитку НТІ» та «Методика підготовки окремих видів інформаційних документів».

Базовим положенням першого модуля є спрямованість на вивчення основних понять у науково-технічній сфері; він має таку тематику лекційних занять: загальні аспекти діяльності НТІ в системі НТД; класифікація центрів НТІ; загальна характеристика їх діяльності; принципи побудови оптимальної схеми функціонування інформаційних центрів з обслуговування спеціалістів різних галузей; система інформаційного забезпечення.

Система НТІ в Україні функціонує як сукупність підпорядкованих Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України організацій, основною функцією якої є створення та реалізація інформаційних ресурсів. До основних державних центрів НТІ належать УкрІНТЕІ, ЦНТЕІ, ОРТ, ДНТБ, Національна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського, галузеві підрозділи НТІ, Держстандарт України, Книжкова палата України, Державна служба статистики України, Державний департамент з промислової власності України та деякі інші міністерства та відомства.

Основними напрямками їх наукової діяльності є:

- створення науково-методичних і організаційних засад розвитку національної системи НТІ з метою поширення інформаційної продукції та послуг;

- розроблення науково-методичних основ створення єдиної системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності у сфері науково-технологічного й інноваційного розвитку і трансферу технологій;

- методи та практика інтеграції систем баз даних і електронних інформаційних ресурсів для забезпечення доступу користувачів до результатів науково-технологічної діяльності;

- реалізація в межах своїх повноважень єдиної економічної, фінансової, науково-технічної, інвестиційної, соціальної політики у сфері інтелектуальної власності та розроблення на основі аналізу пропозиції й удосконалення щодо подальшої роботи [11].

Специфіка діяльності цих Центрів полягає в тому, що вони виконують дві основні функції: створення інформаційного продукту (ІП) та здійснення інформаційної послуги. Поняття «інформаційного продукту» розглядається вченими різних галузей, які по-різному його тлумачать, наприклад, О. В. Матвієнко вважає, що інформаційний продукт — це результат інформаційної діяльності, процес матеріальної реалізації якої надає продукцію. В. Брижко, Р. Калюжний указують на те, що ІП — це створена

виробником сукупність документованої інформації, відомостей, даних і знань, яка призначена для забезпечення інформаційних потреб користувача [7]. Найважливішою продукцією центрів НТІ можна вважати: систему баз даних (БД) Державного реєстру науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій України; БД, які містять інформацію про завершені новітні й економічно ефективні технології; реферативно-бібліографічну БД; адресно-номенклатурну БД; міжнародну БД; фахові журнали різного спрямування та ін.

Під «інформаційною послугою» розуміють результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій [7]. Найпоширенішими інформаційними послугами, які здійснюють центри НТІ, є: підготовка інформаційних продуктів стосовно пріоритетних напрямів розвитку науки, технологій, інновацій та виробництва; виконання тематичних і фактографічних інформаційних запитів; надання інформації щодо НДДКР, дисертацій, технологій у бібліотеці; видавничо-поліграфічні роботи; виставкова діяльність (на власних площах); організація семінарів, курсів підвищення кваліфікації для працівників сфери НТІ й інноваційної діяльності та ін.

Слід зазначити, що значний масив науково-технічної інформації розпорошений в організаціях, наукових установах у формі наукових звітів, пропозицій, тез, доповідей. Але з упровадженням Інтернет-технологій стало можливим зміцнити зв'язок зі споживачем інформації та оперативно й цілодобово надавати он-лайн послуги.

Базовими нормативно-правовими документами для центрів НТІ є Закони України «Про науково-технічну інформацію», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності України», «Про національну програму інформатизації», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства», а також акти Президента України і Кабінету Міністрів України, Положення та накази Міністерства освіти і науки, молоді та спорту [1; 2; 3; 4; 5].

У процесі опрацювання цієї нормативно-правової бази студенти мають змогу усвідомити значення НТІ для розвитку суспільства в цілому та діяльності центрів НТІ зокрема. З метою належного засвоєння матеріалу перший модуль завершується підсумковим контролем у формі тестів та контрольних запитань, а також індивідуальними завданнями для окремих студентів.

Другий навчальний модуль передбачає розгляд таких питань: інформаційна продукція в системі національних науково-технічних центрів; зміст роботи провідних відділів центрів НТІ;

інформаційні технології в організації інформаційних центрів НТІ; поширення науки та досвіду центрів НТІ.

Важливим етапом у роботі всіх центрів НТІ є створення довідково-інформаційного фонду (ДІФ) та електронних інформаційних ресурсів. ДІФ — це сукупність упорядкованих первинних документів і довідково-пошукового апарату, призначена для задоволення інформаційних потреб [3]. Зазвичай, він містить: інформацію про наявність книжкових, періодичних, патентних видань; нормативних документів, органів НТІ; інформаційні листові матеріали; базу даних фактографічної, бібліотечно-реферативної інформації на паперовому й електронному носіях; реєстр та облік науково-технічної інформації, проведення наукових та інших заходів і базу даних власної генерації та ін. У процесі засвоєння матеріалу студенти повинні набути навичок з комплектування, організації та використання фондів, умінь поєднати різноманітні носії інформації та механізми доступу до них, сформувавши їх у єдину нерозривну систему документованих ресурсів і послуг. Підсумковим контрольним завданням для закріплення й оцінювання роботи пропонується скласти довідник «Інформаційні організації та служби науково-технічної інформації Івано-Франківської області» на основі аналогічного довідника, укладеного Українським інститутом науково-технічної та економічної інформації, що надасть змоги поєднати навички формування довідників і водночас уможливить знаходження організації й служб, у яких зможуть працювати студенти цього фаху після закінчення ВНЗ. Індивідуальне завдання — формування бюлетеня за конкретно визначеною тематикою та складання плану поточного комплектування.

Слід зазначити, що для ефективної діяльності центрів НТІ необхідно дотримувати вимог щодо аналітико-синтетичного опрацювання інформаційних матеріалів і здійснювати інформаційно-аналітичне обслуговування, яке передбачає підготовку тематичної добірки, аналітичної довідки чи огляду, реферативного огляду, патентного дослідження, оформлення заявки на винахід, знаку для товарів та послуг.

Як зазначає В. Д. Пархоменко, ефективності експлуатації інформаційного ресурсу можна досягти лише за умови постійної участі в цій роботі не тільки спеціалістів з інформаційного забезпечення, але й кінцевих споживачів інформації, тому що користувач інформації так чи інакше виконує роль аналітика. Тому підсумковим завданням для студентів, які вже мають навички складання названих вище документів, здійснити моніторинговий аналіз потреб в інформаційному ресурсі споживачів конкретного напрямку діяльності [11].

Важливим і необхідним у процесі роботи центрів НТІ є заходи щодо поширення досягнень науки та виробничого досвіду, тобто

організація виставок, семінарів, конференцій тощо. Виставкова діяльність в Україні — невід’ємна складова розвитку ринкових процесів — стимулює закріплення позитивних структурних змін в економіці, сприяє науково-технічному й технологічному оновленню вітчизняного виробництва [6]. Основними документами, які забезпечують реалізацію виставки, є: запрошення, програма, прес-релізи. Обов’язково мають бути: книга відгуків для відвідувачів, бажано — анкети для їх опитування; складання бібліографічних описів документів, що експонуються; вибір заголовків стендів, цитат, уточнювальних написів; створення каталогу виставки; аналіз результатів роботи виставки (анкетних опитувань, бесід із гостями, відгуків ЗМІ). У документуванні виставкової діяльності головним документом є тематико-експозиційний план, який містить назви розділів (підрозділів) виставки, анований перелік відібраних для експонування документів, ілюстративних і допоміжних матеріалів, систематизованих відповідно до розділів виставки. Документи перелічуються із зазначенням їхніх розмірів і послідовності розміщення на стендах або у вітринах. Назви експонатів подаються повністю й точно.

Для закріплення здобутих теоретичних знань про виставкову діяльність студенти відвідують постійно діючу виставку ІФНТУНГ «Інноваційні технології нафтогазового комплексу», де, крім експонатів, вони мають змогу ознайомитися з документальною частиною підготовки означеної виставки та створити власну виставку досягнень у науковій діяльності свого факультету.

Останньою темою другого модуля є редакційно-видавнича діяльність центрів НТІ. Наукові фахові видання посідають особливе місце в інформаційному полі сфери НТД. Тільки УкрІНТЕІ, використовуючи інформаційну базу даних, друкує декілька наукових та інформаційних видань, наприклад, науково-практичний інформаційний журнал «Науково-технічна інформація» (публікується щоквартально); збірник рефератів дисертацій, НДР та КДР (видається щомісячно); «Експрес-новини: наука, техніка, виробництво» — періодичне видання, в якому подається інформація про науково-технічні досягнення й розробки (періодичність видання — 24 випуски на рік); «Інтернет-ресурси України» (видається щорічно). Бібліотека ім. В. І. Вернадського публікує наукові фахові видання, зокрема журнал «Бібліотечний вісник», збірники наукових праць «Наукові праці НБУВ», «Рукописна та книжкова спадщина України», «Українська біографістика» тощо. Державна служба статистики України друкує науково-інформаційний журнал «Статистика України», який висвітлює загальні наукові та практичні проблеми статистики, питання реформування та переходу на міжнародну систему обліку й інші питання.

Важливим і необхідним у засвоєнні цього навчального елементу є аналіз фахових видань, зокрема журналів «Науково-технічна інформація», «Вісник Книжкової палати», та створення на їх основі реферативних оглядів на визначену заздалегідь тематику.

Таким чином, курс дисципліни, який складається з двох модулів, допомагає зрозуміти, що науково-технічна інформація та центри НТІ відіграють важливу роль у житті країни, суспільства і розвитку економіки. Аналіз і осмислення значення НТІ та центрів, які зберігають і поширюють НТІ, свідчить, що вони мають інтеграційний вплив різних наук на технологізацію суспільства, не тільки об'єднують конкретні технічні й теоретичні дисципліни, але й здійснюють суспільну функцію — забезпечують зв'язок між технологічним та інтелектуальним потенціалом суспільства. Саме завдяки застосуванню НТІ здійснюється зворотний зв'язок між науковцями і практикою впровадження нових технологій у виробництво.

Труднощі, які виникають під час засвоєння курсу «Організація діяльності інформаційних установ», пов'язані з тим, що бракує систематизованої інформації, зосередженої в одному джерелі. Тому виникає необхідність пошуку матеріалів до кожного навчального елементу, що потребує більшого обсягу часу на підготовку методичних розробок щодо виконання як самостійної, так і практичної роботи, за допомогою яких закріплюється матеріал лекційних занять. Прикладного характеру набуває опрацювання нормативно-правової бази, різних розпорядчих документів, які стосуються проблем функціонування НТІ.

Список літератури

1. Закон України «Про інноваційну діяльність»: за станом на 04.07.2002 р. // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>. — Назва з екрана.
2. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності України» за станом на 16.01.2003 р. // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>. — Назва з екрана.
3. Закон України «Про науково-технічну інформацію»: за станом на 25.06.1993 р. // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>. — Назва з екрана.
4. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»: за станом на 13.12.1991 р. // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>. — Назва з екрана.
5. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»: за станом на 09.01.2007 р.
6. Концепція розвитку виставково-ярмаркової діяльності, затверджена постановою Кабінету Міністрів України: за станом на 22 серпня 2007 р. // Український кур'єр. — 2007. — № 162.
7. Матвієнко О. В. Основи інформаційного менеджменту : навч. посіб. / О. В. Матвієнко. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 128 с.

8. Никифоров А. Є. Науково-технічний прогрес та економічне зростання / А. Є. Никифоров // Державне регулювання економіки. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 166–209.
 9. Новицький В. Є. Тенденції розвитку та інноваційного регулювання ринків праці в глобальному та інформаційному середовищі / В. Є. Новицький, Т. Є. Мірошниченко // [http //www.ivveir.org.ua/NOVICKIY.doc](http://www.ivveir.org.ua/NOVICKIY.doc). — Назва з екрана.
 10. Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон. — К. : РВПС України НАН України, 2006. — 480 с.
 11. Пархоменко В. Д. Інформаційна аналітика у сфері науково-технічної діяльності / В. Д. Пархоменко, О. В. Пархоменко. — К. : УкрІНТЕІ, 2006. — 224 с.
 12. Семиноженко В. П. Україна: Шлях до постіндустріальної цивілізації / В. П. Семиноженко. — Х. : Константа, 2005. — 306 с.
- Надійшла до редколегії 23.11.2012 р.*

УДК 37.014.5

М. В. КІСІЛЬ

СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Виокремлено, проаналізовано та деталізовано основні положення щодо державної політики інформатизації вищої освіти в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр.

Ключові слова: державна політика, вища освіта, інформатизація, інформаційно-комунікаційні технології.

Выделены, проанализированы и детализированы основные положения относительно государственной политики информатизации высшего образования в Национальной стратегии развития образования в Украине на 2012–2021 гг.

Ключевые слова: государственная политика, высшее образование, информатизация, информационно-коммуникационные технологии.

The paper identified, analyzed, and detailed provisions on fundamental public policy of information of higher education in the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012–2021.

Key words: public policy, higher education, information technology, information and communication technology

Сучасні уявлення про якісну й ефективну освіту передбачають урахування такого важливого фактора, як інформатизація. Це природно, адже постіндустріальне суспільство за своєю суттю є передусім інформаційним і характеризується переходом від індустріальних до науково-інформаційних технологій та формуванням суспільства знань. «Інформаційне суспільство — це новий,

особливий етап життєдіяльності цивілізації. Він базується на інтелекті. Його головною дійовою особою є людина, яка володіє інформацією, комп'ютерною і лазерною технікою, біотехнологіями та генною інженерією, електронікою, теле- і відеокommunікаціями тощо», — пише В. Андрущенко [1, с. 12–13] і додає, що філософія освіти інформаційного суспільства ще не осмислена комплексно, широкоформатно.

Відставання розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно зі світовими тенденціями й основними напрямками його розвитку є негативним чинником зниження ефективності реформ, що проводяться в країні. Побудова сучасних систем інформатизації освіти — одна з актуальних і важливих наукових і практичних проблем, що нині активно розглядаються, оскільки рівень інформатизації безпосередньо пов'язаний з підвищенням якості як самої освітньої системи, так і суспільства загалом.

Ухвалена урядом Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. визначає основні напрями, завдання й механізми реалізації державної політики в галузі освіти. Важливим пріоритетом названо «впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність і ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві», а також запропоновано способи його досягнення. Аналіз останніх є актуальним з огляду на важливість і нагальність вирішення проблем інформатизації у вищій освіті України.

Окремим аспектам обраної нами теми присвячені праці В. Ю. Бикова, М. І. Жалдака, В. В. Лапінського, А. Ф. Манако, Н. В. Морзе, С. А. Ракова, О. М. Спіріна, О. В. Овчарук, Ю. В. Триуса та ін.

Предметом аналізу цієї статті є нещодавно ухвалена Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., в якій подано загальний, недеталізований план організованої та цілеспрямованої діяльності органів державної влади стосовно інформатизації освіти. Тому мета статті полягає у виокремленні, аналізі та деталізації сформульованих у Національній стратегії загальних положень щодо державної політики інформатизації української вищої освіти.

Термін «інформатизація» активно ввійшов до наукового обігу в другій половині ХХ ст., одночасно з поняттями «кібернізація», «електронізація» і «комп'ютеризація». Сьогодні звичними є дослідження таких понять: «інформаційне поле космосу», зв'язок інформатизації освіти та стратегії сталого розвитку (Є. Пасхін, К. Колін) та ін. Однак таке, на перший погляд, просте завдання, як «інформатизувати щось», виявилось значно складнішим, ніж

передбачали фахівці. Тому в більшості важливих сфер людської життєдіяльності розробляються комплексні заходи, спрямовані на забезпечення людини достовірною, вичерпною і своєчасною інформацією та знаннями. Мета інформатизації — формування інформаційного суспільства задля таких пріоритетів, як: «між-національний консенсус, соціальна гармонізація життя, зміна стилю комунікації, наявність високоінтелектуальних технологій, інформаційна безпека, економічна стабільність, якісна освіта, мобільне управління, наявність високої інформаційної культури» [2, с. 91–92]. Сталий розвиток суспільства забезпечується серед іншого і якісною вищою освітою — надважливою сферою, яка також є об'єктом інформатизації. Нині існує чітке розуміння того, що інформатизація освіти — це не тільки технічне завдання, пов'язане з належним оснащенням навчальних закладів, підключенням до Інтернету, впровадженням курсу інформатики. Інформатизацію необхідно пов'язувати безпосередньо з оновленням змісту, методів і організаційних форм навчання, досягненням нових освітніх результатів, модернізацією всіх аспектів освітньої системи.

Зосередимось конкретно на тих положеннях Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., які стосуються способів реалізації інформатизації вищої освіти.

1. Забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу. У цьому контексті важливим є глибоке розуміння суті власне інформаційних потреб, причин їх виникнення, чинників, що на них впливають, властивостей інформаційних потреб і вміння застосувати адекватні способи і методи їх виявлення і «приведення до вигляду, придатного для пошуку документів або фактичних відомостей» [3]. Інформаційні потреби учасників навчально-виховного процесу є достатньо значними, й постійно зростають. Ми раніше аналізували сучасний стан інформаційного забезпечення професійної діяльності викладача ВНЗ у сфері наукової та навчальної роботи і сформулювали деякі пропозиції для його поліпшення, серед яких обґрунтовувалась і така: «Уважаємо край необхідним створення профільних міжкафедральних (чи факультетських, інститутських) центрів з аналітико-синтетичної переробки наукової інформації. До роботи в таких центрах за окрему плату слід залучати викладачів, аспірантів, магістрантів, які мають добрі знання з фундаментальних і профільних дисциплін, знають іноземні мови, досконало володіють найновішими інформаційними технологіями, детально ознайомлені зі змістом тієї наукової роботи, якою здаймається кожен викладач, кафедра чи інститут у цілому. Аналітичні центри повинні також накопичувати знання і розвивати вміння фільтрації інформації за кількісними й особливо якісними показниками

(релевантності, надійності, визначності та ін.). Центри з аналітико-синтетичної переробки наукової інформації могли б сприяти налагодженню міжнародної співпраці вчених, яка сьогодні, з розвитком засобів і технологій Інтернету, набуває цілком нових вимірів, її простір називають 3С (communication, cooperation and collaboration — комунікація, співпраця і співробітництво)». [4].

2. Застосування в навчально-виховному процесі інформаційно-комунікаційних технологій. Реалізація цього положення можлива лише за умов: а) надання всім вищим навчальним закладам швидкісного доступу до Інтернету з використанням сучасних технологій з'єднання для вискоелективного доступу до освітніх ресурсів; б) створення системи ресурсних центрів технічної, інформаційної та науково-методичної підтримки використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі; в) удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у сфері впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес; г) надання методичної допомоги у створенні системи веб-сайтів усіх вищих навчальних закладів і їх численних підрозділів (інститутів, факультетів, кафедр) для опублікування кращих наукових і методичних здобутків, підтримки колективної та індивідуальної комунікації, формування мережевих професійних об'єднань; д) узагальнення і поширення досвіду використання інформаційно-комунікаційних технологій та впровадження новітнього навчально-наукового обладнання; е) продовження досліджень, спрямованих на наукове обґрунтування впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і новітнього навчально-наукового обладнання в навчально-виховний процес вищої школи; є) підвищення ефективності взаємодії науково-дослідних установ; ж) розробки полікомпонентної системи засобів навчання, на основі яких можна реалізувати діяльність студентів у навчальних середовищах різного типу (предметно-просторове, предметно-інформаційне й інформаційно-комунікативне навчальні середовища); з) поширення систем дистанційного навчання [5].

3. Випуск електронних підручників та посібників. Більшість перших електронних навчальних видань являли собою копії друкованих видань, переважно без урахування комп'ютерних можливостей подання матеріалу. Сьогодні в авторів уже є розуміння того, що електронний підручник повинен містити мультимедіа, аудіо і відеоконпоненти, що не лише підвищує наочність подання матеріалу, але й уможливорює його використання людьми з різними патологіями (порушення слуху, зору і т. п.). Проте більшості науково-педагогічних працівників бракує знань, умінь, а часто і часу для того, щоб підручник належної якості був надрукований. Більше того, «як і у створенні будь-яких складних систем,

у процесі підготовки електронного підручника вирішальними для успіху є талант і майстерність авторів» [6].

4. Створення інформаційної системи підтримки освітнього і наукового процесів. Таку систему можна розглядати як комплекс, що містить обчислювальне і комунікаційне обладнання, програмне забезпечення та системний персонал і забезпечує підтримку динамічної інформаційної моделі освітнього процесу та спрямований на задоволення інформаційних потреб усіх його учасників. Конфігурація й можливості інформаційної системи залежать від структури, розміру і специфіки навчального закладу, розвиненості його внутрішньої та зовнішньої інформаційної інфраструктури. У будь-якому разі інформаційна система освітньої установи може розглядатися як інфраструктура, необхідна не тільки для підтримки навчально-виховного процесу, а й науково-освітньої, дослідницької та практичної діяльності. Наприклад, щодо науково-дослідної роботи система інформаційної підтримки допомагала б вирішувати завдання планування науково-дослідної діяльності (формування тематичного плану НДР, плану наукових заходів на звітний період, плану виставок і проведення конкурсів наукових досягнень); обліку результатів науково-дослідної діяльності (реєстрація заявок на проведення НДР, облік витрат і звітів, реєстраційних та інформаційних карт); аналізу й прогнозування результатів діяльності (аналіз підготовки публікацій у розрізі співробітників кафедр, конкурсу аспірантів, поточної успішності, випуску й захисту аспірантів, докторантів та здобувачів, результативності й залученості співробітників кафедр до науково-дослідної діяльності ВНЗ); управління науковими дослідженнями (управління проектами ВНЗ, моніторинг ключових показників проектів ВНЗ, оперативне управління бюджетом НДР, аналіз показників, ведення переліку НДР ВНЗ та співробітників, задіяних у цих роботах); формування внутрішніх і зовнішніх звітів (річних звітів кафедр з науково-дослідної діяльності, переліку наукових заходів, що проходять на базі ВНЗ, каталогу експонатів виставок (конкурсів) та графіку проведення презентацій, формування річного звіту про роботу аспірантури та докторантури, звітів по наукових керівниках, звіту про роботу спеціалізованих учених рад); підтримки співробітників, котрі беруть участь у науково-дослідній діяльності (ведення довідника наукових шкіл, головних порад і наукових напрямів, бібліотеки документів підрозділів та загальної бібліотеки документів ВНЗ; управління бібліотекою публікацій співробітників ВНЗ, підтримка процесів патентування та реєстрації в Укрпатенті, надання доступу до персонального розділу співробітника (завдання, проекти й документи)); підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації (складання розкладу іспитів, занять, проміжних атестацій та інших заходів, ведення бібліотеки документів

(накази, ліцензії, свідоцтва тощо), формування екзаменаційних комісій, нарахування виплат викладачам за надання освітніх послуг, формування й управління складом дисертаційних рад, контроль, аналіз і планування їх діяльності, формування атестаційних справ).

5. Розвиток мережі електронних бібліотек. Ефективність у реалізації цього напрямку визначатиметься рівнем використання позитивного міжнародного досвіду, розумінням і прийняттям загальносвітових уявлень про те, що електронна бібліотека є організацією, яка здійснює доступ до світових знань і культури; бібліотекарі виконують функції інформаційного консультанта, і викладача інформаційної грамотності; бібліотекар — андрагог і координатор навчальних проєктів, адміністратор інформаційних ресурсів; електронна бібліотека стає спеціальним навчальним середовищем, яке сприяє ВНЗ у реалізації спільних проєктів, семінарів, самітів, конференцій тощо [див. 7].

6. Створення системи дистанційного навчання. Під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес передавання й здобуття знань, набуття вмій і навичок, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчання в спеціалізованому середовищі, створеному на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Незважаючи на певні недоліки, дистанційна система навчання є прогресивною, адже надає студентові більше свободи і гнучкості, сприяє індивідуальності, дозволяє навчання інкогніто, допомагає в здобутті освіти інвалідам і т. ін. Для вирішення цього перспективного завдання доведеться подолати немало перешкод, пов'язаних із недосконалістю нормативно-правової бази, що регламентує означений вид діяльності, труднощами з фінансуванням, суттєвим відставанням українських телекомунікаційних систем передачі інформації, відсутністю чіткої координації всіх учасників освітнього простору. Важливою невирішеною проблемою також залишається підготовка викладачів до здійснення ефективного дистанційного навчання з використанням адекватних психолого-педагогічних технологій.

7. Забезпечення доступу ВНЗ до світових інформаційних ресурсів. Важливим є не лише сам доступ, але й ступінь інтеграції інформаційних технологій і світових інформаційних ресурсів у навчальний процес, який умовно, згідно зі Стрілець С. І. [8], можна поділити на три рівні. Перший рівень передбачає використання різних засобів представлення навчальної інформації і світових інформаційних ресурсів для вирішення традиційних освітніх завдань на новому якісному рівні (наприклад, створення електронних навчальних посібників і практикумів, застосування інноваційних технологій для проведення традиційних лекцій та

семінарів з використанням презентацій тощо). Другий має на меті реалізацію навчального процесу із залученням інтерактивних засобів взаємодії його учасників (технології дистанційного або відкритого навчання в глобальній мережі) телеконференцій, конференцій, форумів, електронних навчально-методичних матеріалів та ін. Третій рівень спрямований на вирішення принципово нових завдань за допомогою інтегрованих освітніх середовищ, де головною складовою є не тільки застосування технології, а й змістова частина, тобто інформаційні ресурси, що наповнюють навчальну програму якісно новим змістом, дозволяють використовувати в навчальному процесі професійні інформаційні ресурси.

8. Створення відкритої мережі освітніх ресурсів. Така мережа об'єднує в єдину систему численні підручники, онлайн-курси, тести, мультимедіа, програмне забезпечення й інші інструменти, які можуть використовуватися в процесі викладання і навчання. Відкрита модель публікації забезпечує ефективне і значне поширення знань, відкриття його для повторного використання, оновлення й адаптації для потреб своїх користувачів, зниження питомих витрат на освіту, скорочення часу опрацювання освітніх програм та оновлення вже існуючих.

9. Інформаційно-технологічне забезпечення моніторингу освіти — система організації збирання, збереження, опрацювання, розповсюдження інформації про діяльність галузі освіти, що покликана здійснювати не тільки безперервне спостереження за її станом, а й прогнозування розвитку. Інформаційне забезпечення моніторингу якості є складовою єдиного інформаційного забезпечення університету і має такі основні компоненти: інформаційні ресурси, які містять знання, відомості та дані, зафіксовані на носіях інформації; організаційну структуру, що забезпечує функціонування і розвиток інформаційного простору менеджменту якості, зокрема збирання, обробку, зберігання, розповсюдження, пошук, передачу та захист інформації; засоби комп'ютерної взаємодії підрозділів університету, служб зайнятості населення, підприємств та організацій (роботодавців) міста на основі сучасних інформаційних технологій.

Окремо слід наголосити на такому важливому аспекті стратегії державної політики інформатизації вищої освіти, як створення системи мотивацій щодо впровадження і використання відповідних інформаційних технологій. Згідно із Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», держава зобов'язана розробити систему адміністративних, правових та економічних механізмів, які стимулюватимуть попит на інформаційну продукцію; заохочуватимуть працівників, котрі активно використовують ПКТ у професійній діяль-

ності; постійно вивчати й оприлюднювати результати використання інформації та ІКТ в повсякденному житті людини тощо.

Отже, стратегія державної освітньої політики спрямована на забезпечення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного, стабільного, демократичного розвитку суспільства, економіки, науки, культури. Інформатизація вищої освіти є складним і системним процесом, що, хоч і потребує подальшого вивчення, має набути практичної реалізації. Державні інституції повинні забезпечувати обґрунтоване й раціональне використання значних матеріальних ресурсів, постійно аналізувати ефективність використання систем інформаційного забезпечення у ВНЗ.

Роль держави в процесах інформатизації вищої освіти є визначальною. Подальшого дослідження потребує не лише весь комплексний процес інформатизації, але й ті його негативні сторони, що пов'язані з «обмеженням духовної цінності Слова, сприйняття мистецтва, здатності людини бачити, слухати, відчувати» [9, с. 355].

Список літератури

1. Андрущенко В. Філософія освіти XXI ст.: пошук пріоритетів / В. Андрущенко // Філософія освіти. — 2005. — № 1. — С. 5–17.
2. Лазаревич А. А. Грядущее информационное общество / А. А. Лазаревич и др. — Минск : Белорус. наука, 2006. — 392 с.
3. Інформаційна потреба як складова інформаційної культури особистості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mdgukid.at.ua/publ/informacijna_potreba_jak_skladova_informacijnoji_kulturi_osobistosti/1-1-0-65. — Назва з екрана.
4. Кісіль М. В. Інформаційне забезпечення професійної діяльності викладача ВНЗ [Електронний ресурс] / М. В. Кісіль // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Серія № 7. — Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : Зб. наукових праць. — Випуск 25 (38). — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — С. 50–53. — Режим доступу: <http://vidomo.if.ua/index.php/kisil/327-info>. — Назва з екрана.
5. Рекомендації конференції «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті: досвід, інновації, технічне забезпечення» [Електронний ресурс]. — (Суми, 1-2 березня 2012 р.). — Режим доступу: <http://iktsumskij.blogspot.com/2012/03/1-2-2012.html>. — Назва з екрана.
6. Корбут О. Г. Електронний підручник як елемент освітнього середовища [Електронний ресурс] / О. Г. Корбут. — Національний технічний університет України «КПІ». — Режим доступу: <http://confesr.fl.kpi.ua/node/1087>. — Назва з екрана.
7. Іванова С. М. Загальні тенденції використання електронних бібліотек в наукових та навчальних закладах (зарубіжний та вітчизняний досвід) / С. М. Іванова // Матеріали звітної наукової конференції Інституту інформаційних технологій і засобів навчання АПН України. — К., 2011. — С. 48–52.
8. Стрілець С. І. Новітні інформаційні технології (перспективи радикальних змін в освітньому просторі) / С. І. Стрілець // Вісник

Чернігівського національного педагогічного університету, 2011. — С. 218–222.

9. Черепанова С. О. Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір: людина-наука-культура-мистецтво-стиль мислення: монографія / С. О. Черепанова. — Л. : Світ, 2011. — 408 с.

Надійшла до редколегії 13.12.2012 р.

УДК 004.92

В. Д. МЕЛЬНИК,
М. М. ДЕМЧИНА, В. І. ШЕКЕТА

МОДЕЛІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОМП'ЮТЕРНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЯХ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Розглянуто проблеми застосування засобів експертних систем як моделей інформаційної діяльності у сфері контролю знань. Виокремлено бази знань експертних систем як основний концептуальний елемент контролю знань, що описується на основі об'єктів, правил, доменів, області задач, екранних форм та функцій.

Ключові слова: контроль знань, експертні системи, бази знань, правила, доменна структура, предметна область.

Рассмотрены проблемы применения средств экспертных систем, как моделей информационной деятельности в области контроля знаний. Выделено базы знаний экспертных систем как основной концептуальный элемент контроля знаний, который описывается на основе объектов, правил, доменов, области задач, экранных форм и функций.

Ключевые слова: контроль знаний, экспертные системы, базы знаний, правила, доменная структура, предметная область.

The problems of the application of expert systems as models for information activities in the field of knowledge control are explored. The knowledge bases of expert systems are highlighted as the main conceptual element of knowledge control, which is described based on objects, rules, domains, tasks, screen forms and functions.

Key words: knowledge control, expert systems, knowledge bases, rules, domain structure, subject domain.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку України є система вищої освіти, в якій активно впроваджуються елементи та методи Болонського процесу. Тому важливим на сучасному етапі є питання комп'ютеризації контролю знань. Існуючі системи тестового контролю призначені переважно для оцінки кількісних показників рівня знань, які генерують тестові запитання, при цьому кожна конкретна відповідь додає до загального результату певну суму балів. Проте така оцінка — зазвичай, не якісний показник рівня знань, тому що вона має статистичний характер і є

рейтинговою. Такий підхід до контролю знань жодним чином не вирішує завдання повноти та комплексності процесу, оскільки послідовність генерації тестових питань не залежить від відповідей студента на попередні запитання. Цих недоліків позбавлені системи адаптивного тестування, основною структурною формою реалізації яких є експертні системи.

Експертні системи мають різноманітні сфери застосування, зокрема це діагностика, прогнозування, планування, контроль, управління та навчання. Для вирішення проблем контролю знань використовується клас навчальних експертних систем. Їхнє призначення полягає у виведенні сумарної характеристики знань, формуванні вмінь навчальної і практичної діяльності та забезпеченні необхідного рівня засвоєння, що визначається зворотним зв'язком.

Питання автоматизованого контролю знань розглядається в багатьох дослідженнях. Так, М. А. Богданевич пропонує долучити до автоматизованої системи контролю знань такі основні можливості, як: автономна розробка тестових завдань; налагодження в діалоговому режимі параметрів системи; можливість переходу від виду введення відповідей з клавіатури до варіанта вибору відповідей зі списку; автоматизоване заповнення бази даних тестів з текстових файлів. Проте в цьому дослідженні описуються лише основні принципи автоматизованих систем тестування, але не розглядається питання адаптивного тестування [1]. Під час аналізу алгоритмів оцінки знань у дослідженні таких авторів, як Л. В. Зайцева, Н. О. Прокоф'єва, У. Г. Купліс, указується на те, що не існує універсального алгоритму, тому слід передбачити можливість зміни певних параметрів системи тестування, тобто пропонується використання адаптивного алгоритму тестування [2]. Використання адаптивних автоматизованих систем тестування розглядається й у працях А. В. Паволоцького та І. Н. Пустиннікова. [3; 4] Проте тільки А. Б. Андреев та Ю. Е. Усачов пропонують використовувати експертні системи у сфері автоматизованого контролю знань з метою найточнішого визначення рівня знань [5].

Водночас малодослідженим залишається питання побудови ефективних моделей інформаційної діяльності у сфері систем контролю знань на основі інформаційних засобів технології баз знань та експертних систем.

Отже, **мета** цього дослідження — упровадження методів та засобів експертних систем як базових видів інформаційної діяльності у сфері контролю якості знань.

Користувачі (об'єкти навчання) розподілених АНС можуть використовувати режим роботи, який називається віртуальною аудиторією. У цьому режимі вони працюють згідно з однаковою навчальною стратегією, виконуючи однакові навчальні процедури

і при цьому взаємодіючи один з одним. Означений метод реалізує технологію навчання завдяки інтерактивній взаємодії.

В АНС використовують методи візуалізації описових характеристик навчальних завдань і проблем, наприклад, показник диференціації рівня складності завдання щодо рівнів знань об'єктів навчання. Знання є результатом навчальної діяльності об'єкта навчання в навчальному середовищі, що створюється АНС. Представлення контенту навчального матеріалу виконується у вигляді парадигми: контентні дані — контентні знання — контентні метазнання. Крім того, дані та знання можна класифікувати як: дедуктивні, індуктивні, інференційні, фактологічні, процедурні, методичні, концептуальні, описові. З точки зору методики представлення знання можуть містити онтологічні, структурні, синтаксичні, семантичні та концептуальні дескриптори. Об'єкти даних, об'єкти знань, об'єкти метазнань подано у вигляді багаторівневих словників, що вможливило зручну навігацію по онтологіях понять, термінів і концепцій предметної області. Під час роботи з АНС (засобами її інтерактивного інтерфейсу) об'єкти навчання інтерпретують контентні дані, знання та метазнання, набуваючи відповідного подання (когнітивне відображення) у формі предметних знань, умінь і навичок.

Таким чином, у цьому контексті АНС являє собою медіатор між тьютором-людиною (з відповідним обсягом знань, умінь і навичок) та об'єктом навчання, який у результаті інтерактивної взаємодії з АНС за участю тьютора-викладача одержує відповідні когнітивні уявлення. Проте результат навчальної діяльності не є результатом перенесення ідеальних профілів тьютора-викладача у форму когнітивних уявлень об'єкта навчання. Причиною такої ситуації є:

1) складність формалізації знань, представлених природною мовою експерта предметної області (російська, українська, англійська і т. п.);

2) залежність знань експерта від досвіду його роботи в предметній області, котра має такі характеристики, що важко формалізуються, як повнота й достовірність досвіду.

В АНС властивості об'єктів навчання зіставляються з ідеальними значеннями і результат зіставлення використовується як шаблонна одиниця вимірювання особливостей навчального процесу.

Модель компетентності визначає ефективність навчальних дій об'єкта навчання у виокремленій предметній області і базується на висококласифікованих знаннях, спеціалізованих умінях та навичках.

Модель об'єкта навчання має такі основні складові: мета й завдання навчання; рівень знань об'єкта навчання під час засвоєння

поточного навчального курсу, теми, підтеми, змістового модуля; обрана стратегія вивчення контенту навчального матеріалу з послідовністю генерації тестових запитань, навчальних завдань і проблем; технологія генерації зворотного зв'язку з об'єктом навчання з визначеними методами, засобами та правилами оновлення його системного профілю.

В інтелектуальних АНС модель об'єкта навчання містить певні релевантні обмеження. Після реєстрації об'єкта навчання система розпізнає його профіль і виконує ініціалізацію мети роботи із системою в поточній сесії, відповідну до мети навчальну стратегію, яка має визначену підмножину контенту навчального матеріалу та заздалегідь визначену послідовність контрольних вправ, завдань і навчальних проблем, що відповідають початковим налаштуванням системи, встановленим на основі профілю об'єкта навчання.

Технологія, методи та засоби побудови моделі об'єкта навчання залежать від виду навчальної системи. Доцільно розглянути такі варіанти:

1) у класичній навчальній системі модель об'єкта навчання створюється на основі системних параметрів, що дозволяють контролювати ступінь засвоєння контенту навчального матеріалу з конкретних теми, підтеми, навчального курсу, змістового модуля і відповідно адаптивним чином вибирати оптимальну навчальну стратегію, контролювати ефективність її застосування на основі параметру поточного та підсумкового рівня знань, умінь і навичок об'єкта навчання;

2) в інтелектуальних навчальних системах, окрім системних параметрів контролю ступеня засвоєння контенту навчального матеріалу, використовуються також правила, які дозволяють програмувати та контролювати роботу об'єкта навчання в навчальному середовищі системи. Тобто на основі множини правил визначатимуться вибір та імплементація навчальних стратегій, генерація та контроль зворотного зв'язку системи з об'єктом навчання і т. ін.

В АНС навчальний курс — певна завершена послідовність навчальних тем, які, відповідно, можуть поділятися на підтеми, а отже, сукупність завершених навчальних тем може утворювати змістові модулі, особливо важливі в умовах упровадження Болонського процесу. Таким чином, головне питання ефективної імплементації структури навчального матеріалу в навчальне середовище АНС — визначення доцільної послідовності вивчення запропонованих тем навчального курсу на основі аналізу й дослідження логічних зв'язків між ними та формування відповідних навчальних стратегій, що являють собою необхідну складову АНС, особливо їх інтелектуальних версій. Технічно послідовність вивчення тем і логічні зв'язки між ними можна проілюструвати у вигляді моделі засвоєння контенту навчального матеріалу. Визначення та

дослідження логічних зв'язків між темами навчального матеріалу можуть також виконуватися як частина процесу концептуалізації та структуризації предметної області в разі використання інтелектуальних АНС. Під час визначення структури й обсягу навчальних тем класичним підходом є розгляд навчальної теми як послідовності (сукупності) навчальних елементів. У класичній теорії навчання навчальний елемент розглядається як цілісні, структуризовані та завершені фрагменти навчального матеріалу. Навчальні елементи в АНС найпродуктивніше використовуються в інтелектуальних версіях, у яких вони можуть бути зведені до рівня концептів предметної області, що дозволяє найповніше реалізовувати характеристики цілісності, неподільності та завершеності. Таким чином, реалізація навчальних елементів в АНС має онтологічний характер і такі етапи:

- 1 — визначення множини концептів предметної області;
- 2 — упровадження навчальних елементів на рівні окремих концептів або завдяки їх поєднанню;
- 3 — визначення логічних зв'язків між упровадженими навчальними елементами;
- 4 — візуалізація отриманих логічних зв'язків між навчальними елементами у графічній формі;
- 5 — числове подання логічних зв'язків у формі матриці;
- 6 — побудова матриці послідовності навчальних елементів на основі матриці логічних зв'язків;
- 7 — формування навчальної стратегії як пов'язаного списку навчальних елементів, що складається на основі матриць черговості та логічних зв'язків.

Знання в проектованій експертній системі контролю знань базується на таких елементах: об'єкти, правила, домени, задачі, форми, функції.

Компонент «об'єкти» слугує для збереження інформації про об'єкти контролю знань, які використовуються в системі. Він складається з імені й атрибутів, які у свою чергу можуть бути одного з трьох типів: логічного, числового та перераховувального.

Логічний атрибут може набувати одного з трьох значень: «істина», «хиба» і «невідомо», — відповідне відображення яких у режимі консультації задається в блоці відповіді. Атрибут має назву, розшифровку та підказку під час консультації. Підказку користувач бачить у консультації, а її розшифровка використовується для формулювання питання природною для користувача мовою.

Числовий атрибут зберігає числові значення заданого об'єкта. Для нього можна задати такі значення: «найменше», «найбільше» і «за замовчуванням». Як і для логічного типу, він ідентифікується назвою, розшифровкою та підказкою, які використовуються аналогічно до попередніх атрибутів.

Атрибут перерахування використовується для долучення до бази знань інформації про об'єкт у певній послідовності елементів. Назва, розшифровка та підказка використовуються з тією ж метою, що й у попередніх атрибутах. У поле опції за допомогою кнопки «додати» заносяться елементи перелічуваного типу.

У діалозі налаштування атрибутів є окремий блок опцій контролю режиму виконання. Якщо не активована опція «отримання значення для атрибута» і не заповнена стрічка підказки під час консультації, то експертна система виводить значення для властивості, не вимагаючи його від користувача. Якщо ця опція не активована, але введена підказка для властивості, то система спершу пробує вивести значення для властивості. Якщо це значення не правильне, то використовується підказка, яка є значенням користувача. Коли опція «значення для атрибута» активована, експертна система запитує в користувача значення для властивості. Якщо користувач не знає відповіді, тоді виникає спроба вивести це значення. У такому разі повинна бути заповнена стрічка підказки. Коли опція «припустимості множинних значень» активована, то властивість може мати більше одного значення протягом консультації. Якщо знайдено більше одного значення для однієї і тієї ж властивості, то ці значення належать екземпляру об'єкта з тією ж властивістю. В іншому разі властивість може мати тільки одне значення. Для кожної властивості виконується пошук значення і створюється новий екземпляр об'єкта з такою ж властивістю.

Вкладка «правила» редактора використовується для пов'язування об'єктів між собою. У цьому діалоговому вікні можна створити нове правило та видалити або відредагувати вже існуюче. За допомогою кнопки «сортувати» можна відсортувати правила в алфавітному порядку.

Кожне правило характеризується коефіцієнтом упевненості, який указує спосіб застосування правила в разі істинної передумови. Кожне правило міститься в певному домені. Правило може використовуватися тільки в тому разі, коли його домен активований. Вхідження в передумовах правил можуть поєднуватися за допомогою логічних операцій «і» чи «або». Якщо вхідження поєднуються за допомогою кон'юнкції, вони повинні бути істинними одночасно для правила, яке є активним; коли вони поєднуються через диз'юнкцію, то достатня істинність хоча б одного з вхіджень.

Коли активовано опцію «заявка», завершене правило поміщається в базу знань. Під час активації опції «заміна» завершене правило також поміщається в базу знань, але коли в базі вже є факт про властивість, цей факт видаляється з бази знань. Якщо це перший факт, то властивість «заміна» поводить себе ідентично

до властивості «заявка». Опція «витягування» видаляє факт, який відповідає за завершення правила в базі знань. Якщо такого факту не знайдено, то нічого не відбувається. Правило використовується в процесі висновку, тільки коли його домен активний. Головний домен бази знань завжди активний, інші домени активуються правилами.

Умова формується за допомогою об'єкта, компаратора, домена, атрибута, вибору або значення в разі числової властивості. Умовою може бути довільна кількість передумов. Числові атрибути вводяться в поле «значення», а логічні та перелічувані — в поле «опції».

Головний домен за замовчуванням створюється в редакторі, але його в разі необхідності можна змінити. Правило може бути виконане тільки за умови, що його домен активний. Головний домен завжди активний, тоді як інші домени активуються правилами. За допомогою доменів можна поділити базу знань на окремі частини, в яких відбувається управління типом висновку і вирішення протиріч. Домен ідентифікується назвою. У діалозі налаштування доменів є блок опцій «вивід і вирішення протиріч».

За допомогою діалогу «Задачі» відбувається вибір входжень. Цей діалог дозволяє надати ім'я задачі та вибрати об'єкт і атрибут, які використовуватимуться у формулюванні висновку.

Діалог «Форма» містить перелік запитань з типовими відповідями і дозволяє сформулювати запитання та відповіді на них, які будуть запропоновані користувачеві під час консультації. Для створення форми необхідно задати її назву та заповнити поля для об'єктів, атрибутів та значень за замовчуванням. Поле «за замовчуванням» дозволяє вказати значення, яке використовуватиметься під час консультації за замовчуванням.

Інтерфейс проектованої експертної системи вможливорює виконання таких базових опцій: відкрити вже існуючу базу; перезавантажити базу знань; налаштувати користувача й активувати автоматичне завантаження бази знань; вийти із системи.

У групі опцій «Консультація» можна здійснювати процес консультації, а також працювати з базою знань: розпочати процес консультації; продовжити процес консультації.

У групі опцій «Утиліти» представлено інструменти для роботи бази знань, її редагування та налагодження, а саме: інструмент для перегляду активних параметрів і можливих варіантів відповіді на них; «чорна дошка» — використовується для запам'ятовування процесу консультації (записуються факти, отримані в процесі консультації з користувачем); убудований у систему редактор для створення та редагування баз знань. У групі опцій «Допомога» можна отримати допомогу щодо експертної сис-

теми контролю знань, а також опис системи, пошук допомоги за ключовими словами.

Після завантаження бази знань у систему з'явиться інформація про неї. Щоб розпочати консультацію, слід вибрати відповідний пункт меню. Після цього система ставитиме запитання, на які потрібно відповідати. Запитання в цій системі можуть бути 4-х типів: перераховувальні, логічні, числові та текстові. Тому запитання, які ставитиме система, відрізнятимуться залежно від їх виду. Після того, як усі запитання з пакета були поставлені, експертна система генерує висновок про успішність складання тесту.

Таким чином, модель об'єкта навчання є ефективною моделлю інформаційної діяльності у сфері контролю знань з точки зору імплементації, якщо вона контролюється множиною правил або обмежень, причому така множина правил або обмежень може бути предметно залежною (пов'язаною з певною предметною областю) або предметно незалежною. Такий підхід дозволяє об'єктові навчання адаптивно та динамічно оновлювати поточну модель інформаційної діяльності на основі аналізу його поточних і підсумкових профілів, що забезпечує адаптивність та інтелектуальність навчальної системи в цілому.

Використання запропонованого підходу до створення системи контролю знань на основі методів експертних систем уможливило з більшою достовірністю визначати якісний рівень знань студентів і генерувати впливи для подальшого вдосконалення структури та подання знань у предметній області.

Подальші дослідження цього напрямку зосереджуватимуться на формалізації структури подання знань інформаційної інтелектуальної системи для окремої предметної області.

Список літератури

1. Богданевич М. А. Організація системи перевірки знань для поточного та підсумкового контролю / М. А. Богданевич // ІНТЕРНЕТ-ОСВІТА-НАУКА — 2000: друга міжнар. наук.-метод. конф. — Вінниця, 2000. — С. 126–128.
2. Зайцева Л. В. Компьютерные системы в дистанционном обучении / Л. В. Зайцева, Н. О. Прокофьева, У. Г. Куплис // ТЕЛЕМАТИКА'2001. — СПб., 2001. — С. 109–111.
3. Павлоцкий А. В. Методика проведения автоматизированного контроля знаний [Электронный ресурс] / А. В. Павлоцкий // Московский педагогический государственный университет. — Режим доступа: <http://conf2006.pskovedu.ru/files/thesis/388.doc>. — Назва з екрана.
4. Пустынникова И. Н. Методология конструирования диагностирующей экспертной системы (на базе оболочки BESS) / И. Н. Пустынникова // Вісник Донецького університету. — 1998. — № 1. — С. 182–187. — (Серія А. Природничі науки).

5. Андреев А. Б. Экспертная система анализа знаний как инструмент контроля усвоения зачетных единиц / А. Б. Андреев, Ю. Е. Усачев // Проблемы введения системы зачетных единиц в высшем профессиональном образовании: материалы к Всерос. совещ. 23 апреля 2003 г., Москва / под ред. В. Н. Чистохвалова. — М. : Изд-во РУДН, 2003. — 100 с.

Надійшла до редколегії 09.11.2012 р.

УДК 82.09.007

О. Л. БІЛИЧЕНКО

ЕТАПИ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ «ЛІТЕРАТУРА»

Спроба дослідити комунікативний зв'язок тексту і реальності в процесі читання художнього тексту. Автор намагається простежити взаємодію письменника і культурного простору в інформаційному середовищі.

Ключові слова: комунікація, інформаційне середовище, художній текст.

Попытка изучить коммуникативную связь текста и реальности в процессе чтения художественного текста. Автор пытается проследить взаимодействие писателя и культурного пространства в информационной среде.

Ключевые слова: коммуникация, информационная среда, художественный текст.

In this article we made an attempt to study communicative connection between text and reality in the process of reading of literary work in the system of literature. The author tries to trace the process of entering in the text, interaction of a writer and cultural space in informational environment.

Key words: communication, informational environment, text of fiction.

Як відомо, література, відображаючи характер засвоєння духовних цінностей, ілюструє всі зміни в культурі суспільства. Саме вона визначає глибину й обсяг знань, норм і цінностей, поле індивідуальних варіантів розвитку особистості, відіграє роль акумулянта культурних цінностей та джерела формування світогляду.

У словесних визначеннях літературної комунікації нечітко розрізняють поняття «текст» і «твір», часто використовуючи їх як синонімами. Найпоширеніше літературна комунікація — це такі елементи: автор — текст — читач — традиція — реальність.

У системі літературної комунікації наявний не художній твір, а текст. Це відбувається саме тому, що у відносинах «текст — читач» немає зворотного зв'язку, не закладена умова читацької оцінки тексту, коли читач шанобливо вклоняється перед твором мистецтва. Це передбачає наявність інших елементів у системі,

коли текст замінюється твором, що має різноспрямованість: автор — художній твір — читач — традиція — реальність.

Кінець ХХ ст. та початок ХХІ ст. засвідчили значне посилення інтересу науковців до різноманітних проблем комунікації. Стрімко поширюючись, комунікаційні знання охоплюють усе більший простір. Комунікація є комплексною сферою сучасного наукового знання, що органічно синтезує в собі результати досліджень багатьох наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уявлення про художню літературу як комунікаційну систему і необхідність системного підходу до її вивчення на різних рівнях, мають свою традицію. Можна згадати праці Р. Якобсона 20-х рр. минулого ст., його думки про систему поетичної мови і плідні ідеї Ю. Тинянова. Прагнучи зрозуміти складові художнього твору, він використовує поняття «система» для визначення організації тексту. Зокрема в книзі «Стихотворная семантика» (1923) розроблені положення про вплив словесної конструкції на глибинний зміст твору.

У тезах «Проблемы изучения литературы и языка» Ю. Тинянов першим пунктом висуває вимогу чіткості теоретичної платформи і системного розвитку науки [10, с. 502].

У працях Д. Лихачова, Ю. Лотмана, Ю. Тинянова [6; 7; 8; 10] художній текст розглядався як культурний універсум, узагальнена модель світу, комплекс світовідчуття письменника, його філософських, естетичних, релігійних і моральних поглядів та його висловлювання за допомогою системи знаків, кодів, символів, мотивів, міфологем.

Текст як одиниця літературно-художньої комунікації став спеціальним об'єктом досліджень, що визначаються структурно-семіотичною спрямованістю, зокрема праці Ю. Лотмана «О двух моделях коммуникации в системе культуры», «Текст в тексте», «Текст и его функция», «К проблеме типологии текстов», «Семиотика культуры и понятие текста».

Розвиток думок про комунікаційний зв'язок у літературі, «конструкції» і глибинного смислу йдеться в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів. Терміни «система» і «конструкція» поступово стають звичними.

Розгорнуте визначення літератури як системи навів свого часу Д. Лихачов: «Под системой литературы я подразумеваю определенное соотношение ее частей между собой: видов литературы (переводной и оригинальной, церковной, исторической, естественнонаучной, публицистической и пр.), ее жанров, ее отдельных произведений. В понятие системы литературы входит кроме того и отношение литературы к другим областям культуры: к науке, религии, общественной мысли, различным искусствам, фольклору и пр. Наконец, к системе литературы относится и ее отношение

к исторической действительности, соотношение с которой составляет самую существенную часть системы» [6, с. 45].

Висловлюючи думку про необхідність вивчення комунікаційної системи літератури, М. Науман наголошує на тому, що автор, твір і читач, процеси створення, читацького сприймання та існування літератури взаємопов'язані і створюють певну систему взаємостосунків [9, с. 93]. Зв'язок «автор-читач» запропонований як «історичний договір» між «творцями» і «читачами».

Ідея взаємозалежностей і зворотних зв'язків, підпорядкування внутрішньої організації твору загальній системі є достатньо важливою. Саме вона є основою того погляду, що пропонує Ю. Лотман, котрий розумів під системою елементи не в їх ізольованій сутності, а у взаємній співвіднесеності, зіткненнях, що являють собою «ієрархію відносин» [8]. Концепція Ю. Лотмана базується як на думках Ю. Тинянова, так і на сучасній теорії систем.

Значимими виявилися думки О. Кривцуна, який розглядав літературний текст як відображення свідомості [4, с. 87]. Науковець переконував, що тексти закарбовують різні форми соціальної пам'яті, міфологічні і наукові уявлення про людину епохи.

Художні твори відображають різні структури історичної психології з їх особливими формами поєднання раціонального і не-свідомого, архетипового і новаторського. Теоретичним аспектам співвідношення текстів художньої літератури, категорії автора в процесі художньої комунікації присвячені праці О. Кагановської, О. Лапко, Е. Шестакової [3; 5; 12].

Сутність тексту як комунікативної системи визначається дією закону його системної комунікації і передбачає функціональну та якісну визначеність тексту. В дослідженнях цих авторів розглянуто основи системно-комунікативної концепції тексту, де він є цілісною підсистемою акту мовленнєвої комунікації. Автори визначають текст як систему значень і знакових послідовностей, утілюючи модель сполучення комунікативної діяльності адресата та відправника повідомлень. З огляду на праці Черняхівського та Колшанського 80-х рр. про комунікативну природу тексту, дослідники розглядають його двоспрямованість.

Проте деякі принципово важливі питання, зокрема сприйняття реальності, нових відносин тексту з реальністю, потребують подальшого вивчення.

Метою є виокремлення етапів комунікаційного зв'язку тексту і реальності в системі «література».

Поставлена мета потребує вирішення таких завдань:

- визначити місце підсистеми «текст — реальність» у системі «література» в нових соціально-комунікаційних умовах інформаційного суспільства;

- розглянути особливості підсистеми «текст» та її основні елементи;
- визначити зв'язок підсистем автора, читача, традиції та реальності;
- з'ясувати напрями, зміст та взаємозалежності в комунікативному зв'язку «текст-реальність»;
- простежити системно-процесуальну структуру комунікативних зв'язків у системі «література».

Відповідно до мети і завдань застосовано загальнонауковий, системний і комплексний підходи, які надають можливості адекватно відображати всю багатоманітність і складність комунікативних зв'язків.

Перш за все необхідно зазначити, що в літературі твір існує у формі писемного або друкованого тексту. Він, на відміну від твору в усній народній творчості, має конкретного автора або співавторів у тому разі, коли творчість є анонімною.

Літературний твір створюється і живе у зв'язку з оточуючим середовищем. Між автором і читачем, з одного боку, і традицією і реальністю — з іншого, існує прямий і зворотній зв'язок: автор і читач — особи, на які впливає матеріальне і духовне середовище і які впливають на них. Між твором і реальністю, як і між твором і традицією, існують відносини між автором і читачем.

Термін «система» походить від грецького слова *systema*, що означає цілісність, яка складається з частин. Визначення системи існує в різних галузях знань у вузькому і широкому смислах — і як закономірно організована сукупність однорідних елементів, і як сукупність систем і підсистем. Поняття системи допускає різний ступінь системності. Підсистеми в різних науках неоднакові і потребують власного опису з урахуванням їх специфіки.

У системі «література», за переконанням Ю. Лотмана, відносини «автор — текст» і «текст — читач» мають спільний ланцюг — «текст», тому їх відносини між собою — відносини кореляції [8, с. 45].

В акті художньої комунікації Ю. Лотман убачав прямий зв'язок від автора через твір до читача. Наявністю кореляції в цьому разі зумовлена залежність читацького сприйняття (відносини «текст — читач») від авторської інтенції (відносини «автор — текст»).

Слід зауважити, що початок третього тисячоліття — це певний етап розвитку людської цивілізації — створення глобального інформаційного суспільства, в умовах якого постає необхідність переглянути відносини текстів з реальністю. Постмодерністське світосприйняття відкидає опозицію «реальність — текст». Постмодернізм сприймає весь світ як текст; текст не відбиває реальності, а створює багато реальностей, які часто не залежать одна від одної. Реальне і віртуальне дорівнюється одне одному.

Адекватним інструментом сприйняття реальності, нових відносин з реальністю в постмодерністську епоху виявився гіпертекст, а інформаційне середовище — новим середовищем його застосування і перебування.

Послідовність елементів у системі «література» визначається процесом створення і функціонування твору: автор продукує твір, яким захоплюється читач. При цьому елементи «традиція» і «реальність» характеризують умови, за яких текст може стати художнім твором, але може і не стати. Головна роль належить читачеві.

Саме твір є осередком зв'язків і відносин між автором і читачем. Первинний комунікативний ланцюг системи складається з трьох елементів, у ній наявні дві підсистеми — «автор — твір» і «твір — читач».

Відносини автор — твір зафіксовано в тексті, таким чином вони константні. Відносини твір — читач, навпаки, мінливі, залежать як від неоднорідності читацької аудиторії, так і від часу. Твір у свідомості читача постійно переоцінюється. Між двома підсистемами існує зв'язок. Тільки в системі «автор — твір — читач» біографічний автор набуває статусу «художнього автора», написаний текст стає художнім твором, а його читач — читачем, який надає твору статусу художності.

Важливу роль відіграють прямі та зворотні зв'язки автора до читача і від читача до автора через твір, без яких існування художньої літератури неможливе. Порушення прямого зв'язку призводить до порушення процесу комунікації, а порушення зворотного зв'язку унеможлиблює функціонування тексту літературного твору.

Варто зазначити, що дослідники значну увагу приділяли традиціям, які автор свідомо наслідував. Реальність поставала поєднанням життя і творчості письменника з певною соціально-історичною епохою.

У системі «автор» виокремлюють наявність двох елементів: біографічного автора й автора — суб'єкта свідомості, вираженням якого є «весь твір письменника». Тут наявні ідеальний і матеріальний аспекти, при цьому головним є ідеальний. Саме на його рівні відбувається діалог свідомості автора і читача, в результаті чого здійснюється перетворення матеріального тексту в духовну цінність — художній твір.

Входження до простору культури соціуму може здійснюватися через текст, читання його образів, символів, діалог з автором. Під час комунікації відбувається процес переходу від мовної комунікації до Я-екзистенції, коли особистість сама стає творцем, набуває нових якісних оцінок.

Як самосвідомість культури, твори літератури відтворюють певний тип художньої свідомості, характеризують певний культурно-

історичний тип людини, реагують на всі зміни в духовному житті суспільства, в його емоційно-чуттєвій, побутовій, інтелектуальній і філософській сферах.

Наявність прямого і зворотного зв'язків у системі свідчить про те, що продукт творчості художника не перестав бути носієм інформації, а став художнім твором. Складність системи «література» — не тільки в поєднанні п'яти необхідних елементів, а перш за все в тому, що система «література» має матеріальний і ідеальний аспекти. В її матеріальному аспекті кожний компонент може бути об'єктивованим. Автор — певна особистість з власною біографією: Пушкін або Лермонтов. Твір — його рукопис або надрукована книга. Читач — споживач цієї книги. Традиція — коло попередників, на яких автор орієнтується.

Система набуває матеріального аспекту завдяки ставленню читача до твору. Читач, який визнав художню цінність твору, сприяє його популяризації, тиражує його, морально і матеріально підтримує автора — свого сучасника, збирає відомості про письменника. Про це свідчать випадки зберігання читачем з ризиком для життя рукописів і книг, що підлягали цензурній забороні, переписування в добу середньовіччя текстів улюблених творів, придбання книг для власних бібліотек, великі тиражі та перевидання популярних творів і пов'язане з цим збільшення авторських гонорарів, анекдоти, що розповідають про автора.

Оскільки поняття комунікації означає процес передачі інформації від однієї системи до іншої, фіналом цього процесу є використання одержаного повідомлення. В літературній комунікації його завершенням є інтерпретація тексту. Це сталий процес, під час якого читач стає суб'єктом спільного творчо-рецептивного процесу. Він не просто сприймає текст як готову даність, а відповідає на художню думку письменника аналогічними діями своєї художньої думки і сам ніби стає співавтором тексту.

Більшість дослідників, зокрема В. Доманський, виокремлюють у процесі літературної комунікації певні етапи: передкомунікативний, комунікативний і посткомунікативний [2, с. 32].

На першому етапі комунікації здійснюється орієнтація на сприймання тексту: читач налаштовується, концентрує увагу, включаються різні типи мислення й уяви. Реципієнт занурюється в свої думки, почуття, спогади. Про готовність особистості до комунікації свідчать самосвідомість і рефлексія.

Комунікативний етап починається з читання тексту. В процесі читання відбувається взаємозв'язок між експресією та імпресією, емоціями і когнітивною діяльністю. Читацька реакція багато в чому прогнозується письменником і стає передумовою естетичного сприймання. Реципієнт може дивуватися, хвилюватися, перейматися думками і почуттями героїв та автора. Читач

може співвідносити твір зі своїм життєвим досвідом, почуттями, думками і свідомістю.

Для другого етапу комунікації важливою є рецептивно-емоційна сторона комунікації. З обміну емоціями, враженнями і думками розпочинається майбутній діалог, який і буде виступати третім етапом комунікації.

Розглядаючи літературу як форму одночасного буття і спілкування людей різних епох, процес читання може бути представлений як зовнішня комунікація, як діалог у культурі: діалог з героями твору, діалог з автором, діалог з критиками і читачами в синхронному і діахронному часі.

Таким чином, читач, сприймаючи й інтерпретуючи текст, долучається до «великого діалогу». В цьому разі комунікативний процес — це пізнання художнього світу письменника, діалог з його ціннісними смислами, усвідомлення його світовідчуття. Текст розглядається як текст культури, а діалог відбувається в просторі культури як осягнення читачем духовної атмосфери культурної епохи й авторської моделі світу.

Але, на нашу думку, ця схема комунікативного зв'язку не зважає на те, що в реальній дійсності ці відносини не обмежуються трьома етапами і містять зв'язки в реальності і минулому досвіді літератури. Автор, створює твір, використовує традицію знань з урахуванням цієї традиції читачем.

Суттєвим є зв'язок автора з реальністю, з якою читач «звіряє» твір, визначаючи його цінність. Реальність впливає на долю автора і його творів. Одночасно — вона і є та реальність, що відтворена у творі і з якою читач співвідносить твір, читацьке уявлення про реальність, що залишається незмінною в усі часи. Традиція — це той досвід попередників або вплив культури, що свідомо обирається автором і осягається незалежно від волі автора. Читач — конкретний читач тексту, який, подібно біографічному авторові, має власне обличчя і водночас здатен зрозуміти текст і перетворити його у власному сприйнятті на художній твір. Отже, тільки за наявності автора і читача, традиції та її співвіднесеності з реальністю художній твір стає головною і складною системою.

Стаття не може претендувати на повноту охоплення проблеми, на її всебічний аналіз. Вона лише підводить до подальшої роботи в цьому напрямі, що і становитиме перспективу дослідження.

Список літератури

1. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов. — М. : Наука, 1961. — 360 с.
2. Доманский В. А. Литература и культура: Культурологический подход к изучению словесности в школе / В. А. Доманский. — М. : Флинта, 2002. — 368 с.

3. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.05 / О. М. Кагановська. — К., 2003. — 32 с.
4. Кривцун О. А. Психологія творчества / О. А. Кривцун // Психологический журнал. — 1990. — Т. 11. — № 5. — С. 87.
5. Лапко О. Категорія автора у світлі художньої комунікації і системного розуміння літературного твору / О. Лапко // Вісн. Львів. ун-ту. — 2005. — Вип. 33, Ч.1. — С. 68.
6. Лихачев Д. С. Внутренний мир художественного произведения / Д. С. Лихачев // Вопр. лит. — 1968. — № 8. — С. 45.
7. Лотман Ю. М. Семиотика культуры / Юрий Михайлович Лотман // Избранные статьи. — Таллинн. — 1992. — Т. 1. — С. 312–313.
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. — М. : Радуга, 1970. — 271 с.
9. Науман М. Литературное произведение и история литературы / Манфред Науман. — М. : Наука, 1984. — 560 с.
10. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино / Юрий Николаевич Тынянов. — М. : Наука, 1977. — 600 с.
11. Чернікова В. Э. Художня комунікація як об'єкт філософського дослідження (на матеріалі зарубіж. теорій ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.04 / В. Є. Чернікова. — Х., 1998. — 32 с.
12. Шестакова Е. Г. Теоретичні аспекти співвідношення текстів художньої літератури та масової комунікації: автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.05 / Е. Г. Шестакова. — К., 2006. — 44 с.
13. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». — М., 1975. — С. 193–230.
14. Якобсон Р. О. Работы по поэтике: переводы / Р. О. Якобсон. — М. : Прогресс, 1987. — 460 с.

Надійшла до редколегії 28.11.2012 р.

УДК 002.5+303.22: 004.4

О. В. СМАГА

ДОКУМЕНТ В ІНФОКОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО МОНІТОРИНГУ

Проаналізовано роль і місце документа та документних комунікацій у процесах здійснення інформаційного моніторингу в різних сферах його використання.

Ключові слова: документ, документальні потоки, документні комунікації, інформаційний моніторинг, інформаційні технології, інфокомунікаційні процеси, інформаційні системи.

Проанализированы роль и место документа и документных коммуникаций в процессах осуществления информационного мониторинга в разных сферах его использования.

Ключевые слова: документ, документальные потоки, документные коммуникации, информационный мониторинг, информационные технологии, социология, инфокоммуникационные процессы, информационные системы.

The role and place of documents and document communications in the processes of information monitoring in various spheres are analyzed.

Key words: document, documentary streams, documentary communications, information monitoring, information technology, information communication processes, information systems.

Ресурси інформації використовуються з метою організації зв'язку і координації кожної фази інфокомунікаційних процесів. Як відомо, головним носієм інформації про стан керованого об'єкта є документ.

Ефективність інформаційного управління організацією та результативність роботи керівника залежать від здатності збирати, організувати і використовувати інформацію, що надходить по управлінських документопотоках. За таких обставин великого значення набуває інформаційно-аналітична діяльність, особливо інформаційно-комп'ютерний моніторинг як невід'ємний компонент моделі аналітичної системи моніторингу управлінських документопотоків, використання якого дозволяє прогнозувати поведінку спостережуваних об'єктів і уникати розвитку критичних ситуацій. У цьому виявляється його важлива соціальна роль та підкреслюється актуальність досліджуваної проблеми.

Діяльність організації з першого дня її існування супроводжується створенням значного обсягу первинних документів, які необхідно певним чином зафіксувати в діловодній сфері та забезпечити їх виконання. Для того, щоб стрімке збільшення обсягу документів і створення документних масивів не призвели до плутанини та збою в роботі всієї організації, необхідно чітко визначити механізм руху документальних потоків: їх видання, проходження по інстанціях, затвердження та формування у справі, а також забезпечити оперативний зв'язок між керівництвом та виконавцями за допомогою використання інформаційного моніторингу.

На основі аналізу сучасних досліджень механізмів організації інформаційно-документаційної діяльності у сфері управління різними інформаційно-соціальними системами можна констатувати, що створення якісно нової моніторингової системи потребує формування її теоретико-методологічної бази, яку складають провідні ідеї таких відомих українських і російських науковців: Н. І. Гнедіна, Н. М. Кушнарєнко, М. Я. Дворкіна, В. О. Ільганаєва, В. В. Загумєнна, О. Г. Локшина, Р. С. Мотульський, М. І. Сенченко, М. С. Слободяник, Ю. М. Столяров, В. Траїнев, І. Траїнев, Л. Я. Філіпова, А. С. Чачко, Г. М. Швецова-Водка, І. О. Шевченко,

Я. Л. Шрайберг та ін. Особливе місце в дослідженні цієї проблематики мають поняття документа, документальних потоків та документальних комунікацій, що є ключовими в сприйнятті інфокомунікаційних процесів під час проведення інформаційного моніторингу.

Мета статті — розглянути документ як базову ланку в системах інформаційно-комп'ютерного моніторингу управлінських документопотоків.

Найважливішою підсистемою інфокомунікаційних процесів у діяльності організації є документна комунікація — процеси і засоби обміну інформацією між суб'єктами організації за допомогою документів [4]. Вона забезпечує рух інформації в часі і просторі через створення, зберігання та розповсюдження документів. Документна комунікація виникла на певному етапі соціального прогресу людства, зазнала значних трансформацій та перебуває в стані постійних змін і модифікацій щодо виду та способу її відтворення, обробки, передачі.

Тривалий час інформація, носієм якої був паперовий документ, оброблялась ручними методами, потім за допомогою механічних пристроїв і машин і, зрештою, персональних комп'ютерів. Нині людство у своєму розвитку досягло такого інформаційного рівня, коли кількість інформації настільки збільшилась, що людина вже не в змозі переробити всю діючу інформацію, тобто опрацювати весь документальний потік, який циркулює в соціумі. Цей факт став поштовхом до осмислення «інформаційних» функцій персональних комп'ютерів, використання електронних документів та запровадження в діяльність організацій електронного документообігу й інформаційного моніторингу.

Інформаційний моніторинг визначається як процес безперервного інформаційного спостереження за управлінським інформаційно-документальним потоком (як у паперовій, так і безпаперовій формах), який уможливорює опрацювання кількох альтернативних варіантів прийняття ефективних рішень із застосуванням математичних моделей; визначає єдиний підхід до збору, аналізу інформації, формулювання висновків і рекомендацій, а також можливості порівняння поточного стану інфокомунікаційних процесів організації з «кращими практиками», прийнятими у провідних світових організаціях. Цей підхід дозволяє уникнути стандартних помилок в управлінні інфраструктурою організації [1].

Інформаційний моніторинг передбачає долучення великих інформаційних масивів, тому може реалізуватися лише на основі комп'ютерних систем — мереж передачі даних та розподілених інформаційних банків. Сучасні інформаційні технології розглядаються як сукупність упроваджених у системи організаційного управління принципово нових засобів методів обробки даних, які

мають цілісні технологічні системи, що забезпечують цілеспрямоване створення, передачу, зберігання та відображення інформаційного продукту (даних, ідей, знань) з найменшими витратами та згідно із закономірностями того соціального середовища, де він розвивається [2].

Вищенаведена теза підтверджує той факт, що під час інформаційного моніторингу дані на вході опрацьовуються в інформацію, яка є виходом і передається користувачеві. Управлінська інформаційна система поєднує людські й комп'ютерні ресурси в збиранні, обробці, передачі і використанні даних, носієм яких є документ, з метою ефективного управління операціями і планування роботи організації. Частіше використовуються управлінські системи зі зворотним зв'язком, який являє собою дані або інформацію стосовно мети управління. Порівняння (контроль) — це головна функція інформаційного моніторингу, яка перевіряє та оцінює зворотний зв'язок, визначає, в якому напрямі змінювати інфокомунікаційні процеси для досягнення мети організації.

Для вироблення оптимального керівного рішення необхідно зібрати інформацію про об'єкт керування і мати відомості про її обсяг. Але за час збирання інформації від t_0 до t_1 об'єкт переїде зі стану s_0 до стану s_1 , тобто інформація вже не залишається i_0 , а стане i_1 , тому стає недостовірною для прийняття рішення, особливо, якщо об'єкт має багатоступеневу структуру. Сучасним і перспективним інструментом реалізації поставленої мети в організації є інформаційний моніторинг, який передбачає застосування персональних комп'ютерів із сучасним програмним забезпеченням, використання якого дозволяє автоматизувати не тільки процеси обробки даних, а й організацію самої інформаційної системи, перехід від паперових документів до електронних та запровадження в організації електронного документообігу, який підвищує ефективність роботи організації, а також час на обробку документів, прийняття управлінського рішення, доведення прийнятого рішення від комуніканта до реципієнтів та отримання, через зворотний зв'язок, відгука на рішення або інформацію щодо його виконання.

Крім того, вимірювання лише кількості інформації не відповідає потребам сьогодення сучасного суспільства — необхідна міра цінності інформації. Оцінка значущості інформації проводиться спеціалістом з інформаційного моніторингу. Інформація називається корисною, якщо вона зменшує невизначеність вирішального алгоритму, допомагає планувати, контролювати, приймати рішення, збільшує знання, зменшує непевність у прийнятті рішень [2]. На думку фхівців, не має сенсу говорити про корисну інформацію, що міститься в сигналі, якщо не вказані завдання, яке

вирішується, початковий стан об'єкта, що досліджується, і власності алгоритму інформаційного моніторингу [3].

Для розуміння суті та механізмів організації інформаційно-аналітичної діяльності у сфері управління різними соціальними системами (підприємствами, установами, громадськими організаціями) розглянемо ключову ланку цієї форми діяльності — інформаційно-аналітичний процес у сфері підготовки та прийняття управлінських рішень. Отже, інформаційно-аналітичний процес у сфері управління являє собою процес пошуку, збору, переробки та подання інформації у формі, прийнятній для її використання під час прийняття управлінських рішень.

Слід зазначити, що управлінські рішення, на відміну від рішень, які приймаються, наприклад, у сфері теоретичних, фундаментальних наук, спрямовані на вирішення конкретних питань, зазвичай, мають чіткі термінові межі й у встановлений період повинні втілюватись у життя. Особливо наочно це проявляється в бізнесі, де термін виконання ділових угод завжди є визначеним.

Тому продукт, створений у результаті інформаційно-аналітичного процесу, має бути придатним для використання замовником, корисним для нього вже в момент свого створення. Сам же результат інформаційно-аналітичної діяльності, зазвичай, матеріалізується у формі будь-якого документа.

Виникнення і поширення в останні десятиліття комп'ютерних, телекомунікаційних та космічних мереж зв'язку і передачі інформації (системи «Інтерспутник», «Інтернет», електронна пошта та ін.) різко збільшили швидкість і об'єми передачі інформації і, як наслідок, комунікативні можливості документа [5].

Дотримання технологій інформаційного моніторингу та правильне користування методами дослідження документальних потоків і документних масивів дозволяють використовувати його не тільки в межах однієї організації, а сприяють вивченню ситуації щодо будь-якої наукової проблеми, визначенню перспективи розвитку пріоритетних наукових напрямів, вирішенню проблеми вдосконалення забезпечення фахівців науковою інформацією, що уможливити підняти вітчизняні наукові розробки на сучасний рівень, упроваджувати світові досягнення та передовий досвід у повсякденну роботу фахівців різних галузей.

Тенденції глобального розповсюдження документів набули відбиття і в новітніх метатеоріях, які вводять до наукового обігу поняття «документне середовище ноосфери (сфери розуму)», «документальна пам'ять ноосфери», «інфосфера» та ін. Автори цих понять доводять, що простір, в якому функціонують документи, постійно розширюється. Документи дедалі активніше «завойовують» не лише наземний простір, але й підземний, водний, навколоземний, космічний. Поширенню середовища функціонування

документної комунікації сприяє також інформатизація суспільства, яка охоплює всі сфери сучасного суспільного життя — виробництво, кредитно-фінансову, постачання, управління, науку, освіту — та зумовлює зростання обсягів техніко-економічної, фінансової, технологічної, наукової, іншої документованої інформації, що циркулює в межах підприємств та організацій, між ними та між різними країнами [5].

Отже, потрібні новітні механізми та засоби, які б сприяли ефективнішому документованню інформації, її вивченню, аналізу та застосуванню. Впровадження новітніх інформаційних технологій, удосконалення засобів документовання та розповсюдження інформації постійно розширюють документне середовище ноосфери та збагачують документні ресурси суспільства. До таких новітніх способів роботи з інформацією та документами, які її опосередковують, належить і інформаційний моніторинг.

Таким чином, документна комунікація є однією з провідних підсистем системи соціальної комунікації, що найповніше передає інформацію, зафіксовану в документах. Зважаючи на вищенаведене, інформаційний моніторинг поступово перетворюється на основний засіб удосконалення управління інфокомунікаційними процесами. Завдяки використанню інформаційного моніторингу та застосуванню комп'ютерного виконання технічних операцій, поліпшуються соціокомунікаційні відносини між суб'єктами інформаційного моніторингу: полегшується праця управлінців, підвищується продуктивність управлінського процесу, який позбавляється ознак рутинності та дедалі виразніше набуває творчої спрямованості, що позитивно впливає на розвиток організації в цілому. Крім того, документознавчий аспект інформаційного моніторингу, простежується на рівні об'єктивної зумовленості об'єкта інформаційно-моніторингових досліджень — «інформація-документ», який уможливорює надійне віддзеркалення тенденцій розвитку галузей, наукових напрямів та соціальних явищ.

Питання щодо розмаїття наукових поглядів на інформаційний моніторинг та стан його вивченості доводять: незважаючи на дослідження окремих його аспектів, відсутні спеціальні розробки, присвячені науково-методичним основам запровадження комплексного інформаційного моніторингу в організації, що свідчить про складність проблеми. Саме тому необхідно вивчати означену тему, методологію, вдосконалювати експерименти, здійснювати дослідження, поглиблювати процеси координації, розробляти і запроваджувати нормативні документи, узгоджені з міжнародними стандартами.

Список літератури

1. Вовчак І. С. Інформаційні системи та комп'ютерні технології в менеджменті / І. С. Вовчак. — Тернопіль: Карт-бланки, 2001. — 220 с.
2. Гордієнко І.В. Інформаційні системи і технології в менеджменті / І. В. Гордієнко — К. : КНЕУ, 2003. — 144 с.
3. Гужва В.М. Інформаційні системи і технології на підприємствах / В. М. Гужва. — К. : КНЕУ, 2001. — 184 с.
4. Лабушевська Л. Наукометричні методи оцінки галузевого документального інформаційного потоку / Л. Лабушевська // Вісник Книжкової палати. — 2004. — №7. — С.19-21.
5. Соляник А. А. Документні потоки та масиви / А. А. Соляник. — Х. 2007. — 85 с.
6. Тітова О. В. Інформаційний моніторинг як засіб сучасних інформаційних комунікацій / О.В.Тітова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журнал. — № 4. — К: ДАКККУ, 2009. — С. 80–85.

Надійшла до редколегії 28.11.2012 р.

УДК [025.171+025.7/.9]

Н. О. СТРИЛЕЦЬ

**ВІДКРИТИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ АРХІВ (РЕПОЗИТАРІЙ)
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Розглядаються питання програмно-технологічного забезпечення відкритих електронних архівів (репозитаріїв), що створюються в сучасних наукових бібліотеках; значення цих питань для розвитку українських бібліотек.

Ключові слова: *відкритий електронний архів, репозитарій, технології, програмне забезпечення, наукова бібліотека.*

Рассматриваются вопросы программно-технологического обеспечения открытых электронных архивов (репозитариев), которые создаются в современных научных библиотеках; значение этих вопросов для развития украинских библиотек.

Ключевые слова: *открытый электронный архив, репозитарий, технологии, программное обеспечение, научная библиотека.*

There are examined the problems of the programm and technological providing of open electronic archives (repository) that are created in modern scientific libraries; significance of these questions for development of the Ukrainian libraries.

Key words: *open electronic archive, repository, technologies, software, scientific library.*

Відкритий доступ є одним із пріоритетів розвитку інформаційного суспільства в Україні, про що свідчать численні законодавчі документи:

Постанова ВР України «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» [7]

(2005); Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на

2007–2015 роки» [6] (2007) та ін. У них відзначається важливість забезпечення відкритого безплатного Інтернет-доступу до ресурсів, створених на кошти Державного бюджету України [11].

Мета — проаналізувати й узагальнити сучасний стан розвитку відкритих електронних архівів (репозитаріїв) у наукових бібліотеках України в теоретичному та технологічному аспектах.

Фахівці та вчені, зокрема А. Земсков, В. Копанєва, Я. Шрайберг, які у своїх публікаціях розглядають питання щодо розвитку моделей і проектів відкритого доступу до бібліотечних ресурсів, відзначають, що це позитивний досвід організації доступу до бібліотечних колекцій. Л. Павлова аналізує використання ініціативи відкритих архівів (ІВА) в системі наукових комунікацій. Т. А. Ярошенко проаналізувала вплив міжнародних ініціатив відкритого доступу на українське бібліотечне співтовариство; охарактеризувала проект електронного відкритого архіву на прикладі Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Міжнародні ініціативи відкритого доступу Будапештська ініціатива відкритого доступу (БІВД) та ІВА, які пропагують відкритий доступ до наукових досліджень і науково-технічної інформації, суттєво вплинули на розвиток сучасних бібліотек, у яких стали активно розвиватися електронні архіви, або репозитарії. Суть відкритого доступу полягає в тому, щоб надати суспільству відкритого і вільного доступу до рецензованої наукової літератури в Інтернеті з правом читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, шукати, посилатися на повнотекстові статті [4].

Концепція ІВА (англ. «Open Archives Initiative» — ОАІ) визначає слово «архів» у технологічному розумінні як сервер, який зберігає джерела НТІ у відкритому мережевому доступі. ІВА має дві складові: концептуальну і технологічну. Концептуальна обґрунтовує «відкритість» архівів з позицій системної архітектури, що використовує машинні інтерфейси, які забезпечують доступність контенту різних провайдерів. Технологічно ІВА походить від практики електронних публікацій результатів наукових досліджень, які автори самостійно архівують на мережевих серверах для відкритого доступу (англ. «E-Prints»). Такі моделі наукових комунікацій у формі онлайн-ових сховищ електронних публікацій є можливою альтернативою традиційним журнальним публікаціям [5; 12].

У міжнародній практиці вироблені основні положення та вимоги щодо організації інституціонального репозитарію, під яким розуміється електронний архів для тривалого зберігання, забезпечення довготривалого та надійного відкритого доступу до результатів наукових досліджень, проведених в організації. Серед

головних особливостей інституційного репозитарію можна назвати: забезпечення вільного доступу до результатів наукових досліджень, які здійснюються в університеті, через самоархівування; доступ до наукових досліджень університету для світової спільноти; зосередження матеріалів в одному місці; збереження інших електронних матеріалів, зокрема неопублікованих (дисертації та технічні звіти).

Наукова бібліотека — найважливіше джерело інформаційної підтримки наукових досліджень, тому її майбутнє тісно пов'язане з розвитком Інтернету й цифрових технологій. Головною метою розвитку такого напрямку діяльності, як організація доступу до ресурсів мережі Інтернет, є забезпечення користувачів достовірною, повною інформацією завдяки використанню інформаційних технологій та інформаційно-мережевих ресурсів Інтернету.

Пріоритетним в обслуговуванні користувачів стає надання доступу до бібліотечних фондів широкому колу користувачів. В Україні активно розвиваються взаємовідносини електронних бібліотек з навчальними та науковими установами, наприклад, архів наукових фахових видань на сайті Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського має вільний доступ на веб-сайті бібліотеки; у Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Т. Шевченка розроблено проект створення цифрового репозитарію старовинних друкованих видань.

Згідно з даними [11], створені та функціонують цифрові репозитарії таких організацій: Інститут програмних систем НАН України; Інститут біології південних морів ім. О. О. Ковалевського НАН України; Відкритий електронний архів громадянського суспільства (фонд Відродження); Львівський національний університет ім. І. Франка; Харківська національна академія міського господарства; Український католицький університет; Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Відповідно до результатів моніторингу бібліотечних веб-сайтів України ЛНБ ім. В. Стефаніка, в сучасному українському бібліотечному Інтернет-співтоваристві зафіксовано такі відкриті електронні архіви:

- АНТРОПОС (Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка);
- Бібліотека ІПС (Інститут програмних систем НАН України);
- Бібліотека ЛОППО (Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);
- Електронна бібліотека Житомирського державного університету;
- Електронний архів наукових публікацій бібліотеки Львівської політехніки;

- Електронний репозитарій Інституту біології південних морів;
- Цифровий репозитарій Харківської національної академії міського господарства (KNAME Digital Repository);
- eKhNUIR (Електронний архів Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна);
- eKMAIR — Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія»;
- ELARTU — Інституційний репозитарій Тернопільського державного технічного університету ім. І. Пулюя;
- eONUar — Електронний архів-репозитарій Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова [2].

Аналіз вищезазначених електронних архівів-репозитаріїв надав змоги ознайомитися лише з їх невеликою частиною, до якої є доступ у мережі Інтернет.

№ з/п	Назви електронних архівів-репозитаріїв бібліотек України, Інтернет-адреси	Характеристика, технології
1	Бібліотека ІПС (Інститут програмних систем НАН України) http://school-lib.lg.ua/information.html	Цей репозитарій є елементом структурно-функціональної моделі системи післядипломної освіти; розроблений та впроваджений компанією «Інком»; використовує програмне забезпечення EPrints 3, що вільно розповсюджується під ліцензією GNU та розроблене в Університеті Саутгемптона (Велика Британія).
2	Електронна бібліотека Житомирського державного університету http://eprints.zu.edu.ua/information.html	Цей репозитарій розроблений та впроваджений Житомирським державним університетом ім. І. Франка в рамках виконання проекту «Електронна бібліотека вищого закладу освіти інтегрована в Європейські освітньо-наукові бібліотечні системи» № держреєстрації 0107U006672. Використовується програмне забезпечення EPrints 3, що вільно розповсюджується під ліцензією GNU.
3	Електронний науковий архів Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка» http://ena.lp.edu.ua:8080/	В архіві розміщено матеріали університету (інституціональний репозитарій відкритого доступу) та відкритого електронного архіву для самостійного розміщення наукових праць («самоархівування»).

4	Цифровий репозитарій (KNAME Digital Repository) Харківської національної академії міського господарства http://eprints.kname.edu.ua/	Використовується програмне забезпечення EPrints 3, яке вільно розповсюджується під ліцензією GNU і розроблене в Університеті Саутгемптона (Велика Британія).
5	Електронний архів (eKhNUIR) Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна http://dspace.univer.kharkov.ua/	Електронний архів містить публікації наукових праць викладачів та співробітників університету; серед яких статті з наукових журналів, навчально-методичні розробки, наукові публікації студентів (розміщуються за умови наявності рецензії наукового керівника).
6	Електронний архів (eKMAIR) Національного університету «Києво-Могилянська академія» http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/docs/about_ekmair.jsp	eKMAIR — ресурс відкритого доступу, розміщений на сервері університету в мережі Інтернет і доступний з будь-якого місця і в будь-який час. В архіві накопичуються, зберігаються, розповсюджуються наукові дослідження професорсько-викладацького складу, співробітників і студентів університету та забезпечується довготривалий, постійний та надійний доступ до них.
7	Архів електронних ресурсів (E-Repository) Інституту біології південних морів http://repository.ibss.org.ua/dspace/home.jsp?locale=ru	Надана англomовна інформація про умови роботи з архівом (репозитарієм), оснований на програмному забезпеченні DSpace.

Слід зазначити, що ці проекти реалізовані переважно в бібліотеках наукових та освітніх установ на різних етапах і з різним програмно-технологічним забезпеченням, водночас це позитивна тенденція в діяльності українських бібліотек, яка відповідає міжнародним нормам.

Зазначимо, що цифрові сховища бібліотек ще не мають у бібліотекознавстві єдиної усталеної назви — серед них: «архів електронних ресурсів», «електронний архів», «електронний науковий архів», «цифровий репозитарій» тощо. З технологічної точки зору, репозитарій (або, згідно з прямим англomовним

перекладом, — репозиторій) та депозитарій розглядаються як різновид або окремий випадок електронного архіву.

Архіви (репозитарії) відкритого доступу, відповідно до міжнародного досвіду, можуть належати організаціям (університетам, науковим інститутам і лабораторіям тощо), а також окремим галузям або дисциплінам (наприклад, фізика, економіка, інформатика та ін.). Усталене уявлення про репозитарій зводиться до таких двох визначень:

- цифрова колекція, зібрання та збереження інтелектуальних продуктів однієї чи декількох університетських спільнот;
- набір сервісів, які університет пропонує членам своєї спільноти для управління й розповсюдження цифрових матеріалів, створених інституцією чи членами її спільноти [10].

Існують два шляхи відкритого доступу: 1) журнали відкритого доступу (нова фінансова модель); 2) архіви (репозитарії) відкритого доступу (самоархівування).

Головне призначення репозитаріїв університетів — демонструвати наукову, соціальну й економічну значимість дослідницьких робіт і, таким чином, статус і суспільне значення університету; розкривати та надавати доступ до результатів наукових досліджень; підвищувати значимість університетів та їх бібліотек, які підтримують інформаційні ресурси тощо [11].

Найважливішою умовою створення електронних репозитаріїв має бути система поглядів на принципи архівування (або архівації) електронних документів, наприклад, затвердження оптимального набору форматів, вибору типів матеріальних носіїв, поділ функцій між бібліотеками різного рівня. Мається на увазі прийняття двох типів архівування:

1. Короткострокового архівування, яке здійснюють окремі бібліотеки, генератори електронних бібліотек та електронні видавництва.

2. Довготривалого архівування, яке реалізується за принципом депозитарного зберігання, що передбачене компетенцією установи, визначеної на державному рівні.

Особливе значення має довготривале архівне зберігання електронних документів, яке, крім трансляції досягнень культури майбутнім поколінням, має і прикладні наслідки.

Електронний архів (або репозитарій) на технологічному рівні розуміють як систему електронного архіву, призначену для комплексного вирішення певних технологічних завдань. Можна погодитися з узагальненим визначенням електронного архіву, що має такі елементи, як програмний продукт, апаратна частина та технологія. Її головне призначення: зберігати, реєструвати, надавати інформацію, дозволяти її використовувати (не тільки «переглядати», але й редагувати, створювати нову на основі вже наявної,

але, не завдаючи шкоди раніше розміщеній на зберігання інформації); управляти інформацією [8].

Програмне забезпечення системи містить загальні (операційна система, СУБД, «Серверне» і «Клієнтське» програмне забезпечення тощо) та прикладні програмні продукти, які використовуються переважно для організації відкритих електронних архівів бібліотек: безкоштовні — Eprints, Dspace, Greenstone, Fedora; платні — ІРБІС 64, «LiberMedia», ExLibris тощо. Крім того, існують відкриті системи для розробки додатків (наприклад, Microsoft, IBM/Lotus), а також численні додатки, які можна використовувати під час створення комплексної системи. Створення електронного архіву або репозитарію можливе лише в складі певної інформаційної системи, для бібліотечних репозитаріїв це — АБІС.

Технологічне забезпечення виконує певні функції та операції. До стратегій технології електронного архіву належать: стандартизація файлових форматів, міграція (забезпечення доступності інформації); емуляція (створення нових комп'ютерних систем, здатних відтворювати старі версії); інкапсуляція (збір разом з електронними документами і програмного забезпечення); конвертація (наявність у системі програм-конвертерів та оглядачів, здатних в процесі відкривання файлу в застарілому форматі перевести його в актуальніший). Сучасна технологічна модель довгострокового зберігання документованої інформації й оперативного доступу до неї базується на застосуванні електронно-мікрографічних (цифрово-аналогових) технологій запису електронних документів [3].

В електронних архівах для забезпечення високого ступеня схоронності документів застосовують метод надлишкового та територіального розподіленого зберігання й архівування документів. Використовуються два режими доступу до розподіленої інформації: режим налагодженого запиту (off-line); оперативний (on-line) (оперативне отримання конкретної інформації). Технологія розподіленого доступу передбачає відстеження версій документів, серед яких використовуються такі поняття, як «оригінал», «взірець» і «копія». Існують такі можливі варіанти доступу до електронних документів з архівів: тимчасове читання (читальний зал), заявки на повідомлення про появу в бібліотеці примірників, черговість прочитання в разі відсутності примірника, видача на вимогу та з дозволу відразу декількох екземплярів, заявки на створення копій і отримання дозволу на їх збільшення тощо.

В інформаційному суспільстві України створюються передумови для подальшого розвитку електронних бібліотек і репозитаріїв як на національному, так і на міжнародному рівнях. Водночас українським бібліотекам слід вивчати у своїй діяльності досвід національних бібліотек багатьох країн світу (стосовно технологій архівування веб-ресурсів та ін.), розробляючи для цього методи,

технології, стандарти, схеми метаданих і відкрите програмне забезпечення для довготривалого збереження мережевої інформації. Архівування й довготривале збереження мережевих ресурсів потребують серйозних наукових досліджень і технологічних розробок, у яких ключову роль відіграє міжнародне співробітництво.

Список літератури

1. Воройский Ф. С. Информатика. Энциклопедический словарь-справочник : введ. в совр. информ. и телекоммуникац. технологии в терминах и фактах / Ф. С. Воройский. — М. : Физматлит, 2006. — 767 с.
2. Електронна бібліотека України. Електронні архіви України [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.nbuv.gov.ua/library>. — Назва з екрана.
3. Козирев В. М. Питання виготовлення електронних копій з документів страхового фонду документації / В. М. Козирев, В. І. Лебедев // СФД. Страховий фонд документації. — № 2. — 2009. — С. 42–45.
4. Копанєва В. «Відкритий контент» в Інтернеті : становлення, проекти, правові засади / В. Копанєва // Бібл. вісник. — 2007. — № 3. — С. 3–8.
5. Павлов Л. П. Инициатива открытых архивов в системе научной и технической информации / Л. П. Павлов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : // <http://www.icsti.su/portal/rus/newproblem/index.php?m=12>]. — Заглавие с экрана.
6. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 12.
7. Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» Постанова верховної ради України // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 15.
8. Система електронного архива документів: види, создание, организация [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://doc-system.ru/sistema-elektronного-dokumentoborota/articles/elektronniy-arhiv.html>. — Загл. с экрана
9. Стрілець Н. О. Електронний архів як засіб архівного зберігання цифрових документів у бібліотеці: організаційні засади // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. Вип. 37. — Х., 2012. — С. 57–63.
10. Тлумачний словник з інформатики // Г. Г. Півняк, Б. С. Бусилін, М. М. Дівізніук та ін. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Д., Нац. гірн. ун-т; 2010. — 605 с.
11. Шрайберг Я. Л. Корпоративные и национальные проекты Открытого доступа / Я. Л. Шрайберг, А. И. Замсков // Науч. и техн. б-ки. — 2008. — № 8. — С. 5–23.
12. Ярошенко Т. А. Проект Электронного открытого архива Национального университета «Киево-Могилянская академия» / Т. А. Ярошенко [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.eifl.net/system/files/201101/4._yaroshenko_moldova.ppt. — Заглавие с экрана.

Надійшла до редколегії 20.12.2012 р.

БІБЛІОТЕЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ УПРАВЛІННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИМИ ІНФОРМАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто питання поняттєвого апарату управління знаннями в документальних комунікаціях. Визначено поняття інтелектуального доступу та знаннєвого ресурсу.

Ключові слова: управління знаннями, бібліотечні інформаційні ресурси, знаннєві ресурси, інформаційно-знаннєві перетворення, інтелектуальний доступ.

Рассмотрены вопросы понятийного аппарата управления знаниями в документальных коммуникациях. Определено понятие интеллектуального доступа и знаниевого ресурса.

Ключевые слова: управление знаниями, библиотечные информационные ресурсы, знания ресурсы, информационно-знаниевые преобразования, интеллектуальный доступ.

The problems of the conceptual knowledge management in the documentary communications are considered. The concept of intelligent access and knowledge resources are defined.

Key words: knowledge management, library information resources, knowledge resources, information and knowledge conversion, intelligent access.

Основні засади поняттєвого апарату теорії інформації та комунікації були сформовані в 50-ті рр. ХХ ст. З виходом друком праць К. Шеннона та Н. Вінера терміни «комунікація», «інформація», «інформаційний обмін» набули значного поширення в найрізноманітніших галузях науки і стали чи не найбагатозначнішими. Згідно з даними А. В. Соколова, на початку 1960-х рр. тільки в зарубіжній філософській та соціологічній літературі налічувалося близько сотні визначень комунікації, сьогодні ж таких визначень на порядок більше [9]. Тому кожен, хто замислюється над результатами наукових досліджень у цій сфері, стикається із численними точками зору, аспектами, спробами загальнотеоретичного та спеціального підходу до дослідження й розуміння інформації та комунікації.

Найсуперечливішою є ситуація з визначенням таких понять, як дані, інформація, знання. Ця суперечність, на нашу думку, виникає передусім за умов того, що кожне з них залежно від ситуації та проблем, у контексті яких воно розглядається, може виконувати роль іншого: дані — бути інформацією, інформація перетворюватися на знання, знання — на дані для подальших інтелектуальних побудов. Тому для проведення дослідження формування знаннєвих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності розрізнятимемо ці поняття за ступенем семантичного узагальнення в документально-інформаційній комунікації.

Дані — у документальних потоках це насамперед зміст і тексти, вміщені в певну оболонку, що має формат і фізичний носій, призначену для передавання та зберігання. Це: рукописи, книги, компакт-диски, мультимедійні ресурси, цифрові об'єкти, електронні тексти тощо. У контексті цього дослідження всі ці ресурси розглядатимуться як первинна інформаційна сировина. Хоча з точки зору авторів творчого змісту, зафіксованого в означених документальних ресурсах, це саме і є знанням, на першому етапі формування документально-інформаційного ресурсу абстрагуватимемося від змістової складової документів і розглядатимемо його як документальний масив, що надходить для опрацювання до бібліотеки.

Узагальнене тлумачення поняття «документ» як елементу соціальної комунікації визначають провідні українські дослідники С. Г. Кулешов [4], Г. Швецова-Водка [15, с. 17–37], Н. М. Кушнарченко [5, с. 20–21]. Документ — це матеріальний об'єкт, який створюється з метою зберігання й поширення (передачі) в просторі та часі змістовної соціальної інформації. Завдяки цим дослідженням документ став розглядатися як одне з найважливіших джерел інформації і засобів соціальної комунікації. Усталене визначення поняття документа наведено в стандарті «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять»: документ — інформація, зафіксована на матеріальному носіїві, основна функція якого — зберігати і передавати її в часі та просторі [1]. Важливим серед означених досліджень було також обґрунтування Г. М. Швецовою-Водкою практичної необхідності відмови від поняття «книга» в бібліотекознавчих дослідженнях і заміні його на загальне й універсальне поняття «документ» [15].

Інформація, на перший погляд, мало чим відрізняється від даних. Термін документальна (документна) інформація часто використовують як синонім самого документа. Але є певна відмінність інформації від даних: дані стають інформацією тільки, коли є джерело, що містить дані, засіб, здатний їх інтерпретувати, й отримувач повідомлення. Отже, інформація виникає з даних у процесі комунікації, в цьому разі документальної комунікації.

А. А. Соляник пропонує дещо інший термін — документна комунікація, під яким розуміються процеси і засоби обміну інформацією в суспільстві за допомогою документів. Вона забезпечує рух соціальної інформації в часі та просторі завдяки створенню, збереженню і поширенню документів [10, с. 5]. Однак цей термін не відбиває всієї повноти процесів, пов'язаних із циркуляцією потоків документів у суспільстві, оскільки передбачає розгляд лише обігу самих документів без урахування інших учасників процесу соціальної комунікації: авторів, документальних інституцій, споживачів інформації. Абстрагуючись від цих суспільних процесів,

А. А. Соляник розглядає лише рух документів, а не інформації. За формальними функціями вона поділяє, відповідно до типології Ю. М. Столярова [12], документні комунікаційні системи на: генеративні (забезпечують виробництво документів), транзитні (рух і транспортування документів), термінальні (збирання, зберігання та використання документів) [11].

У контексті, в якому розглядатимемо поняття інформації, нас передусім цікавитиме не рух самих документів як інформаційних носіїв у просторі й часі, а рух змістів за допомогою документально-інформаційної комунікації. Близьким за обсягом до цього розуміння інформаційного обміну є визначення Г. М. Швецової-Водки документальної комунікації, під якою розуміється спосіб здійснення інформаційного зв'язку між комунікантом і реципієнтом через документ (за допомогою документа). На основі цього визначення, відповідно, формується поняття документальної комунікаційної системи, яка в загальному випадку є суспільною системою, що складається з авторів змісту, самих документів, комунікаційних посередників (різних соціальних інститутів, що забезпечують певні процеси створення, обробки, зберігання, поширення й організації використання документів) та реципієнтів (користувачів, споживачів інформації) [14; 16].

За умов такого визначення документальної інформації бібліотека є однією із соціальних інституцій, що забезпечує комунікаційне (інформаційне) посередництво між документом і користувачем. Первинний рівень цього посередництва, який уможливує отримання інформації з бібліотечного фонду (незалежно від його формату: рукописного, друкованого, електронного), забезпечується створенням бібліографічної інформації та опису документів, формуванням бібліотечного каталогу, наданням доступу до нього користувачам. Для здійснення процесу документальної комунікації найважливішою ланкою інформаційного посередництва є організація та надання доступу до документів, введення їх до наукового і культурного обігу суспільства. Для активного долучення документа до суспільних комунікацій необхідно визначити його унікальні атрибути та присвоїти ідентифікатори. На цьому етапі відбувається реструктуризація документального масиву, комунікація з документами вже відбувається на якісно новому рівні завдяки утворенню описів об'єктів зберігання (метаописів або вторинної документної інформації) та організації інформаційно-пошукової системи. Після опрацювання документального масиву за допомогою відповідного інструментарію бібліотечної технології він перетворюється на інформаційний ресурс бібліотеки.

У процесі дослідження документа як об'єкта соціальної комунікації С. Г. Кулешов визначає, що в ньому закладено дві основні властивості: комунікаційна та меморіальна. У початковій стадії

функціонування документа превалює реалізація першої властивості — бути джерелом оперативної інформації, а зі старінням документної інформації зростає потенціал другої. Завершення активного життєвого циклу документа характеризується переходом його в стан ретроспективної інформації — «історичного джерела» [1; 5]. Із цими властивостями документної інформації пов'язані такі поняття, як динамічний і статичний документ. Динамічний документ виконує ту основну функцію, для виконання якої його було створено. Із часом цей потенціал зменшується, і він поступово переходить до статичного стану. Таким чином, статичні документи — це в минулому динамічні, котрі вже не виконують тієї основної функції, для якої були створені. Такі ж трансформації відбуваються з науковими документами в разі їх переміщення з оперативної частини суспільного наукового тезауруса до пасивної, що здебільшого пов'язано зі старінням наукової інформації [2, с. 52–53].

Із цими властивостями документа пов'язані також особливості опрацювання й упорядкування документальних масивів ретроспективної інформації (рукописи, архівні документи, колекції, стародруки) та документальних потоків оперативної інформації (нові надходження). Однак під час проведення наукового дослідження велике значення має інтеграція всіх цих ресурсів — відновлення всіх документальних джерел наукової інформації (сучасних і ретроспективних).

Знання — це комбінація даних та інформації, опрацьована експертом, що в результаті продукує цінний актив, який може використовуватися для вирішення інтелектуального, творчого або практичного завдання, надання допомоги або прийняття рішень. Таке прагматичне визначення поняття «знання» наведене в Європейській схемі з управління знаннями (European Guide to good Practice in Knowledge Management, Pt. 1) [17]. На нашу думку, в цьому визначенні, на яке ми орієнтуватимемося, найважливішим є акцент на слово актив. У процесі документальної комунікації споживач отримує інформаційне повідомлення, але воно ще не є знанням, необхідно створити передумови для того, щоб воно стало активом комуніканта (було персоналіфіковано), могло бути за своєне й ефективно використане.

Багатоаспектні бібліотечні фонди зберігають історичні та сучасні знання людства, які мають великий потенціал для використання суспільством загалом, однак технологія доступу до документів, яка домінувала в попередні періоди розвитку людства, має радикально змінитися на нову комунікативну технологію доступу до знань. У разі інформаційно-знаннєвого переносу в документальній комунікації знання, відчужене від свого носія (автора твору) у вигляді документів, спочатку перетворюється на

документну інформацію, яка згодом надходить до комуніканта, проходить крізь його особистісну інтерпретацію і знову набуває форми знання. У цьому процесі важливим є подолання бар'єрів, на шляху перетворення інформації на знання. Основними інформаційними перепонами в сучасній документальній комунікації є: інформаційне перевантаження (протиріччя між обсягами набутої інформації та можливістю окремого суб'єкта її засвоїти, мовні бар'єри), криза управління інформацією (протиріччя між легкодоступністю інформаційних джерел та їх якістю й достовірністю).

Інші бар'єри в здобутті знань — простір і час — сьогодні з успіхом долають глобальні телекомунікації. Якщо розглядати тільки стадію формування документального інформаційного ресурсу, пошукового апарату й організацію доступу до інформаційних джерел, з бібліотеками як інформаційні посередники можуть з успіхом конкурувати сучасні автоматизовані інформаційно-пошукові системи Інтернету. Якщо йдеться про організацію доступу до знань, то неможливо ігнорувати роль професійного бібліотекаря, спеціальні бібліотечні технології та семантичні інструменти організації знань, які призначені для подолання інформаційних бар'єрів у документальній комунікації.

Очевидно, що комплекс бібліотечно-інформаційних технологій, що сприяють процесам інформаційно-знаннєвого перетворення, є підсистемою наукової комунікації суспільства. Наукову комунікацію, відповідно до визначення А. Михайлова, А. Чорного та Р. Гіляревського, розглянемо як соціальну систему, в рамках якої відбувається отримання, передавання, накопичення та логічне опрацювання наукової інформації з метою здобуття нових знань [8]. Важливою невід'ємною складовою наукової комунікації є технології, що забезпечують транспортування й розкриття змісту документальних джерел наукової інформації. Традиційно бібліотеки виконували в цих процесах важливу роль активного посередника в доступі до знань.

Забезпечення ефективного доступу до інформації є одним з основних завдань бібліотек та інформаційних центрів. Метою бібліотек завжди була розробка інструментів і засобів, які наближать користувачів бібліотеки до інформації, що міститься в багатій колекції документів. Бібліотеки постійно працюють у напрямі розвитку методів ефективного пошуку, опікуються постійним розвитком способів, за допомогою яких користувач бібліотеки може знайти, відкрити й відібрати інформацію, яка відповідатиме особистим потребам наукового дослідження. У процесі становлення і розвитку бібліотечної діяльності розроблено семантичні технології, інтеграція яких із сучасним інструментарієм інформаційно-комунікаційної техніки та послідовне застосування до гібридних бібліотечних фондів (традиційних паперових документів

і цифрових ресурсів) забезпечує їх трансформацію в сховища знань. За визначенням Н. М. Кушнарєнко, це такі технології наукової обробки документів, як бібліографування, систематизація, предметизація, анотування, реферування, аналітичні огляди [7]. До цих технологій можна також долучити формування систем класифікації документів та авторитетних файлів, аналітичний опис історико-культурних фондів, колекцій і книжкових пам'яток. Усі ці семантичні технології — основа організації інтелектуального доступу до інформаційних ресурсів. Отже, можна визначити поняття інтелектуального доступу як синтез методів семантичного опрацювання документної інформації, підсумком застосування яких є усунення інформаційних бар'єрів (інформаційного перенавантаження, управління інформацією, лінгвістичних бар'єрів тощо) на шляху здобуття кінцевим користувачем знань у документальних комунікаціях суспільства.

Документальний масив після відповідного семантичного опрацювання і застосування до нього комплексу технологій інтелектуального доступу можна визначити як знанневий ресурс, що містить згорнуту (компактну), аналітично опрацьовану інформацію, яка забезпечує функції посередника між користувачем і знаннями в документальній комунікації і таким чином реалізує інтелектуальний доступ до документів, який на етапі відбору й аналізу користувачем змісту джерельної бази наукового дослідження або прийняття рішень ефективно замінює безпосереднє звернення до документального фонду.

Технологічною основою знанневого ресурсу є сховище знань бібліотеки — база знань (БЗ) про документи й інформаційні ресурси бібліотеки, яка має специфічні властивості, що забезпечують зручність використання та можливість управління знаннями. Основні властивості бібліотечного сховища знань, які забезпечуватимуть його ефективну експлуатацію, — інтегрованість, структурованість, спеціальні формати знань, інтелектуальний доступ.

Інтегрованість. Ресурс, орієнтований на здобуття знань; акумулює інформацію будь-якої природи (незалежно від матеріального носія, виду і формату документів, часу створення). Інформація має бути впорядкована в ньому не за формальними ознаками, а за змістом.

Структурованість. Сховище знань бібліотеки повинно мати зручну та зрозумілу архітектуру, орієнтовану на подання змісту документів. Усі ресурси незалежно від формальних ознак документів слід атрибутовувати у визначеній системі організації знань за єдиними принципами і сумісними стандартами.

Спеціальні формати знань. Для всіх документів, що надходять до сховища знань бібліотеки, визначаються необхідні атрибути і схеми, за якими вони мають описуватися. Ці схеми повинні бути

розроблені за єдиними принципами і стандартами, забезпечувати повноту подання інформації про об'єкти знаннєвого ресурсу і їх сумісність, що створить умови для ефективного управління знаннями. Крім формального опису документів, необхідним елементом сховища знань є семантичні метаописи, які містять анотований (згорнутий) виклад змісту і сенсу інформації про об'єкт.

Інтелектуальний доступ. Сформоване сховище знань має передбачати процедури їх здобуття для ефективного використання. Знаннєвому ресурсові слід надати розвинутого інструментарію для семантичної навігації в набутому інформаційному ресурсі. Інструменти інтелектуального доступу повинні насамперед усувати неоднозначність пошукових об'єктів (синонімію, омонімію, альтернативні назви, терміни-еквіваленти, абрєвіатури тощо), представляти ієрархічні й асоціативні зв'язки між об'єктами сховища знань.

Як підсумок розглянутих семантичних методів опрацювання документальної інформації можна запропонувати схему опрацювання документального масиву, яка реалізує інтелектуальний доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки та перетворює її фонд на базу знань:

I етап. Відбувається комплектування бібліотечного фонду відповідно до принципу інтегрованості; це можуть бути документи будь-якого виду і формату. За бібліотечною традицією кожен із видів документів має опрацюватися за своїми правилами, тому на цьому етапі може відбуватися розділення документального потоку за видовим складом: рукописи, архівні документи, стародруки, книги, періодичні видання, ноти, образотворчі видання, мапи, електронні, цифрові, мережеві ресурси тощо. Крім оперативного опрацювання нових надходжень, відбувається формування ретроспективного документального фонду: історико-культурних колекцій, рукописних та архівних фондів.

II етап. Здійснюється первинне опрацювання документального потоку за видовим принципом, кожен із видів документів набуває в процесі опису специфічних атрибутів, які визначає експерт-бібліограф, книгознавець або документознавець. На цьому етапі важливо виробити сумісні формати представлення об'єктів бібліотечного фонду, які надалі забезпечать єдиний інформаційно-пошуковий апарат сформованого інформаційного ресурсу. Ця сумісність забезпечується на рівні основних точок доступу: автори (особи, персоналії), назва (заголовки), рік і місце створення (видання, написання), вид документа. Цими атрибутами має бути наділений будь-який об'єкт документально-інформаційного ресурсу, зокрема фонди та колекції.

III етап. Відбувається усунення неоднозначності об'єктів пошуку: упроваджуються альтернативні й уніфіковані назви

(заголовки), різночитання імен і прізвищ, назв організацій і колективів, уточнюються дати та хронологічні межі. Цей етап забезпечується створенням авторитетних файлів авторів (персоналій) і колективів (установ), у яких реалізована можливість зафіксувати знання експерта щодо неоднозначних пошукових елементів, з метою надалі вможливити інтелектуальний пошук.

IV етап. Відбувається розкриття змісту документів. Цей етап забезпечується такими основними технологіями, як анотування, реферування, предметизація та систематизація. Упровадження змісту документів, їх анотування та реферування забезпечують додаткові точки доступу до змісту документа, в стислому (скомпресованому) вигляді надають доступ до ключових тем публікації. Якщо зміст і анотація просто інформують про викладений матеріал, то якісно укладений реферат повідомляє про суттєвий зміст документа і на етапі відбору інформаційних джерел може замінити саме джерело інформації. До предметних рубрик можуть належати тематичні, географічні та хронологічні рубрики, інформація про персоналії, установи, назви творів, які стосуються змісту документа. Класифікаційні індекси, які надаються документові, містять у вигляді формули стислий зміст документа. Цей етап забезпечується створенням таких інструментів бібліотечної технології, як авторитетні файли предметних і географічних рубрик, тезауруси, бібліотечні класифікації, рубрикатори.

V етап. Відбувається інтеграція розділеного документального потоку до знанневого інформаційного ресурсу, забезпеченого засобами інтелектуального пошуку: інформацією про колекції і фонди, авторитетними файлами, тематичними пошуковими інструментами, розкриттям формули класифікаційних індексів та комплексними точками доступу.

VI етап. Передбачає завдяки впорядкованості знанневого ресурсу й реалізації технологій управління знаннями бібліотечного фонду можливість отримати на основі бібліотечного сховища знань нові комплексні ресурси за заданими параметрами, зробити необхідні інформаційні зрізи: тематичні, географічні, персональні, видові тощо.

Викладені принципи формування знанневого бібліотечного ресурсу передбачають обов'язкову участь висококваліфікованих бібліотечних спеціалістів, які в сучасних умовах мають досконало опанувати семантичні бібліотечні й інформаційні технології. Для підтримки такої експертної діяльності необхідні організація спільної роботи, налагодження ефективного обміну знаннями в самому бібліотечному колективі — формування сховища корпоративних бібліотечних знань, яке стане інтелектуальним капіталом бібліотеки і гарантом її успішної діяльності в соціальних комунікаціях. Під сховищем корпоративних знань слід розуміти репозиторій

корпоративної пам'яті підприємства (знань експертів), реалізований у вигляді систематизованого електронного інформаційного ресурсу з організацією оперативного доступу співробітників до необхідної інформації [13].

Бібліотека нині змушена пристосовуватися до мінливих умов і надавати послуги користувачам у тих формах, яких від неї очікують. Створення нової моделі діяльності бібліотеки передбачає її активну участь у суспільних інформаційно-знанневих процесах. Перехід бібліотеки на новий рівень семантичного узагальнення інформаційних послуг, які вона надає, передбачає опанування нових технологій, передусім пов'язаних з опрацюванням, представленням, наданням доступу та виявленням нових знань. Бібліотечні процеси опрацювання знання потребують також нового фахового рівня від бібліотечних професіоналів. Сьогодні технології, які дозволяють вирішити питання ефективного використання колективного знання експертів (інтелектуального капіталу) підприємства, розробити й організувати інформаційні масиви в бази знань, набули свого комплексного теоретичного та практичного втілення в успішному напрямі людської діяльності, що дістав узагальнюючу назву «управління знаннями» («knowledge management»). Ці технології підтвердили ефективність свого впровадження протягом останніх 20-ти років, мають багато спільного у своїх підходах з бібліотечною діяльністю, їх упровадження може надати нового імпульсу бібліотекам в опануванні сучасного інформаційного простору.

Список літератури

1. Діловодство й архівна справа : терміни та визначення понять : ДСТУ 2732:2004. — Вид. офіц. — К. : Держспоживстандарт України, 2005. — 31 с.
2. Кулешов С. Г. Документальні джерела наукової інформації : поняття, типологія, історія типологічної схеми / С. Г. Кулешов. — К. : УкрІНТЕІ, 1995. — 190 с.
3. Кулешов С. Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи / С. Г. Кулешов; Український держ. НДІ архівної справи та документознавства, Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. — К., 2000. — 162 с.
4. Кулешов С. Г. Про значення поняття «документ» / С. Г. Кулешов // Бібл. вісн. — 1995. — № 1. — С. 1–4.
5. Кулешов С. Г. Типологія наукових документів : історія та сучасний стан : автореф. дис.. д-ра іст. наук: 07.00.08 / С. Г. Кулешов ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — К., 1997. — 46 с.
6. Кушнарченко Н. Н. Документоведение : учебник / Н. Н. Кушнарченко. — 6 е изд., стер. — К. : Знання, 2005. — 459 с.
7. Кушнарченко Н. М. Наукова обробка документів : підручник / Н. М. Кушнарченко, В. К. Удалова. — 3. вид., стер. — К. : Знання, 2006. — 331 с. — (Серія «Вища освіта XXI ст.»).

8. Михайлов А. И. Основы информатики / А. И. Михайлов, А. И. Чёрный, Р. С. Гиляревский. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Наука, 1968. — 756 с.
9. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации: учеб. пособ. / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
10. Соляник А. А. Документні потоки та масиви : навч. посіб. для вищ. навч. закл. культури і мистецтв / А. А. Соляник ; Харк. держ. акад. культури. — Х., 2000. — 109 с.
11. Соляник А. А. Система документопостачання фондів бібліотек України: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. д-ра пед. наук: 07.00.08 / А. А. Соляник ; Харківська держ. академія культури. — Х., 2006. — 45 с.
12. Столяров Ю. Н. Документный ресурс: учеб. пособ. для вузов / Ю. Н. Столяров. — М. : Либерея-Бибинформ, 2009. — 224 с. — (Спец. серия «Профессиональный практикум»).
13. Тузовский А. Ф. Системы управления знаниями (методы и технологии) / А. Ф. Тузовский, С. В. Чириков, В. З. Ямпольский ; под общей ред. В. З. Ямпольского. — Томск : Изд-во науч.-техн. лит., 2005. — 260 с.
14. Швецова-Водка Г. М. Бібліотека як документальна комунікаційна система / Г. М. Швецова-Водка // Бібл. вісн. — 2011. — № 6. — С.3–7.
15. Швецова-Водка Г. Н. Общая теория документа и книги : учеб. пособ. / Г. Н. Швецова-Водка. — М. : Рыбари ; К. : Знания, 2009. — 487 с.
16. Швецова-Водка Г. Н. Система документальных коммуникаций / Г. Н. Швецова-Водка // Науч. и техн. б-ки. — 2011. — № 6. — С. 5–18.
17. European Guide to good Practice in Knowledge Management. Pt. 1 : Knowledge Management Framework : CWA 14924-1:2004 [Electronic resource] / European Committee for Standardization. — 2003. — Way of access: <ftp://cenftp1.cenorm.be/PUBLIC/CWAs/e-Europe/KM/CWA14924-01-2004-Mar.pdf>

Надійшла до редколегії 21.11.2012 р.

УДК 010:331.104:008

О. М. ВИХОДЕЦЬ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ЯК ЧИННИКИ МОТИВАЦІЇ

Розглядаються окремі проблеми мотивації в системі соціальних комунікацій та визначаються ознаки кількісного оцінювання гуманітарних чинників.

Ключові слова: *аналіз, інформація, комунікації, культура, соціальні комунікації.*

Рассматриваются некоторые проблемы мотивации в системе социальных коммуникаций и определяются признаки количественной оценки гуманитарных факторов.

Ключевые слова: *анализ, информация, коммуникации, культура, социальные коммуникации.*

The article deals with the motivate problem in social communication and clarifying quantity mark of humanitarian factors.

Key words: *analysis, information, communication, culture, social communication.*

Актуальність теми. Методи дослідження соціальних комунікацій за допомогою мотиваційних чинників, що належать до соціального хронотопу, якому властиві рух сенсів у соціумі, поведінка, взаємини і результати діяльності членів цього соціуму, значною мірою залежать від культури мотивації. Важливо проаналізувати вплив мотивів на соціальні комунікації гуманітарних факторів культури. Зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями полягає в посиленні керування ідеологічного впливу на суспільство.

Жодне з останніх опублікованих досліджень, окрім тих, що належать авторові, не присвячено питанням кількісної оцінки гуманітарних факторів соціальних комунікацій.

Загальне сприйняття соціальної комунікації — це предмет вивчення смислової інформації. Але нині цього вже не достатньо, важливою є інформація оціночна, яка тільки з'являється. Тому мета цього дослідження та його результати можуть зробити суттєвий внесок у теорію кількісного оцінювання гуманітарних показників.

Культура — це сукупність людських досягнень, які мають значну кількість факторів, донині пов'язаних тільки гуманітарно.

У сучасній літературі є декілька цікавих праць, присвячених культурі. У дослідженні [6] культуру розглянуто з точки зору керування знаннями, її загальної ролі в суспільстві, культури «новинного» мовлення, введено нове поняття «мозаїчної» культури. Із цим тезисом можна погодитися умовно, тому що окремі фактори культури залежать один від іншого.

Згідно з теорією А. Моля [6], культура є гуманітарною. Але характеристика культури тільки з позиції гуманітарних факторів буде, на нашу думку, недостатньою. Гуманітарність сприяє виявленню окремих факторів та параметрів. Однак культурологічне дослідження буде неповним, без урахування статистичних чи математичних показників.

Плідно керувати розвитком знань у суспільстві журналісти можуть тільки в тому разі, якщо їх особисті знання й уміння орієнтуватимуться в океані знань на високому рівні. Стосовно масової комунікації [1], автор підкреслює, що з однією гуманітарною культурою науковці працювати не можуть. Тобто як мінімум необхідна [8] статистична культура, яка на основі рейтингових статистичних підходів та математичних залежностей надасть точніших показників культури. На жаль, тільки в [7] порушено питання

про соціологічний вимір, але зроблено це під час розгляду релігійної тематики.

Мета статті — розвинути методологію практичного використання створеної автором теорії соціальних комунікацій [3]. Об'єктом дослідження є система культури. Предмет — персонал організації.

Використання соціології праці важливе для формування повніших уявлень. Існують проблеми здійснення соціальних реформ, для яких необхідно посилювати колективні методи вивчення комунікацій. Крім цього, потрібно ширше пов'язувати культуру із психологією. Окремо слід відзначити необхідність соціодинаміки культури.

Мотивація працівників — найважливіша проблема впливу. Існує багато моделей і теорій мотивації — Маслоу, Альдерфера, Мак-Клеланда, Портера, Врума, Герцберга Лоурела, Локка, теорія справедливості й ін. Усі вони докладно описані в класичній літературі з менеджменту [2], мають різні недоліки, але є те, що їх об'єднує. Вони: застарілі в часі, не зважають на особистість сучасного працівника, науковий прогрес, зміни в соціальній ситуації.

Тому, з позицій організаційно-корпоративної культури, яка зважає на ментальність і освіту, для оцінки мотивації було використано шестипозиційну модель комунікацій [5], наведену на рис. 1.

Усі фактори на рис. 1, перебувають у співвідношенні стосовно різних груп працівників. Ці зв'язки визначені емпірично, для чого зібрані дані стосовно оцінки мотиваційних факторів у торговому центрі, в якому працюють 52 співробітники різного віку. У таблиці 1 наведено кількісні складові бази аналізу.

Рис. 1. Загальний вигляд шестипозиційної моделі комунікацій для аналізу факторів мотивації

Щоб уникнути питання, чому окремо наведені дані про мотиваційні фактори осіб, які мають дружину (чоловіка), слід зауважити,

що такі працівники серйозніші. Їхня кількість збільшується, тому не зважати на це просто неможливо.

Під час розробки моделі комунікацій для аналізу факторів мотивації обрано найважливіше: зарплата, ставлення керівників, морально-психологічний клімат, соціальні пільги. Усе це пов'язане між собою, наприклад, морально-психологічний клімат — зі ставленням керівництва. Але тільки один цей фактор пов'язаний з кількома: це і взаємини співробітників, і соціальні пільги, і зарплата, коли вона має мотиваційний характер. Узагалі всі означені фактори, що впливають на культуру працівника, іноді діють і у зворотному напрямку. Їх урахування є необхідним під час аналізу культурологічного стану в організації.

Таблиця 1

Кількісні складові бази аналізу

Вік	Стать	Кількість працівників	Привабливість фактора, в частках одиниці						
			Зарплата	Ставлення керівництва	Соціальні пільги	Перспективи росту	Підвищення кваліфікації	Клімат у колективі	Загальна сума
Молоді	жінки	17	0,7	0,5	0,3	0,1	0,2	0,1	1,9
	чоловіки	10	0,8	0,3	0,2	0,2	0,3	0,4	2,2
	зокрема одружені	6	0,9	0,6	0,4	0,6	0,6	0,4	3,5
Середній вік	жінки	12	0,8	0,5	0,8	0,3	0,5	0,7	3,6
	чоловіки	5	0,7	0,5	0,7	0,8	0,5	0,6	3,8
Літні люди	жінки	6	0,5	0,6	0,5	0,3	0,2	0,8	2,9
	чоловіки	2	0,4	0,7	0,4	0,4	0,1	0,8	2,8
	зокрема самотні	4	0,4	0,8	0,4	0,4	0,1	0,9	3,0

Методом оцінки мотиваційних факторів, які складають шести-позиційну модель комунікацій є табл. 2.

Таблиця 2.

Кількісні складові бази аналізу

Вік	Стать	Кількість працівників
Молоді	жінки	17
	чоловіки	10
	зокрема одружені	6
Середній вік	жінки	5
	чоловіки	6
Літні люди	жінки	6
	чоловіки	2
	зокрема самотні	4

На основі табл. 1 та 2 складено графіки, наведені на рис. 2–3:

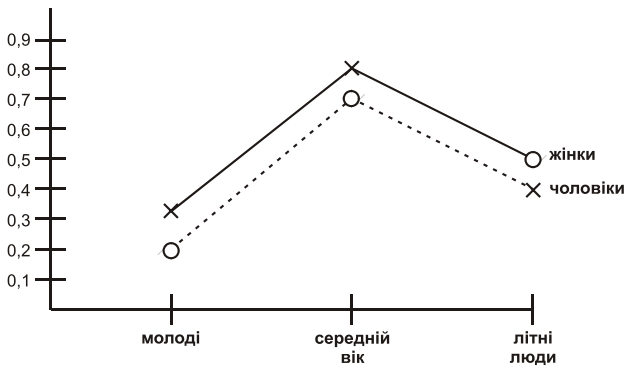

Рис. 2. Порівняння загальних показників мотивації

Графік на рис. 2 свідчить, що вік впливає на показники мотивації однаковою мірою, незалежно від статі. Але із часом мотивація працівників змінюється. Найменш важливою є мотивація для молодих працівників, тому що вони тільки розпочинають свій трудовий шлях і сподіваються, що надалі мотиваційні фактори для них будуть впливовішими. Що стосується літніх людей, то для них найпривабливішим є той факт, що вони та їхня праця є необхідними. Щодо конкретних факторів мотивації, то для літніх та самотніх вони мають другорядне значення.

На основі графіка на рис. 4 можна дійти висновку, що ставлення керівників для молодих має менше значення, ніж для літніх. При цьому літні чоловіки більше, ніж жінки, зацікавлені в приязному ставленні до них їхніх менеджерів. Що стосується молодих чоловіків та жінок, то тут ситуація дещо протилежна.

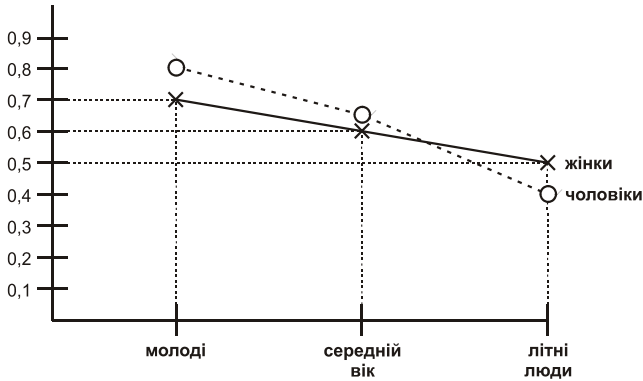

Рис. 3. Зміни мотиваційного фактора «зарплата» за віком працівників

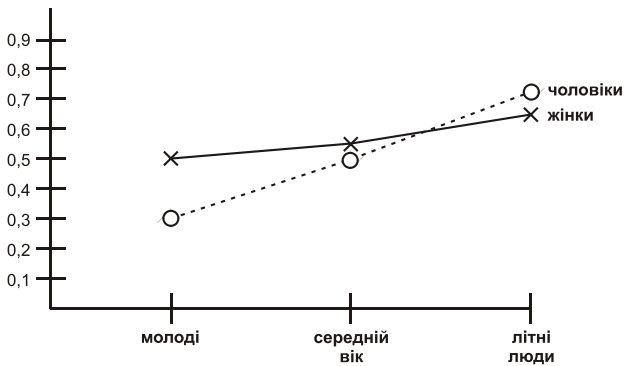

Рис. 4. Зміни мотиваційного фактора «ставлення» за віком працівників

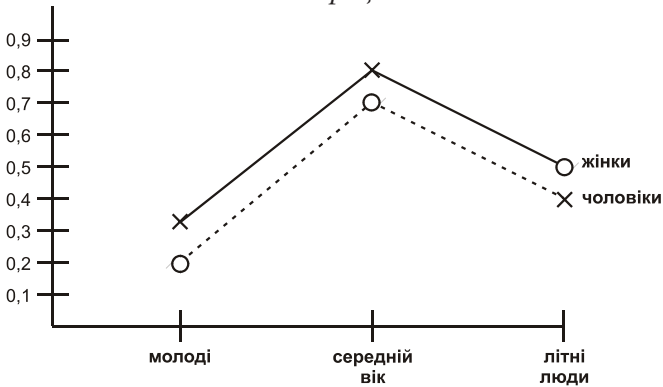

Рис. 5. Зміни мотиваційного фактора «соціальні пільги» за віком та статтю працівників

Рис. 5 свідчить: щодо жінок мотиваційні пільги є впливовішими. Щоб це зрозуміти й осмислити, слід ці пільги навести. Але вони дійсно можуть збільшуватися в широкому спектрі, який залежить від економічної ситуації на підприємстві та культури й освіченості директорів та менеджерів.

До соціальних пільг на виробництві належать безплатні обіди та сніданки, корпоративні вечірки, одяг, можливість відпочити коштом підприємства, підвищення кваліфікації, додаткові грошові виплати (наприклад, за стаж роботи, підготовку стажерів та дублерів, якість продукції і послуг, раціоналізаторство), доплати до пенсії, медичне страхування, допомога в отриманні кредитів, придбанні житла, автомобілів, меблів і т. ін.

До соціальних пільг належать також абонементи, які придбає організація (чи її профспілка) для відвідування працівниками басейнів, фітнес-центрів, концертів, спортивних видовищ та ін.

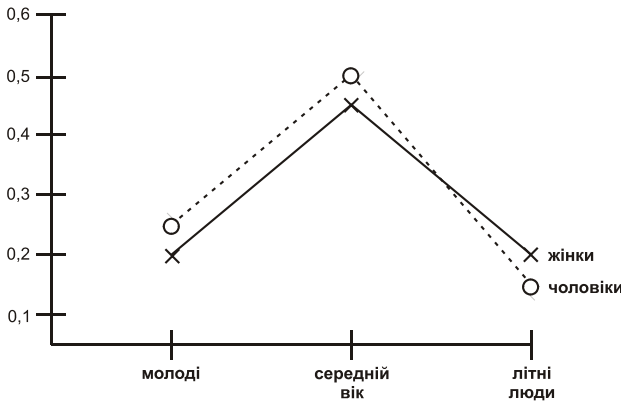

Рис. 6. *Зміни мотиваційного фактора «підвищення кваліфікації» за віком та статтю працівників*

Рис. 6 свідчить, що як чоловіки, так і жінки зацікавлені в підвищенні кваліфікації. Літні жінки серйозніші в житті, ніж чоловіки, тому для них підвищення кваліфікації має більше значення. Аналогічна ситуація для молодих є протилежною.

Досвід свідчить про те, що працювати на підприємствах із внутрішньою системою підвищення кваліфікації потенційні працівники більше заохочені тому, що навчання тут безкоштовне і більше спрямоване на потреби своєї організації. Якщо співробітник пройшов навчання для підвищення кваліфікації, він більше впевнений у тому, що не буде звільнений у першу чергу, якщо комерційна ситуація значно погіршиться.

Для заохочення молодих людей до підвищення кваліфікації потрібні додаткові адміністративні і, мабуть, матеріальні способи впливу, але використовувати їх можна в окремих випадках.

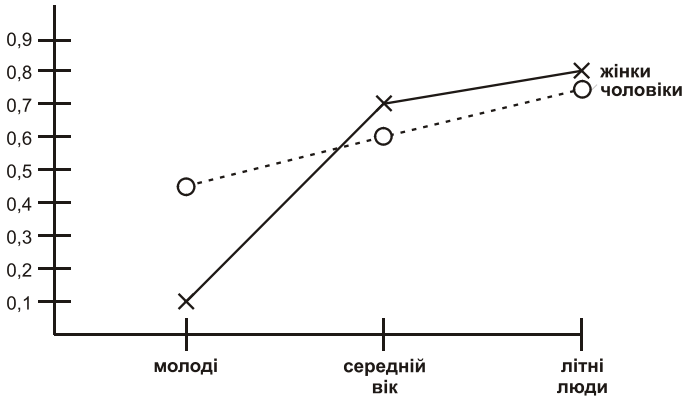

Рис. 7. Зміни мотиваційного фактора «морально-психологічний клімат у колективі» за віком та статтю працівників

Рис. 7 ілюструє, що молоді жінки більше за чоловіків зацікавлені в належному морально-психологічному кліматі в колективі. Що стосується літніх людей, то для них роль цього фактора значно зростає. Вони більше цінують спокій та доброзичливість, нетерпиміші до виявлення нахабства. Щодо людей середнього віку, ситуація не є виразною.

Одружені більше цінують мотивацію, ніж самотні. При цьому для одружених на першому місці — зарплата, потім ставлення керівництва, перспективи росту, підвищення кваліфікації, соціальні пільги, морально-психологічний клімат у колективі.

Для самотніх літніх людей ситуація дещо інша: найголовніше — морально-психологічний клімат, тобто спокійна робота та приязне ставлення керівництва. Лише потім — зарплата, соціальні пільги. Підвищення кваліфікації має найменше значення.

Рис. 8 свідчить, що чоловіки значно більше за жінок зважають на перспективи росту по службі, і це є важливим як для молодих, так і для немолодих. Що стосується жінок — то для них головне — це сім'я, діти. Тому кар'єра їх менше цікавить.

Проведений аналіз надає можливості категоризувати соціальні комунікації за рівнем мотивації, а саме:

- висока мотивація, сумарний мотиваційний фактор вище 3,5;
- середня мотивація, сумарний мотиваційний фактор дорівнює 2,0–3,5;
- низька мотивація, сумарний мотиваційний фактор нижче 2,0.

Перспективи подальших досліджень пов'язані зі здійсненням кількісного оцінювання окремих гуманітарних чинників культури.

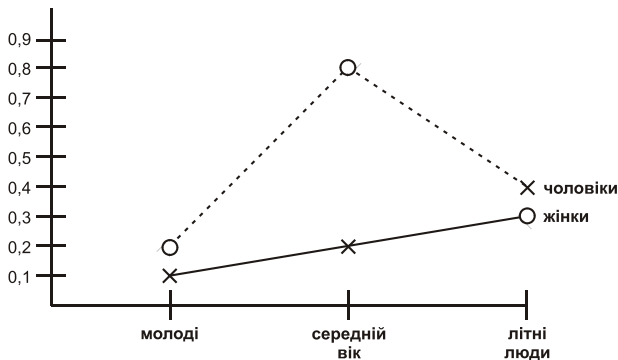

Рис. 8. *Зміни мотиваційного фактора «перспективи росту» за віком та статтю працівників*

Список літератури

1. Адаир Д. Эффективная коммуникация / Д. Адаир. — М. : ЭКСМО. — 2003. — 240 с.
2. Большаков А. С. Современный менеджмент: теория и практика / О. С. Большаков, В. И. Михайлов. — СПб. : Питер, 2000. — 410 с.
3. Виходець О. М. Соціальні комунікації в культурі української організації / А. М. Виходець. — Одеса : Олтех, 2010. — 285 с.
4. Виходець О. М. Засади культури організації / А. М. Виходець. — Одеса : Олтех, 2008. — 140 с.
5. Виходець А. М. О шестипозиционной модели коммуникаций / А. М. Выходец. — Маркет-ревью; — 2005; — декабрь; — С. 27–29.
6. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие / А. Моль. — М. : Наука, 1966. — 355 с.
7. Рязанцев И. П. Религия: проблемы социологического измерения / И. П. Рязанцев // Социологические исследования, 2010. — № 6. — С. 146–148.
8. Культура та інформаційне суспільство. — К., 2004. — 249 с.
9. Культура и средства массовой информации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: / feod.narod.ru/prod0,5/htm. — Заглавие с экрана.

Надійшла до редколегії 05.03.2012 р.

УДК 007:304:070

С. А. КОЗИРЯЦЬКА

МІСЦЕ ТА ФУНКЦІЇ КОНФЕСІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ У МЕДІЙНОМУ МЕЙНСТРИМІ

Досліджено конфесійні Інтернет-ресурси, визначено їх роль та місце в медійному мейнстрімі, розглянуто функції.

Ключові слова: конфесія, Інтернет, медійний мейнстрім, сайт, інформаційний, місіонерський.

Исследованы конфессиональные Интернет-ресурсы, определены их роль и место в медийном мейнстриме, рассмотрены функции.

Ключевые слова: *конфессия, Интернет, медийный мейнстрим, сайт, информационный, миссионерский.*

Confessional Internet resources are researched in the article, their role and a place in the media mainstream are determined and their functions are examined.

Key words: *confession, Internet, media mainstream, site, informational, missionary.*

Нині Інтернет упевнено ввійшов у сферу релігії, про що свідчать безліч офіційних і неофіційних сайтів різних конфесій, форуми для віруючих, електронні версії релігійних ЗМІ, блогосфера спеціалістів-релігієзнавців тощо.

Конфесійний медіасектор Укрнету на сьогодні є достатньо великим. Він охоплює різні медіаресурси: і ті, що містять лише текстову інформацію або мають змішаний контент (офіційні й неофіційні сайти церков, релігійних громад, сайти окремих єпархій, монастирів, храмів, мережеві конфесійні видання та веб-версії друкованих аналогів, портали, блоги), і ті, що передбачені для слухового сприйняття або слугують для перегляду відео- й телепродукції, — сайти радіо і телебачення.

Однак зауважимо, що науковці зосереджуються переважно на вивченні друкованих видань церков та релігійних громад, недостатньо приділяючи уваги конфесійному сегменту в мережі Інтернет. Зокрема, багато розвідок присвячено тематичному аналізу релігійних ЗМІ: Т. Старченко, В. Глаголюк, О. Закревська, М. Левчук.

Значення медіа для церковного життя визначають О. Школьна, В. Яцишин, У. Лешко. Комунікативний потенціал релігійної публіцистики розглядає М. Солдатенкова, мовні процеси в часописах Української православної церкви — Ю. Комінко.

Питання типології релігійної преси опрацьовує І. Скленар. Типологічні особливості протестантських медіа України, їх розвиток вивчає М. Балаклицький. Православну пресу досліджують А. Колодний і Л. Филипович, А. Бойко, І. Шудрик і О. Щедрін, Г. Панков, А. Стародуб, А. Волобуєва, Н. Романенко, І. Михайлин; римо-католиків — А. Путова; греко-католиків — Т. Стрик, Т. Різун, В. Яцишин, В. Передирій та ін.

Однак нині вже є певні здобутки у сфері вивчення конфесійного медіа-сектора Укрнету. Так, молодий науковець О. Керц досліджує контент інформаційних ресурсів, Інтернет-видань римо-католицької церкви в Україні. О. Тищук порівнює офіційні веб-сайти основних релігійних організацій України та Росії, з'ясовує їх вплив на читацьку аудиторію, враховуючи дизайн, структуру,

графічне та текстове наповнення; католицькі мережеві видання досліджують Т. Різун, О. Рижко; вивчають зв'язок Інтернету з релігійною ситуацією та розглядають його як поле міжконфесійного спілкування Л. Филипович, С. Свистунов, О. Недавня.

Мета статті — визначити місце та функції конфесійних Інтернет-ресурсів у медійному мейнстрімі.

Відомо, що релігія та ЗМІ мають значний вплив на свідомість людей, їх погляди й поведінку. Про посилення ролі журналістики та її авторитету у населення йдеться в працях багатьох науковців. Так, М. Балаклицький у своїй монографії, посилаючись на думки українського вченого І. Михайлина, наголошує, що журналістика «<...> набуває значення істотного чинника у визначенні порядку денного, репрезентації осіб та в артикуляції й розв'язанні проблем» і що спостерігається «дедалі зростаюча залежність переважної більшості населення розвинутих країн у галузі вироблення громадської думки від картини світу, створеної в мас-медіа та наданої споживачам новин у користування...» [1].

У загальному потоці інформації пересічні громадяни часто виявляють інтерес до повідомлень журналістів, коли звертаються за допомогою стосовно вирішення певного питання, яке не мали змоги вирішити за допомогою офіційних органів, однак при цьому можуть зазнавати і маніпулятивного впливу деяких ЗМІ. Дедалі більший авторитет у суспільному житті мають релігія та духовні лідери, які, зазвичай, використовують її комунікативний потенціал на користь місіонерству.

У цьому сенсі цікавими є результати опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова з 5 до 10 червня 2010 р., за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за регіоном проживання, типом поселення, віком і статтю, які свідчать про те, що довіра населення до ЗМІ та Церкви зростає. Так, згідно з даними опитування, «найвищий рівень довіри серед усіх соціальних інституцій стабільно має церква (баланс довіри-недовіри становить +52%), високий рівень довіри також в українських ЗМІ (+35%)» [13]. Щоправда, у 2011 р. дані подібного дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова (з 9 до 16 грудня), були дещо іншими: відсоток тих, хто повністю довіряє церкві, в українському суспільстві зменшився, хоча і не суттєво [12]. Однак релігія та ЗМІ завдяки своєму комунікативному потенціалу посідають пріоритетні позиції в житті суспільства.

Релігійна картина України нині досить строката. Згідно з даними Звіту про мережу церков і релігійних організацій, розміщеного на сайті Інституту релігійної свободи, в Україні налічується 35 861 релігійна організація, офіційно зареєстрованими є 33 977 [4]. За неофіційною термінологією, до категорії «традиційних»

церков належать такі основні суб'єкти православної юрисдикції: Українська православна церква Московського патріархату, Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква, а також — Українська греко-католицька церква, Римо-католицька церква України і певною мірою протестанти (громади баптистів, п'ятидесятників, адвентистів та ін.) [3], тому у своєму дослідженні до розгляду ми беремо саме їх Інтернет-ресурси. Сьогодні представленість конфесій у Всесвітній мережі вже не обмежується лише офіційними сайтами церков — вони активно опановують кіберпростір, відкриваючи сайти єпархій, монастирів, інформуючи громадян через свої онлайніві ЗМІ та здійснюючи комунікацію за допомогою блогів і соціальних мереж.

Вочевидь, порівняно із започаткуванням мережі сьогодні кількість конфесійних Інтернет-ресурсів значно більша, а якість виконання — набагато вища. Думку щодо їх змісту й оформлення висловив Т. Паньо (2002 р.), який указував на те, що, спочатку сайти церков не показували кількості відвідувачів (крім УПЦ МП), хоча це є свідченням успішності чи неуспішності проекту; по-друге, матеріали на сайтах УПЦ Київського патріархату й УПЦ Московського патріархату містили негативні висловлювання щодо «ворожкої конфесії» і лексичу, яка ажніяк не мала екуменічного забарвлення: «чорносотенці», «істерики», «нечестивці» тощо; по-третє, не всі церкви на сайті прямо вказували на свою конфесійну належність (хоча відзначимо, що це більше було властиво неопротестантським релігійним організаціям); по-четверте, висвітлення церковного життя як на сайтах, так і на порталах було «вузькоспеціальним» [10]. Унаслідок цього практична діяльність «традиційних» конфесій у мережі Інтернет обмежувалася радше інформативним, аніж комунікативним характером. Інформаційні повідомлення на початку 2000-х рр., на думку Т. Паньо, здебільшого були максимально нейтральними й знеособленими, позбавленими відчуття живого спілкування. Пастирської діяльності як такої, тобто проповідей, на сайтах майже не було, навчання релігійної практики, порад для вірян — так само. Виняток — сайт УПЦ Київського патріархату, на якому розміщено проповіді патріарха Філарета. Не було можливості й для індивідуальної комунікації з вірянами.

М. Лукіна у праці «Релігійні ресурси Інтернету» теж аналізувала контент перших церковних сайтів. Вона зауважувала, що станом на кінець 90-х рр. ХХ ст. вже склалася певна модель християнської веб-сторінки, яка містила «офіційну інформацію, новини, посилання на інші джерела, бібліотеку, богословські джерела»; подавалася географія єпархій (завичай, неповна), окремі особисті сторінки. Крім того, дослідниця відзначала: на основі порівняння офіційних сторінок Римо-Католицької і Російської православної

церков можна помітити, що концептуальне їх вирішення дотримувалось суворих правил церковної ієрархії і «нічого нового, крім розширення інформаційних можливостей, не пропонувало» [5].

Узагалі фахівці вже ввели до наукового обігу такі терміни, як «кіберрелігія», «кіберрелігійність», «кіберцерква». Так, М. Хойсгаард визначає дві функції Інтернету в релігійній сфері: в одному разі, коли йдеться про «кіберрелігію», це транслявання інформації релігійного змісту або тієї, що стосується релігійної діяльності, яка відбувається за межами кіберпростору; у разі ж «кіберцерков» передбачається, що за змістом вони нічим не відрізняються від традиційних, але за формою тісно пов'язані з новою віртуальною інтерактивною реальністю [23].

У цьому контексті слід визначити функції, які виконують у релігійному житті Інтернет у цілому та конфесійні Інтернет-ресурси зокрема. Так, український науковець Л. Филипович відзначає дві функції мережі в цій сфері: інформаційну та політичну. Інформаційна — Інтернет уможливорює ознайомлення користувачів з існуючими релігіями, суттю їхніх віровчень, структурою наявних організаційних утворень, діяльністю церков та релігійних громад у різних сферах; політична — більшість сайтів на початку свого існування були надто заполітизовані, їхній контент відображав проблеми взаємин різних конфесій (насамперед, це внутрішньоправославний конфлікт, православно-католицькі відносини, ставлення до громад протестантів тощо) [15].

Що ж стосується власне конфесійних мережевих ресурсів, то більшість учених вважають, що основними їх функціями є місіонерство, евангелізація, прозелітизм, катехізація та встановлення зв'язків між членами релігійної громади, підвищення рівня їх інформованості [6; 24].

Російська дослідниця К. Лученко визначає також комунікативну функцію сайтів, зокрема використання релігійними організаціями Інтернету як майданчика для міжрелігійного діалогу не на офіційному рівні, а між рядовими членами громади завдяки обговоренню матеріалів на сайтах Інтернет-ЗМІ, участі в інтерактивних форумах з метою консолідації церковно-громадського життя [6, с. 52–53].

Італійський учений М. Менікоччі залежно від цілей і завдань, які церква ставить перед тим чи іншим Інтернет-ресурсом, серед уже згаданих функцій релігійних сайтів називає ще й представлення церкви невірующим за допомогою комплексу заходів так званих «зв'язків з громадськістю» та надання матеріалів для вечних, адже тексти Святих Писань доступні на сайтах усіх релігій [24].

Український науковець О. Мокренчук, яка часто висвітлює питання християнської журналістики на сайті Релігійно-інформаційної служби України, у статті «Сайт церкви — не

розкіш, а ефективний інструмент служіння» наводить думку директора з інформаційних технологій ServanTek А. Горбаченка щодо функцій сайтів церков. Так, останній виокремлює інформаційно-презентаційну, новинарну функції, створення архівів і репозитаріїв, баз даних, координацію служінь церкви, а також використання сайтів з метою благовістя [8].

Поділяємо погляди вітчизняного дослідника М. Балаклицького, який у своїй праці «Медіатизація протестантизму в Україні 1991–2010 рр.» стверджує, що Інтернет-евангелізм «став у церковному середовищі найпопулярнішим напрямом громадської журналістики» [1, с. 27].

О. Добродум також припускає, що протестанти дедалі активніше опановуватимуть онлайнвий простір, а нині використовують Усесвітню мережу з апологетичною метою [2, с. 41–46].

Проблеми масово-комунікаційної діяльності церков цікавили науковців не тільки у сфері соціальної комунікації, але й політології, історії, філософії. Наприклад, політолог А. Юраш у дослідженні церковної преси України в 1996 р. зазначає, що на той час у ній не було елементів творчості й ідеологічної свободи, наявні авторитаризм, некритичне ставлення до власних недоліків, невміння й небажання говорити з опонентами, мислення стереотипами і догмами, некваліфікованість. На його думку, «релігійні ЗМІ становлять цілий пласт <...>, де знайшли притулок традиції і методи тоталітарної журналістики» [16, с. 240].

Історик М. Мокієнко звертає увагу на важливість медіатизованого інформаційного обміну в протестантів. Так, він зазначає, що «особливу увагу пізніх протестантів сконцентровано на розвитку благовістя за допомогою інформаційних технологій та ЗМІ, що, на їх переконання, повинно стати "одним із пріоритетів Церкви третього тисячоліття"» [7, с. 297, 299].

Кандидат філософських наук О. Спіс у своїй дисертації розглядає труднощі долучення євангельських церков до інформаційного простору, перелічує численні періодичні видання, аналізує специфіку їх змісту [14].

М. Пальчинська в дисертаційній праці наголошує на посиленні ролі ЗМІ в діяльності релігійних організацій, наводить стислий перелік протестантських видань, намагається визначити їх специфіку [9].

У 2009 р. С. Свистунов на прикладі протестантизму дослідив особливості зовнішніх комунікацій релігійних організацій. Він стверджує, що в пізньопротестантських конфесіях «внутрішні комунікації молоді обмежені лише самою релігійною догматикою та псалмами», більше того, існує заборона на використання так званих «інформаційно-комп'ютерних досягнень», а тому тут спостерігається значний відплив молоді [11]. Однак сьогодні,

проаналізувавши вітчизняні конфесійні онлайнві газети і журнали, не можна погодитися з його думкою, адже засновниками та співробітниками (редакторами, журналістами, дизайнерами, коректорами) більшості таких видань (порталів, проєктів) є саме молодь. Крім того, якщо вона ж є цільовою аудиторією видання, то тематика й навіть мовні засоби орієнтовані саме на неї. Наприклад, видання адвентистів «Глешка» в текстах публікацій дозволяє використання молодіжного сленгу («класно», «прикинь» (так, до речі, називається одна з рубрик газети)), а також гумору.

Зарубіжні науковці теж досліджують проблему використання конфесіями різних медіаресурсів, зокрема мережі Інтернет.

Теоретичні аспекти досліджень зарубіжних учених стосуються розуміння місця церкви в медіасвіті, її місці в ньому, вивчення наслідків поширення масових комунікацій для релігійного життя, а також з'ясування сутності й напрямів використання ЗМІ [22; 25; 26].

Канадський дослідник релігійного Інтернету Л. Доусон стверджує, що «інтерактивний потенціал комп'ютерних комунікацій надає їм переваги в передачі релігійного досвіду над звичайними теле- і радіомовними медіа» [17].

Науковці розглядають Усесвітню мережу як технологічну революцію, порівняно з винаходом друку [21], і вважають, що вона значно вплинула на всі аспекти релігійного життя [18; 20]. Однак згодом зводять її функції більше до місіонерської роботи [19].

Зважаючи на специфіку конфесійних Інтернет-ресурсів, до вищенаведеного переліку, на нашу думку, можна долучити ще й таку функцію: формування громадської думки. І якщо у світських ЗМІ ця ознака є певною мірою прихованою, то в цьому разі вона має бути прозорою, оскільки, власне кажучи, саме це і є цільовим призначенням конфесійних ЗМІ, тобто це не тільки інформування вірян про життя церкви, але й, наприклад, формування поглядів щодо сучасного мистецтва (видання Джоан Роулінг або Дена Брауна, художній фільм «Страсті Христові») стосовно цивільних шлюбів, благодійництва, функціонування інших конфесій тощо.

Отже, можна назвати на два види функцій конфесійних медіаресурсів: медійні та суто конфесійні. До перших належать: інформативна, новинарна, комунікативна, презентаційна, формування громадської думки. Друга група містить такі функції: місіонерство, євангелізація, прозелітизм, катехізація.

Перспективними напрямами подальших досліджень є вивчення зарубіжного досвіду реалізації базових функцій конфесійних Інтернет-ресурсів, розроблення критеріїв ефективності медійного контенту конфесійних веб-сайтів Укрнету.

Список літератури

1. Балаклицький М. Медіатизація протестантизму в Україні 1991–2010 р. : монографія / М. Балаклицький. — Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2011. — 379 с.
2. Добродум О. Віртуалізація релігії в США / О. Добродум // Релігійна свобода. — 2008. — №13. — С. 41–46.
3. Довідник релігій // Релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/reference>. — Назва екрана.
4. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2011 р. / Інститут релігійної свободи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=829%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk. — Назва екрана.
5. Лукіна М. Релігійні ресурси Інтернету / М. Лукіна // Людина і світ. — 1998. — №7. — С. 46–49.
6. Лученко К. В. Интернет в информационно-коммуникационной деятельности религиозных организаций России : диссертация .. кандидата филологических наук : 10.01.10 / К. В. Лученко ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. — М., 2009. — 180 с.
7. Мокієнко М. Євангелізаційно-місіонерська діяльність пізніх протестантів в Україні (1998–2004 рр.) / М. Мокієнко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя : ЗНУ, 2006. — Вип. XX. — С. 297, 299.
8. Мокренчук О. Сайт церкви — не розкіш, а ефективний інструмент служіння [Електронний ресурс] / О. Мокренчук // Релігійно-інформаційна служба України. Релігія і мас-медіа. — Режим доступу: <http://theology.in.ua/ua/index/projects/masmedia/38701/>. — Назва екрана.
9. Пальчинська М. Віртуалізація у релігійному житті сучасної України (соціально-філософський аспект) : дис. на здобуття кандидата філос. наук : 09.00.03 / М. Пальчинська. — К., 2009. — 193 с.
10. Паньо Т. Deus exs machine / Т. Паньо // Зеркало недели. — 2002. — №24. — С. 16.
11. Свистунов С. Особенности внешних коммуникаций религиозных организаций: на примере протестантизма / С. Свистунов // Гуманитарные науки: межвузовский сборник научных статей. Часть I. — Караганда : ТОО «САНАТ-Полиграфия», 2009. — С. 174–179.
12. Соціопитування. Довіра до Церкви в суспільстві за останні півроку дещо зменшилася // Релігійно-інформаційна служба України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/46142/.
13. Соціопитування. Найбільше українці довіряють церкві та ЗМІ // Релігійно-інформаційна служба України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/36180/. — Назва екрана.
14. Спис О. Соціально-політичні і соціокультурні імплікації пізнього протестантизму в процесі трансформації українського суспільства : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук : 09.00.11. / О. Спис. — К., 2008. — 219 с.

15. Филипович Л. Сучасна релігійна ситуація й український Інтернет / Л. Филипович // Релігійна свобода: мас-медіа, школа і церква як суспільні фактори утвердження: науковий щорічник / [за заг. ред. д. філос. н. А. Колодного]. — К., 2001. — № 5. — 177 с.
16. Юраш А. Українська церква у контексті сучасних політичних конфліктів та комунікативних процесів (історико-політичний аспект) : дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук. 23.00.01 — теорія та історія політол. науки / А. Юраш. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1996. — 256 с.
17. The mediation of religious experience in cyberspace / Lorne L Dawson // Religion and cyberspace. — New York, 2005. — P. 15–38.
18. Faith Online. 64% of wired Americans have used the Internet for spiritual or religious purposes / S. Hoover, L. Clark, L. Rainie. — Pew Internet & American Life project, 204. — 22 pp.
19. Footprints of God. A narrative theology of mission. Editors Ch. Engen, N. Thomas and R. Gallagher. — Monrovia. California : MARC, 1999. — 235 pp.
20. Hackett R. Religion and the internet / R. Hackett // Diogenes. 2006. — No. 53. — P. 67–76.
21. Henrich D. Internet evangelism in the 21st century / D. Henrich. — Handclasp International, 2007. — 267 p.
22. Hesselgrave D. Communicating Christ cross-culturally. An introduction to missionary communication / D. Hesselgrave. — Grand Rapids, Michigan : Zondervan Publishing House, 1991/ — 672 pp.
23. Hojsgaard Morten T. Cyber-religion on the cutting edge between the virtual and the real / T. Hojsgaard Morten // Religion and cyberspace. — New York, 2005. — P. 50 –65.
24. Menicocci M. La Rete delle Religioni, in www.storiadelmondo.com/33/religioni.pdf in Storiadelmondo, n 33, 28 marzo 2005.
25. Plude F. How communication studies can help us to bridge the gap in our theology metaphors / F. Plude // New Theology Review. — 1995/ — Vol. 8. — No 4.
26. Sogaard V. Research in Church and mission / V. Sogaard. — Pasadena, California : William carey Library, 1996. — 256 pp.

Надійшла до редколегії 14.11.2012 р.

УДК 002.6:316.77

Т. Л. БІРЮКОВА

АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКУ МОТИВАЦІЇ ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФУНКЦІЙ ДОКУМЕНТНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Досліджуються особливості еволюції та типології документно-комунікаційних інститутів, аналізуються мотиваційні чинники у взаємозв'язку з функціями ДКІ.

Ключові слова: документно-комунікаційний інститут, мотивація, функції, архів, бібліотека, журналістика, бібліографія, інформаційна аналітика, видавництво, книжкова торгівля.

Исследуются особенности эволюции и типологии документно-коммуникационных институтов, анализируются мотивационные факторы во взаимосвязи с функциями ДКИ.

Ключевые слова: документно-коммуникационный институт, мотивация, функции, архив, библиотека, журналистика, библиография, информационная аналитика, издательство, книжная торговля.

The article investigates the features of evolution and typologies of Document and Communication Institutions, motivational factors analyzed in relation to the functions of DKI.

Key words: Document and Communication Institute, motivation, function, archive, library, journalism, bibliography, information analytics, publishing, bookselling.

Система документної комунікації ХХІ ст. поступово набуває ознак, притаманних новій суспільній формації. Світова економіка кінця ХХ ст. зазнала кардинальних змін, які визначили, що могутність сучасної держави насамперед пов'язана з інформаційним забезпеченням усіх процесів, що відбуваються на мікро- і макро-рівнях. Практика соціальних комунікацій засвідчує такі факти: інформація, використана для підтримки суспільної діяльності, має задокументуватися для набуття відповідного статусу; документи слід упорядковувати за певними правилами; особливістю документно-комунікаційного процесу є своєчасність. Усе вищезазначене стає реальністю лише за умови раціонального використання світового інформаційного простору і логічної побудови документно-комунікаційної системи в кожній конкретній державі. Використання інноваційних методик формування інформаційного простору держави, застосування новітніх технічних і технологічних досягнень у розробці її документно-комунікаційної системи, досягнення рівноваги в поєднанні традицій та інновацій в інформаційній галузі, а також у сфері підготовки фахівців із документознавства й інформаційної діяльності, тобто освоєння інноваційної моделі розвитку, якої дотримують економічно розвинені країни, означало б, передусім, набуття конкурентних переваг на світовому терені.

Мета цієї статті — визначення особливостей еволюції та типології документно-комунікаційних інститутів, виявлення мотиваційних чинників, що впливають на внутрішню логіку побудови документно-комунікаційної системи держави.

Відсутність упродовж багатьох років розвиненої інфраструктури інновацій у документно-інформаційній діяльності, необхідної мотивації виробників документно-інформаційної продукції до застосування нововведень як засобу конкурентної боротьби — ці й інші чинники зумовили відставання України в інформаційній сфері ще на початку ринкових перетворень. Тому необхідними є

розроблення теоретичних і практичних аспектів удосконалення механізму, який забезпечуватиме мотивацію активної інноваційної поведінки всіх учасників документно-комунікаційних процесів (бібліотекарів, бібліографів, документознавців, архівознавців, журналістів, аналітиків, фахівців з інформаційних технологій, учених, винахідників, видавців, книгопродавців, підприємців, інвесторів, споживачів) до взаємовигідного співробітництва, формуватиме в суспільній свідомості чітке спрямування на інновації та досягнення ефективності вітчизняної документно-комунікаційної системи.

Сутність інноваційних процесів в еволюції документно-комунікаційного простору і синергетичний підхід до вивчення діяльності соціальних інститутів, основними напрямками роботи яких є створення, накопичення, обробка, надання для широкого використання та збереження, досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед них помітне місце посідають праці А. В. Соколова, М. С. Карташова, Ю. М. Столярова, В. Р. Фірсова, М. Я. Дворкіної, Н. В. Жадько та ін. В умовах побудови інформаційного суспільства інформаційно-комунікаційні системи кожної держави надають свої ресурси, продукцію, інші здобутки — інформацію, документи, знання у вільне використання. Вільне використання світових інформаційних ресурсів передбачає наявність у кожній державі певної структури, яка відповідає за створення, накопичення, обробку національної складової означених ресурсів та їх поширення для масового вжитку. Гіпотеза цього дослідження полягає у твердженні, що формування національної складової світового інформаційного простору базується на логічній послідовності: суспільна потреба в інформації — мотивація інформаційної діяльності — інституціоналізація окремих галузей і видів інформаційної сфери.

Інституціоналізація — це процес визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, створення системи, здатної діяти з метою задоволення певної суспільної потреби.

Для вичерпного розкриття теми нашої розвідки необхідно розглянути всі складові інформаційного простору держави, тому вважаємо за доцільне конкретизувати, що дослідження передбачає багатоаспектний аналіз саме інформаційно-комунікаційних і документно-комунікаційних інститутів, їх структури та зв'язків.

Документно-комунікаційний інститут — соціально зумовлене утворення, функціонування якого ґрунтується на науково-теоретичних і правових основах, що поєднує в собі структури зі створення й обробки документованої інформації, інтелектуальні ресурси, бази і банки даних, а також комунікаційні канали.

Інституціоналізація як процес у цьому разі має такі обов'язкові моменти:

- 1) потреба суспільства в інформації;
- 2) усвідомлення необхідності документно-інформаційного обміну;
- 3) наявність комунікаційних каналів;
- 4) можливість упорядкування, формалізації та стандартизації.

Згідно з А. В. Соколовим, документно-комунікаційна система (ДОКС) складається з інститутів документної комунікації та документних каналів [1]. На нашу думку, оскільки вона передбачає стійкі налагоджені зв'язки, чітко визначені комунікаційні шляхи і насамперед, відповідно до значення поняття «система», наявність незмінних (але здатних до розвитку) складових, які функціонують у певному контурі, поки що не можна стверджувати, що таке складне й організаційно впорядковане утворення реально існує. Тобто на практиці елементи подібної системи повинні мати хоча б координаційне підпорядкування. У нашому суспільстві поки що, на жаль, кожен документно-комунікаційний інститут розвивається хаотично, не маючи конкретного перспективного планування. Це пов'язано з фінансовими, технічними труднощами, мінімальною зовнішнього середовища. Отже, поки що поняття ДОКС можна розглядати лише умовно.

Проаналізуємо документно-комунікаційні інститути суспільства у взаємозв'язку з розвитком мотивації документно-інформаційної діяльності.

Основними інститутами документної комунікації є: архів, бібліотека, видавництво, журналістика, книжкова торгівля, бібліографія, інформаційна аналітика (згідно з А. В. Соколовим — реферативні служби, але ми вважаємо, що вони функціонують як складова інформаційно-аналітичного комунікаційного інституту).

Отже, розглянемо розвиток мотивації документно-інформаційної діяльності паралельно з виникненням і розвитком кожного із цих інститутів.

Архів — (від латинської *archium, archivum*) — установа або структурний підрозділ організації, що здійснює зберігання, комплектування, облік і використання документів, які належали державі, суспільству, окремим особам.

Функції архіву як документно-комунікаційного інституту:

- формування і забезпечення збереження документованої пам'яті конкретної держави та людства загалом;
- науково-технічна переробка архівних документів, їх популяризація та надання громадянам і організаціям в користування в наукових і практичних цілях;
- проведення ретроспективних розвідок стосовно документів, що мають важливе наукове та соціокультурне значення;

- розробка інноваційних методик з метою полегшення пошуку, збереження і використання архівних документів.

Нині, мотивація до здійснення документно-інформаційної діяльності в архівному комунікаційному інституті підкріплюється розвитком інновацій, пов'язаних із технічним прогресом.

Інновації значно полегшили доступ до архівних документів, а також підвищили статус архівного комунікаційного інституту, що у свою чергу сприяло розвитку мотивації до здійснення документно-інформаційної діяльності в архівних закладах.

Розглянемо наступний за виникненням у світі інститут документно-інформаційної комунікації — бібліотеку.

Бібліотеки існували більше 50 століть тому. Аналізувати мотивацію здійснення документно-інформаційної діяльності в цих бібліотеках можна, зважаючи на призначення знайдених джерел:

- документно-інформаційне забезпечення офіційно-ділової сфери (ділові мотиви);
- документно-інформаційна підтримка процесів навчання й освіти (мотиви пізнавальні, саморозвитку);
- задоволення культурних потреб (мотиви афіліації, комунікативні, дозвіллевні).

Мотивація документно-інформаційної діяльності в бібліотечному соціально-комунікативному інституті дедалі більше пов'язується з піднесенням ролі освіти — здобуття і поширення знань (мотиви саморозвитку, пізнавальні).

Функції сучасної бібліотеки як документно-комунікаційного інституту:

- акумулювання, впорядкування та збереження бібліотечного фонду, що складається з документованої інформації, яка пройшла видавничу обробку або покладена на депонент — меморіальна;
- допомога в просвіті, освіті, самоосвіті, документно-інформаційна підтримка основної діяльності та самореалізації всіх без винятку громадян;
- здійснення інформування про документи, популяризація друкованої продукції, проведення досліджень — інформаційна, комунікативна;
- підтримка розвитку ціннісних орієнтацій, особистого розвитку;
- сприяння рекреаційній діяльності людини.

Визначена місія інформаційно-бібліотечних закладів XXI ст. — надання інформації кожному споживачеві — покликана сприяти розвиткові мотивації до підвищення якості документно-інформаційного забезпечення будь-якої сфери діяльності, а також створенню інформаційного простору, придатного для формування гармонійної особистості новітнього суспільства [6].

Видавництво як документно-комунікаційний інститут починає своє становлення з того часу, коли видавнича діяльність відмежувалася від сфери ремісництва і набула впливовості.

В умовах підвищення рівня письменності населення, зі збільшенням потреб в інформації, пов'язаних з освітніми процесами, розвитком науки, технічного прогресу, економіки, культури, мистецтва, роль видавництв поступово трансформується, відбувається перехід від документно-комунікаційної служби до вищої стадії — інституту документної комунікації.

Функції видавництва як документно-комунікаційного інституту такі:

- видавнича обробка, розмноження та поширення за допомогою відповідних засобів друкованої продукції;
- популяризація друкованих творів;
- вивчення документно-інформаційних потреб і задоволення попиту на друковану продукцію;
- формування ціннісних орієнтацій членів суспільства, сприяння саморозвитку;
- підтримка освіти, самоосвіти, здійснення основної діяльності громадян за допомогою забезпечення відповідною друкованою продукцією;
- сприяння організації дозвілля (читання) [4].

Журналістика — потужний документно-комунікаційний інститут, що спочатку розвивався як підрозділ видавничого інституту. Цілковитим самостійно значущість його почали визнавати з моменту усвідомлення впливовості преси (найпершого за появою елементу ЗМІ) на громадську думку.

А. Соколов у праці «Основи соціальної комунікації» сформував етапи інституціоналізації вітчизняної журналістики [1], які наводимо з деякими авторськими доповненнями, що зумовлені темою цього дослідження:

1. Ембріональний період (мотивація документно-інформаційної діяльності складається з комунікативних мотивів та мотивів влади): верховна влада безпосередньо або через державні установи здійснює видавничу діяльність з метою інформування про політичні, економічні, культурні процеси — зародження функції формування громадської думки.

2. Період біфуркації — перехід від дворянської до журналістики різночинців, необхідність розвитку документно-комунікаційного інституту як такого, що сприяє освіті й інформуванню зацікавлених мас про досягнення науки та культури, і, водночас, виникнення певної преси, яка вможливорює для маніпулювання свідомістю мас (мотиви пізнавальні, саморозвитку, влади).

Капіталізація журналістики — втрата одноосібного державного контролю за змістовним наповненням преси, свідоме використання

маніпулятивних методик управління свідомістю мас (мотиви афіліації, самоствердження, влади.

Радянська журналістика (основна мотивація документно-комунікаційної діяльності базується на підтримці існуючого політичного режиму) 1921–1990 — преса на службі тоталітаризму.

3. Пострадянський період (мотивація — інформаційне забезпечення й підтримка різноманітних процесів, що відбуваються в суспільстві: політичних, культурних, освітніх, економічних, розвиток інформаційного простору (мотиви пізнання, саморозвитку, афіліації, самоствердження, рекреації, влади) 1992 р. — в Україні ухвалено закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні».

Сучасні функції журналістики дуже різноманітні:

1) інформаційна — спрямована на задоволення інформаційних потреб індивідів і соціальних груп щодо різноманітних подій у суспільстві та світі;

2) комунікативна — полягає в організації інформаційної взаємодії між різними верствами населення, а також громадськістю та джерелом її інформування;

3) виховна — пов'язана з формуванням і зміною настанов та ціннісних орієнтацій індивідів, заохоченням аудиторії до популяризації певного способу життя, формуванням суспільно значущих рис, засвоєнням соціального досвіду;

4) соціальної адаптації та орієнтації — ґрунтується на потребах аудиторії в інформації для орієнтування в соціальних процесах і явищах, адаптації до змін соціальних, політичних, економічних умов життя;

5) соціальної ідентифікації — базується на потребі людини відчувати свою спільність із певними соціальними групами, верствами;

6) рекреативна — пов'язана з відпочинком, розвагами [3].

Книжкова торгівля у своєму становленні як документно-комунікаційного інституту також проходить декілька етапів, поступово наближаючись із початкового стану — крамниці на друкарському дворі — до сучасного.

Функції книжкової торгівлі як документно-комунікаційного інституту:

- розповсюдження друкованої продукції;
- розвиток комунікативних стратегій на книжковому ринку;
- формування зацікавленості до книжкової культури;
- сприяння освіти, самореалізації особистості, документно-інформаційному забезпеченню основної діяльності;
- комерційне посередництво між видавцем і споживачем друкарської продукції.

Мотиви розвитку документно-інформаційної діяльності засобами книжкової торгівлі: просвіта, пізнання, освіта.

Бібліографічний документно-комунікаційний інститут має свої особливості, які пов'язані як із його структурою, так і розвитком. Бібліографія як галузь науково-практичної діяльності, завданням якої є створення бібліографічної інформації про документи з метою впливу на поширення й використання їх у суспільстві, виникла ще в стародавньому світі.

Мотивація документно-інформаційної діяльності в бібліографічному документно-комунікаційному інституті розвивалася водночас із його еволюцією від аматорського стану до інституціоналізації, тобто спочатку складалася з мотивів інформування, просвіти, а поступово їх доповнили мотиви саморозвитку, самовдосконалення, ділові, самоствердження, співробітництва, самореалізації, досягнення. І такий стан розвитку мотивації стосується обох зацікавлених сторін, задіяних у процесі документно-комунікаційної діяльності, тобто в широкому розумінні: бібліографічний документно-комунікаційний інститут — суспільство, у вужчому: бібліограф — споживач.

Функції бібліографії як документно-комунікаційного інституту:

- наукова обробка документованої інформації та створення вторинних документів;
- надання бібліографічної (вторинної) інформації про документи;
- популяризація документів;
- сприяння пошукові документованої інформації з метою реалізації громадянами процесів освіти, самоосвіти, саморозвитку, виконання наукових і практичних завдань;
- організація доступу до всесвітньої скарбниці знань.

Інформаційна аналітика як документно-комунікаційний інститут містить у собі заклади системи науково-технічної інформації (НТІ), служби з анотування, реферування, консолідації документно-інформаційних ресурсів.

Кожен з означених елементів має свої функціональні особливості.

Мотивація діяльності в інформаційно-аналітичному інституті базується на мотивах пізнання, ділових, саморозвитку, влади, досягнень [2].

Узагалі мотивація документно-інформаційної діяльності має особливість, яка визначається змістом цієї діяльності, що базується на комунікативному підґрунті. Комунікація передбачає наявність відправника й одержувача документа (інформації). Кожен з них під час контакту керується певними мотивами. Отже, для здійснення документно-інформаційної діяльності слід зважати на

фактори, що впливають на мотивацію як одержувача (користувача), так і відправника інформації (інформаційного працівника).

Якщо ці фактори є сприятливими (відповідають сподіванням), у такому разі створюється сприятливе функціонально-діяльнісне середовище, яке, у свою чергу, має стати потужним важелем для ефективного розвитку інформаційного простору [5].

Аналіз взаємозв'язку розвитку мотивації документно-інформаційної діяльності з еволюцією документно-комунікаційних інститутів суспільства підтвердив нашу гіпотезу стосовно визначення мотивації документно-інформаційної діяльності як фактора розвитку документно-комунікаційних інститутів суспільства. Отже, в результаті аналізу можна виявити таку логічну послідовність: розвиток інформаційних потреб спричиняє зміну змісту мотивації документно-інформаційної діяльності, що спонукає до виникнення нових функцій і досконаліших форм документно-комунікаційних закладів та розробки наукового підґрунтя, що, у свою чергу, сприяє становленню в інформаційному просторі новітніх документно-комунікаційних інститутів та оновленню існуючих.

Висновки:

1. Мотивація документно-інформаційної діяльності є складним процесом, який базується на ідентифікації інформаційних потреб, що спонукають до документно-інформаційної діяльності; виявленні чинників, які сприяють задоволенню інформаційних потреб і підвищують результативність документно-інформаційної діяльності.

2. Результативність документно-інформаційної діяльності залежить від ступеня розвитку документно-комунікаційної системи держави, яка містить різні за організаційною формою, спеціалізацією, функціональною спрямованістю та формою власності документно-інформаційні заклади і комунікаційні канали.

Основні положення, методологічні принципи та висновки, висвітлені в статті, використовуватимемо як підґрунтя для подальшої наукової розробки теми дисертаційного дослідження.

Список літератури

1. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учебное пособие / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
2. Бирюкова Т. Л. Информационная аналитика: процессы институционализации и ресурсный потенциал / Т. Л. Бирюкова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия : Филология. Журналистика. — 2011. — № 2. — С. 157–162.
3. Бирюкова Т. Л. Информационно-коммуникационные институты: Коммуникационная сущность журналистики в современном информационном пространстве / Т. Л. Бирюкова // Социально-экономические явления и процессы. — 2011. — № 3–4. — С. 415–418.

4. Бірюкова Т. Видавничий документно-комунікаційний інститут: місце в інформаційному просторі України / Т. Л. Бірюкова // Вісник Книжкової палати України. — 2011. — № 11. — С. 20–23.
5. Бірюкова Т. Л. Інформаційний простір держави: системний підхід / Т. Л. Бірюкова // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері : матеріали міжнародної науково-практичної конференції / ред. В. М. Андрієнко. — Донецьк : Юго-Восток, 2011. — С. 18–20.
6. Бірюкова Т. Л. Культура та освіта крізь історичну призму: взаємодія бібліотек і освітніх закладів / Т. Л. Бірюкова // Рідна школа. — 2007. — № 1. — С. 72–75.

Надійшла до редколегії 22.11.2012 р.

УДК 339.9:316.72–053.6

Ю. І. ЗОЛОТАРЬОВА

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ МОЛОДІ

Досліджується вплив економічної, політичної, культурної глобалізації та її наслідків у поєднанні з трансформаційними процесами в Україні на соціалізацію молоді. Особлива увага приділяється впливу масової культури, зокрема масового мистецтва.

Ключові слова: глобалізація, трансформація, соціалізація, масова культура, масове мистецтво.

Исследуется влияние экономической, политической, культурной глобализации и ее последствий в сопряженности с трансформационными процессами в Украине на социализацию молодежи. Особое внимание обращается на влияние массовой культуры, в частности массового искусства.

Ключевые слова: глобализация, трансформация, социализация, массовая культура, массовое искусство.

Influence of economic, political, cultural globalization and its consequences in an interlinking with transformation processes in Ukraine on socialization youth is investigated. The special attention addresses on influence of a masscult, in particular mass art.

Key words: globalization, transformation, socialization, a masscult, mass art.

Поєднання глобалізаційних процесів із трансформацією всіх сфер життєдіяльності сучасного українського суспільства актуалізує традиційно існуючу в предметно-дослідницькому ареалі науки проблему соціалізації людини, основою якої є детермінанти культури, що задають принцип зв'язку її складових і їхніх культурних значень, котрі організують світ культури як систему, що визначає загальну спрямованість і зміст життя людини. Найактуальнішою є проблема соціалізації молоді, що визначається перехідним характером її суб'єктності, деякою маргінальністю соціальних

і культурних позицій, невизначеністю соціальних ідентифікацій. Причому мистецтво, як один з елементів культури, через значний вплив на психоемоційну сферу, відіграє в процесі соціалізації особливу роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що розробка проблем глобалізації і трансформації набула належного висвітлення в літературі У. Бек, З. Бауман, І. Валлерстайн, Е. Гідденс та ін., вітчизняні вчені А. Арсеєнко, Н. Бойко, Є. Головаха, Е. Ілюшина, А. Малюк, М. Паращевин, А. Ручка, В. Танчер, Н. Толстих також звертають увагу на глобалізаційні процеси і досліджують їхній вплив на деякі сфери життєдіяльності українського суспільства. Однак аналіз наукових джерел виявив явну недостатність праць, спрямованих на дослідження проблеми соціалізації молоді в умовах глобалізації на тлі трансформації українського суспільства.

Мета — дослідження деяких аспектів впливу глобалізаційних процесів (особливо культурної глобалізації і масового мистецтва як одного з її проявів) на соціалізацію молоді.

Найважливішою особливістю постсоціалістичної трансформації, що відбувається протягом останніх 20 років, є багатопланове, неоднорідне за структурою, насиченістю й інтенсивністю ознак, однаковою мірою розвинене поєднання суперечливих відносин між різними верствами населення, галузями економіки, секторами суспільства, яке вибудовується, організується і регулюється виконавчою та законодавчою владою здебільшого за аналогією із західними країнами, в контексті глобалізаційних процесів. Р. Райсиг вважає, що трансформацію — складний, неоднозначний і багатовимірний процес — варто розглядати як зумовлену безліччю чинників процесуальну, відкриту еволюцію, що самоорганізується, у процесі якої розвиваються своєрідні й нові елементи. Її плін у цій перспективі є не запрограмованим, а конфліктним, амбівалентним і за своїми специфічними результатами невизначеним процесом змін.

Серед цієї безлічі чинників особливе місце посідає глобалізація, яка спочатку розглядалася як позитивний процес проникнення «західного», тобто західної моделі розвитку, західного способу життя, західних цінностей, визнаних найпрогресивнішими, в усі сфери життя різних країн світу, що сприяє зміцненню зв'язків і взаємозалежності між країнами (Дж. Ритцер) [3]. Однак поступово стали відзначати, що процес глобалізації неоднозначний і суперечливий, можливе зіткнення глобалізації з процесами державного становлення, а ідеї єдності й уніфікації в деяких випадках зустрічають опір. Е. Гідденс трактує глобалізацію як процес зміцнення міжнародних соціальних відносин і здатність достатньо віддалених у просторі подій впливати одна на одну [5]. Відзначаючи

негативні наслідки глобалізації для людини і суспільства (зауважимо при цьому, особливо для суспільства, що трансформується, наприклад, для України, котре здійснює потрійний перехід: упродовжуючи приватизацію і структурну перебудову економіки, радикально змінює політичний лад і намагається формувати стабільну і життєздатну демократичну державу), І. Валлерстайн звертає увагу на те, що в процесі глобалізації створюється глобальне суспільство-світ — система, центром якої є найрозвиненіші країни, котрі експлуатують менш розвинені країни, що становлять напівпериферію і периферію [2].

С. Амін вважає, що розвинені країни (держави — ядра, особливо США) будуть монополістами в п'яти основних сферах, що зумовить посилення експлуатації менш розвинених країн (периферії) і подальшу поляризацію світу. Це монополії в контролі над технологією, глобальними фінансовими потоками, засобами масової інформації і комунікації (що відіграє особливу роль у соціалізації молоді), у привілейованому доступі до природних ресурсів планети, володінні зброєю масового знищення [6, с. 12]. Інтенсивний процес монополізації цих сфер, що спостерігається нині, збільшує розрив між бідними та багатими країнами, проявляється, за даними звітів ООН про розвиток людства, в зовсім неприйнятному співвідношенні. Це викликає серйозні сумніви в тому, що глобалізація надає рівних можливостей для розвитку всіх націй. І. Валлерстайн відзначає, що розподіл доходів у всьому світі й окремих країнах набув спотворених форм — масового зростання доходів 10% найбагатших, особливо вищого 1%, і зниження реальних доходів більшості іншого населення світу [2, с. 92].

В умовах глобалізації на тлі ймовірної кризи, ідеї нації як політичної спільності відбувається консолідація регіональних співтовариств із акцентом на наднаціональні (регіональні) цінності й одночасно активізація дрібних політичних едностей, згуртованіших, ніж національна держава. Ця подвійна тенденція виражена в понятті «глокалізація». Виникає запитання про те, як це відіб'ється на майбутньому демократії, відповісти на яке поки немає можливості.

Процес трансформації з метою відновлення й прогресивного розвитку суспільства є неможливим, якщо до нього не долучиться основна маса населення, якщо соціальна активність перебуває на низькому рівні і не розвиваються її нові та нетрадиційні форм. Однак ця потреба суспільства сьогодні не вирішується. Існує протиріччя між необхідністю розвитку творчої активності і реальним станом активності мас, між цією потребою і деструктивними, негативними й дестабілізуючими чинниками прояву активності. Більше того, в науці виникло нове поняття «соціальне виключення» (Social exclusion), яке відбиває явище, що істотно

перешкоджає розвиткові соціальної активності. Безробіття і так звана «нова бідність» властиві як промислово розвиненому світу, так і постсоціалістичним країнам, соціальні наслідки глобалізації сприяють поширенню такого явища, як соціальне виключення.

Глобалізація бідності один із наслідків глобалізаційних процесів, що відбуваються на тлі загального зростання багатства західних країн. За даними німецького соціолога У. Бека, в ЄС нині налічується 20 млн безробітних, 50 млн бідних і 5 млн бездомних [1, с. 17]. В умовах глобалізації поширилася «нова бідність», або відносна бідність (бідними в Західній Європі вважають тих, чий дохід менше половини середнього доходу в країні). Технічний прогрес зменшив потребу в людських ресурсах, рушійна сила економічного процвітання споживачі, а не виробники, а відносно бідні не являють собою цінності як споживачі. Вони перетворюються на групу, що перебуває ніби за межами соціальної системи, відбувається соціальне виключення цілого сегмента суспільства, що складається з індивідів, чия цінність як працівників і споживачів вичерпана, а їхня людська значимість просто ігнорується. Таким чином, виникає нова соціальна група — група «соціально виключених», котра містить небезпеку кризи громадянського суспільства, підриває основи західної демократії й соціальної солідарності. Для суспільства ж, що трансформується, поява «соціально виключених» являє, як уже зазначено, ще більшу небезпеку, оскільки перешкоджає безпосередньо процесу трансформації суспільства.

У сучасному українському суспільстві здійснюються активне трансформування традиційних соціальних груп, формування нових видів міжгрупової інтеграції за формами власності, доходами, долученістю до владних структур і т.ін. Ці процеси активізують прояв двох тенденцій: з одного боку, радикальні зміни у формах власності зумовлюють деяку свободу в діях, сприяють реалізації потенційних можливостей суб'єкта; з іншого — підсилюють соціальне відчуження, поляризацію суспільства й стимулюють соціальне виключення. Усе це проявляється через безробіття, зубожіння, фактичну деградацію економіки, політики, моралі.

Зазначені процеси призводять до руйнування механізмів традиційного функціонування культури, до її дисфункції, негативно впливаючи на соціалізацію молоді (адже соціалізація за своєю сутністю є культурним процесом). Спостерігається певна невизначеність ціннісних орієнтацій, співіснування протилежних ціннісних уявлень в індивідуальній свідомості. Наявність консенсусних ціннісних настанов породжує серйозну проблему інтеріоризації соціальних детермінацій і не дозволяє можливості вважати формування соціальної ідентичності (як групової, так і індивідуальної) фактом, що відбувся.

Невизначеність соціального статусу молоді, трансформація традиційних механізмів регуляції поведінки, руйнування соціальних стереотипів, норм і уявлень, що відбувається не без впливу культурної глобалізації, зумовляють процес маргіналізації значної частини молоді і призведуть до розвитку та поширення або нігілізму, або фанатизму. Особливо небезпечний правовий нігілізм, що завжди передбачає негативне ставлення до права, неправові методи керівництва і досягнення цілей.

Крім того, слід відзначити, що труднощі соціальної адаптації, брак чіткого розуміння норм і цінностей спричиняє соціальну фрустрацію. Невідповідність самооцінки особистості і її реальних можливостей, яка може виникати й унаслідок соціального виключення, теж призводить до розвитку соціальної фрустрації, що в поведінці проявляється як соціальна апатія або підвищена агресивність.

Посилює фрустрацію й те, що під впливом глобалізації відбувається значне зниження контролю індивідів над процесами та подіями, які впливають на долі людей. Людина стає практично беззахисною перед силою не контрольованих нею процесів, а розвиток суспільства набуває непрогнозованого, спонтанного характеру. У цих умовах виникає прагнення відмовитися від побудови довгострокових планів, а жити сьогоднішнім днем, задовольняючи миттєві потреби, одержуючи негайні результати, що не може не позначитися на процесові соціалізації, оскільки спричиняє перегляд усєї системи цінностей.

Ускладнення соціальної дійсності і відсутність у молоді достатнього соціального досвіду стали певною передумовою для того, щоб в уявленнях про сьогоднішнє й майбутнє, побудові системи цінностей орієнтуватися на те, що пропонують ЗМІ, віртуально реалізовувати себе за допомогою комп'ютерних ігор, надаючи перевагу віртуальному спілкуванню замість реального. Орієнтація на цінності матеріальні й гедоністичні, зведення принципу задоволення в абсолют, що пропагують ЗМІ, транслявання вульгаризованих версій культури інтелектуалів у масову свідомість (зокрема трансформація мистецтва постмодернізму в масове) продається в молоді чітку ціннісну настанову: «добре те, що мені подобається». Така позиція спричиняє те, що починається гонитва за багатством і насолодами, які й стають основними цілями життя. А досягнення цих цілей, на думку багатьох, стає можливим через науково-технічний прогрес (один зі способів глобалізації), відтак головною цінністю стає новизна. Остання модель товару — завжди найкраща. Чим новіше — тим престижніше, а той, хто цим володіє, за всіма параметрами перевершує інших. Про це повторює всюди: всупереч, всепроникна, глобальна реклама, одночасно пояснюючи, як поводитися, що красиво, що гідно. Відбувається своєрідна персоніфікація предметів споживання, людина стає ніби

додатком до них. Таке ставлення поширюється і на мистецтво. Класичні форми мистецтва, які могли б стати джерелом соціального досвіду і чинити опір негативному впливові масової культури, найчастіше просто не сприймаються молоддю саме тому, що це «колишнє», виявляється, несучасне, непопулярне. Відбулася підміна критеріїв, коли найціннішим вважається те, що популярно, а в умовах комерціалізації мистецтва популярним стає те, в що вкладено гроші, які повертаються потім в усе зростаючій кількості. До того ж масова культура, зокрема мистецтво, рівняє всіх за нижньою планкою (комерційно це вигідніше), що призводить до деперсоналізації особистості, її моральної й естетичної деградації. Тим більше, що масове мистецтво активно використовує теми порушення соціальних норм, естетизації насильства і статевої розбещеності, негативної героїки.

Розвага і комфорт — головні принципи нігілістичного гедонізму, який звільняє задоволення від категорій заборони, обмеження й обов'язку. А оскільки при постійному повторенні того самого задоволення поступово зменшується і виникає нудьга, то виникають і різного роду перекручення, садо-мазохістські імпульси у сфері мистецтва і розважальної індустрії.

Ці явища не можуть не викликати тривогу серйозних учених і діячів мистецтва. «В литературе, некогда пахнувшей полевыми цветами и сеном, возникают новые запахи — это вонь. Все смердит: смерть, секс, старость, плохая пища, быт. Начинается особый драйв: быстро растет количество убийств, изнасилований, совращений, аборт, пыток. Отменяется вера в разум, увеличивается роль несчастных случаев, случая вообще. (...) Многие герои либо безумны, либо умственно неполноценны. На место психологической прозы приходит психопатологическая» [3, с. 13]. Цю оцінку можна поширити і на кінематограф, телебачення тощо.

Процеси глобалізації й інформатизації сприяють появі комп'ютерної комунікації, роль якої стрімко посилюється. Інтернет не тільки забезпечує корпоративну й особисту комунікацію, звужуючи поле дійсної інтеракції, але й створює ніби нове середовище перебування. І навіть у родині прагнення до безпосереднього спілкування поступається бажанню поринути у віртуальний світ за допомогою комп'ютера чи телевізора, що не сприяє реалізації однієї з головних функцій родини — функції соціалізації.

Змінюються деякі сутнісні аспекти соціалізації як набуття соціального досвіду і його інтеріоризації, що зумовлено й інформаційними чинниками. Стрімко зростає доступність видів і обсягів інформації, Інтернет-комунікації змінюють уявлення про простір і час, універсалізується шоу-культура, яка формує нове ставлення до самореалізації й самопрезентації; інституціоналізується гегемонія зовнішності, що стає критерієм життя й успіху.

Такі прояви глобалізації як стандартизація освіти, інформації, розваг, серійність духовної продукції, її вульгаризація, що впливає на процес соціалізації (аж до цілком можливого перетворення на асоціалізацію), породжують проблему становлення суб'єктності молодого людини, її здатності зберігати власну ідентичність під впливом уніфікуючих чинників.

Отже, слід виснувати:

- під впливом глобалізації (економічної, політичної, культурної), в поєднанні з трансформаційними процесами в Україні, відбувається культурне зрушення в суспільному житті як на колективному, так і на індивідуальному рівнях, що зумовлює зміну ціннісних настанов людей, особливо молоді;
- соціокультурні зміни визначають трансформацію деяких сутнісних аспектів соціалізації як набуття соціального досвіду;
- особливу роль при цьому відіграє масова культура, зокрема масове мистецтво.

Список літератури

1. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию / У. Бек. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
2. Валлерстайн И. Провал неолиберальной глобализации / И. Валлерстайн // Социол. исслед. (СОЦИС). — 2009. — № 6. — С. 91–94.
3. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. — 5-е изд. — СПб. : Питер, 2002. — 688 с.
4. Amin S. The Political Economy of the Twentieth Century / S. Amin // Monthly Review. — 2000. — Vol. 52, № 2. — P. 1–17.
5. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. — Cambridge, 1990. — 188 p.
6. Ritzer G. The McDonaldization of Society / G. Ritzer . — Thousand Oaks, L, 1993. — 320 p.

Надійшла до редколегії 17.12.2012 р.

УДК 027.53:316.77

О. О. БАЮШ

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ІННОВАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ (НА ПРИКЛАДІ ОННБ ІМ. ГОРЬКОГО)

Розглянуто сучасні підходи щодо інноваційного розвитку бібліотеки й узагальнено досвід Одеської національної наукової бібліотеки.

Ключові слова: регіональна бібліотека, соціокультурний інститут, інформаційні ресурси, інновації, соціальні комунікації.

Рассмотрены современные подходы к инновационному развитию библиотеки и обобщён опыт Одесской национальной научной библиотеки.

Ключевые слова: региональная библиотека, соціокультурний інститут, інформаційні ресурси, інновації, соціальні комунікації.

This article reviews new approaches to innovation development libraries and the experience of this problem Odessa National Library.

Key words: *regional library, social and cultural institution, information resources, innovation, social communications.*

Бібліотеки як найважливіші соціокультурні інститути суспільства є місцем збереження культурної спадщини, безпосередньо взаємодіють із суспільством та поєднують, через соціокультурні комунікаційні процеси покоління людей, їх духовність, чесноти, патріотизм. Стабільність, доброзичливість, співучасть, допомога, спілкування в умовах синдрому «переоцінки всіх цінностей», зокрема й моральних — у цьому, по суті, полягає феномен бібліотеки та її місія. Саме цим зумовлена актуальність теми дослідження.

Мета — визначення можливих організаційно-технологічних інновацій бібліотечних установ, які здатні допомогти їм вистояти в сучасних умовах і здійснити якісний прорив у своїй діяльності і таким чином засвідчити, що бібліотеки були і залишаються важливою та найстабільнішою складовою інформаційних ресурсів держави.

Сучасна бібліотека цілком обґрунтовано може бути визначена як інтегративний соціальний інститут, що містить інформаційні й культурні компоненти. Її місія зумовлена посиленням значення інформації та знань як каталізаторів суспільного розвитку. Вона має кілька аспектів:

- сприяння обігу і розвитку здобутих людством знань за допомогою забезпечення вільного доступу до них;
- збереження документованих знань як суспільного надбання.

У сучасних соціокультурних умовах для того, щоб успішно інтегрувати до світового інформаційного ринку, бібліотека має спрямовувати свою діяльність на створення специфічного інтелектуального продукту, розробляти мережеві стратегії пошуку, структурування, використання і надання користувачам електронних ресурсів. Адже для того, щоб бібліотека могла здійснити перехід на якісно новий рівень інформаційного забезпечення громадян, вона повинна по-новому підійти до організаційних питань управління бібліотечною діяльністю та структурних перетворень, спрямувати зусилля на стратегічне планування, маркетинг і проектну роботу, позитивні зміни в професійній свідомості персоналу, підвищення креативного потенціалу співробітників, проводити самостійні дослідження та бути гнучкою стосовно суспільних потреб.

В останні роки до вивчення закономірностей розвитку книжкової та бібліотечно-інформаційної галузі науковцями і практиками активно застосовується культурологічний підхід [1] дослідження О. В. Башун [2, 3], В. М. Горового [4], І. О. Давидової [5], М. Я. Двойкіної [6], М. С. Слободяника [7, 8, 9], А. С. Чачко [10] й інших. Розробці теоретико-методологічних основ формування

інноваційної політики бібліотек України в умовах їхнього функціонування на документально-інформаційному й інформаційно-когнітивному рівнях соціальних комунікацій в Україні присвячені праці М. С. Слободяника, І. О. Давидової. Остання, зокрема, пропонує тезу про те, що бібліотека як контрагент інформаційного ринку позиціює себе виробником інформаційних продуктів і послуг, споживачем і посередником, який, на відміну від інших установ є гарантом гуманістичних традицій суспільного розвитку. О. В. Башун присвятила своє дослідження трансформації регіональної бібліотеки як сукупності інноваційних процесів, що постійно відбуваються з поступовим оновленням (модернізацією) функціональних, структурних, фінансово-економічних, управлінських елементів. У своїх дослідженнях вона висловлює думку про те, що практичне здійснення трансформації бібліотеки має підпорядковуватися головній меті: читач має отримати необхідну інформацію в повному обсязі незалежно від її місця розміщення [11]. Необхідність перетворень у регіональних наукових бібліотеках як культурно-інформаційних центрах потребує поєднання традиційних бібліотечних форм, методів роботи та сучасних інформаційних технологій, активізації використання й розвитку форм і методів, притаманних таким закладам, як театр, музей, клуб. Регіональна наукова бібліотека як інформаційна установа має забезпечувати повноту інформації як у традиційній, так і електронній формі. Із цією метою бібліотека створює електронні каталоги, бази даних, використовує розподільний бібліотечний фонд, розширює послуги з надання інформації, здійснює координацію та кооперацію цієї роботи в інтересах обслуговування читачів [12].

Стосовно соціокультурної діяльності бібліотек, дослідники бібліотечної справи ототожнюють цей напрям з культурно-дозвіллевою діяльністю, що розуміється як цілеспрямований процес створення умов для мотивованого вибору особистістю предметної діяльності чи як перцептивно-комунікаційний процес, що визначається її потребами й інтересами, сприяє засвоєнню, виробництву й поширенню духовних і матеріальних цінностей у сфері дозвілля. Така бібліотека оснащена новою технікою і технологіями, поєднує в собі традиційне бібліотечне обслуговування та можливості сучасної електронної бібліотеки. Але, при всій очевидній відповідності такої моделі суспільним потребам, необхідно відзначити функціональний, прагматичний підхід до бібліотеки як джерела постійно оновлюваного знання, місця збереження і трансляції культурної спадщини. У результаті виникає небезпека перетворення бібліотеки на культурний супермаркет, що використовує різні форми передачі знань і організації дозвілля, інформування та спілкування. При цьому на певному етапі бібліотека втрачає культуротворчі функції, що забезпечують вироблення нового

знання й відтворення культурних цінностей. Тому, розвиваючись, трансформуючись і адаптуючись, як слушно зауважує О. Є. Матвійчук, бібліотека залишається культурно-цивілізаційним феноменом з функціями суспільного інституту, що має універсальну компетенцію, яка передбачає використання досягнень культури та цивілізації [13].

Розвиток системи соціальних інформаційних комунікацій і структура їх наповнення демонструють об'єктивну перспективу зростання суспільної затребуваності еволюції традиційних бібліотечних установ у сучасні інформаційні та науково-інформаційні центри. Такі центри з відповідним технічним оснащенням дедалі ширше використовуються не лише з метою формування фондів книжкової продукції та створення умов для користування книгою в читальних залах, а і як джерела наповнення різноманітних сучасних інформаційних комунікацій суспільства, розвивають дистанційні форми роботи, стають активними суб'єктами розвитку інформаційного ринку в Україні. Така перспектива бібліотечних закладів в умовах переходу суспільства до інформаційного етапу розвитку ґрунтується на зростаючому значенні потреб, що зумовлюють сучасне інформаційне наповнення соціальних комунікацій. Так, лише з використанням бібліотечних фондів, масивів інформації, які відображають досвід, генеровані людством знання, перевірені практикою і корисні для його існування та розвитку традиції, духовні цінності й усе те, що є реальною інформаційною основою існування цивілізації, гарантується ефективне використання змісту нової інформації в соціальних комунікаціях в умовах прискорених темпів суспільного життя. За допомогою бібліотечних установ — сучасних інформаційних центрів:

– визначаються відповідні пропорції між змістовим наповненням комунікацій новою інформацією, що узагальнює нові явища дійсності, та інформацією, продукуюною попередніми поколіннями, що може бути дороговказом, орієнтиром для користувачів під час оперування новими ресурсами;

– може бути підвищена ефективність використання спеціальної інформації, для чого бібліотечні установи мають удосконалити з урахуванням потреб сьогодення стратегії комплектування інформаційних ресурсів, форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси (розвиток електронних каталогів, видання тематичних реферативних матеріалів, організація власної інформаційно-аналітичної та наукової діяльності, спрямованої на розкриття фондів, виявлення нових закономірностей розвитку інформаційних процесів у суспільстві й використання їх у практичній діяльності тощо);

– може здійснюватися робота щодо первинної організації тематичних ресурсів для їх ефективного використання в практичній

діяльності соціальних структур, для чого необхідне налагодження і підтримка широкого спектра зв'язків, зокрема орієнтованих на тривалу перспективу;

– в умовах розвитку глобальних процесів, посиленого впливу світового інформаційного простору на мережу інформаційних комунікацій українського суспільства може бути зміцнено процес національної самоідентифікації, духовно-ціннісних орієнтирів українського суспільства;

– на основі ефективного використання національних інформаційних ресурсів може вдосконалитися система національної інформаційної безпеки [14].

Слід також зазначити, що помітна вже сьогодні тенденція до об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек та інших інформаційних структур забезпечить нові можливості поряд з удосконаленням технологій інформаційного виробництва як для розвитку соціальних структур українського суспільства, так і для продуктивного співробітництва із зарубіжжям. Особливою, консолідуючою в цьому процесі, має стати роль головних бібліотек нашої країни, що набули статусу національних. В Одеському регіоні прикладом означених процесів може бути діяльність Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького (ОННБ).

Створена 13 вересня 1829 р. в Одесі, це була друга міська наукова бібліотека в Російській імперії після Санкт-Петербурзької і перша в Україні, що стала центральною бібліотекою в усьому Новоросійському краї.

Нині її книжковий фонд перевищує 5 млн екземплярів, зокрема — понад 200 тисяч рідкісних видань і раритетів (у цьому величезна цінність фонду). ОННБ — депозитарій Півдня України, де зберігається багато видань і рукописів у єдиному екземплярі — справжній скарб для вченого [15].

Нинішня інформаційна діяльність ОННБ спрямована на реалізацію Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, проект якої ухвалено Кабінетом Міністрів України 29 серпня 2012 р. [16], пріоритетний напрям — створення інформаційних ресурсів і продуктів, а також збереження їх за допомогою електронного документування.

Унікальним джерелом інформації є власні бази даних, основані на реферативній та повнотекстовій інформації, що відображає, зокрема, історію міста, починаючи з 1794 р. до сьогодення, його природно-кліматичні особливості, а також сучасний суспільно-політичний, соціально-економічний, науковий і культурний розвиток регіону. Ці дані належно представлені в локальній інформаційній мережі бібліотеки.

Активно працюючи над створенням власних інформаційних ресурсів, ОННБ виходить в український сегмент у мережі «Інтернет».

Долучення до світового інформаційного простору здійснюється в партнерстві з іноземними посольствами, міжнародними організаціями та фондами. Зокрема в ОННБ, в рамках проекту «Інтернет для читачів публічних бібліотек», ініційованого Посольством США в Україні, відкрито Інтернет-центр, працює один із кращих в Україні ресурсно-інформаційний центр «Вікно в Америку» [17].

Можливості Інтернету спонукали розвиток виставкової роботи у віртуальному середовищі, що дозволяє забезпечити збереження документів за умови практично необмеженого терміну експонування їх в електронному віртуальному режимі, надати користувачам можливості дистанційного перегляду віртуальної виставки — чи то тематичної, чи нових надходжень — на сайті бібліотеки цілодобово.

Нині активно наповнюється документна база створеного в бібліотеці Центру правової інформації, чому активно сприяє консультативна допомога провідних фахівців з питань права. У ньому користувачі можуть отримати безплатну консультацію з правових питань не лише в мережі Інтернет, а й безпосередньо від фахівців. До цієї роботи залучають волонтерів-юристів. Центр має також підтримку управління юстиції міськради.

Плідно працює створений у бібліотеці інформаційно-аналітичний центр «Екологічне відродження Чорноморського узбережжя України». Його робота тісно пов'язана з діяльністю Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Одеській області, Управлінням екологічної безпеки міськвиконкому і громадськими організаціями, що працюють у сфері екології. Центр ефективно забезпечує інформаційну підтримку у вирішенні екологічних проблем регіону, здійснює інформаційне забезпечення системи безперервної екологічної освіти, сприяє становленню екологічної культури особистості та суспільства.

ОННБ ім. М. Горького активно виконує функції провайдера інформаційних ресурсів з питань екології, широко використовує можливості світової мережі Інтернет, здійснює відбір і систематизацію сайтів з питань екології та охорони навколишнього природного середовища, постійно вивчає інформаційні потреби користувачів за екологічними темами; створює інформаційні ресурси з питань екології та суміжних наук.

Окремо слід відзначити організацію та проведення бібліотекою масштабного інноваційного проекту «Українська книга на Одещині». Це креативний бібліотечний захід, який від початку своєї роботи у 2000-му р. й донині є важливою просвітницькою акцією з популяризації української книжки, науково-інформаційним і соціокультурним заходом усеукраїнського рівня. Метою виставки визначено збереження та примноження духовного й культурного надбання українського народу, створення сприятливих умов для

видання та популяризації вітчизняної книги, привернення уваги владних структур до книговидавничих і бібліотечних проблем, поповнення бібліотек південного регіону новими вітчизняними виданнями. Творчі й ділові зустрічі між видавцями, книгорозповсюджувачами, бібліотекарями, книголюбамі й користувачами бібліотеки сприяють створенню цікавих книжкових проєктів, обговоренню видавничих планів, відкриттю нових літературних імен, популяризації української книги в південному регіоні.

Згідно з рейтингом провідних видавництв держави, виставка-форум посідає почесне п'яте місце серед книжкових виставок-ярмарок в Україні. Завдяки виставці-форуму фонди бібліотеки поповнилися загалом на понад 25 тис. подарованих видань. Щороку виставку відвідують більше 5 тис. шанувальників вітчизняної книги [18].

Дедалі збільшується кількість відвідувань сайту бібліотеки, зокрема електронного каталогу. За 9 місяців 2012 р. зареєстровано 60599 звернень, чому сприяє постійне оновлення сайту, який став дієвим інструментом у роботі з читачами.

Нині електронні технології дозволяють бібліотекам комплексно підходити до вирішення інформаційних завдань. У результаті користувач одержує повний комплект різноманітних інноваційних матеріалів, зокрема Інтернет-ресурси, сервіси соціальних мереж з питань, що його цікавлять.

Серед іншого популярною є персональна сторінка ОННБ на «Фейсбуці», яка сприяє цікавому діалогу між читачем і бібліотекою. Нові сервіси «Фейсбука» дозволяють бібліотекарям постійно аналізувати кількість його відвідувань і складати рейтинги найцікавіших матеріалів. Лише за III квартал 2012 р. сторінку «Фейсбука» відвідали близько тисячі користувачів. Щороку збільшується кількість читачів, які користуються електронною доставкою документів.

Новітні автоматизовані технології активно впроваджуються в діяльність структурних підрозділів бібліотеки, які забезпечують приймання, облік, каталогізацію документів, що надходять до бібліотечного фонду, та статистичний облік користувачів. Автоматизовану систему комп'ютерної обробки документів «Liber Media» змінює створена за останніми досягненнями технології розробки програмного забезпечення сучасна Web-орієнтована інтегрована система для комплексної автоматизації бібліотек (автоматизована інформаційна бібліотечна система — АІВС) Absotheque Unicode.

18-19 жовтня 2012 р. в ОННБ проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Бібліотека в соціокультурному просторі: інноваційні проєкти». Тільки стислий перелік найважливіших тем доповідей учасників бібліотеки надає уявлення про широкий спектр проблем, що розглядалися: «Інноваційна

діяльність бібліотеки — шлях до успіху», «Наукова бібліотека як зона інтелектуального спілкування», «Імідж бібліотеки в соціальних мережах», «Бібліотека й суспільство в контексті інноваційного розвитку» та ін.

Таким чином, бібліотеки, незважаючи на наявність всесвітньої мережі Інтернет, інших засобів масової комунікації, і нині залишаються одним з наймасовіших і найвпливовіших типів закладів культури. На сучасному етапі розвитку бібліотек серед найзначиміших проблем соціально-культурних інститутів, є дослідження сутності їхньої соціально-культурної діяльності, її цілей, завдань і, відповідно до отриманих результатів, розробка нових технологій роботи бібліотек. Така діяльність має сприяти оптимізації функціонування бібліотек повинна гарантувати збереження, розвиток і засвоєння культурних цінностей, створення сприятливої основи для соціально-культурних інновацій та ініціатив. Давні просвітницькі традиції вітчизняних бібліотек, їх участь у житті й вирішенні проблем місцевого співтовариства корегують розвиток цієї моделі. Так, на нашу думку, бібліотеки Південноукраїнського регіону розробляють і активно впроваджують у свою діяльність численні інноваційні проекти, що сприяє їх трансформації відповідно до вимог часу. Досвід ОННБ ім. М. Горького з упровадження інноваційних проектів свідчить, що взаємозв'язок традиційних і цифрових технологій збагачує бібліотечну практику, активно сприяє її вдосконаленню.

Робота бібліотек Південноукраїнського регіону потребує подальшого ґрунтовнішого дослідження з метою продовження розробки та впровадження в практику таких напрямів діяльності, які й надалі зможуть забезпечити виконання функцій інтегративного соціального інституту.

Список літератури

1. Матвійчук О. Є. Соціокультурна діяльність бібліотек: термінологічний аспект / О. Є. Матвійчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Ari/2009_23/4.pdf
2. Башун О. В. Трансформація універсальної бібліотеки як культурно-інформаційного центру регіону : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. В. Башун. — Київський національний університет культури і мистецтв, 2001. — 18 с.
3. Башун О. В. Обласна універсальна наукова бібліотека як культурно-інформаційний центр регіону / О. В. Башун // Вісник книжкової палати. — 1998. — № 12. — С. 6–9.
4. Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Л. А. Дубровіна / В. М. Горовий. — К. : НВЦ Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського, 2010. — 360 с.

5. Давидова І. О. Інноваційна політика бібліотек України: зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві : автореф. дис ... д-р наук із соц. комунікацій / І. О. Давидова. — Х. : Харківська державна академія культури. — Х., 2008. — 31 с.
6. Дворкина М. Я. Библиотечное обслуживание: новая реальность. Лекции / М. Я. Дворкина. — М. : Издательство Московского государственного университета культуры и искусств, 2003. — 48с.
7. Слободяник М. С. Библиотека в условиях информатизации общества: концептуальная модель развития / М. С. Слободяник // Библиотечное дело — 2001: российские библиотеки в мировом информационном и интеллектуальном пространстве: 6-я Междунар. науч. конф. (Москва 26-27 апреля 2001 г.): Материалы конф. Ч. 1. — 2001. — С. 39-41.
8. Слободяник М. С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій в період освоєння інформаційних технологій :дис. д-ра іст. наук. — К., 1995. — 410 с.
9. Слободяник М. С. Базова модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції / М. С. Слободяник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/bdil/2009_4/2.pdf
10. Чачко А. С. Развивающаяся библиотека в информационном обществе / А. С. Чачко. — М. : Либерея, 2004. — 88 с.
11. Башун О. В. Трансформація універсальної бібліотеки як культурно-інформаційного центру регіону : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. В. Башун. — Київський національний університет культури і мистецтв, 2001. — С. 6.
12. Башун О. В. Трансформація універсальної бібліотеки як культурно-інформаційного центру регіону : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. В. Башун. — Київський національний університет культури і мистецтв, 2001. — С. 14.
13. Матвійчук О. Є. Закономірності розвитку бібліотек як соціокультурних центрів в Україні / О. Є. Матвійчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Kis/2009_2/15.pdf
14. Кобелев О. М. Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек як складова нової соціально-комунікативної реальності: до постановки проблеми / О. М. Кобелев // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. — Х., 2008. — Вип. 23. — С. 77-84.
15. Фельдман С. Ольга Ботушанская: «Пока я здесь- никогда!» Спасите наши души! [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Olga-Botushanskaya-Poka-ya-zdes-nikогда-Spasit/>
16. Проект Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nc.gov.ua/index.php?ID=547>
17. Бельницька О. М. Інноваційна діяльність бібліотек — шлях до успіху / О. М. Бельницька // Бібліотека у соціокультурному просторі: інноваційні проекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 18-19 жовтня 2012 р.) / Упоряд. А.В. Григорян [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/doc_file/tezy.pdf

18. Василевська, В.І. Всеукраїнська виставка-форум «Українська книга на Одещині» в соціокультурному просторі: З досвіду ОННБ імені Горького /В.І. Василевська // Бібліотека у соціокультурному просторі: інноваційні проекти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 18-19 жовтня 2012 р.) / Упоряд. А.В. Григорян [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/doc_file/tezy.pdf

Надійшла до редколегії 06.12.2012 р.

УДК 023/025+005.3 : 004.658.6

О. М. БРУЙ

КОМПЛЕКС ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ ЯК ІНСТРУМЕНТ УСПІШНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПРОЦЕСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Запропоновано комплекс інформаційно-технологічних систем, типовий для впровадження в сучасній процесно-орієнтованій бібліотеці з метою реалізації інноваційної стратегії.

Ключові слова: *інформаційні технології, інновації, стратегія бібліотеки, процесно-орієнтоване управління, інформаційно-технологічні системи, інтегрована бібліотечна система, RFID, технічне забезпечення, програмне забезпечення, мережева інфраструктура.*

Представлен комплекс информационно-технологических систем, который предлагается в качестве типичного для внедрения в современной процессно-ориентированной библиотеке с целью реализации инновационной стратегии.

Ключевые слова: *информационные технологии, инновации, стратегия библиотеки, процессно-ориентированное управление, информационно-технологические системы, интегрированная библиотечная система, RFID, техническое обеспечение, программное обеспечение, сетевая инфраструктура.*

The complex of information technological systems is presented. It could use as a typical IT-complex in a modern library for implementation of the process-oriented library's innovation strategy.

Key words: *information technology, innovations, library strategy, process-oriented management, information technology systems, integrated library system, RFID, hardware, software, network infrastructure.*

Незалежно від свого типу, виду чи підпорядкування, нині всі українські бібліотеки застосовують інформаційно-технологічні системи у своїй щоденній діяльності. Зазвичай ідеться про інтегровані бібліотечні системи та веб-сайти. Активне впровадження інформаційних технологій, зокрема ІТ-систем, у роботу бібліотек України розпочалося в 90-х рр. минулого ст. з відставанням від західних бібліотек на 20 років [1]. Відтоді стрімкий

розвиток інформаційних технологій і трансформаційні процеси в бібліотеках стимулюють упровадження бібліотеками нових інформаційно-технологічних систем. Протягом останніх десяти років в Україні активно досліджуються інформаційні технології та їх упровадження в бібліотеках. Так, у дисертаційному дослідженні О. О. Ісаєнка вивчено й узагальнено досвід теоретичного обґрунтування і практичного застосування інноваційних технологій інформаційного обслуговування в роботі провідних бібліотек України [2]. Дисертаційне дослідження О. М. Пашкова висвітлює тенденції розвитку автоматизації бібліотек у різних країнах світу, зокрема в Україні [3]. У статті К. та І. Лобузіних розглянуто проблеми впровадження й адміністрування автоматизованої бібліотечної системи ІРБІС-64 у НБУВ [4]. В усіх дослідженнях розглядаються різні аспекти впровадження, функціонування, адміністрування, впливу й т. ін., хоча й основної для бібліотек, але лише однієї ІТ-системи, яка забезпечує процеси бібліотечної технології (комплектування, каталогізація, доступ до ресурсів тощо). Однак будь-яка сучасна бібліотека потребує впровадження комплексу інформаційно-технологічних систем, який зможе забезпечити оптимальне й ефективне управління діяльністю бібліотеки і виконання всіх бібліотечно-інформаційних технологічних та адміністративних процесів і операцій. Вивчення й аналіз дослідження цієї теми, як і практичного впровадження ІТ-систем у бібліотеках за кордоном, є дуже важливим для розробки типового комплексу інформаційно-технологічних систем [5; 6]. На пострадянському просторі комплекс інформаційно-технологічних систем розроблений і впроваджений Національною бібліотекою Білорусі у 2006 р., під час освоєння нового приміщення [7]. У 2010 р. Головний інформаційно-обчислювальний центр Міністерства культури Російської федерації розробив проект комплексної автоматизації бібліотек, який передбачає впровадження комплексу інформаційно-технологічних систем [8]. Однак ІТ у бібліотеці як у процесно-орієнтованій системі до цього не розглядалися.

У статті пропонується типовий комплекс інформаційно-технологічних систем (далі — комплекс) для процесно-орієнтованої бібліотеки та відображено зв'язки між окремими системами. Комплекс має відповідне технічне, мережеве, програмне й інформаційно-лінгвістичне забезпечення і розроблений згідно з усіма бізнес-процесами бібліотечної діяльності й організаційною структурою бібліотеки.

Завдання, які виконує комплекс у бібліотеці:

- задоволення інформаційних та освітніх потреб і очікувань користувачів завдяки автоматизації й оптимізації сервісів обслуговування;

- оптимальне й ефективне управління ресурсами та діяльністю бібліотеки, її основними управлінськими процесами;
- ефективна система внутрішньої та зовнішньої комунікації бібліотеки;
- підвищення продуктивності праці й оптимізація витрат часових і людських ресурсів.

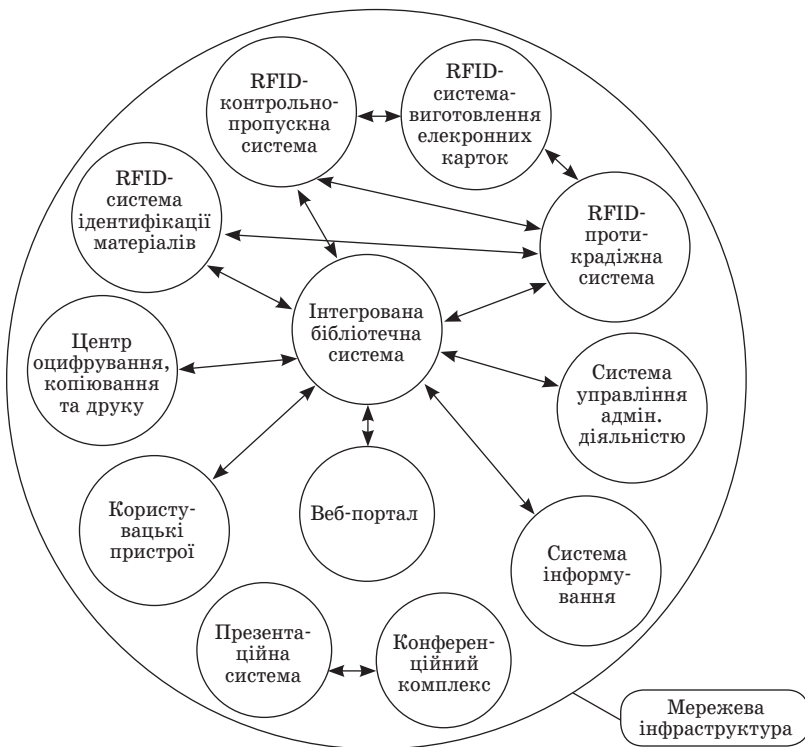

Рис. 1. Загальна схема взаємодії основних інформаційно-технологічних систем бібліотеки

Безперечно, комплекс кожної конкретної бібліотеки є індивідуальним набором ІТ-систем, який задовольняє саме цю бібліотеку у виконанні її стратегічних завдань. Тут представлено комплекс із 13 основних інформаційно-технологічних систем, який допомагає реалізувати інноваційну стратегію і містить усі основні бібліотечні, забезпечувальні й управлінські процеси. Розвиток комплексу в цілому та кожної із систем базується на інноваціях у галузі комп'ютерних технологій і потребах відповідних бізнес-процесів бібліотеки.

До складу такого комплексу входять: інтегрована бібліотечна система; RFID-система ідентифікації матеріалів; система виготовлення електронних карток; контрольно-пропускна система; система запобігання крадіжкам; система інформування; веб-портал; центр поцифрування, копіювання та друку; презентаційна система; конференційний комплекс; користувацькі пристрої; система управління адміністративною діяльністю бібліотеки; мережева інфраструктура.

Інтегрована бібліотечна система (далі — ІБС) забезпечує комплексну інтегровану автоматизацію всіх основних бібліотечно-інформаційних процесів відповідно до сучасних інформаційних технологій. Функціонування ІБС може забезпечуватися одним програмним продуктом або їх сукупністю. ІБС є ключовим елементом комплексу і призначена як для управління ресурсами, так і для обслуговування користувачів бібліотеки.

Основні вимоги до ІБС:

- Гнучкі налаштування системи стосовно потреб та особливостей бібліотеки. ІБС не потребує змін згідно зі своїми структурою та можливостями.

- Управління всіма бібліотечними ресурсами. ІБС забезпечує можливість роботи з усіма видами бібліотечних ресурсів: на твердих носіях (книжки, періодика, касети, диски й т. ін.), електронними (віддалені передплачені чи відкриті бази даних), цифровими (поцифровані матеріали, цифрові ресурси, створені самою бібліотекою). ІБС також підтримує всі технологічні процеси, пов'язані з управлінням їх життєвим циклом у бібліотеці.

- Підтримка сучасних міжнародних стандартів. ІБС орієнтована на концептуальні моделі FRBR та FRAD. Підтримує стандарти MARC 21/UNIMARC, OAI-PMH, Z39.50, OpenURL, MODS, EAD, XML, Dublin Core, VRA Core для взаємодії з іншими системами, як у бібліотеці, так і поза нею. Підтримка Unicode забезпечує роботу з різними мовами та шрифтами.

- Інтеграція з іншими системами в бібліотеці. Система інтегрується з RFID-системою ідентифікації матеріалів, системою виготовлення електронних карток, контрольно-пропускною системою, системою запобігання крадіжкам. Для цього ІБС повинна мати інтерфейс взаємодії з іншими системами (API).

- Підтримка та можливість подальшого розвитку є однією з основних вимог до системи.

До основних бібліотечно-інформаційних процесів в ІБС належать процеси управління: традиційними ресурсами на твердих носіях, музейними експонатами, електронними та цифровими ресурсами; міжбібліотечним абонементом та електронною доставкою документів; ксерокопіюванням за попереднім замовленням. Доступ користувачів до всіх ресурсів бібліотеки та пов'язаних

з ними сервісів, здійснюється через Систему пошуку та доставки (discovery and delivery system), яка є частиною загальної ІБС та інтегрована до бібліотечного веб-порталу.

RFID-технології в бібліотеці. RFID (Radio Frequency Identification) — технологія радіочастотної ідентифікації, яка дозволяє автоматично збирати інформацію про об'єкти, їх місцезнаходження, час будь-яких дій за участю цих об'єктів, а також просто та швидко отримувати про це максимально точну інформацію. У бібліотеці такими об'єктами є ресурси на твердих носіях (книжки, періодика, CD та DVD диски, касети та ін.) і картки користувачів. RFID інтегрується з ІБС та застосовується в усіх основних напрямках діяльності й ІТ-системах: системі ідентифікації матеріалів; системі виготовлення електронних карт; контрольно-пропускній системі; системі запобігання крадіжкам.

Основними елементами RFID у бібліотеці є: позначки, що являють собою невеликі наклейки із вбудованим чіпом, на який записується інформація про конкретний примірник; картки користувачів — пластикові картки, всередині яких розміщено чіп із захищеною пам'яттю й антена; зчитувачі (сканери), якими здійснюється зчитування інформації з міток і карток користувачів; програмне забезпечення проміжного рівня, яке формує запити на читання або запис міток, керує зчитувачами, об'єднує їх у групи, накопичує й аналізує отриману інформацію, а також передає її до інших систем, що застосовуються в бібліотеці.

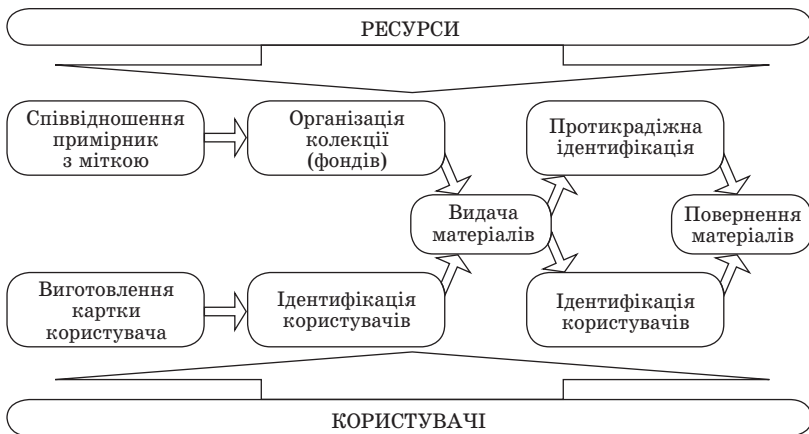

Рис. 2. Загальна схема роботи RFID у бібліотеці

RFID-система ідентифікації матеріалів. Робота RFID-системи ідентифікації матеріалів базується на зчитуванні сканерами (зчитувачами) інформації з міток, які розміщено на матеріалах (книгах, дисках та ін.) і користувацьких картах, та передачі цієї

інформації в ІБС, протикрадіжну та контрольно-пропускну систему для її подальшої обробки та дій. Систему інтегровано з ІБС, в якій використовується ідентифікаційний номер примірника і користувача. У складі ІБС RFID-система ідентифікації матеріалів застосовується для таких основних процесів: облік одиниць бібліотечного фонду (маркування примірників RFID-мітками та програмування RFID-мітки); управління бібліотечним фондом (наприклад, формування топографії збереження фонду, переобліку, відстежування переміщення фонду тощо); обслуговування користувачів (книговидача та повернення матеріалів на пунктах книговидачі й на станціях самовидачі та повернення матеріалів); захист від несанкціонованого вносу та крадіжок.

Система виготовлення електронних карток дозволяє формувати та друкувати електронні пластикові квитки користувачів (користувацькі картки) й електронні посвідчення персоналу бібліотеки. Система складається з апаратного (принтер, комп'ютер) і програмного забезпечення. Картки, всередині яких розміщено RFID-чип з унікальним номером, друкуються на спеціалізованому принтері. Система дозволяє створювати унікальний дизайн карток для різних категорій користувачів та працівників. Система виготовлення електронних карток інтегрується з ІБС і системою управління діяльністю бібліотеки таким чином, що друк необхідної інформації про особу (наприклад, фото, ПІПБ, унікальний ID-номер, категорія користувача чи співробітника, термін дії картки тощо) відбувається безпосередньо із цих систем. Система виготовлення електронних карток може працювати і в автономному режимі для виготовлення одноденних користувацьких карток.

Контрольно-пропускну систему призначено для автоматизованого допуску в окремі зони та приміщення лише тих користувачів і співробітників бібліотеки, яким це дозволено. Система складається з апаратно-програмного комплексу (турнікет на вході в підконтрольну зону бібліотеки, зчитувачі на вході в окремі зони або приміщення бібліотеки з обмеженням входу для групи співробітників або окремих співробітників) та програмного забезпечення, в яке надходить інформація зі зчитувачів та яке здійснює контроль доступу, облік проходів та робочого часу, складає звіти тощо. Контрольно-пропускну систему інтегрується з ІБС і системою управління діяльністю бібліотеки на рівні баз користувачів, а також з Протикрадіжною системою.

Протикрадіжна система призначена для запобігання несанкціонованому вносу матеріалів з бібліотеки. Система складається із захисних воріт, на яких встановлено RFID-зчитувач. Якщо відбувається несанкціонований виніс, то під час зчитування протикрадіжної відмітки на чіпі мітки, розміщеної на примірнику, спрацьовує звукове оповіщення. Протикрадіжні ворота

встановлюються на виході з підконтрольної зони бібліотеки перед контрольно-пропускною системою. Системи взаємодіють таким чином, що в разі звукового оповіщення про несанкціонований вихід від протикрадіжної системи, контрольно-пропускна система блокує вихід з бібліотеки. Блокування може здійснюватися як в автоматичному, так і в ручному режимах. Протикрадіжну систему також інтегровано з ІБС.

Система інформування використовується для управління й надання користувачам різної текстової, графічної та відеоінформації на дисплеях, які розміщено як усередині бібліотеки, так і зовні. Система являє собою апаратно-програмний комплекс, який складається з: інформаційних дисплеїв (рідкокристалічних екранів із вбудованими цифровими контролерами, на які виводиться інформація про бібліотеку, її ресурси та послуги; оголошення; освітня інформація; текстова та графічна навігація зон бібліотеки; новини й події бібліотеки та ін.); робочих місць операторів (на яких встановлюється модуль спеціалізованого програмного забезпечення, що дозволяє: вводити інформацію для відображення на дисплеях; управляти цією інформацією і контролювати її; керувати трансляцією на дисплеях; програмувати сценарій відображення інформації); сервера та програмного забезпечення, яке встановлюється на ньому та використовується на робочих місцях операторів.

Веб-портал бібліотеки забезпечує користувачам доступ до інформації про бібліотеку, її ресурсів, послуг і сервісів через мережу Інтернет. Для управління веб-порталом застосовується спеціалізоване програмне забезпечення — система управління змістом (content management systems), що дозволяє оперативнo оновлювати інформацію, публікувати матеріали нетехнічним спеціалістам, надавати користувачам додаткові сервіси тощо. У веб-портал інтегрується Система пошуку та доставки, яка є частиною ІБС.

Центр поцифрування, копіювання та друку (далі Центр) є виробничою ділянкою бібліотеки, на якій здійснюється створення цифрових копій матеріалів (книг, журналів, газет, їх частин, зображень, матеріальних предметів тощо), їх ксерокопіювання та друк. У Центрі здійснюється поцифрування матеріалів, що передбачає сканування та створення страхових і користувацьких копій. Скануються матеріали зі збереженням у цифровій формі для подальшого зберігання, обробки, публікації та надання їх у доступ через цифрову бібліотеку, управління якою здійснюється завдяки ІБС. Сканування матеріалів без їх подальшого зберігання здійснюється для сервісу електронної доставки документів, який надається користувачам через ІБС. Створення цифрових копій здійснюється на спеціалізованих сканерах. Програмне забезпечення для створення цифрових копій надає можливості виконувати всі необхідні дії (наприклад, посторінкове сканування зі збереженням

окремих графічних .tif файлів, вилучення елементів поза межами сканованої сторінки тощо) без використання додаткових програмних засобів. На робочих станціях операторів обробляються файли: створюються страхові та «користувацькі» копії, розпізнають і вичитують тексти. У Центрі також ксерокопіюють і друкують матеріали за попереднім замовленням користувачів для відповідного сервісу бібліотеки, який надається через ІБС, і великі обсяги матеріалів для службового користування.

Презентаційна система використовується під час проведення презентацій, семінарів, тренінгів тощо і складається з декількох стаціонарних комплектів проекційного обладнання й одного переносного комплекту, а також спеціального додаткового обладнання для презентаційних цілей. Стаціонарний комплект складається з моторизованого екрана та/або інтерактивної дошки, мультимедійного проектора, комп'ютера та пульта управління. Стаціонарні комплекти встановлюються в зонах бібліотеки, призначених для проведення презентацій і кінопоказів, тренінгових центрах, кімнаті для переговорів тощо. Переносний комплект складається з переносного екрана, мультимедійного проектора, ноутбука, пульта управління та фліпчарту і може використовуватися в місцях, які спеціально не призначені для проведення презентаційних заходів. Презентаційна система інтегрується до Конференційного комплексу.

Конференційний комплекс — це комплекс сучасного технічного й аудіовізуального обладнання, призначений для організації та проведення заходів. Комплекс складається з бездротової цифрової конференційної системи і цифрової системи синхронного перекладу та розподілення звуку, які встановлюються в конференц-залі або в іншому відповідному приміщенні. До конференц-комплексу інтегрується презентаційна система. У разі необхідності до нього долучаються також акустична система для відтворення звуку; документ-камери, що призначені для передачі зображень документів у вигляді цифрового сигналу на комп'ютер, в Інтернет, на екран; високоякісні відеокамери для документування заходу; обладнання для проведення відеоконференцзв'язку та трансляції в Інтернеті; обладнання для управління та комутації в апаратному приміщенні конференц-зали.

Користувацькі пристрої. До користувацьких пристроїв належить технічне обладнання, яке можна поділити на дві групи: для персоналу бібліотеки і для користувачів.

Пристрої для персоналу бібліотеки — комп'ютерні робочі станції, укомплектовані офісним програмним забезпеченням та, в разі необхідності, на комп'ютерах, на яких виконуються бібліотечно-інформаційні процеси, спеціалізованим програмним забезпеченням ІБС. За необхідності до комп'ютерних робочих станцій

підключають периферійні пристрої (планшетні сканери, принтери, термопринтери для друку за вимогами користувачів, сканери RFID-міток тощо).

До пристроїв для користувачів бібліотеки належать:

- Термінальні робочі станції для доступу до мережі Інтернет, електронного каталогу, цифрових та електронних ресурсів бібліотеки, які організовано за технологією «тонкого клієнта». Установлюються в читальних залах.

- Комп'ютерні робочі станції для роботи з мультимедіа (перегляду фільмів, прослуховування аудіозаписів, роботи зі спеціальними освітніми програмами тощо), обладнані додатково навушниками, мікрофонами, веб-камерами та ін. Установлюються в читальних залах.

- Комп'ютерні робочі станції для роботи в тренінговому центрі, які укомплектовано офісним і спеціальним програмним забезпеченням для проведення освітніх тренінгів. Установлюються в приміщеннях, призначених для проведення тренінгів.

- Автоматизовані робочі станції незрячого користувача складаються з: комп'ютера, сканера, навушників, брайлівського принтера, брайлівського дисплея, спеціального адаптивного програмного забезпечення для збільшення шрифту, програм екранного доступу, синтезаторів мови. Установлюються в читальних залах.

- Копіювальні сенсорні кіоски самообслуговування з можливістю готівкової оплати та/або оплати за електронною картою для копіювання документів у форматі А-4, сканування у форматі PDF і збереження, друку з USB-накопичувача. Установлюються в читальних залах і холі.

- Сенсорні інформаційні кіоски з можливістю доступу до порталу бібліотеки й електронного каталогу. Розміщуються в холі бібліотеки.

- Станції самостійної видачі матеріалів з відкритого доступу розміщуються на виході з підконтрольної зони бібліотеки.

- Станції самостійного повернення матеріалів розміщуються поза контрольованою зоною, наприклад, у холі бібліотеки та/або з виходом назовні, що вможливить цілодобове повернення книжок.

- Платіжні термінали встановлюються, як усередині, так і поза контрольованою зоною для поповнення рахунку користувача й оплати послуг та/або пені за невчасне повернення матеріалів.

Система управління адміністративною діяльністю бібліотеки (далі — СУАДБ) здійснює комплексну інтегровану автоматизацію управлінських процесів: планування та обліку бібліотечної діяльності, ведення бухгалтерського обліку, договорів та платних послуг, планово-економічної діяльності, управління персоналом, організацію документообігу тощо. СУАДБ складається з декількох

підсистем, що інтегровані між собою та з ІБС, її робота спрямована на створення єдиного інформаційного середовища й налагодження ефективної внутрішньої та зовнішньої комунікації бібліотеки.

Підсистема обліку персоналу СУАДБ забезпечує автоматизацію процесів обліку, обробки, узагальнення, аналізу та контролю даних кадрового обліку співробітників бібліотеки.

Підсистема бухгалтерського обліку призначена для автоматизації ведення синтетичного й аналітичного бухгалтерського обліку, виконання кошторису витрат. Підсистема має відповідати вимогам Українського законодавства.

Підсистема діловодства забезпечує автоматизацію процесів управління зовнішнім і внутрішнім документообігом у бібліотеці: організацію роботи з документами від моменту їх створення до закінчення роботи з ними (створення, реєстрація, контроль, просування, систематизація та зберігання).

Мережева інфраструктура бібліотеки — це сукупність обладнання та програмного забезпечення, що створює середовище (систему) для процесу обміну інформацією між підключеними пристроями користувачів. До складу мережевої інфраструктури бібліотеки належать: структурована кабельна система з проміжними вузлами комутації, безпроводні точки доступу (WiFi), контролер для інтеграції провідного й безпроводного сегментів мережевої інфраструктури, центр обробки та зберігання даних (серверна). Мережева інфраструктура бібліотеки поєднує всі інформаційно-технологічні системи бібліотеки. Для управління мережевою інфраструктурою використовується спеціалізоване програмне забезпечення з метою централізованого управління обліковими записами користувачів, розмежування прав доступу до ресурсів, реалізації політики безпеки тощо.

Отже, налагоджена та безперебійна робота запропонованого комплексу інформаційно-технологічних систем уможливить реалізацію місії, цілей та завдань високотехнологічної бібліотеки нового покоління, що здатна гнучко реагувати на постійні зміни потреб і очікувань, як користувачів бібліотеки, так і суспільства в цілому. Саме тому впровадження такого комплексу є одним із головних завдань реалізації інноваційної стратегії сучасної процесно-орієнтованої бібліотеки.

Список літератури

1. Колесникова Т. Інформатизація бібліотек ВНЗ: шляхи еволюції та сучасний стан / Т. Колесникова // Вісник Кн. палати. — 2010. — №2. — С. 25–28.
2. Ісаєнко О. Розвиток інноваційних бібліотечних технологій інформаційного обслуговування в Україні (1980-2007 рр.) : дис.. канд. іст. наук: 27.00.03 / О. О. Ісаєнко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2009. — 241 с.

3. Пашков О. М. Автоматизація бібліотек: історико-бібліотекознавчий аспект: (II половина ХХ — початок ХХІ ст.): дис. .. канд. іст. наук : 07.00.08 / О. М. Пашков ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2005. — 189 с.
4. Лобузiна К. Проблеми адаптацiї, впровадження та адмiнiстрування сучасної автоматизованої бібліотечної інформаційної системи / К. Лобузiна, І. Лобузiн // Бібліотечний вісник, № 5, 2011. — С. 14–21.
5. Rapp D. The Future of the ILS : [electronic resource] / David Rapp // Library Journal — 2011 — April,1. — Method of access: <http://www.libraryjournal.com/lj/ljinprintcurrentissue/889595-403/thefutureoftheils.html.csp> . — Назва з екрана.
6. Lynch C. From Automation to Transformation : Forty Years of Libraries and Information Technology in Higher Education / Clifford Lynch // Educause Review. — 2000. — V. 35:1 (January/February). — P. 60–68.
7. Мотульский Р. С. Комплекс информационно-технологических систем (КИТС) / Р. С. Мотульский // Национальная библиотека Беларуси: учебное пособие для вузов / Р. С. Мотульский — Минск : Национальная библиотека Беларуси, 2009. — 131 с.: ил. — Глава 2.4. — С. 28–31.
8. Комплексная автоматизация библиотеки [Электронный ресурс] / Федеральное государственное унитарное предприятие «Главный информационно-вычислительный центр» Министерства культуры Российской Федерации. — Москва, 2010. — 20 с. — Метод доступа: http://givc.ru/upload/docs/avt_bibl.pdf — Заглавие с экрана.

Надійшла до редколегії 03.12.2012 р.

УДК 027.02.021.6 (100) "20"

О. В. ВОСКОБОЙНИКОВА-ГУЗЄВА

ВИРОБЛЕННЯ КОНСОЛІДОВАНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ — ВИМОГА СУЧАСНОСТІ

Доводиться необхідність вироблення загальнонаціональної стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери діяльності, яка ґрунтується на модернізаційних моделях розвитку.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційна діяльність, стратегія розвитку бібліотечно-інформаційної галузі, модернізаційні моделі розвитку, бібліотекознавство.

Доказується необхідність розробки общенаціональної стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери, котра ґрунтується на модернізаційних моделях розвитку.

Ключевые слова: библиотечно-информационная деятельность, стратегия развития библиотечно-информационной отрасли, модернизационные модели развития, библиотековедение.

The necessity of making of national strategy of development of library-informative sphere of activity, that is based on the modernisation models of development, is reasonable.

Key words: *library-informative activity, strategy of development library-informative sphere, modernisation models of development, library science.*

Сучасний етап розвитку бібліотечно-інформаційної сфери є закономірним результатом глобального історичного поступу та соціокультурних змін, природною реакцією на еволюцію світоглядних парадигм, загальноцивілізаційні виклики та впливи. Стратегічний план (2008–2013 рр.) Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» орієнтує світову спільноту на вироблення послідовних національних електронних стратегій, зокрема стратегії в галузі ІКТ і галузеві електронні стратегії, і, як зазначено в робочому резюме до Плану, передбачає розробку моделей політики і стратегій у галузі інформації/знань за такими пріоритетними напрямками: інформація з метою розвитку, інформаційна грамотність, збереження інформації, інформаційна етика, доступність інформації [10]. За таких умов особливої актуальності набуває питання вироблення консолідованої стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери, яка покликана забезпечувати реалізацію визначених Програмою ЮНЕСКО «Інформація для всіх» пріоритетів, сприяти міжнародній інформаційній співпраці, досягненню світового рівня діяльності національної бібліотечної справи.

Серед основних ідей, що вплинули на думку автора в процесі опрацювання визначеної проблеми, першою є ідея суспільного модернізаційного розвитку. Вона стала провідною для осмислення сучасного етапу прогресу бібліотечно-інформаційної діяльності та, відповідно, надала можливості через призму «світового стандарту» проаналізувати зміни, які наразі відбулися в багатьох країнах світу, де побудова найсучасніших з технологічної точки зору інформаційно-бібліотечних комплексів національного рівня стала «візитівкою» державного підходу до утвердження пріоритетності національного самоусвідомлення, гідного збереження і презентації світові національної писемної, друкованої та «цифрової» спадщини. Результатом здійсненого аналізу стало вироблення галузевої моделі модернізаційного розвитку, яка може, на думку автора, використовуватися як універсальна модель побудови стратегії розвитку на рівнях розбудови як національної бібліотечно-інформаційної системи, так і окремої бібліотечно-інформаційної установи.

В умовах глобалізації і розширення інформаційного суспільства потрібна принципово нова модернізаційна модель суспільного розвитку, яка має на меті поліпшення, вдосконалення суспільного організму у сферах економіки, політики, науки, освіти, культури

й способу життя [14, с. 20]. Таким чином, розроблення модернізаційної моделі розвитку (ММР) бібліотечно-інформаційної сфери, що являє собою певне поєднання сфер культури, освіти, науки й зазнає впливу економічної та політичної систем суспільства, є одночасно і складовою загальнонаціональної модернізаційної моделі, і набуває пріоритетного значення для розвитку бібліотечної справи як окремої галузі діяльності. Концептуальною ідеєю запропонованої модернізаційної моделі стає взаємодія організації та самоорганізації соціуму, реалізація якої орієнтує на найцінніші зразки розвитку, випередження економічних конкурентів, виробництво найсучаснішої, найякіснішої продукції. Розробка ММР бібліотечно-інформаційної сфери відбувається на основі загальнонаукових підходів до модернізаційних теорій як універсального методу історичного дослідження та соціосинергетичних підходів до розвитку бібліотеки як соціальної системи, управління якою може базуватися на м'яких впливах з урахуванням як суб'єктів, так і об'єктів управління. Під модернізацією розуміємо якісне поліпшення форм, методів і результатів діяльності бібліотек, а також удосконалення способів управління як окремими бібліотечно-інформаційними установами, так і бібліотечною системою країни в цілому [4].

Розробка ММР здійснюється з метою визначення перспектив розвитку бібліотечно-інформаційного комплексу (в напрямі технологічної, соціальної та інституційної модернізації), збагачення його завдань і функцій у контексті переходу до знаннєвого, інформаційного суспільства (які оновлюються/забезпечуються ідеологічною, інноваційною й інвестиційною складовими ММР) і має на меті отримати кінцевий результат — досягнення «світового стандарту» всіх аспектів бібліотечно-інформаційної діяльності.

Це питання безумовно потребує ґрунтовного розгляду інформаційної діяльності бібліотеки, оптимізації функціональних, інформаційних, сервісних та організаційних процесів. А прийняття відповідних рішень забезпечується всією системою управління бібліотечно-інформаційною справою, базується на результатах наукових досліджень у галузі економіки, соціології, політології, бібліотекознавства, соціальних комунікацій та інформаційних наук, урахуванні світового досвіду функціональної й організаційної трансформації бібліотечно-інформаційних комплексів.

Другою ідеєю стало концептуальне філософське розуміння сучасної бібліотеки як «території інформаційної свободи», центру міжкультурної та міжособистісної комунікації, яка, з одного боку, є складовою загальноцивілізаційного інформаційного простору і притаманними їй методами формує і транслює специфічну знаннєво-інформаційну модель світу, з іншого, через суб'єкт-об'єктні й суб'єкт-суб'єктні відносини та впливи формує власний,

відповідний до вимог часу й користувачів, інформаційний простір [1; 4; 8; 16].

Третя ідейна складова запропонованої роботи полягає в можливості застосування в дослідженні соціосинергетичного підходу до аналізу перспектив розвитку бібліотеки як соціальної системи, яка є перетином і поєднанням багатьох сфер людської діяльності — науково-інформаційної, культурно-просвітницької, навчальної, освітньої, виробничої, дозвіллевої, рекреаційної, соціально-політичної тощо. У поєднанні з евристичними можливостями теорії інновацій соціосинергетичний підхід уможливив комплексний аналіз як базових, так і факультативних напрямів діяльності інформаційно-бібліотечних комплексів, визначення міжнародних, національних і регіональних факторів впливу на розвиток бібліотечно-інформаційної діяльності, окреслення перспектив та механізмів реалізації запропонованих автором моделей галузевого розвитку.

Розгляд предмета дослідження з урахуванням багаторічного досвіду науково-дослідної діяльності набув усіх ознак наукової об'єктивності й історичної достовірності. Результати дослідження, що є основою роботи, є складовою НДР Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського «Підвищення ефективності інформаційної діяльності наукової бібліотеки» (2011–2013). Проте певною мірою презентують також розробки, апробовані й здійснені в процесі виконання НДР попередніх років, зокрема «Технологія і організація формування і використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки» (2000–2004), «Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності бібліотеки» (2005–2007), «Управління бібліотечно-інформаційною діяльністю наукової бібліотеки» (2008–2010). Під час упровадження названих НДР доведено, що нині на якісно новому етапі перебуває організаційне, методичне, інформаційне та правове забезпечення всіх напрямів діяльності сучасної бібліотеки. Ускладнення внутрішньої структури бібліотечно-інформаційного ресурсу, трансформація бібліотечного обслуговування, розширення спектра бібліотечно-інформаційних послуг, відповідне ускладнення організаційної структури бібліотеки потребують спрямування досліджень з кількісних характеристик на якісні, виявлення факторів, які впливають на попит, структуру читацького контингенту, читацьку поведінку та зміни в діяльності наукової бібліотеки щодо якнайповнішого задоволення інформаційних потреб користувачів, перспектив міжнародного співробітництва та регіонального й місцевого соціального партнерства. Це зумовлює необхідність подальших досліджень системи бібліотечного управління в аспекті ефективності бібліотечно-інформаційної діяльності, що означає узгодження стратегічних цілей розвитку бібліотеки з урахуванням зовнішніх

викликів і впливів, реальних потреб користувачів. Розвиток стратегічного управління, одним з пріоритетних завдань якого стає підвищення ефективності бібліотечно-інформаційної діяльності, є актуальним і важливим напрямом бібліотекознавства, а розроблення його конкретних аспектів уможливорює визначення способів інтенсифікації й упровадження нових форм у практику бібліотечно-інформаційної сфери України. Поняття ефективність діяльності, наявність або відсутність потенціалу розвитку, чітке бачення стратегічних орієнтирів і тактичних завдань, визначатимуть у найближчій перспективі здатність сучасної бібліотеки відповідати науково-технічним, соціокультурним, соціально-економічним і технологічним реаліям існування світу, який, незважаючи на економічну й інформаційну нерівність умов розвитку його суб'єктів, тяжіє до модернізаційного, ґрунтованого на знаннях етапу загальноцивілізаційного розвитку.

Важливе значення для розуміння пріоритетів розвитку й усвідомлення світових трансформаційних процесів у бібліотечно-інформаційній сфері мали й власні враження автора від участі в міжнародних програмах і проєктах протягом 2008–2012 рр. Так, під час науково-освітньої програми «OPEN WORLD» (2008 р.), яка передбачала 12-денну поїздку до бібліотечно-інформаційних та освітніх закладів США за підтримки Уряду США, Центру лідерства при Бібліотеці Конгресу США, Посольства США в Україні, відбувалося вивчення досвіду співпраці бібліотек різного типу, їхнього проєктного розвитку, ідеології та стратегії урядового й соціального партнерства. Особливе враження в той час на автора справили використання сучасних клієнт-орієнтованих форм бібліотечної роботи й особливості впровадження та використання інформаційних технологій у національній бібліотеці (Бібліотека Конгресу США), університетській (інформаційно-бібліотечний комплекс Вашингтонського університету, м. Сіетл), мережі публічних бібліотек м. Сіетл, розбудови сучасного багатofункціонального інформаційно-бібліотечного комплексу в Публічній бібліотеці м. Сіетл [3].

У 2008 р. участь у програмі «Європейські стратегії розвитку культури і освіти та роль бібліотек», яка передбачала професійну навчальну поїздку до бібліотек Франції за підтримки Міністерства культури і туризму України, Міністерства культури та комунікації Франції й була організована Центром безперервної інформаційно-бібліотечної освіти Української бібліотечної асоціації, надала можливості авторові безпосередньо ознайомитися з основними напрямками роботи і сформуванню власну думку щодо місця сучасних бібліотек у європейському культурному просторі. Набуло вагомого підтвердження втілення основних цілей організацій та закладів культури в галузі інформаційних і комунікативних технологій,

визначених Комітетом з культури Ради Європи, які сконцентровано у двох напрямках — прийняття зобов'язань стосовно відкриття доступу до всіх інформаційних ресурсів та джерел знань і збереження та збільшення культурної спадщини народів і держав Європи. І найкращою для реалізації таких завдань є модель бібліотечно-інформаційного центру «бібліотека-медіатека». Медіатека у Франції — це сучасна бібліотека, яка відповідає світовим стандартам організації та умов використання різноманітних інформаційних ресурсів [7].

Із часом цей досвід доповнено враженнями від розмаїття й соціокультурної спрямованості форм та методів діяльності публічних і наукових бібліотек Іспанії (2009 р.), мобільності та безпосереднього спрямування на соціальну взаємодію чудово обладнаних бібліотек і позитивно налаштованих на реальні, сьогоденні потреби різних цільових і вікових груп їх користувачів бібліотекарів Фінляндії (2012 р.).

Кількарічна співпраця з найпотужнішою міжнародною програмою «Бібліоміст» як у ролі експерта під час оцінювання документів від публічних бібліотек-учасниць конкурсів, так і експерта навчальних програм і видавничих проектів у системі безперервного підвищення кваліфікації надала змоги дійти висновку, що міжнародні проекти й ініціативи суттєво впливають на сучасний розвиток публічних бібліотек країни, модернізацію їх матеріально-технічної бази, розвиток кадрового потенціалу, зокрема і сільських, стимулюють вихід у світовий науковий простір університетських бібліотек. Тому сподіваємося, що ці проекти стануть потужними складовими загальнонаціональної стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної галузі, яка буде реалізована, незважаючи на політичні зміни й економічні кризи [3].

Загальнонаціональна стратегія розвитку бібліотечно-інформаційної сфери, котру автор пропонує оснóвувати на модернізаційній моделі, потребує широкого обговорення, чому сприятиме ця публікація.

На основі методів системного аналізу, простежено чіткий взаємозв'язок і взаємозалежність ММР суспільного розвитку, ММР соціокультурної сфери, ММР бібліотечно-інформаційної галузі, ММР окремої бібліотечно-інформаційної установи. І, відповідно, запропоновано [2, с. 6] базовими складовими ММР бібліотечно-інформаційних установ уважати: технологічну модернізацію (комплексне оновлення матеріально-технічної бази, що сприяє інтелектуалізації інформаційних технологій, забезпечує новий технологічний рівень виконання основних функцій установи, передбачає оптимізацію функціональних, сервісних та організаційних процесів); соціальну модернізацію (розвиток професійної, соціальної й освітньої структури галузі згідно з вимогами до технологічної

модернізації, на рівні окремої установи передбачає гармонізацію соціально-професійної структури персонального складу, організацію проблемно-модульного навчання з метою підвищення кваліфікації, впровадження тренінгової системи тощо); інституційну модернізацію (вдосконалення економічних і правових механізмів регулювання інвестування та виробництва інформаційних продуктів і послуг згідно з вимогами до технологічної модернізації та соціальним замовленням; на рівні окремої установи — структурна модернізація, вироблення й упровадження маркетингових стратегій розвитку установи або окремих напрямів її діяльності).

Зважаючи на світовий та національний досвід вироблення стратегій у різних сферах діяльності [10; 11; 15; 23], впливовими складовими ММР нині визначено ідеологічну (базові принципи, наприклад, «читачецентризм», вільний доступ до інформації, соціальне партнерство та ін.); загальна спрямованість ММР, урахування національно-культурних особливостей, регіональних відмінностей тощо), інноваційну (визначення характеру нововведень (креативні, адаптивні), орієнтація на структуру кінцевого попиту) й інвестиційну (визначення пріоритетних напрямів і проєктів у складі ММР, їх конкурентоспроможності та джерел інвестування). І остання, «результативна», має поки що умовну назву «світовий стандарт» (забезпечує спрямування інших складових і кінцевого результату на визначені міжнародними організаціями або наявні в досвіді споріднених галузей та установ найкращі, найсучасніші зразки, стандарти, еталони, стратегії галузевої діяльності).

Розглядаючи ММР бібліотечно-інформаційних установ як стратегію, зазначимо, що найвищим концептуальним рівнем ММР може стати самостійна комплексна довготермінова стратегія загальнонаціонального значення, наприклад, стратегія модернізації бібліотечної справи Росії [11]. Вона має як ідеологічні, так і технологічні складові, спрямовані на реалізацію таких предметних завдань, як формування широкодоступного в цифровій формі національного бібліотечного ресурсу, розвитку єдиного інформаційного простору, створення різних видів цифрового контенту, доведення матеріально-технічної бази бібліотек до рівня, що відповідатиме нормативним вимогам, модернізація ресурсної бази бібліотек. А соціальна складова, як уважають розробники, реалізується завдяки підвищенню соціального престижу бібліотечної професії й рівня заробітної плати персоналу бібліотек.

Крім того, ММР, на нашу думку, може бути довгостроковою стратегією розвитку окремої установи, проте з вирішенням завдань загальнонаціонального значення. Пріоритети такої ММР можуть уточнюватися щорічно, як у Стратегії модернізації діяльності об'єднаних Національної бібліотеки й архіву Канади (БАК)

[25; 26], ідеологічна складова якої тісно пов'язана зі швидким поширенням Інтернету та збільшенням обсягу національної документальної спадщини в електронній формі й відповідною необхідністю доступу до неї громади. Тому процес комплексної модернізації оснований на впровадженні стратегічного підходу, спрямованого на створення БАК національної колекції, що максимально повно презентує канадське суспільство. Про інституційну складову, на нашу думку, свідчить той факт, що реалізація канадської стратегії відбувається в співробітництві з іншими установами, які мають додаткові місії, і ще на початковому етапі була забезпечена змінами у фаховому законодавстві. Технологічна модернізація позначилася на пріоритетах щодо переосмислення процесів відбору національних документів відповідно до довгострокового розвитку ресурсів, поліпшення доступу до змісту фондів за допомогою цифрових технологій, збереження і цифрової, й аналогової документальної спадщини, здійснення перегляду технології опису й організації інформаційних ресурсів для поліпшення розподілу контенту та доступу. Соціальна складова модернізації виявилася в пріоритеті щодо вдосконалення управлінських функцій з метою виконання покладених на БАК завдань і у визначеному у 2011 р. завданні розробки та впровадження моделі оцінювання кадрів і прийняття рішень.

Проте ММР може складатися з конкретних взаємопов'язаних проектів (наприклад, інженерного, технологічного, соціального), як у Концепції модернізації ХДНБ ім. В. Короленка [18], в якій ідеологічною основою обрано модель комфортного та швидкого інформаційного обслуговування. А поєднання технологічної, інституційної й соціальної складових модернізації має забезпечити інтелектуалізацію інформаційних технологій та інженерної інфраструктури бібліотеки, структурну перебудову, сучасну організацію праці і, як результат, вироблення інформаційних продуктів нового рівня, досягнення «світового стандарту» бібліотечно-інформаційної діяльності.

ММР окремої бібліотечно-інформаційної установи може бути векторною, як у Концепції розвитку Національної історичної бібліотеки України [12], розробниками якої для досягнення стратегічних цілей та ефективного розвитку закладу визначено п'ять векторів розвитку, спрямованих на підвищення доступності послуг: інтенсивне впровадження інформаційних технологій, досягнення ефективного поєднання можливостей традиційної та електронної бібліотеки, орієнтацію сервісів на вимоги й сподівання користувачів (технологічна складова), комплексне підвищення кваліфікації кадрів (соціальна складова) і розвиток матеріально-технічної бази установи.

Також ММР окремої бібліотечно-інформаційної установи може складатися з 16-ти проблемно-тематичних блоків, як Концепція розвитку Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського на період до 2015 р. та подальшу перспективу [13], у межах яких передбачається здійснити поетапну реалізацію комплексної структурної, організаційної та технологічної перебудови її діяльності, технічне переоснащення, розвиток форм і методів бібліотечно-інформаційної діяльності, впровадження новітніх бібліотечних сервісів, активне долучення НБУВ до ринку науково-інформаційних послуг.

Отже, вибір ММР зумовлений багатьма внутрішніми чинниками (рівнем технологічного розвитку установи, здатністю до функціональних і структурних перетворень, моральною та освітньою готовністю до модернізаційних трансформацій та ін.), а також об'єктивними закономірностями розвитку економічної і соціокультурної сфер суспільства, інвестиційною привабливістю тощо.

З точки зору необхідності консолідації зусиль і скооперованості слід зазначити той факт, що «Стратегією Української бібліотечної асоціації на 2010–2014 роки» [24] передбачено завдання розробки «Концепції розвитку публічних бібліотек в Україні», спеціальних програм, спрямованих на усунення інформаційної нерівності, наприклад, щодо розвитку сільських бібліотек тощо. І також 2009 р. було анонсовано про Концепцію розвитку публічних бібліотек на 2010–2012 рр., яку мало розробити Міністерство культури і туризму України в рамках реалізації програми Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи і поступальний розвиток» [17]. Проте на часі об'єднання фахових зусиль, адже бібліотеки України потребують скоординованої програми дій, незалежно від їх типу чи виду, відомчого підпорядкування тощо.

Перспективою подальших досліджень убачаємо вироблення спільної загальнонаціональної стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери відповідно до пріоритетів національної та міжнародної інформаційної політики.

Список літератури

1. Воскобойнікова-Гузєва О. В. «Відкритий світ» американських бібліотек. Інформаційні ресурси публічних бібліотек м. Сієтла / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Бібл. планета. — 2009. — № 1. — С. 28–30.
2. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Інформаційний простір сучасної наукової бібліотеки / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Проблеми розвитку інформаційного суспільства : матеріали Міжнар. форуму, Львів, 7–9 жовтня 2009 р. — К. : УкрІНТЕІ, 2009. — С. 304–309.
3. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Міжнародні проекти та ініціативи для розвитку бібліотек України / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства :

- матеріали третьої науково-практичної конференції (29 верес. 2011 р., м. Львів). — Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2011. — С. 70–80.
4. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Модернізаційні моделі розвитку бібліотечно-інформаційних установ в період глобалізації: визначення базових складових / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — Вип. 33. — К., 2012. — С. 7–30.
 5. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Публічна інформаційна бібліотека Франції: модель сучасного інформаційного простору / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Бібліотечна планета. — 2008. — № 3. — С. 27–29.
 6. Концепція розвитку Державного закладу «Національна історична бібліотека України» на період до 2015 р. [Електронний ресурс] // Національна історична бібліотека України. — Режим доступу : http://www.dibu.kiev.ua/flash-point//%22/flash-point/files/pages/files/996_kontseptstrozvitkunibu.pdf/%22. — Назва з екрана.
 7. Концепція розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на період до 2015 р. та подальшу перспективу. — Архів Вченої ради Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського за 2012 р.
 8. Нікіфоренко Л. Координуюча роль Міністерства культури і туризму України у формуванні і реалізації державної політики в бібліотечній сфері / Л. Нікіфоренко // Бібл. планета. — 2009. — № 3. — С. 9–11.
 9. Ракитянська В. Д. Концепція модернізації Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка / В. Д. Ракитянська // Наукова бібліотека : стратегія інноваційного розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Одеса. 24–25 верес. 2009 р. — Одеса, 2010. — С. 29–36.
 10. Стратегический план программы ЮНЕСКО «Информация для всех» (2008–2013 гг.). — М. : Междунар. центр библ. сотрудничества, 2009. — 48 с.
 11. Стратегия модернизации библиотечного дела России : проект [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://er.ru/news/2011/7/11/strearegiya-modernizacii-bibliotechnogo-dela-rossii/>. — Назва з екрана.
 12. Стратегія Української бібліотечної асоціації на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ula.org.ua/index.php?id=268/>. — Назва з екрана.
 13. Library and Archives Canada : Report on Plan end Priorities. 2011–12 [Electronic resource] / Treasury Board of Canada Secretariat : website. — Method of access: www.tbs-sct.gc.ca/rpp/2011-2012/index-eng.asp?acr=1779. — Title from the screen.
 14. Library and Archives Canada : Report on Plan end Priorities. 2012–13 [Electronic resource] / Treasury Board of Canada Secretariat : website. — Method of access: www.tbs-sct.gc.ca/rpp/2012-2013/inst/bal/bal00-eng.asp. — Title from the screen.

Надійшла до редколегії 14.11.2012 р.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ОРГАНІЗАЦІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ В АРХІВНИХ ЗАКЛАДАХ ХАРКІВЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Розглядаються питання, пов'язані з удосконаленням організації і управління діяльністю Державним архівом Харківської області: пошук нових методів відбору і реєстрації документів, їх класифікація, облік і зберігання, створення сприятливих умов для використання архівних ресурсів.

Ключові слова: Державний архів Харківської області; архівні відділи райдержадміністрацій; методичні рекомендації; інструкції.

Рассматриваются вопросы, связанные с совершенствованием организации и управления деятельностью Государственного архива Харьковской области: поиск новых методов отбора и регистрации документов, их классификация, учет и хранение, создание благоприятных условий для использования архивных ресурсов.

Ключевые слова: Государственный архив Харьковской области; архивные отделы райгосадминистраций, методические рекомендации; инструкции.

This article addresses issues related to improving the organization and management of the State Archives of Kharkiv region: the search for new methods of screening and registration documents, their classification, recording and storage, creating favorable conditions for the use of archival resources.

Key words: State Archives of Kharkiv region; archival departments of district administrations, guidelines, instructions

Важливою сучасною проблемою функціонування держави є інформаційне забезпечення, якісне та вчасне виконання якого залежить від рівня розвитку архівної справи та документотворення на місцях. Архівна справа — галузь життєдіяльності суспільства, що охоплює наукові, політико-правові, культурологічні та техніко-економічні аспекти організації зберігання архівних документів і використання інформації, що міститься в них. Архівні фонди окремих регіонів є важливою складовою Національного архівного фонду України (НАФ), історико-культурним надбанням нашої держави. Тому актуальною є тема зберігання архівних ресурсів, пов'язана з Національним архівним фондом, формуванням соціокультурного простору України в цілому. Національний архівний фонд — об'єкт уваги численних наукових праць, у яких розглядаються питання зберігання та використання архівних документів. Водночас в останніх публікаціях, де йдеться про зберігання НАФ,

недостатньо вирішене питання зберігання та використання НАФ на рівні окремих регіонів.

Отже, метою статті є розгляд сучасного стану розвитку архівної галузі в архівних закладах Харківщини (на прикладі Державного архіву Харківської області) як складової інформаційного ресурсу регіону, висвітлити склад та особливості її функціонування на етапі інформатизації суспільства, проблемні питання збереження архівного фонду.

Окремі теоретичні та практичні аспекти розвитку архівної галузі в Україні розглядали Л.А. Дубровіна [3], Л.О. Лавринович [5], В.П. Ляховицький [6], І.Б. Матяш [8], З.О. Сендик [11], М. Ю. Чиркова [12], Л.М. Юдіна [13-14] й інші. Проте проблема збереження НАФ як надбання української нації, складової світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, зокрема Харківщини, потребує подальшого наукового дослідження та практичного втілення його результатів.

Як відомо, систему архівних установ Харківщини складає сукупність архівів та архівних підрозділів, що забезпечують формування національного архівного фонду, його зберігання та використання відомостей, що містяться в архівних документах. Архівні установи можуть створюватися на будь-якій формі власності. Засновниками архівних установ можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи. Фундамент системи архівних установ Харківщини складають архіви органів державної влади, які збирають, ідентифікують, описують, класифікують і зберігають документи, здійснюють реставрацію, організують користування ними. Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування створюють архівні установи для централізованого тимчасового зберігання архівних документів, накопичених у процесі документування службових, трудових або інших правовідносин юридичних і фізичних осіб на відповідній території (району, міста), та інших архівних документів, що не належать до Національного архівного фонду. Систему місцевих державних архівних установ Харківщини складають державний архів Харківської області та 27 архівних відділів районних державних адміністрацій. Крім того, державний архів Харківської області співпрацює з 6-ти архівними відділами міських рад міст обласного значення [2].

Державний архів Харківської області, як структурний підрозділ обласної державної адміністрації, будучи підзвітним та підконтрольним голові обласної державної адміністрації і Держкомархіву України, реалізує державну політику у сфері архівної справи і діловодства, здійснює управління архівною справою і діловодством на території області з метою належного формування документів Національного архівного фонду (далі — НАФ), їх збереження та

ведення обліку, використання відомостей, що в них містяться; координує діяльність органів державної влади, підприємств, установ і організацій усіх форм власності в питаннях архівної справи і діловодства; організовує роботу щодо внесення документів, які мають місцеве значення, до НАФ або вилучення документів із нього; веде облік та постійне зберігання документів НАФ, що зберігаються в його фондосховищах, а також забезпечує використання відомостей, що в них містяться, та поширення архівної інформації. Інформаційний потенціал НАФ, частково представлений джерельною базою Держархіву Харківської області, є надзвичайно потужним. У його складі понад 52,9 млн одиниць зберігання (не менше 5 млрд. документів, 50 млрд. аркушів). 4 % загального обсягу документів. НАФ зберігається у фондосховищах Держархіву Харківської області, який за обсягом архівних документів посідає 3 місце серед державних архівів областей України, поступаючись лише державним архівам Львівської та Київської областей.

Джерельна база Держархіву Харківської області — це документи періоду другої половини XVIII — початку XXI ст. Серед них — документи на паперовій основі, електронних носіях інформації, фото-, фоно-, кіно- та відеодокументи [14]. Нині в держархіві області налічується 4 704 фонди, з яких 4 654 — управлінські та 50 — особового походження. Це: 2 340 220 справ періоду 1739–2010 рр., з яких управлінські документи становлять 2 321 223 од. зб. (у т. ч. 3 579 од. зб. періоду незалежності), особового походження — 6 243 од. зб., науково-технічні документи — 12 754 од. зб. (1780–1972 рр.), фотодокументи — 35 631 од. зб./35 663 од. обл. (1945–2008 рр.), фонодокументи — 1 362 од. зб./1 307 од. обл. (1959–2009 рр.), кінодокументи — 805 од. зб./4 584 од. обл. (1966–1988 рр.) та відеодокументи — 80 од. зб./586 од. обл. (2000–2010 рр.).

У документах, що зберігаються в архівних установах, набули відображення всі аспекти соціально-економічного, наукового та культурного життя Слобідського краю за період 1739–2012 рр. Як складова НАФ та світової культурної спадщини, вони долучаються до постійного обігу з метою використання для задоволення інформаційних потреб суспільства та реалізації прав і законних інтересів громадян. У зв'язку з цим слід зазначити, що сутність проблеми збереження національного архівного фонду полягає в розумінні архівної справи як посередника між минулим, сучасним і майбутнім, архівний документ розглядається не лише як джерельна база, але й як самостійне унікальне соціальне явище.

Інша проблема перебуває у практичній площині, тобто власне архівна справа, формування архівного фонду, проведення експертизи цінності документів. І якщо за такою ознакою, як вид документа (накази, протоколи, акти тощо), визначення термінів

зберігання не зазнало змін, то за їхнім змістом він є революційним. Нині значні комплекси архівних документів усе рідше знаходять свого дослідника. Крім відбору документів на зберігання, визначається час, коли архівний документ стає історичним джерелом з його доступністю, тобто, коли він стає публічним. Це положення виводить на технологічний процес «комплектування — зберігання — доступ — використання», що має практичне значення. Йдеться про проблему, пов'язану з архівними документами обмеженого користування, а саме: про архівні фонди особового походження (творчі матеріали видатних учених — рукописи, конспекти лекцій, щоденники тощо) [11].

Зазначимо, що однією із технологічних проблем є організація науково-довідкового апарату архівних підрозділів Харківської області. Постає необхідність наукового обґрунтування складу, функцій та завдань різних інформаційно-пошукових засобів (каталогів, путівників, описів) науково-довідкового апарату, зокрема автоматизованих, що орієнтують істориків-архівістів та інших користувачів інформації в змісті архівних фондів. Документальне середовище як інформаційне джерело відбиває всі аспекти розвитку суспільства в кожний історичний період його існування з урахуванням вимог сьогодення. Слід створити умови, які б унеможливили фізичну втрату та пошкодження архівних документів, вилучення і приховування їх з метою фальсифікації. Сутність цього процесу полягає у створенні правової бази, розробці комплексу заходів щодо запобігання будь-якій загрози збереженості архівних документів. Проблема вирішується на різних рівнях: по-перше, на загальнодержавному рівні й у ролі міжархівного довідника, по-друге, це рівень міжархівних баз даних, по-третє, база даних кожного архівного підрозділу.

Таким чином, слід розробити моделі даних архівної системи описування та обліку різного рівня інформації (рівня архіву, фонду, справи, документа, групи документів, адміністративної інформації тощо). Це має стати головним завданням науково-методичної роботи архівознавчого напрямку. Серед завдань у цьому напрямі — формування масивів архівної інформації, фондової систематизації та класифікації документів і документної інформації. Основною складовою автоматизації мають стати облікова інформація на рівні фонду, що зумовлює необхідність прийняття рішення про стандартизовану структуру даних та її зміст, розроблення формату електронного описування. Серед чинників, які впливають на якість формування Національного архівного фонду, можна назвати рівень організації діловодства та архівної справи в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, установах, організаціях, який не відповідає вимогам сьогодення. Зокрема, порушуються вимоги щодо складання

документів, організації документообігу, гальмується процес упровадження сучасних інформаційних технологій [6].

Величезні масиви документів, що зберігаються в архівних установах Харківщини, становлять важливу частину світових інформаційних ресурсів. Державні архіви проводять значну роботу з розсекречування архівних документів, сприяючи долученню їх до суспільного і наукового обігу та розширюючи доступ до архівної інформації. До ключових напрямів організації доступу до інформації належить також переведення в електронну форму довідкового апарату архівів та архівних документів. Нині новітні інформаційно-комунікаційні технології у сфері архівної справи впроваджуються недостатньо. На особливу увагу заслуговують методичні підходи до впровадження в діяльність архівів електронних архівних ресурсів зі створенням електронних ресурсів архівної інформації. Перед архівами Харківської області постане завдання забезпечення їх збереження та супроводу, оновлення електронних носіїв інформації, розробка та постійне вдосконалення пошукового апарату до них, а також ще безліч завдань, пов'язаних з організацією користування ними, доступом до них широкого кола користувачів.

Міжнародна рада архівів рекомендує як міжнародні стандарти кодового описування архівних інформаційних ресурсів два стандарти метаданих: стандарт кодового архівного опису — EAD (Encoded Archival Description) та стандарт кодового архівного контексту — EAC (Encoded Archival Context).

EAD — стандарт описування ієрархічно структурованих архівних ресурсів, що містить метадані довідкового апарату архівного ресурсу, а також метадані змісту архівних об'єктів та процесів їх життєвого циклу (зберігання, виокремлення для переміщення, адміністрування тощо).

EAC — стандарт архівного контексту, який надає інформацію про створювачів архівного ресурсу та їхню діяльність (загальноісторичний, політичний, економічний аспекти тощо) [3].

Ще один важливий момент — збереження оригінальних архівних документів з паперовими носіями. Якщо їх зовсім не видаватимуть до читальних залів, то слід вирішити питання забезпечення сховищ сучасними системами регулювання мікроклімату. Проблема полягає в тому, що через різноманітність документів, які зберігаються в держархіві Харківської області (насамперед за зовнішнім виглядом: різного розміру, обсягу й формату; у різному фізичному стані), ускладнюється поцифрування їх яким-небудь одним способом. Для розширення можливостей доступу українські архіви повинні якнайшвидше створити загальнодержавну інформаційну систему ретроспективних ресурсів. Крім того, вони мають значно збільшити обсяги публікації архівних документів

у режимі «он-лайн». Такі публікації міжнародні архівні інституції вважають основним засобом представлення документів світові.

Певний час, що минув з моменту створення документів державного архіву Харківської області (XVII–XVIII ст.ст.), та відсутність належних умов їх зберігання призводять до поступової руйнації основи останніх, ураження їх плісневими грибами, зникнення тексту тощо. Тому створення страхового фонду — одне з першочергових завдань, вирішення якого пов'язане з придбанням сучасного технологічного обладнання. Питання про створення страхового фонду для держархіву Харківської області є важливим, оскільки значна частина документів перебуває в незадовільному фізичному стані. Окрім того, необхідно відновити діяльність лабораторії з виготовлення мікрофільмів страхового фонду, обладнавши її відповідним сучасним устаткуванням і матеріалами. Цифрові копії розшитих документів, справ товщиною до 30 см дозволять створювати книжковий сканер, що зможе вирівнювати вигин аркуша. Документи великого формату (кадастрові карти) потребують фотографування по частинах з їхньою подальшою «зшивкою». Для того, щоб зберегти документи для наступних поколінь, необхідно створити відповідні фізичні параметри зберігання й забезпечити постійний контроль. Нещодавно виявлені документи з дефектами носія й тексту, а саме — пошкоджені цвіллю одиниці зберігання. Вирішити цю проблему можна придбавши для архіву очисники повітря EM F Model 20600-3, що вбивають усі біологічні забруднення (бактерії, віруси, грибки, цвіль) через фільтрацію до 100 %. Кожне архівосховище підлягає регулюванню санітарно-гігієнічного режиму, яке має здійснюватися за допомогою попереднього й подальшого хімічного та біологічного обстежень [7].

Нині, коли документи Національного архівного фонду все більше затребувані, у читальному залі архіву мають працювати сучасні читальні апарати для перегляду мікрофільмів, читально-копіювальний апарат для виготовлення копій документів із мікрофільмів, а також комп'ютери, які б забезпечували перегляд цифрових копій документів. Відвідувачі читального залу мали б доступ до баз даних і електронних довідників.

Упровадження нормативних документів та методичних розробок відбувається згідно зі спеціальним планом [5]. Для нормального функціонування архівних підрозділів архіви забезпечуються нормативно-методичною документацією, що регламентує їхню діяльність. Прикладом є «Основні правила роботи державних архівів України», «Основні правила роботи архівів (архівних підрозділів) державних органів, підприємств, установ, організацій», «Уніфіковану систему організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів», «Документознавство і теоретичні основи». Науково-методичні розробки в межах документознавства

спрямовані на забезпечення організації діловодства в установах, організаціях і на підприємствах. Видано «Перелік типових документів, що створюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів», який є основним нормативно-методичним посібником у проведенні експертизи цінності документів та їхнього відбору на зберігання (чи знищення), використовується в процесі формування справ, розроблення схеми класифікації документів із зазначенням термінів їхнього зберігання [10].

Так, нещодавно вийшов друком збірник матеріалів «Аналіз стану справ з організаційно-управлінської діяльності структурних підрозділів Харківської обласної державної адміністрації з рекомендаціями щодо впровадження прогресивних форм та методів роботи», підготовлений обласною державною адміністрацією за підсумками роботи комплексного вивчення організаційно-управлінської діяльності його структурних підрозділів. Крім того, щорічно розробляються пропозиції до планів виставкової діяльності Державної архівної служби України та державних архівів, плани роботи експертно-перевірної комісії (ЕПК) держархіву області.

Однією з важливих ділянок науково-дослідної та методичної роботи є підготовка і проведення науково-теоретичних конференцій, семінарів, читань «круглих столів». Позитивне значення таких форм роботи полягає в тому, що вони сприяють підвищенню фахового рівня архівних працівників, надають можливості глибше опанувати методологію проведення наукових досліджень, отримати цінну інформацію з конкретних питань, налагодити корисні наукові контакти [10].

Основною проблемою сьогодення, що стала провідною в практичній діяльності архівних установ Харківщини, є забезпечення надійної збереженості архівних документів. Аналіз сучасного стану архівної галузі в області свідчить про довготривале її недофінансування, наслідком чого є поступова руйнація матеріально-технічної бази державних архівних установ області, зокрема Державного архіву Харківської області, що призвело до збільшення ризику втратити документи НАФ та документи тимчасового зберігання. Відсутність вільних площ для комплектування державного архіву області документами спричинила до перевантаження його сховищ (середня завантаженість становить 120%) та порушення термінів зберігання документів НАФ на місцях: в установах, організаціях та підприємствах, де в більшості випадків не дотримано умов зберігання цих документів (частину з них утрачено безповоротно). З порушенням термінів зберігання документів НАФ на місцях (в установах, організаціях та підприємствах міста й області) зберігається більше 250 тис. одиниць зберігання [4].

Таким чином, ситуація щодо збереженості документів НАФ, зокрема в архівних закладах Харківщини, впродовж останніх двох десятиліть характеризується поглибленням розриву між потребами державних архівних установ і можливостями їх забезпечення.

Немало проблем виникає з розширенням сфери електронного документотворення та документообігу. Не впроваджуються новітні інформаційно-комунікаційні технології, унаслідок чого стає реальною загроза безповоротної втрати значної частини цінної інформації — електронних документів та інших ресурсів в електронній формі.

Потребують державної підтримки підготовка кадрів для архівних установ і проведення наукових досліджень у галузі архівознавства, документознавства та інформатизації. Існує невідповідність між потребами суспільства в інформації та можливостями архівних установ у її задоволенні. Організація функціонування системи архівів Харківщини неможлива без вирішення кадрової проблеми. Архівним установам потрібні фахівці — джерелознавці, фахівці з архівної справи, що спеціалізуються на певному блоці, зокрема на комплексах робіт із комплектування, формування, описування або організації збереженості документальних фондів.

Ефективним є розроблення та фінансування державної цільової програми, реалізація якої уможливила оснастити архівосховища системами вентиляції та кондиціонування повітря, впровадити сучасні засоби зберігання документів НАФ в умовах стихійної інформатизації суспільства. Отже, необхідною передумовою позитивних зрушень є перспектива розробки вітчизняних конкурентоспроможних програмних продуктів, що покликано спрощувати долучення інформаційних ресурсів установ до національної інформаційної мережі.

Процеси реалізації зазначених напрямів розвитку архівів у системі сучасної наукової комунікації та конкретні завдання щодо системності їх дій потребують подальшого дослідження.

Список літератури

1. Державний архів Харківської області. — Режим доступу : <http://www.archives.kharkov.ua>. — Назва з екрана.
2. Довідка про роботу архівних відділів районних державних адміністрацій та міських рад міст обласного значення щодо забезпечення збереження документів Національного архівного фонду та рівень їх матеріально-технічного забезпечення. — Режим доступу : <http://www.kharkivoda.gov.ua>. — Назва з екрана.
3. Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Л. А. Дубровіна // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1998. — Т. 3. — С. 14-15.
4. Звіт про роботу Державного архіву Харківської області у I півріччі 2012 року. — Режим доступу : <http://www.archives.kharkov.ua/ua/Informaciya.html>. — Назва з екрана.

5. Лавринович Л. О. Пріоритети в роботі Державної архівної служби України на 2012 рік. — Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Priorityty.pdf>. — Назва з екрана.
6. Ляховицький В. П. УНДІАСД : п'ять років наукових досліджень в галузі архіво- та документознавства / В. П. Ляховицький // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1999. — Т. 4. — С.18.
7. Марченко П. Стандарти кодованих архівного опису та контексту / П. Марченко // Архіви України. — 2009. — № 1-2. — С. 79-84.
8. Матяш І. Б. Методологічні засади й понятійний апарат архівознавства / І. Б. Матяш // Український історичний журнал. — 2009. — № 2. — С. 124-134.
9. Петрова І. Документаційне забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в сучасній Україні / І. Петрова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2007. — № 3. — С. 18-23.
10. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 12. — Ст.102.
11. Сендик З. О. Розробка архівістами України наукових основ комплектування державних архівів документами особового походження / З. О. Сендик // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1997. — Т. 2. — С. 6.
12. Чиркова М. Ю. Доступ до архівної інформації як механізм формування суспільної свідомості / М. Ю. Чиркова // Архіви України. — 2011. — № 2-3. — С. 37-39.
13. Юдіна Л. М. Тематика сучасних досліджень за документами Державного архіву Харківської області: аналіз, тенденції, портрет користувача / Л. М. Юдіна // Архіви України. — 2011. — № 4. — С. 76-81.
14. Юдіна Л. М. Читацька конференція як результат дослідницької роботи користувачів документами Національного архівного фонду / Л. М. Юдіна // Архіви України. — 2011. — №. 6. — С. 66-74.

Надійшла до редколегії 02.11.2012 р.

УДК [34:008] : [070.42:21.397.13]

І. П. КОВАЛЕНКО

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ СВОБОДИ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

На основі аналізу Конституції та Законів України висвітлюється проблема правових гарантій свободи діяльності журналістів в Україні. Особлива увага приділяється такому аспекту цієї проблеми, як правові гарантії свободи журналістської діяльності.

Ключові слова: *журналістська діяльність, правові гарантії, свобода слова, захист честі, гідності та ділової репутації.*

На основе анализа Конституции и Законов Украины освещается проблема правовых гарантий свободы деятельности журналистов в Украине. Особое внимание уделяется таким аспектам этой проблемы, как правовые гарантии свободы журналистской деятельности.

Ключевые слова: журналистская деятельность, правовые гарантии, свобода слова, защита чести, достоинства и деловой репутации.

The author to light up the problem of the legislative guaranties of the journalist activities' freedom on the basic of the analysis of the Ukrainian's Constitution and Legislation. Special attention have paid to such aspects of this problems, as a freedom of the press legislative guaranties'.

Key words: journalist activity, legislative guaranties, freedom of the press, defense of the honor, virtue and business reputation

Особливістю сучасного стану українського суспільства є його перехідний характер. Будучи посткомуністичною країною, Україна сьогодні долає складний шлях від тоталітаризму до демократії, що передбачає кардинальні перетворення не тільки політичної та економічної систем, але й соціокультурної сфери [1, с. 80–84]. В останній сфері замість ідеологічного монополізму має сформуватися громадянський плюралізм, що неможливо без свободи засобів масової інформації та, відповідно, правових гарантій свободи журналістської діяльності. **Мета** статті полягає в аналізі такого аспекту правових гарантій журналістської діяльності в Україні, як забезпечення свободи слова.

Фундаментальною основою правових гарантій свободи журналістської діяльності в Україні є Конституція України. Роль Конституції в гарантуванні свободи можна звести до трьох основних моментів.

По-перше, визначаючи загальні засади суспільного устрою, Конституція декларує, що в Україні:

- суспільне життя ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності;
- жодну ідеологію держава не може визнавати як обов'язкову;
- цензура заборонена [2, с. 5].

По-друге, Конституція гарантує журналістам, як і кожному громадянину України, широкий спектр громадянських прав і свобод:

- свободу думки і слова;
- право на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- право на вільне збирання, використання, поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір [2, с. 8].

Єдиний виняток, передбачений Конституцією, полягає в тому, що «здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної

конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [2, с. 8-9].

По-третє, Конституція гарантує громадянам права, пов'язані з інтелектуальною діяльністю:

- свободу літературної, художньої, наукової і технічної діяльності;
- захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності;
- право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- заборона на використання або поширення результатів інтелектуальної діяльності без згоди її творців [2, с. 13].

Наведені конституційні положення є правовим підґрунтям гарантій свободи журналістської діяльності, що деталізується в Законах України: «Про інформацію» [3; 4], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [5], «Про телебачення та радіомовлення» [6], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [7], «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» [8], «Про інформаційні агентства» [9], а також в інших правових актах.

Так, відповідно до статті 9 Закону України «Про інформацію», всі громадяни України, юридичні особи і державні органи «мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій», а стаття 6 цього закону визначає забезпечення доступу громадян до інформації як чільний напрям державної інформаційної політики України.

Описуючи основні види інформаційної діяльності, Закон України «Про інформацію», поряд з одержанням, використанням та поширенням інформації, називає також і її захист, трактуючи його як «комплекс правових, організаційних, інформаційно-телекомунікаційних засобів і заходів, спрямованих на запобігання неправомірних дій щодо інформації» (стаття 14). У статті 29 цього закону містяться правові гарантії доступу до відкритої інформації, що забезпечується через:

- систематичну її публікацію в офіційних друкованих виданнях (бюлетенях, збірниках);
- поширення її засобами масової комунікації;
- безпосереднє її надання зацікавленим громадянам, державним органам та юридичним особам.

Закон «Про інформацію» наголошує, що обмеження права на одержання відкритої інформації забороняється законом та переважним правом на її одержання користуються громадяни,

яким ця інформація необхідна для виконання своїх професійних обов'язків. Зрозуміло, що до категорії громадян, яким інформація необхідна для виконання своїх професійних обов'язків, насамперед належать журналісти.

Закон захищає право на одержання інформації. Стаття 45 Закону України «Про інформацію» свідчить:

- держава гарантує всім учасникам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації;
- ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом;
- суб'єкт права на інформацію може вимагати усунення будь-яких порушень його права.

Важливу роль у забезпеченні свободи журналістської діяльності відіграє й чітке визначення поняття «цензура». У статті 45.1 цього закону розкривається зміст поняття цензури, під якою розуміється будь-яка вимога до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, розповсюджувача, що передбачає узгодження інформації про її поширення, заборону або будь-яке перешкоджання тиражуванню або поширенню інформації. Ця заборона не стосується тільки тих випадків, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі заборони судом поширення інформації. Закон забороняє:

- втручання у формах, не передбачених законодавством України або договором, укладеним між засновником (співзасновниками) і редакцією засобу масової інформації, у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом інформації, що поширюється, зі сторони засновників (співзасновників) засобів масової інформації, органів державної влади або органів місцевого самоврядування, посадових осіб цих органів, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно значимої інформації, заборони на показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або їх посадових осіб;
- створення будь-яких органів державної влади, установ, уведення посад, на які покладаються повноваження щодо здійснення контролю за змістом інформації, що поширюється засобами масової інформації;
- умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів та/або переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, критику, здійснювані посадовою особою або групою осіб за попередньою змовою, тягне за собою кримінальну відповідальність відповідно до Кримінального кодексу України [3].

Так, стаття 171 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за навмисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Такі дії караються штрафом до п'ятдесяти мінімальних доходів громадян, що не обкладаються податком, або арештом на термін до шести місяців, або позбавленням волі терміном до трьох років. Переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, що здійснюється посадовою особою або групою осіб за попередньою змовою, карається штрафом до двохсот мінімумів доходів громадян, що не обкладаються податком, або позбавленням волі терміном до п'яти років, чи позбавленням права обіймати певні посади терміном до трьох років [10].

Стаття 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» передбачає відповідальність за замах на життя та здоров'я журналіста, інші дії проти нього й відповідальність журналіста за завдану ним моральну (немайнову) шкоду. Відповідальність за здійснення злочину проти журналіста у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків або перешкоджання його службовій діяльності рівноцінне відповідальності за скоєння дій проти працівника правоохоронних органів [7].

Посадова діяльність журналіста не може бути підставою для його арешту, затримання, а також вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених матеріалів і технічних засобів, які він використовує у своїй роботі. У разі відшкодування, згідно із Цивільним кодексом України, журналістом і засобом масової інформації завданої ними моральної (немайнової) шкоди, на них покладається загальна відповідальність з урахуванням ступеня вини кожного [11].

Закон України «Про інформацію» гарантує діяльність ЗМІ й журналістів, оскільки професія зобов'язує журналістів бути першим на місці подій, розуміти причини, наслідки та глибинний зміст явищ, глумачити їх для громадськості. Тому журналіст під час виконання професійних обов'язків має право здійснювати письмові, аудіо- й відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом. Він має право відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, що ними проводяться, і бути особисто прийнятим у розумний термін посадовими та службовими особами, окрім випадків, зазначених законодавством. Журналіст також має право не розкривати джерел інформації або інформації, яка дозволяє визначити джерела інформації, окрім випадків, коли до цього його зобов'язують рішення суду на підставі закону. Закон встановлює, що після пред'явлення документа, який засвідчує його професійну діяльність, працівник засобів масової інформації

має право збирати інформацію в районах стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових заворушень, воєнних дій, окрім випадків, що передбачені законом. При цьому журналіст, працівник засобу масової інформації зобов'язаний дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку, встановлених суб'єктом владних повноважень, не перешкоджати діяльності його службових і посадових осіб.

Згідно зі статтею 47.1 Закону України «Про інформацію», ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень, під якими розуміються висловлювання, котрі не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання (за винятком образи чи наклепу), які не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема вживання гіпербол, алегорій, сатири. Оціночні судження не підлягають спростуванню чи доведенню їх правдивості. Особа також звільняється від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд визнає, що ця інформація є суспільно значимою [3].

Аналіз чинного законодавства свідчить, що нині значна увага приділяється гарантіям професійної діяльності журналістів. Держава намагається реалізувати права та свободи журналістів через покладання обов'язків на установи й організації, їх посадових осіб надавати об'єктивну інформацію про свою діяльність. Визначено порядок акредитації журналістів при установах і організаціях. Відповідно до Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», акредитовані журналісти і технічні працівники мають право здійснювати власний відео- й аудіозапис на засіданнях, нарадах, інших офіційних заходах для власних архівів [8].

Докладається немало зусиль для вирішення питань стосовно встановлення відповідальності за порушення прав і свобод журналістів, перешкоджання їх професійній діяльності, переслідувань у зв'язку з нею, здійснення цензури. Стаття 20 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» передбачає, що неправомірні дії посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, керівників недержавних організацій — засновників (співзасновників) засобів масової інформації та керівників самих засобів масової інформації, порушення ними норм цього Закону можуть бути оскаржені відповідно до Цивільного, Цивільно-процесуального кодексів України, та Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою захисту порушеного або оспорюваного права чи інтересу, який охороняється законом, а також вирішення спорів

між організаціями і трудових спорів. А стаття 21 цього закону передбачає, що невиконання посадовими особами й іншими працівниками державної влади та органів місцевого самоврядування норм цього Закону, законодавчих актів, зазначених у ньому, тягне за собою кримінальну, адміністративну, дисциплінарну або іншу відповідальність відповідно до законодавства України [7].

Чинне законодавство надає журналістам механізм захисту своїх професійних прав. Так, стаття 58 Закону України «Про телебачення та радіомовлення» передбачає, що творчий колектив телерадіоорганізації, який складається з телерадіожурналістів, має право обстоювати інтереси телерадіожурналістів, здійснювати контроль за дотриманням їхніх прав, вимог щодо заборони цензури і втручання у творчу діяльність телерадіоорганізації. Збори творчого колективу телерадіоорганізації визначають половину складу редакційної ради телерадіоорганізації. Телерадіожурналіст має право:

- брати участь у зборах творчого колективу телерадіоорганізації, вносити пропозиції щодо розгляду ними питань;
- пропонувати кандидатури до складу редакційної ради телерадіоорганізації, бути обраним до її складу;
- звертатися до редакційної ради телерадіоорганізації щодо порушень прав телерадіожурналістів, вимог щодо заборони цензури і втручання у творчу діяльність телерадіоорганізації, порушень редакційного статуту телерадіоорганізації [6].

Чинне законодавство спрямоване на захист честі, гідності та ділової репутації журналістів. Честь — це громадська оцінка соціальних, моральних та духовних якостей особистості, що визначає її місце в суспільстві, соціальній групі, серед колег тощо. Гідність — це оцінка особистістю своїх соціальних і моральних якостей як члена суспільства. Честь і гідність є категоріями взаємопов'язаними й відбивають у соціальному сенсі місце та роль особистості в суспільстві. Ділова репутація — це публічна оцінка трудових і професійних якостей особистості, виконання покладених на неї обов'язків, відчуття відповідальності за роботу, яку вона виконує. Таким чином, категорія «ділова репутація» є вужчим поняттям, ніж поняття честі та гідності, оскільки охоплює тільки виробничу сферу і може належати до оціночних критеріїв честі та гідності. Уявляється також, що точка зору про те, що термін «ділова репутація» стосується тільки суб'єктів підприємницької діяльності, є помилковою. Поняття «ділова репутація» може вживатися в будь-якому разі, коли йдеться про професіоналізм, вміння тримати своє слово стосовно контрагентів, ретельне виконання службових, трудових і договірних зобов'язань. Стаття 43 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» прямо вказує на те, що «професійний журналіст

редакції під час виконання службових обов'язків перебуває під її правовим і соціальним захистом. Честь, гідність, недоторканність журналіста охороняються законом» [5].

Таким чином, за роки незалежності в Україні створені правові гарантії журналістської діяльності, що унаочнюється в Конституції України й інших законодавчих актах. Конституція та Закони гарантують журналістам, що під час здійснення професійної діяльності вони можуть користуватися загальновизнаними громадянськими правами та свободами, зокрема свободою думки і слова, свободою совісті, свободою інтелектуальної діяльності, правами на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності, на вільне збирання, використання, поширення інформації тощо. Законодавство також містить норми, які, зважаючи на специфіку професійної діяльності журналістів, визначають їх професійні права. Законодавство передбачає карну й адміністративну відповідальність за перешкоджання журналістській діяльності.

Проте наявність широкої законодавчої бази гарантій свободи журналістської діяльності не означає, що всі правові норми, унаочнені в законодавстві, втілюються в практику. Між законодавчими нормами та політичною практикою завжди існує певна, більша чи менша, відмінність. Тому перспективним напрямом дослідження свободи журналістської діяльності в Україні є аналіз практичної політики, виявлення ступеня її відхилення від відповідних правових норм, пояснення його причин і розробка рекомендацій щодо усунення цього недоліку.

Список літератури

1. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ucrf.gov.ua/uk/doc/laws/1149672211/>. — Назва з екрана.
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» від 13 січня 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2938-17>. — Назва з екрана.
3. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>. — Назва з екрана.
4. Закон України «Про телебачення та радіомовлення» від 21 грудня 1993 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.275.36&nobreak=1>. — Назва з екрана.
5. Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр>. — Назва з екрана.
6. Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами

- масової інформації» від 23 вересня 1997 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/539/97-вр>. — Назва з екрана.
7. Закон України «Про інформаційні агентства» 28 лютого 1995 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/95-вр>. — Назва з екрана.
 8. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К. : Україна, 1996. — 36 с.
 9. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. — Назва з екрана.
 10. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: монографія / О. І. Романюк. — Х. : ХДАК, 2011. — 376 с.
 11. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/>. — Назва з екрана.
- Надійшла до редколегії 27.11.2012 р.*

УДК [004.774.6:021.61] (477)

Ю. П. МІШАКІНА

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЦИФРОВІ РЕПОЗИТАРІЇ: АНАЛІЗ СТАНУ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Аналізується стан розвитку інституціональних репозитаріїв України, розкриваються причини їх упровадження, підтримки та розвитку у вищій освіті України.

Ключові слова: *інституціональний репозитарій, електронні документи, наукова комунікація, репозитарій ВНЗ, відкритий доступ, наукові дослідження.*

Анализируется состояние развития институциональных репозитариев Украины, раскрываются причины их внедрения, поддержки и развития в высшем образовании Украины.

Ключевые слова: *институциональный репозитарий, электронные документы, научная коммуникация, репозитарий ВУЗа, открытый доступ, научные исследования.*

The current state of Ukraine's institutional repository is examined, discussed reasons for their installation, support and development in higher education in Ukraine.

Key words: *institutional repository, electronic documents, scientific communication, college repository, open access, research.*

Знання та інформація в сучасному світі є ключовими факторами продуктивності, конкурентоспроможності та підвищення добробуту й процвітання країни. Розвиток інформаційних технологій сприяє виникненню нових можливостей. Нині Інтернет і програмне забезпечення, що дозволяють працювати у світовій мережі, є інструментами, які використовуються щодня. Досягнення електронних технологій надають можливості змінити спосіб передачі

наукової інформації. Соціокультурне середовище, яке повсякчас розширюється інформаційним, освітнім змістовим наповненням, диктує пріоритетні напрями виховної діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Актуальність статті зумовлена тим, що комунікація й наукова публікація в сучасному суспільстві дедалі частіше здійснюються в електронному середовищі. Збільшення відсотка освітньої та наукової інформації в електронній формі спричиняє виникненню питань щодо можливості доступу, максимально оперативного пошуку достовірної релевантної інформації, відбору джерел, яким можна довіряти, збереження інформації, захисту авторського права тощо.

Мета статті — розглянути інформаційні ресурси ВНЗ України й визначити можливості інформаційно-ресурсного потенціалу репозитаріїв ВНЗ України та шляхи їх подальшого розвитку.

Характерною ознакою інформаційного суспільства є стрімкий розвиток науки. Уже стали звичними майже щомісячні повідомлення про нові відкриття в різних сферах науки, які дозволяють вирішувати неможливі раніше завдання. Слід зазначити, що розвиток науки прямо пов'язаний зі швидкістю наукової комунікації — учені всього світу мають можливість за допомогою журналів відкритого доступу й електронних архівів обмінюватися результатами наукових досліджень [3]. Дослідницька література у відкритому доступі — це безплатні наявні он-лайн копії статей рецензованих журналів і матеріали конференцій, а також деякі технічні звіти, дисертації тощо. У більшості випадків немає ліцензійних обмежень доступу до їх перегляду. Їх можна вільно використовувати для досліджень, навчання й інших цілей. Водночас, відкритий доступ — це не самовидання, не спосіб уникнення рецензування й контролю якості, прийнятих для публікацій, не вид другосортного публікування матеріалів [2]. Це засіб зробити результати досліджень доступними в режимі он-лайн для всієї наукової спільноти.

Загальні принципи відкритого доступу сформульовані в таких документах [2, с. 5]: Будапештській ініціативі «Відкритий доступ» (Budapest Open Access Initiative), яка проголошена 14 лютого 2002 р. в Будапешті та згідно з якою «відкритий доступ» (ВОАІ) — це право користувача читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, здійснювати пошук або створювати гіперпосилання до загального тексту статей, і Берлінській декларації про відкритий доступ до наукових та гуманітарних знань (Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities), яка була прийнята в жовтні 2003 р. Модель відкритого доступу, розроблена в межах Берлінської декларації, сприяє розвитку ідей самоархівування (розміщення автором безплатного примірника

електронного документа у всесвітній мережі з метою забезпечення відкритого доступу до нього) та формування інституціональних репозитаріїв (IP).

ВОАІ прагне забезпечити відкритий доступ до текстів тих теоретичних статей і наукових досліджень, які автори віддали для публікації, не сподіваючись на отримання гонорару або іншого виду оплати. Насамперед ця категорія охоплює рецензовані журнальні статті, а також може містити будь-які не рецензовані препринти, які вчені бажали б опублікувати в он-лайн виданнях з метою отримання відгуків або привернення уваги колег до важливих результатів дослідження.

Інтелектуальна власність є одним з найважливіших активів ВНЗ, тому IP як системи управління інституціональними інтелектуальними ресурсами швидко стають ключовою засадою сучасних дискусій щодо відкритого доступу й реформування процесів освітньої комунікації [7]. Безперервне ускладнення документно-інформаційних технологій, а також їх насичення технічними, комунікативними, інформаційними й іншими складовими зумовлюють інформатизацію документно-інформаційної діяльності ВНЗ, сприяють формуванню модельного різноманіття документно-інформаційних систем та становленню сучасних поліфункціональних інформаційно-освітніх закладів. Відповідно, ВНЗ України приділяють значну увагу формуванню фонду електронних видань, оскільки електронні документи мають певні переваги: зручність роботи з електронними текстами (копіювання, формування особистих файлів); спрощення пошуку необхідної інформації; можливість надання одночасного доступу кільком користувачам; можливість доступу до відкритих ресурсів у режимі 24 години на добу; зменшення витрат на забезпечення зберігання видань; розширення доступу до наукової інформації; вирішення проблем недостатньої площі приміщень для зберігання бібліотечних фондів [1].

Насичення сфери освіти новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) призводить до посилення конкуренції в секторі освітніх послуг. Виникає ситуація, коли вітчизняні ВНЗ змушені шукати ефективні засоби протидії конкурентному тиску й посилення власних конкурентних переваг. Аналіз конкурентних стратегій провідних ВНЗ світу свідчить, що одним із головних пріоритетів їхньої діяльності є розширення своєї присутності в Інтернет-просторі. Реалізація цього завдання здійснюється завдяки використанню новітніх Інтернет-технологій та інструментів з метою формування й посилення власного іміджу, просування науково-освітніх послуг, створення вільної, глобальної і, можливо, всеосяжної бази даних на робочому столі кожного студента, викладача, дослідника. Такий підхід значно полегшує й поліпшує наукові дослідження, сприяє урізноманітненню поглядів,

створенню нових видів навчання й методів аналізу, а також запобігає дублюванню робіт і неефективності досліджень у цілому.

Розвиток ІКТ та Інтернет-технологій сприяв тому, що збільшилася кількість ВНЗ, які впровадили або планують впровадити цифрові репозитарії. Спочатку академічні цифрові репозитарії створювались як продукт, призначений для розповсюдження наукових робіт, таким чином допомагаючи реалізації спільної мети більшості навчальних закладів. Інституціональний репозитарій можна визначити як базу даних із функціями збору, забезпечення збереження, індексування й поширення інтелектуальної продукції установи в електронній формі з можливістю доступу до неї в режимі он-лайн [6]. Також під ІР часто розуміють довгостроковий цифровий архів, який містить наукові або художні твори конкретної установи. Більшість ВНЗ вважають ІР з відкритим доступом економічно найефективнішим і безпосереднім шляхом забезпечення найоперативнішого доступу до результатів наукових досліджень, завдяки чому максималізується дослідницький потенціал таких публікацій.

ІР покликані допомогти ВНЗ розробити узгоджені та скоординовані підходи для збору, ідентифікації, збереження і використання таких інтелектуальних активів, як аудіовізуальні об'єкти, колекції даних, презентації, навчальні матеріали й наукові статті. Онлайнові ІР є наочним вирішенням двох пріоритетних завдань, які стоять перед будь-яким науково-освітнім закладом [4]. По-перше, такі репозитарії забезпечують ВНЗ важливим компонентом реформування системи наукової комунікації — сприяють розширенню доступу до навчальної літератури й результатів досліджень; надають можливості збереження документної історії ВНЗ, яка містить не тільки наукові статті, але й адміністративну документацію, набори даних, матеріали конференцій та іншу інтелектуальну інформацію. Також збільшується можливість цитування оригінальних робіт конкретного ВНЗ і підвищується значущість інституціональних бібліотек. По-друге, ІР відіграють роль принципових показників якості навчального закладу, демонструючи наукову, соціальну й економічну значущість дослідницької діяльності ВНЗ, таким чином підвищуючи його статус і суспільне значення.

Підсумовуючи, можна сформулювати такі загальні цілі ІР:

- створення нової моделі наукової комунікації;
- глобальне осягнення наукових робіт установи й надання вільного доступу до них;
- реальні показники якості науково-освітньої роботи ВНЗ;
- підвищення наукової, соціальної та економічної значущості установи.

З огляду на світові тенденції надання вільного доступу до науково-освітніх ресурсів, виявлення поточного стану й розвитку

цифрових наукових репозитаріїв в академічному секторі України як важливого напрямку розвитку документної Інтернет-комунікації є актуальним і значущим. Для вирішення цього завдання було вивчено веб-сайти ВНЗ України та їх бібліотек, Каталог репозитаріїв з відкритим доступом (OpenDOAR <http://www.opendoar.org/>) та Реєстр репозитаріїв з відкритим доступом (ROAR — <http://roar.eprints.org/>), створений за ініціативою JISC (<http://www.jisc.ac.uk/>) з метою виявлення існуючих і таких, що розвиваються, проєктів зі створення й розвитку наукового цифрового контенту.

Важливо відзначити кілька зауважень, які виникли під час дослідження:

- інформація щодо академічних репозитаріїв України є узагальненою, оскільки як наявність, так і можливість доступу до інформації (а іноді обидва фактори водночас) стосовно існуючих/упроваджуваних ІР суттєво різняться в регіонах України;
- оскільки багато аспектів вищої освіти в Україні нині зазнають серйозних змін з метою адаптації до світового рівня інформаційної освіти, українські ВНЗ неоднаково реалізують як форму подання ІР (це може бути репозитарій, база даних, бібліотека, каталог на засадах відкритого доступу), так і зміст поняття «репозитарій», надаючи йому різних властивостей, якостей та характеристик, по-різному визначаючи зв'язок ІР з науковою комунікацією.

Утім незважаючи на ці обмеження, результати дослідження можуть бути корисними й сприятимуть цікавим висновкам і роздумам щодо ролі академічних цифрових репозитаріїв у розвитку документної Інтернет-комунікації в секторі вищої освіти в Україні.

На основі аналізу загальної чисельності ІР в Україні (табл. 1) можна дійти висновку, що кількість ІР дуже різниться в регіонах України як фактичною наявністю, так і відсотковим співвідношенням стосовно ВНЗ. Безсумнівними лідерами за кількістю репозитаріїв є Харківська та Київська області; за відсотком ВНЗ з ІР лідирує Харків, а за середньою кількістю документів в ІР перше місце посідають Суми.

Таблиця 1

Інституціональні репозитарії в Україні

Область	Кількість цифрових репозитаріїв	Кількість ВНЗ	Кількість університетів з ІР	Узагальнена кількість документів в ІР, од.
АР Крим	4	43	2	~738
Київська	8	94	6	~3775

Сумська	4	10	4	~7706
Харківська	9	43	8	~3953
Львівська	4	27	4	~2606
Одеська	2	28	2	~1016
Житомирська	1	8	1	1922
Тернопільська	2	16	1	~1274
Донецька	3	33	3	н.д.*
Луганська	1	20	1	н.д.
Чернівецька	1	10	1	н.д.
Хмельницька	1	13	1	н.д.
Рівненська	1	14	1	н.д.
Дніпропетровська	1	31	1	н.д.

*н.д. — немає даних

Згідно з даними OpenDOAR (рис. 1), в українських ІР пріоритетними є журнальні статті, матеріали конференцій, звіти, а також дисертації і тези. У меншому обсязі запропоновані книжки, фрагменти книжок, мультимедіа й аудіо-відео матеріали.

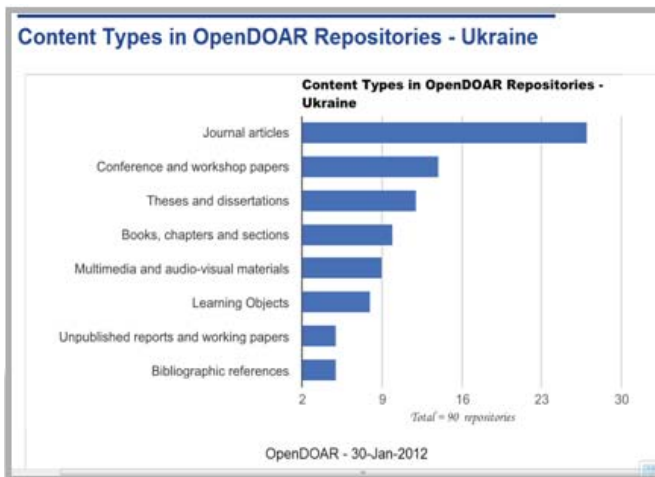

Рис. 1. Види контенту в українських репозитаріях

Водночас для світового співтовариства пріоритетні журнальні статті, матеріали дисертацій і, приблизно однакове співвідношення, неопубліковані матеріали та книжки (рис. 2). Варто відзначити, що переважає текстова інформація. Відсоток цифрових даних є невеликим.

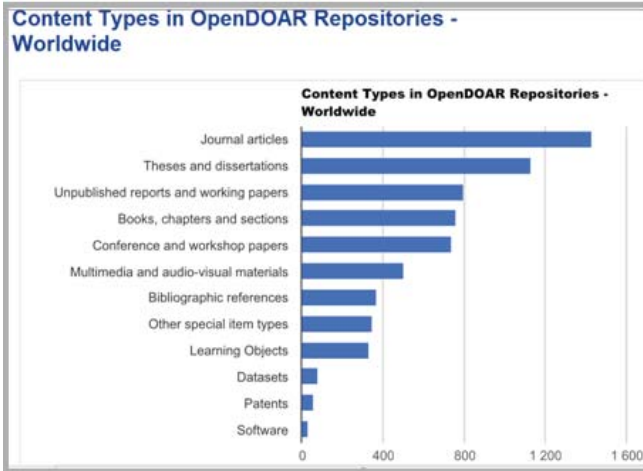

Рис. 2. Види контенту у світових репозитаріях

Стосовно мовного розмаїття переважає українська мова, друге місце посідають наукові матеріали англійською (рис. 3) та російською мовами.

Рис. 3. Найпоширеніші мови в українській ІР

Тематична спрямованість українських ІР здебільшого визначається мультидисциплінарністю, однак найвираженішою є інформація з економічної, хімічної, біологічної та екологічної галузей і матеріали щодо інформаційної діяльності й комп'ютерів (рис. 4).

Рис. 4. Тематичні напрями українських репозитаріїв

Отже, вивчивши поточний стан ІР в Україні, можна сформулювати певні рекомендації з метою адаптації ІР до визначених потреб вітчизняних університетів:

- забезпечити засіб і місце для централізованого й довгострокового збереження повних текстів та анотацій публікацій в електронній формі;
- надати можливості стати депозитором авторів, співробітнику бібліотеки, відповідальному редактору журналу;
- реалізувати прийняття матеріалів для розміщення в будь-якому форматі (переважно в PDF та DJVU, оскільки саме ці формати найпоширеніші у світі й зручні);
- розміщувати бібліографічну інформацію стосовно ресурсу, анотацію до нього та реферат;
- сприяти популярності ВНЗ через консолідацію у світовому масштабі архівів наукових матеріалів ВНЗ у світовій мережі, тобто розвивати наукову Інтернет-комунікацію;
- створити надійну й доступну систему обліку і контролю активності публікацій викладачів ВНЗ;
- збільшити цитування публікацій співробітників ВНЗ через надання вільного доступу до їх робіт;
- забезпечити вільний доступ до архівів (метаданих), для чого створити узгоджені інтерфейси архівів та постачальників інформації;

- не тільки використовувати існуючі стандарти і мови програмування — HTTP, XML, Dublin Core, MARC та ін., але й розвивати їх, адаптуючи згідно з потребами ВНЗ.

Сучасне наукове товариство (студенти, викладачі, дослідники) дедалі частіше визнає необхідність зберігання своїх інтелектуальних досліджень як приватної цифрової колекції даних, а також можливість представити результати цих досліджень поза межами рідного навчального закладу. Відтак, ВНЗ вирішили створити сховища інтелектуальних ресурсів з метою відкриття та розвитку нових форм наукової комунікації, які мають бути легалізовані, стандартизовані й забезпечувати необмежений доступ до інформації. В Україні прийнято законодавчі акти, що зобов'язують авторів надавати результати наукових досліджень, які проведені на кошти ВНЗ, у відкритий доступ. Однак науковці не бажають співпрацювати з бібліотеками під час створення ІР, навіть не замислюючись, що порушують чинне законодавство [3].

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження стану ІР ВНЗ України, можна впевнено стверджувати, що ІР роблять вагомий внесок в освітній та культурний розвиток країни, активно шукають способи якнайповнішого і якнайширшого використання своїх інформаційних ресурсів та Інтернет-ресурсів і забезпечення вільного доступу до них користувачів. Утім, маючи такий потужний інформаційний потенціал, ІР українських ВНЗ досить повільно розвиваються в напрямі корпоративної взаємодії. Однак, уже сьогодні ІР успішно зарекомендували себе як компоненти сучасної інфраструктури ВНЗ, який намагається відповідати вимогам часу. Є всі підстави вважати, що кількість ІР зростатиме і вони активно наповнюватимуться якісним контентом.

Подальші перспективи дослідження розвитку ІР бачаться в створенні корпоративних об'єднань ІР ВНЗ хоча б на регіональному рівні, що сьогодні є об'єктивною необхідністю: спостерігається неспроможність окремих одноосібних ІР ВНЗ, навіть найбільших і найрозвиненіших, забезпечувати мобільні потреби не тільки користувачів, а й суспільства в цілому. Саме в сукупності ІР ВНЗ можуть стати єдиним потужним джерелом задоволення наукових та освітніх інтересів, професійного вдосконалення тощо, тому варто спрямувати наукові дослідження в цьому напрямі.

Список літератури

1. Евстигнеева Г. А. О критериях комплектования традиционного библиотечного фонда и фонда электронных публикаций в единой системе формирования библиотечно-информационного фонда библиотеки на примере ГПНТБ России / Г. А. Евстигнеев // Научные и технические библиотеки. — 2010. — №10. — С.23–29. (С.24)
2. Семененко Л., Главчева Ю. НТБ университета [Электронный ресурс] / Л. Семененко, Ю. Главчева. — Режим доступа: <http://polytechnic.kpi.kharkov.ua/ViewArticle.aspx?id=3489>. — Загол. С екрана

3. Хорошилова Н. С. Інституціональні репозитарії як рівень інформатизації бібліотеки ВНЗ / Н. С. Хорошилова // Інтеграція до соціально-комунікаційних процесів суспільства. — 2010. — С. 78–80
4. Arunachalam, S. Open access to scientific knowledge / S. Arunachalam // DESIDOC Journal of Library and Information Technology. — 2008. — №28 (1). — Р. :7–14.
5. Budapest Open Access Initiative [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/boaifaqr.htm>. — Загол. с екрана.
6. Gail Hodge. Metadata for electronic information resources: From variety to interoperability / Gail Hodge // Information Services and Use — Electronic Information Management. — 2005.— Vol. 25.
7. Gerard van Westrienen, Clifford A. Lynch. Academic Institutional Repositories / van Westrienen Gerard, Lynch Clifford A. // D-Lib Magazine. — 2005. — Vol.11, № 9

Надійшла до редколегії 12.11.2012 р.

УДК 021.61(1-73)

Л.Г. БАКУМЕНКО

МОДЕЛЬ РЕГІОНАЛЬНОГО КОРПОРАТИВНОГО ОБ'ЄДНАННЯ РЕПОЗИТАРІЇВ БІБЛІОТЕК ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Розглядається модель створення регіонального корпоративного об'єднання репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: модель, інституціональний репозитарій, регіональне корпоративне об'єднання бібліотек, електронні архіви, відкритий доступ, наукова комунікація.

Рассматривается модель создания регионального корпоративного объединения библиотек высших учебных заведений Украины.

Ключевые слова: модель, институциональный репозитарий, региональное корпоративное объединение библиотек, электронные архивы, открытый доступ, научная коммуникация.

A model combining a regional corporate repositories libraries of higher educational institutions of Ukraine.

Key words: model, institutional repository, regional corporate libraries, digital archives, open access, scholarly communication.

Наукова комунікація має, як відомо, чотири основні складники: «реєстрація» нової ідеї чи дослідження; «сертифікація» якості дослідження; інформування про дослідження та його результати (через публікацію в науковому журналі, передусім); «архівування» результатів дослідження для доступів та використань. Перші три з них забезпечені журнальною моделлю, що пройшла перевірку часом (трьома з половиною ст.ми). Вона випробувана і доволі надійна, оскільки її серцем є система «peer review» — незалежного експертного оцінювання кожної статті. Четвертий — архівування,

зберігання, збереження — завжди був прерогативою бібліотек (для друкованих видань). А у світі новітніх технологій — репозитаріїв або електронних архівів, зокрема — відкритого доступу [15]. Нині набуває актуальності питання розвитку електронної архівації, зокрема інституціональних репозитаріїв.

Акцентуємо увагу на архівах відкритого доступу (репозитаріях), оскільки їх легко організувати, вони недорогі у використанні і найефективніше впливають на розвиток науки й економіки, надаючи доступ до авторитетних наукових публікацій, які нині недоступні для більшості представників наукової спільноти. Архіви вільного доступу вже довели свою життєдіяльність низькою вартістю, простою реалізації та стійким розвитком. Вони можуть стати ключовим фактором розвитку науки в усьому світі.

Важливість доступу до світової наукової інформації та надання доступу до національних наукових інформаційних ресурсів для України є очевидною. Але існує багато перешкод, що гальмують процес широкого доступу до знань в Україні. Серед них: обмежені фінансові можливості бібліотек ВНЗ; відсутність надійної державної підтримки та належної правової бази щодо авторського права; брак професійних фахівців зі спеціальною та технічною освітою; недостатнє використання можливостей Інтернету.

Створення корпоративних регіональних мереж відкритих архівів, в яких організації, що мають стабільний доступ до Інтернету, можуть слугувати центрами доступу для інших, сприятимуть вирішенню цих проблем. Коли сформується потужна регіональна мережа архівів університетських бібліотек, це буде вигідно для всіх: регіональна наукова спільнота долучиться до світової наукової спільноти, а вчені, набувши доступу до раніше недосяжної інформації, зможуть інтенсивніше розвивати свої наукові ідеї та проводити дослідження.

Мета статті — створити проект моделі регіонального корпоративного об'єднання репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів, визначити перспективи його організації та розвитку в Україні.

Прикладом регіональної мережі університетських репозитаріїв є проект *HathiTrust Digital Library* — спільної Цифрової Бібліотеки від Консорціуму 52 академічних та університетських бібліотек США. Проект задумано як глобальна наукова бібліотека. В межах роботи нині поцифровано архіви 25 найкрупніших бібліотек ВНЗ США, це університети Каліфорнії, Вірджинії, Індіани, Мічигану, Іллінойса, Міннесоти й інших штатів. Більшість бібліотек, що погодилися на участь у проекті, свого часу вели співробітництво з компанією *Google*, яка працювала над створенням книжкового пошукача *Google Book Search*. Оскільки в бібліотеках збереглися копії відсканованих для *Google* книг, це уможливило поділитися ними з *HathiTrust*. Також у сховищі розмістили книги,

поцифровані в рамках проекту Yahoo! Open Content Alliance. Цифрова бібліотека Hathitrust сьогодні має єдиний каталог архівів, доступ до якого забезпечений для ВНЗ усього світу [14; 16].

Місія Hathitrust — спільна організація, структуризація та зберігання на єдиній надійній платформі поцифрованих різними бібліотеками матеріалів, а також забезпечення доступу до спільно створюваного контенту. Наразі обсяги бібліотеки — 7,9 млн поцифрованих документів (355 terabytes of storage). Доступ: А/авторизований, тобто лише для користувачів бібліотек-членів Консорціуму. Забезпечується, до речі, через програмне забезпечення з відкритим кодом Shibboleth (як і у вітчизняному проекті ElibUkr). Пошук можливий по єдиному каталогу (серед бібліографічних записів, з подальшим доступом до повних текстів) чи контентний (по текстах документів). Можливий також пошук по тематичних колекціях: наприклад «Британська періодика 19 ст.» (112 документів), «Генеалогія» (2600 + документів), «Історія математики» (900 + документів) тощо. Основою Цифрової Бібліотеки є економічні вигоди: створювати і підтримувати кожному університету власну потужну цифрову бібліотеку — дорого! «Ми не такі багаті, щоб купувати дешеві речі», — вирішили американці і створюють «вскладчину» ось такий проект. Дійсно, краще заплатити якусь свою частку і спільними зусиллями збудувати вже справді потужну інфраструктуру Цифрової бібліотеки: технічна платформа, збереження, бекапи, налаштування, потужні сервери й інший хард, сплата персоналу — усе це спільно коштує дешевше, а також має інші переваги (спільне використання, всього контенту від всіх партнерів, уникнення дублювання в поцифрованні тощо) [7; 14; 16].

Таким чином будують партнерство бібліотеки вищих навчальних закладів США. Цей досвід можна використати в напрямі корпоративної взаємодії бібліотек ВНЗ України.

Пропонуємо своє бачення моделі регіонального корпоративного об'єднання інституціональних репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України.

У загальному вигляді поняття «модель» розглядається як зразок, що відтворює, імітує будову і дію об'єкта та використовується для здобуття нових знань про цей об'єкт [2].

Т. О. Колесникова пропонує бачення однієї з нових моделей функціонування та розвитку бібліотеки ВНЗ — «Бібліотека — інформаційний інтелект-центр». Вона зазначає, що, відповідно до бібліотеки ВНЗ, повна модель її як системи є комбінацією кількох локальних моделей, які відображають відібрані підсистеми. Її створення передбачає вирішення кількох якісно нових складових. Це, наприклад, розробка таких моделей бібліотек: організаційної (структурно-функціональної), технологічної, ресурсної, фінансово-економічної. Модель «Бібліотека — інформаційний ресурсний

центр», позиціюється як банк ідей у деяких університетах Швеції, Хорватії та Росії. Ця модель передбачає виконання бібліотеками функцій інституціональних репозитаріїв як платформи для демонстрації всієї наукової продукції: наукових тез та дисертацій, звітів про науково-дослідницькі та проектно-конструкторські роботи, праць конференцій та препринтів тощо [6]. Отже, модель регіонального корпоративного об'єднання інституціональних репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України необхідно розглядати як «інформаційно-ресурсну модель» їх корпоративної взаємодії.

У моделі наукової комунікації П.Хілза [17] виділено 6 компонентів: учений як виробник і споживач наукової інформації; наукове співтовариство; видавець; інформаційний продукт; бібліотечний працівник; нові комунікаційні технології. У цій моделі процес наукової комунікації є інтегральною й комплексною взаємодією всіх названих компонентів. Учений виробляє і використовує наукову інформацію; наукове співтовариство забезпечує структуру, що збирає учених разом і допомагає поширювати інформацію та ефективно спілкуватися; видавець є агентом поширення (у такому разі він і сам може бути ученим, науковим співтовариством або комерційною організацією) продукту в багатьох формах (книги, журнали, звіти, «сіра» література та дисертації тощо). Бібліотечний працівник — посередник між ученим як споживачем та інформацією [4], а бібліотека — комунікаційним каналом, який забезпечує рух документної інформації (повідомлень) у часі та просторі [11]. У такому разі новими інформаційними технологіями можуть бути технології Відкритого доступу, які, зазвичай, мають місце в інституціональних закладах — бібліотеках ВНЗ.

У сформованій в «епоху Гутенберга» системі наукових комунікацій кожний учасник ланцюга мав свої чітко визначені функції «учений=> видавець=> бібліотека=> користувач» [8]. Нові реалії впливають на всіх учасників комунікаційного ланцюга й призводять до значного ускладнення та зміни в технології обміну інформацією, тобто до значних змін в означеному комунікаційному ланцюгу. Завдяки електронному середовищу сформувалися нові комунікаційні зв'язки: між автором і користувачем, видавцем і користувачем, бібліотекою та користувачем.

Дослідники вважають, що в новій моделі наукової комунікації всі учасники комунікаційного ланцюга зберігаються і забезпечують відповідний внесок у систему: видавці залучають авторів, рецензують, готують до друку і розповсюджують видання; бібліотеки акумулюють і зберігають документовані знання та задовольняють інформаційні потреби; Інтернет-технології стимулюють і підсилюють можливості авторів/користувачів, видавців і бібліотек, що робить систему реагентнішою [9]. З виникненням технологій відкритого доступу роль та внесок бібліотек у запропоновану

систему зростають: бібліотеки на рівні видавців залучають авторів до створення електронних інформаційних ресурсів, акумулюють, зберігають та надають необмежений, безплатний (на відміну від видавців) доступ користувачам до наукових знань на основі новітніх Інтернет-технологій. Отже, до складових комунікаційного ланцюга можна додати відкритий доступ.

Тож модель комунікаційного ланцюга наукової комунікації схематично можна проілюструвати таким чином (рис. 1):

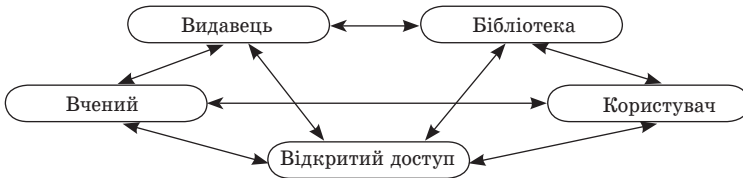

Рис. 1. Комунікаційний ланцюг наукової комунікації

При цьому складові комунікаційного ланцюга можуть діяти на різних рівнях взаємодії та мати зворотний зв'язок. Пропонуємо до уваги такі варіанти комунікаційного ланцюга:

- учений < > видавець < > відкритий доступ;
- учений < > бібліотека < > відкритий доступ;
- учений < > користувач < > відкритий доступ;
- учений < > видавець < > користувач < > відкритий доступ;
- учений < > бібліотека < > користувач < > відкритий доступ;
- видавець < > бібліотека < > користувач < > відкритий доступ;
- учений < > видавець < > бібліотека < > користувач < > відкритий

доступ.

У цій системі велику роль відіграє бібліотека як невід'ємна складова комунікаційного ланцюга. При цьому важливу роль у поширенні ідей відкритого доступу відіграють саме бібліотеки ВНЗ (інституціональні заклади), зокрема у формуванні електронних наукових ресурсів, їх зберіганні, розповсюдженні та наданні доступу до наукової інформації через створення інституціональних репозитаріїв.

Нині не існує ідеальної моделі репозитарію. Все це триває становлення, напрацювання відповідних стандартів, технологій їх організації. Надзвичайно важливими є проекти об'єднання репозитаріїв країни як на рівні контенту, так і в справі спільної розбудови системи наукової комунікації [15].

Окремо діючому інституціональному репозитарію бібліотеки ВНЗ складно позиціонувати себе на світовому інформаційному ринку. Цьому заважають певні причини: про такий репозитарій може бути відомо лише користувачам ВНЗ (при створенні корпоративного об'єднання інституціональних репозитаріїв, зокрема регіонального, користувачька аудиторія буде значно більшою);

використання наукової інформації матиме односторонній характер, спрямований на використання наукових здобутків лише конкретної інституції (під час створення корпоративного об'єднання інституціональних репозитаріїв, зокрема регіонального, відбувається поширення наукової інформації в об'єднаній науковій спільноті бібліотек ВНЗ, спрямоване на використання та розробку нових наукових здобутків регіону в цілому); локальний науковий інформаційний ресурс інституції буде не таким популярним у світовому інформаційному науковому просторі як потужне регіональне корпоративне об'єднання інституціональних репозитаріїв; самотужки оплачувати підтримку провайдерів щодо виходу до світового інформаційного простору значно складніше, ніж створити єдиний регіональний портал корпоративного об'єднання інституціональних репозитаріїв.

Ініціатива створення Регіонального консорціуму репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України повинна бути за бібліотеками *внз*. Цю позицію підтверджує світовий досвід бібліотек *внз*, де кожна бібліотека вищого навчального закладу створює свій електронний архів (репозитарій) та прагне їх об'єднання. Світовий досвід свідчить, що створення інституціональних репозитаріїв — це ініціатива «знизу», тобто ініціатива самих учених та фахівців із інформації. Зазвичай, державні установи та міждержавні організації долучаються до цього процесу на пізніх етапах їх розвитку.

Зарубіжні країни, що приєдналися та активно розвивають ідеї відкритого доступу, використовують модель національного проекту під час створення репозитаріїв та їх об'єднання, доступ до наукових публікацій у яких відбувається через відкритий національний портал (Японія — Федерація Цифрових Репозитаріїв (DRF) країни, національний портал JAIRO [3]; Франція — проект HAL та Швеція — національний проект SVEP [13]; Німеччина — проект *Vascoda*) [12].

В Україні створення єдиної національної моделі відкритого доступу до наукової інформації можливе за регіональної підтримки. На регіональному рівні основою впровадження ідей відкритого доступу може бути модель єдиного регіонального проекту об'єднаних репозитаріїв регіону (Регіонального консорціуму репозитаріїв бібліотек ВНЗ) зі спільним порталом. При цьому ефективним у межах такого проекту буде використання моделі розподіленого доступу, тобто створення регіональної мережі розподілених архівів, що сприятиме створенню регіональної академічної мережі та подальшому розвитку мережевої взаємодії (таку модель застосовують у Великобританії) [5]. У разі створення такої моделі виникає можливість імпортування даних з локальних електронних архівів.

Мета створення консорціуму — спільна організація, зберігання та надання доступу до поцифрованих документів наукового спрямування в єдиному регіональному порталі репозитаріїв бібліотек

вищих навчальних закладів України з обов'язковим дотриманням авторських прав.

Доступ на першому етапі створення авторизований — лише для користувачів бібліотек-членів Консорціуму. Для того, щоб мати доступ до електронних документів, необхідно бути користувачем будь-якої бібліотеки ВНЗ — члена консорціуму. У подальшому — без обмежень для всіх бажаючих. Єдина вимога — реєстрація користувача в базі даних.

Портал можна створити у вигляді каталогу з різними параметрами пошуку, наприклад, розміщених в алфавітному порядку бібліографічних записів що ведуть до повних текстів або надають посилання на репозитарій певного вищого навчального закладу з подальшим доступом у ньому до необхідного документа, а також по текстах документів. Можливо також забезпечити пошук за певною тематикою чи предметною галуззю, певним автором, типами та видами матеріалів, певними спільнотами (факультети, кафедри), колекціями тощо. Такий каталог може містити також метадані репозитаріїв регіону, тобто бути репозитарієм відкритих електронних архівів регіону (подібно OpenDOAR).

Крім того, кожна бібліотека ВНЗ, створюючи свій локальний репозитарій та діючи в межах консорціуму, може відповідати за розвиток та повноту наповнення електронними документами окремої галузі знань у єдиному регіональному порталі репозитаріїв вузівських бібліотек. Це надасть змоги контролювати оперативність і гарантувати повноту наповнення кожної галузі знання, відображеної в порталі електронними документами та посилить відповідальність інституціональних закладів (прикладом подібної діяльності є підтримка Інтернет-порталу для наукової інформації в Німеччині Vascoda [12]).

Усім вищим навчальним закладам бібліотек-членів Консорціуму необхідно підтримувати політику відкритого доступу, така політика може бути рекомендаційною або обов'язковою. Рекомендаційна політика виявляється не завжди дієвою, оскільки не всі науковці вважають за потрібне надавати свої праці до репозитарію. У зв'язку з цим вважаємо, що інституціональним закладам України задля повноти формування електронних архівів необхідно підтримувати політику обов'язкового самоархівування ученими своїх публікацій. Серед існуючих в Україні інституціональних репозитаріїв лише два — Тернопільський технічний університет ім. І. Пулюя та Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна — дотримують політики щодо обов'язкового самоархівування ученими своїх публікацій в університетському архіві, політика всіх інших вищих навчальних закладів під час створення інституціональних репозитаріїв є рекомендаційною [15]. На наш погляд, політика обов'язкового самоархівування спонукає вчених відповідальніше ставитися до цього процесу. Ці дії можна назвати також політикою обов'язкового інституціонального електронного примірника, що надасть можливості

кожному інституціональному закладу якнайповніше сформувати науковий та навчальний фонд електронних документів (науково-дослідницькі розробки певної інституції).

Організація інституціонального репозитарію ВНЗ має передбачати як поточну архівацію електронних наукових праць, так і поцифрування та подальше зберігання, використання і надання доступу до книжкових ретровидань науковців ВНЗ з метою якнайповнішого формування наукових електронних фондів певного навчального закладу.

Щодо економічних питань створення Регіонального консорціуму репозитаріїв бібліотек ВНЗ переваги полягають у тому, що не кожна бібліотека ВНЗ сьогодні може й хоче створювати і підтримувати власний електронний архів через недостатнє матеріально-технічне та кадрове забезпечення. То ж спільно створений регіональний проєкт об'єднаних інституціональних репозитаріїв може вирішити ці проблеми, де кожен інституціональний заклад вносить якусь свою частку і спільними зусиллями будують уже справді потужну інфраструктуру єдиного електронного архіву.

Якщо бібліотека окремого вищого навчального закладу не може собі дозволити створення репозитарію, бібліотека-член консорціуму, маючи такі можливості, створює спеціальний сервіс для архівування документів, сторонніх інституції авторів. Такий сервіс можна створити й у єдиному порталі Регіонального консорціуму.

Роль кожної бібліотеки ВНЗ полягає в посиленні уваги до розповсюдження робіт певного автора, іміджу навчального закладу, на базі якого здійснюється дослідження, створення сучасного віртуального середовища для надання користувачам якісно нових електронних сервісів для інформаційного забезпечення наукових потреб і забезпечення довготривалого зберігання електронних документів, розміщених на серверах бібліотеки.

Що стосується програмного забезпечення, то адаптованішими до потреб електронних бібліотек є системи EPrints і Dspace [1; 10]. Застосування цих систем бібліотеками ВНЗ може бути найоптимальнішим варіантом створення відкритого наукового інформаційного простору регіону.

Організація та об'єднання електронних архівів відкритого доступу для університетів України може бути інформаційним навігатором до наукового світу, інструментарієм для розповсюдження створених ними інтелектуальних продуктів та обміну результатами досліджень зі світовим товариством.

Отже, створення та об'єднання інституціональних репозитаріїв на різних рівнях організації, зокрема регіональному, являє собою нову модель наукової комунікації, що забезпечує вільний доступ до результатів досліджень та демонстрацію реальних показників якості наукової роботи інституційного закладу, підвищує рейтинг, статус, авторитет інституції, а також престиж її бібліотеки,

впливає на інтенсивність розвитку наукових досліджень, їх наукову, соціальну й економічну значимість. Перспективою подальших досліджень є створення єдиної цифрової бібліотеки наукових здобутків регіону, що надасть змоги гідно представити її на національному та світовому рівнях наукової інформації, а також підвищити рейтинг і популярність кожної бібліотеки ВНЗ — члена такого об'єднання.

Список літератури

1. Бруй О. Інституційний репозитарій: перші кроки / Оксана Бруй // Бібл. форум України. — 2006. — № 4. — С. 14-17. — Бібліогр.: 7 назв.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
3. Відкритий доступ в країні вранішнього сонця: [Могилянська Бібліотекарка]: [Електронний ресурс]. — 2011. — 25 березня. — Режим доступу: http://kmalibrary.blogspot.com/2011/03/blog-post_25.html. — Загол. з екрана.
4. Глухов В.А. Распределенные электронные библиотеки / В.А.Глухов, О.Л. Лаврик // Библиотека в эпоху перемен. — М., 2001. — Вып. 2 (10). — С. 136–142.
5. Как улучшить доступ к научной литературе в развивающихся странах: вызовы и возможности движения «Open Access» / Л. Чан, Б. Кирсон, С. Коста, С. Аруначалам // World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council «Libraryes — A voyage of discovery» August 14th — 18th 2005, Oslo, Norway. — Режим доступа: <http://www.ifla.org/IV/ifla71/Programme.htm>.
6. Колесникова Т.О. Сучасна бібліотека ВНЗ: моделі розвитку в умовах інформатизації [Електронний ресурс] / Т.О. Колесникова. — 6 с. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/bdil/2009_4/10.pdf. — Назва з титул. екрана.
7. Коммуникация: У Google Books появился двойник [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://halavanet-internet.info/halavan3t.ru183.html>. — Назва з титул. екрана.
8. Копанева В. Бібліотека в системі наукової електронної комунікації / В. Копанева // Бібл. вісн. — 2007. — № 5. — С. 3–9.
9. Лаврик О. Л. Академическая библиотека в системе современных научных коммуникации / О. Л. Лаврик // Материалы VI научной сессии ГПНТБ СО РАН (9–10 ноября 2000 г., г. Новосибирск. — Новосибирск, 2001. — С. 129–134.
10. Огляд європейських проєктів зі створення електронних бібліотек / О. В. Новицький, М. А. Шиненко, В. А. Ткаченко, Ю. А. Лабжинський // Інформаційні технології і засоби навчання. — 2009. — № 6 (14). — Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>. — Назва з титул. екрана.
11. Соколов А. В. Введение в теорию социальной коммуникации: учеб. пособие / А. В. Соколов. — СПб., 1996. — 320 с.
12. Хаманн Олаф. «В Интернете все!» — Все ли в Интернете? О системе виртуальных библиотек в Германии // Международная деятельность библиотек как ресурс развития экономической привлекательности регионов России: Материалы Общероссийской научно-практической

- конференції 13-16 октября 2008 г., г. Омск / Сост. И. К. Кряжева. — Омск, 2009. — 184 с. — Режим доступа: http://www.lib.okno.ru/paschi_izdaniya/%D0%91%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%8E%D1%80%D0%B0.doc.
13. Шрайберг Я. Л. Корпоративные и национальные проекты Открытого доступа / Я. Л. Шрайберг, А. И. Земсков // Науч. и техн. б-ки. — 2008. — № 8. — С. 5–23. — Режим доступа: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/18995659>. — Назва з екрана.
 14. Шукайте Гарвард серед «Слонів» [Електронний ресурс] // Могилянська бібліотекарка. — Режим доступу: http://kmalibrary.blogspot.com/2011/02/blog-post_13.html. — Назва з титул. екрана.
 15. Ярошенко Т. Зелений шлях відкритого доступу. Репозитарії та їх роль у науковій комунікації: перші двадцять років / Т. Ярошенко // Бібл. вісн. — 2011. — № 5. — С. 3–10.
 16. NathiTrust как «научная» альтернатива Google [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.litsnab.ru/literature/1259>. — Назва з титул. екрана.
 17. Hills P.J. The scholarly communications / P.J. Hills // Ann. Rev. of Information Science and Technology. — 1983. — Vol. 18. — P. 99–125.

Надійшла до редколегії 18.10.2012 р.

УДК 378.147

Н. Р. БАРАБАНОВА

СОЦІАЛЬНО-ДІЛОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА МОДЕЛЮВАННЯ

Пропонується стратегія розвитку соціально-ділової компетенції фахівців. Реалізація цієї стратегії, з урахуванням компетентнісного підходу до створення відповідних програм можлива як у ВНЗ, так і в системі додаткової освіти та корпоративних семінарів-тренінгів.

Ключові слова: соціально-ділова компетентність, компетенція, компетентнісний підхід, вища освіта, додаткова освіта, модель

Предлагается стратегия развития социально-деловой компетенции специалистов. Реализация этой стратегии, с учетом компетентностного подхода к созданию соответствующих программ возможна как в высшем образовании, так и в системе дополнительного образования и корпоративных семинаров-тренингов.

Ключевые слова: социально-деловая компетентность, компетенция, компетентностный подход, высшее образование, дополнительное образование, модель

There are offered the strategy of development of the socio-business competence of specialists. Taking into account the competence-based approach to the creating the corresponding programmers this strategy can be implemented both in higher educational institutions and in the system of advanced training and corporate development events.

Key words: *socio-business competence, competence-based approach, higher education, advanced trainin, model.*

Одним з важливих аспектів соціальної компетентності (в системі спеціальних компетенцій) є комунікативна компетентність, яка передбачає способи взаємодії з людьми, навички командної роботи в групі, виконання різних соціальних ролей у колективі, опанування мистецтва красномовства в аспекті соціально-ділових контактів. До цього переліку можна долучити і соціально-трудова компетентність, яка направляє вміння виконувати різні соціальні ролі у сферу цивільно-громадської й соціально-трудова діяльності. Сюди ж належить і компетенція особистісного самовдосконалення, спрямована на опанування способів фізичного, духовного й інтелектуального саморозвитку.

Для нашого дослідження становлять інтерес соціально-комунікативна та соціально-ділова компетентності як складові професійної компетенції. Перша відображає особливості організації знань і вмінь у системі суспільних відносин, соціумі, в якому живе людина, і міжособистісна взаємодія. Друга — навички й уміння реалізації інтегративних ділових контактів індивідів і груп, співпраця з метою досягнення взаєморозуміння, основаного на професійній діяльності, спільності соціальних цінностей і стандартів поведінки.

Зазвичай фундамент перелічених компетенцій закладається в процесі середньої, середньої спеціальної та вищої освіти. Однак у реальному освітньому процесі існують певні проблеми компетентнісного підходу до підготовки фахівців нової формації, які полягають, насамперед, у відсутності відповідних навчальних програм для кожного освітнього рівня. Ще одна проблема — невідповідність змісту комплексу нормативних документів для системи вищої освіти та змісту навчальних програм ВНЗ.

Мета статті — розробка стратегічних напрямів розвитку соціально-ділової компетентності фахівців; створення моделі профілю фахівця, з урахуванням соціально-ділового аспекту професійної діяльності, інваріантної до умов загальної, вищої й додаткової освіти.

Ще в середині ХХ ст. вчені-теоретики і фахівці-практики дійшли висновку, що сучасний професіонал у будь-якій сфері діяльності повинен мати не тільки високий рівень знань, а і сформовані вміння й навички практичної діяльності. Знання, вміння та навички — це три складові професіоналізму, професійної компетенції. Саме вони є змістом базових і спеціальних компетенцій фахівців будь-якої сфери діяльності.

У комплексі нормативних документів для розроблення складових системи стандартів вищої освіти (Київ, 2008) використовуються такі терміни й відповідні визначення:

Компетентність — інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника ВНЗ для виконання діяльності в певних професійних і соціально-особистістних предметних сферах (компетенціях), який визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду в певному виді діяльності.

Компетенція — це знання й розуміння (теоретичне знання академічної сфери, здатність знати й розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід’ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті). Предметна область, у якій індивід добре обізнаний і виявляє готовність до виконання діяльності [11].

Більшість дослідників розуміють під базовими компетенціями ті, які ґрунтуються на інтелектуальних, комунікативних, емоційних і вольових якостях людини. Вони є фундаментом, на якому базується вся діяльність професіоналів. Спеціальні компетенції — це вміння і навички, пов’язані з конкретною сферою професійної або соціальної діяльності, з уміннями застосувати на практиці здобуті знання.

У рекомендаціях щодо реалізації компетентнісного підходу в системі вищої освіти (в наведеному вище комплексі нормативних документів) підкреслюється узагальнений, інтегративний характер поняття «компетенція» відповідно до понять «знання», «вміння» і «навички».

Єврокомісія, яка брала участь у створенні відповідних документів, визначила вісім ключових компетенцій, які зобов’язаний опанувати кожний європеєць:

- компетенція в галузі рідної мови;
- компетенція у сфері іноземних мов;
- математична та фундаментальна природничо-наукова й технічна компетенції;
- комп’ютерна компетенція;
- навчальна компетенція;
- міжособистісна, міжкультурна й соціальна компетенції, а також громадянська компетенція;
- компетенція підприємництва;
- культурна компетенція [11].

Цей перелік зумовлений такими висновками Єврокомісії: «Ці компетенції підтримуються певними здатностями, до яких зараховуються в усіх життєвих областях такі необхідні аспекти, як критичне мислення, креативність, «європейський вимір» і активна життєва позиція. Спільно ці здатності сприяють розвитку особистості. У сучасних умовах для випускників навчальних закладів особливо важливим має бути розуміння соціального значення своєї професії й, відповідно, розуміння свого місця в системі соціальних відносин, а також здатність до критичної оцінки

свого життєвого та професійного досвіду, свідомого вибору шляхів та методів удосконалення своїх особистих і професійних якостей» [11].

Важливою проблемою компетентнісного підходу є визначення ключових компетенцій і компетентностей для різних спеціальностей. Так, необхідність знання іноземних мов на сьогоднішньому рівні міжнародних професійних контактів зумовила новий етап реалізації компетентнісного підходу у вивченні іноземних мов.

Сучасні навчально-методичні комплекси, що використовуються у вітчизняних ВНЗ і в системі додаткової освіти (курсів навчання), активно долучають формування соціально-ділової компетенції іноземними мовами [10]. У постперебудовний період така тенденція набула нової значимості у зв'язку з розширенням міжнародних ринкових (комерційних, наукових, культурних) комунікацій.

З точки зору досягнення конкретного результату у формуванні певної компетенції важливими є не тільки здатність застосування знань, умінь і досвіду, але й ступінь (рівень) готовності до виконання посадових обов'язків (основних функцій). Ступінь готовності визначає саме система знань, умінь, досвіду, відповідальності, самостійності, тобто сукупність не тільки професійних, але й особистісних якостей, результат застосування інтегрованих компетенцій у професійній діяльності будь-якого фахівця [1].

Останнім часом у нашій країні по-новому оцінили переваги вітчизняних фахівців, котрі мають не тільки професійну, але й соціально-ділову компетентність. Це пов'язано з усвідомленням того факту, що соціально-ділова активність є аспектом професійної комунікативної компетенції, яка реалізується в міжособистісному і груповому професійному спілкуванні.

Грунтовні наукові дослідження доводять необхідність розвитку в різних науках і видах професійної діяльності соціально-комунікативного й соціально-ділового аспектів. Прикладів досліджень із цієї тематики щороку стає більше, наприклад, в економіці [7], медицині [6], юриспруденції [2], інженерії [8]. Але найбільшою мірою компетентнісний підхід реалізується в роботі педагогів у системі середньої та вищої освіти [9], а також у сучасних програмах підготовки самих педагогів [5].

Уже не потребує доведення той факт, що соціокомунікативна та соціально-ділова активність проявляється в життєдіяльності людини, незалежно від сфери й ситуації взаємодії, особистісних і професійних характеристик тощо.

Зміст і рівень соціально-комунікативної компетенції визначаються знаннями, вміннями та навичками індивіда, що дозволяють йому адекватно сприймати навколишню дійсність і себе в ній, а також здатністю до формування нових умінь і навичок відповідно до напрямку своєї діяльності. Соціально-ділова компетентність

у будь-якій сфері свідчить про вміння налагоджувати контакти індивідів і груп, співпрацю з метою досягнення взаєморозуміння, ґрунтованого на культурній і професійній діяльності та спільності соціальних цінностей.

Модельовання ситуацій соціально-ділової взаємодії в процесі навчання має, на нашу думку, сприяти формуванню (розвиткові) соціокомунікативної, соціально-ділової компетентності, а відповідно й соціалізації особистості в різних сферах діяльності. Практика довела, що соціально-ділова компетентність, реалізована у взаємодії з колегами, партнерами, підлеглими, інвесторами та ін. сприяє успіху в будь-якому виді діяльності.

У журнальних статтях останніх років та Інтернеті все більше доказів прихильності сучасних педагогів і фахівців-практиків до компетентнісного підходу, зокрема в центрах підвищення кваліфікації, центрах перепідготовки і в корпоративній підготовці фахівців. У системі додаткової та корпоративної освіти (на курсах, тренінгах, семінарах, майстер-класах) використовуються програми, що містять перелік різних компетенцій. Усі вони відповідають професійним потребам конкретних підприємств, компаній, організацій, установ. Зміст цих програм варіюється залежно від напрямку освітньої діяльності того чи іншого навчально-консультативного центру. Використовувані тут програми значно мобільніші, ніж університетські, і можуть гнучко змінюватися з урахуванням соціальних вимог часу, індивідуальних потреб індивідів.

У середині дев'яностих років минулого ст. підвищився попит на додаткову освіту, зокрема за напрямками «маркетинг», «менеджмент реклами і PR», «ділові комунікації». Збільшення чисельності слухачів відповідних курсів семінарів-тренінгів зумовлене підвищенням затребуваності в суспільстві професіоналів, які вміють ефективно діяти в системі «людина-людина», і керівників (менеджерів) різного рівня, здатних вирішувати складні життєві та професійні проблеми в режимі активної взаємодії.

Зміст компетентнісного підходу до додаткової освіти сьогодні визначається на основі дослідження процесу трудової діяльності в різних сферах, поведінки працівників, факторів, що впливають на успішність професійних комунікацій.

Уже на початку 2000-х рр. під час працевлаштування фахівці зі сформованою соціально-діловою компетентністю мали безсумнівні переваги. Багато великих підприємств і організацій долучили семінари і тренінги з розвитку соціально-ділової компетентності до планів підвищення кваліфікації своїх співробітників. У країні створені консалтингові центри, навчання в яких передбачало підготовку та перепідготовку фахівців за новими, необхідним суспільству напрямками. Роботодавці набули можливості оцінювати всіх кандидатів на конкретні посади за єдиною, прийнятною в компанії, організації, установі, моделлю компетенцій, визначати розвиток ключових компетенцій нового співробітника.

Курсове навчання і заняття в системі тренінгів частіше проводили спеціально запрошені зарубіжні фахівці, бізнес-тренери, підготовлені за європейськими чи американськими стандартами. Пізніше їх місце успішно замінили вітчизняні консультанти й педагоги, що позитивно позначилося на результатах додаткової освіти та підвищення кваліфікації. П'ятнадцятирічний досвід роботи як бізнес-консультанта в Центрі комунікативних технологій дозволяє стверджувати, що саме наші, вітчизняні педагоги та консультанти, змогли організувати систему додаткової освіти, ґрунтуючись на реальних соціальних запитах суспільства, змісті професійної компетенції фахівців різного профілю.

Сьогодні більшість центрів професійних технологій і курсів з розвитку соціально-ділової компетенції, що успішно зарекомендували себе, співпрацюють із ВНЗ, корегуючи програми підготовки фахівців. Перші реалізують програми компетентнісного підходу до розвитку професійних якостей, необхідних в умовах жорсткої ринкової конкуренції конкретним фахівцям. Серед них можна назвати, наприклад, курси: Секретарська справа, HR-менеджер, Менеджер з персоналу, Комп'ютерний дизайн, Ландшафтний дизайн, Бухгалтерський облік, Системне адміністрування, Арт-директор тощо.

Розвиток (а часто і формування) соціально-ділової компетенції консалтингові центри реалізують за такими (вже традиційними) напрямками: технології успіху в бізнесі, мистецтво успішних продажів, принципи командної роботи, виховання лідерських якостей, ділові комунікації в бізнесі, діловий етикет, успішні ділові переговори, соціальний розвиток організацій та ін.

В умовах безперервної освіти (від середньої спеціальної та вищої до другої вищої і додаткової) відбувається уніфікація технологій компетентнісного підходу до визначення концепції фахівця.

Метою нашої науково-методичної діяльності є створення уніфікованої моделі цієї концепції, з урахуванням професійних та соціально-ділових компонентів змісту. Така модель, на нашу думку, має бути інваріантною до умов загальної, середньої спеціальної, вищої і додаткової освіти. Однак реалізація цієї моделі передбачає врахування конкретного рівня освіти для відбору необхідних і достатніх знань, умінь і навичок.

Сучасні програми ВНЗ і програми додаткової освіти подають у різному обсязі зміст компетенцій, необхідних спеціалістам конкретного профілю. В таких програмах або зовсім немає соціально-ділової компетентності, або вона «розмита» по різних розділах (особистісні, соціокомунікативні характеристики, етикет). Аналіз програм для технічних і гуманітарних факультетів ВНЗ, а також програм консалтингових центрів та курсів підвищення кваліфікації дозволяє нам запропонувати деякі кроки щодо корегування стратегій компетентнісного підходу до формування соціально-ділової активності фахівців.

Передусім необхідно уточнити й мінімізувати кваліфікаційні характеристики нових спеціальностей, які ще не мають єдиних програм і паспортів. Така робота узгоджується з пропозиціями Міністерства праці про «розроблення та затвердження типових професійних стандартів по компетентнісному підходу, їх відповідності перспективним напрямам підготовки фахівців» [4, с. 28–35].

Крім того, в існуючих паспортах спеціальностей слід викремити й узагальнити позиції, пов'язані з реалізацією соціально-ділової компетентності фахівця. Узагальнені позиції необхідно зіставити із соціальними аспектами діяльності фахівців різних напрямів, з урахуванням державних стандартів. Виділені й уніфіковані компетентності слід уважати обов'язковими в змісті програм загальної та додаткової освіти. Така робота, безумовно, потребує певних тимчасових затрат, але її результати значно полегшать взаємодію представників організацій, підприємств, компаній різного профілю й освітніх установ в аспекті соціально-ділової активності.

Пропонуємо приблизний перелік складових соціально-ділової компетентності, інваріантних до профілю діяльності фахівців.

Складові соціально-ділової компетентності сучасного фахівця
Психолого-комунікативні вміння:

- аналізувати настрій партнерів у ситуаціях взаємодії;
- правильно визначати особистісні особливості й емоційні стани людей;
- розуміти й адекватно реагувати на прояв емоцій співрозмовників;
- прогнозувати можливі наслідки власних дій;
- реалізувати лідерські якості;
- об'єктивно оцінити професійну діяльність компанії із соціальних позицій;
- стежити за колегами (співробітниками, працівниками), сприймаючи динаміку поведінки.
- Комунікативно-мовленнєві вміння:
- використовувати навички усної та письмової взаємодії відповідно до прийнятих соціальних, етикетних, граматичних, стилістичних норм;
- вибрати адекватну формулу мовленнєвого етикету в ситуаціях соціально-ділового спілкування;
- чітко висловлювати свої знання, думки і бажання в діловій взаємодії;
- слухати співрозмовника, одержуючи максимально корисну для справи інформацію;
- адекватно сприймати невербальну поведінку співрозмовника;
- правильно використовувати коди невербального спілкування у власній поведінці;

- організовувати, структурувати і застосовувати графічні засоби фразового й текстового рівнів для складання ділових текстів, зокрема, й електронних повідомлень.

Комунікативно-організаційні вміння:

- моделювати ситуацію відповідно до завдань спілкування;
- розробляти стратегію корпоративної поведінки;
- орієнтуватися в професійних, соціальних, ділових ситуаціях, обираючи й реалізуючи адекватні способи взаємодії;
- мати організаторські здібності;
- використовувати в роботі надійні, новітні методи управління;
- адаптуватися в новому колективі, налагоджувати контакти, знаходити своє місце в групі, поводитися відповідно до процесу динаміки розвитку групи;
- правильно використовувати в роботі інформаційно-розпорядчі документи, базу організації тощо.

Наведені позиції, безумовно, не надають вичерпного уявлення про зміст інваріантної соціально-ділової компетенції фахівців різного профілю. Нині триває науково-дослідницька й методична робота стосовно визначення та впровадження складових цієї компетентності в програми підготовки професіоналів різного профілю. Деякі положення потребують додаткового осмислення та критичної оцінки.

На основі вищезазначеного можна дійти певних висновків, які слугуватимуть відправними положеннями для подальшого дослідження.

Оскільки соціально-ділова комунікація є органічною складовою будь-якої сфери діяльності й передбачає досягнення взаєморозуміння, яке ґрунтується на спільних культурних і професійних цінностях, відповідна компетентність необхідна фахівцям будь-якого профілю.

Зміст компетентнісного підходу до основної та додаткової освіти має визначатися на базі дослідження процесу трудової, соціальної та ділової активності, поведінки працівників у ситуаціях різних сфер діяльності, факторів, що впливають на успішність професійних комунікацій.

Перспективними напрямками дослідження соціально-ділової компетенції фахівця є: проблеми впливу інформаційно-комунікаційних технологій на формування професійної культури фахівця; питання виявлення взаємозалежних складових соціально-ділової компетентності сучасного фахівця (психолого-комунікативних, комунікативно-організаційних, комунікативно-мовленнєвих); визначення специфічних ознак мовленнєвої культури як складової професійно-комунікативної компетенції фахівця інформаційно-документальної сфери діяльності.

Список літератури

1. Использование компетентностного подхода при отборе и подготовке управленческих кадров [Электронный ресурс]. — Загл. с экрана: www.vivakadry.com.
2. Карпиченко Н. П. Компетентностный подход в реализации основной образовательной программы высшего профессионального образования по направлению подготовки 030900.62 «Юриспруденция» / Н. П. Карпиченко [Электронный ресурс]. — Загл. с экрана: lexed.ru/pravo/journ/0212/kar.doc
3. Компетентностный подход в обучении иностранному языку [Электронный ресурс]. — Загл. с экрана: <http://www.imc-new.com/index.php/teaching-potential/58-metodrecommend>
4. Мельник С. В. Сучасний стан та майбутнє працівників сфери інформації: професійно-класифікаційний аспект / С. В. Мельник // Інформаційне образование и профессионально-коммуникативные технологии XXI века: сб. материалов Междунар. научно-практ. конф., Одесса. — Одесса : Друк, 2009. — С. 28–35.
5. Остапенко Н. Н. Теоретические и методические основы формирования лингводидактической компетентности у будущих учителей украинского языка и литературы: дисс. ... д-р. пед. наук / Н. Н. Остапенко. — К. : Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, 2010.
6. Резер Т. М. Теория и технология подготовки медико-педагогических кадров в среднем профессиональном образовании: автореф. дисс. ... д-р пед. наук. / Т. М. Резер [Электронный ресурс]. — Загл. с экрана: <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-pedagogika/a555.php>
7. Сергеева Л. А. Реализация контекстного подхода в процессе обучения общеобразовательным дисциплинам студентов вуза: на примере экономических специальностей: дисс. ... канд. пед. наук / Л. А. Сергеева [Электронный ресурс]. — Загл. с экрана: <http://www.dissercat.com/content/realizatsiya-kontekstnogo-podkhoda-v-protssesseobucheniya-obshcheobrazovatelnyh-distiplinam>
8. Тархан Л.З. Компетентностный подход в обучении инженера–педагога / Л. З. Тархан [Электронный ресурс]. — Загл. с экрана: library.uira.kharkov.ua/library/Left_menu/Zbirnuk
9. Турянская О.Ф. Компетентностный подход и его место в личностно ориентированном обучении истории в школе / О.Ф.Турянская // «Эффективное профессиональное обучение» [Электронный ресурс] — Загл. с экрана: <http://epo.ucoz.com/>
- Компетенция и компетентность [Электронный ресурс]. — Загл. с экрана: http://epo.ucoz.com/index/kompetencija_i_kompetentnost/0-7
10. Ялалов Ф. Г. Деятельностно-компетентностный подход к практико-ориентированному образованию / Ф. Г. Ялалов // Интернет-журнал "Эйдос" : 15 янв. 2007 [Электронный ресурс]. — Загл. с экрана: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0115-2.htm>. 7
11. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти: Лист Міністерства освіти і науки України від 31.07.2008 р. № 1/9-484 (Додаток). — К., 2008. — [Електронний ресурс]. — Загол. з екрана: <http://www.mon.gov.ua/?id=2>

Надійшла до редколегії 10.12.2012 р.

Третій розділ

Педагогіка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ПОНЯТТЯ «СФЕРА ДОЗВІЛЛЯ»

Досліджується трактування дефініції «дозвілля», узагальнюються сучасні тенденції її наукового обґрунтування. Розглядається соціально-педагогічне тлумачення поняття «сфера дозвілля» в процесі поступового розгортання логіки (експлікації) теоретичного аналізу.

Ключові слова: сфера дозвілля, експлікація, вільний час, соціально-виховний потенціал.

Исследуется трактовка дефиниции «сфера досуга», обобщаются современные тенденции ее научного обоснования. Рассматривается социально-педагогическое толкование понятия «сфера досуга» в процессе поступательного развертывания логики (экспликации) теоретического анализа.

Ключевые слова: сфера досуга, экспликация, свободное время, социально-воспитательный потенциал.

The treatment of definition «leisure sphere» is investigated; its modern scientific justification tendencies are summarized. The social-pedagogical exegesis of definition «leisure sphere» in the process of progressive logic deployment (explication) of theoretical analysis.

Key words: leisure sphere, explication, free time, social-educational potential.

Гармонійне соціальне існування залежить від різних напрямів соціальної самореалізації соціальних суб'єктів, зокрема у сфері дозвілля. В сучасних умовах саме дозвіллева діяльність набуває особливого значення, оскільки має вагомий соціально-педагогічний потенціал й за умови ефективної організації надає великих можливостей для позитивного соціального розвитку людини і суспільству. Однак специфіка функціонування дозвіллевого простору полягає в тому, що він не передбачає прямого і декларативного керування, є сферою запровадження інновацій, поширення регульованої соціалізації. Отже, досліджуючи дозвіллеві можливості, необхідно вивчати не тільки особливості діяльності людини і груп у сфері дозвілля, але й те, що дозволяє забезпечувати її продуктивне управління. Це можливе за умови адекватного наукового трактування поняття «сфера дозвілля», яке стане підґрунтям оптимізації соціально-виховного потенціалу цієї складової соціального простору. Незважаючи на те, що феномен дозвілля відомий з давніх часів і став об'єктом дослідження вчених багатьох наукових галузей, поняття «дозвілля» досі вчені трактують неоднозначно, а словосполучення «сфера дозвілля», яке часто використовується в наукових публікаціях, досі не набуло належного теоретичного обґрунтування. Оскільки,

досліджуючи дозвіллеві вподобання соціальних суб'єктів, необхідно дійти певного наукового розуміння простору, в якому уможлиблюється реалізація просоціальних уподобань, то без детального аналізу поняття «сфера дозвілля» неможлива її оптимізація.

Дозвілля в контексті вільного часу вивчали Г. Орлов, В. Партушев, В. Піча, Е. Соколов, Ю. Стрельцов, Б. Трегубов, В. Триодін, Б. Тітов. Власне поняття «дозвілля» аналізували вчені: Р. Азарова, Л. Акімова, А. Воловик, В. Кірсанов, Т. Кисельова, Б. Мосальов, І. Петрова, В. Суртаєв, Н. Цимбалюк, Д. Шамсутдінова й інші. Ефективну організацію дозвіллевого простору для вирішення конкретних соціально-виховних завдань досліджували Ю. Клейберг, Г. Колик, С. Пішун, А. Фатов та ін.

Оскільки для соціальної педагогіки важливі не тільки змістові, але й просторові характеристики досліджуваного поняття, ставимо за мету проаналізувати дефініцію «сфера дозвілля» саме в поєднанні його складових, а основним завданням є окреслення специфіки застосування означеного словосполучення в соціально-педагогічній теорії, що тісно пов'язана з практикою.

На нашу думку, вирішити поставлене завдання допоможе прийом розгортання наукової логіки завдяки експлікації, тобто науковому тлумаченню, поясненню; процесу, у результаті якого розкривається зміст певної єдності, а її частини набувають самостійного існування і можуть відрізнитися одна від одної [11]. У нашому разі експлікація застосовується у соціально-педагогічному аспекті, оскільки досліджуване явище — «сфера дозвілля» — пропускається крізь призму відповідних категорій, акцентується на сутності цієї наукової галузі, визнається можливість вирішення основного протиріччя між теорією і практикою.

Методологічним підґрунтям подальшого аналізу є те, що об'єктом сучасної соціальної педагогіки є соціалізація соціальних суб'єктів, предметом — їх соціальне виховання як ієрархія соціальних цінностей, соціальних якостей і просоціальної поведінки. Соціальне виховання реалізується в різних сферах соціального буття, зокрема дозвіллевій, здійснюється через соціально-педагогічну діяльність. Основним принципом її реалізації є ідея гармонізації соціального й індивідуального в запровадженні соціально-педагогічної діяльності, яка ґрунтується на інтенсифікації соціального розвитку, педагогізації середовища, долученні людини до нього [10].

Отже, сфера дозвілля — простір для науково-обґрунтованої соціально-педагогічної діяльності з метою реалізації соціального виховання. У подальшому розглядатимемо терміни «дозвілля» і «сфера» у взаємозв'язку, який надає їм особливих характеристик з урахуванням соціально-педагогічного контексту. Безумовно, багато залежить від трактування основного поняття «дозвілля».

Традиційно звернемося до словників, в яких наводяться вже усталені поняття. Отже, «дозвілля — вільний, незайнятий час, гуляння, простір від справи» [3, с. 797] або ж: «дозвілля — вільний від праці час» [6, с. 177]; «дозвілля — час, не зайнятий працею або іншою справою, окремі моменти вільного часу, проміжки між роботою, розваги, особистісні заняття у вільний від праці час» [13, с. 786]; «дозвілля — вільний час або складова вільного часу, якою людина розпоряджається на власний розсуд» [5, с. 304]. Помітні загальні тенденції: дозвілля асоціюється з вільним часом, існує певне протиставлення праці та дозвілля, орієнтація в основному на індивідуалізовану діяльність за власним розсудом.

У вітчизняних словниках термін «дозвілля» наявний не завжди, але в тих, у яких наводиться, надається у відповідному до вищезазначеного контексті (дозвілля — вільний від праці час, час відпочинку) [12]. Однозначним є те, що дозвілля розглядається в контексті вільного часу або ж повністю отожднюється з ним. Безперечно, вільний час є простором для здійснення дозвіллевих уподобань. Але в таких трактуваннях кількісні характеристики (темпоральні) превалюють над змістовими. Виникає враження, що виключно розваги та відпочинок мають наповнювати дозвілля. Неповне трактування заважає усвідомити можливості дозвілля, не вказує на його спрямування. Безумовно, тільки часом вимірювати феномен дозвілля неможливо.

Імовірно, значення може змінитися через елементарне додавання поняття «сфера». Оскільки «сфера — це галузь, межі розповсюдження будь-чого, середовище, суспільне оточення» [6, с. 782], то, якщо механічно поєднати обидва терміни в такому розумінні, матимемо перше попереднє трактування досліджуваної дефініції, а саме: сфера дозвілля — це межі розповсюдження вільного від праці часу, призначеного для особистих справ та відпочинку. Навіть на перший погляд, помітне викривлення за стилем та значенням. Соціально-педагогічний аспект не відстежується. Змістове соціально-виховне наповнення такого трактування лишається поза зоною визначення.

Сформувати власний погляд на сферу дозвілля допомагають сучасні дослідження (Р. Азарова, О. Бойко, В. Кіранов, І. Петрова, С. Пішун), котрі розширюють розуміння меж дозвілля та зважають на необхідність створення умов для певної діяльності.

Наприклад, О. Бойко, досліджуючи культуру дозвілля в суспільстві ризику, зазначає, що неправомірним є повне отожднення вільного часу та дозвілля. Вільний час — темпоральна характеристика, дозвілля ж — вільний час, заповнений чим-небудь завдяки активності суб'єкта, тобто це характеристика ще й діяльнісна [2, с. 14].

І. Петрова, досліджуючи дозвілля як культурологічний феномен, обстоює думку, що дозвілля — важливий чинник культурного розвитку особистості, розглядає сутність категорії дозвілля в культурологічному аспекті, стверджує, що ґрунтовної та ємної характеристики поняття «дозвілля» у вітчизняній науковій літературі не існує, що зумовлює необхідність дотримання інтеграційного підходу у визначенні поняття «дозвілля» та створення цілісної культурологічної концепції дозвілля [7, с. 136]. Саме інтеграція різних точок зору стане підґрунтям для експлікації. Для нас зрозуміло, що соціально-педагогічний аспект цілісної концепції дозвілля має зокрема містити змістовні та просторові його характеристики.

Р. Азарова зазначає: дозвілля — це проміжок часу, який суб'єктивно оцінюється людиною як такий, що належить їй, та наповнюється цілеспрямованою корисною діяльністю [1, с. 65]. В цілому, дійсно дозвілля має суб'єктивно оцінюватися людиною, наповнюватися діяльністю. Але слід зважати на те, що сам термін «дозвілля» не вказує на позитивний або негативний її напрям. Очевидно, що вільний вибір людини може бути не тільки на користь собі, іншим, суспільству. Автор пропонує соціально-педагогічну модель організації дозвіллевої діяльності учнівської молоді, яка ґрунтується на структурно-функціональному підході та є багатоплановим утворенням, що має змістовно-цільовий, формально-організаційний, управлінський, кадровий аспекти і враховує соціально-вікові, освітньо-статусні особливості учнівської молоді, а також обрані нею в теперішній час й бажані на перспективу форми дозвілля, що співвідносяться з певними періодами її вільного, зокрема канікулярного часу [1, с. 15]. Така позиція пояснює достатньо повне розуміння дозвілля, але, на наш погляд, є саме педагогічною моделлю, оскільки сутнісний соціально-педагогічний аспект не враховано.

Продовжуючи експлікацію, звернемося до детальних характеристик, наданих в деяких сучасних дослідженнях. Маємо за мету знайти точки зору, які відрізняються від стандартних і надають змоги далі поширювати педагогічні, культурологічні, соціально-педагогічні дослідження дозвілля.

В. Кірсанов пропонує тривекторну модель дозвілля, що названа автором інтегрованою й відбиває систему ідентифікації дозвілля через усвідомлення часу, діяльності, психоемоційного стану особистості [4, с. 41]. Для нас важливо те, що дозвілля не може вимірюватися за якимось одним параметром і має розглядатися в різних аспектах, зокрема соціально-педагогічному.

Автор розглядає дозвілля в педагогічному контексті й здійснює семантичний аналіз терміна «дозвілля», зважаючи на полісемантичність його трактування та підкреслюючи, що це «дозволяє

осмислити якнайширше й сам феномен дозвілля в різноманітних його проявах, враховуючи, що в мовній культурі народу виявляються його ментальність, світобачення, картина світу» [4, с. 61]. На прикладі зіставлення російського (досуг) та українського (дозвілля) семантичних значень, автор визначає специфіку сприйняття цього явища в культурі народу.

Ми погоджуємося з позицією вченого, що в українській мові «дозвілля» семантично пов'язане з такими поняттями, як «воля» («неволя»), «вільний», «дозвіл», «дозволити». Це сфера буття протилежна «неволі» [4, с. 63]. В українському «дозвілля» відчувається важливий момент, що відрізняє його від діяльності, яка просто подобається і не зазнає «зовнішнього впливу» — це відповідальність за свій вибір і прагнення долати обставини [4, с. 64]. Саме така позиція наближає до усвідомлення сфери дозвілля в соціально-педагогічному аспекті.

На відміну від українського, значення «досуг» у російській мові є дещо іншим. Поділяємо думку вченого, що воно може позначати вільний, незайнятий справами час, гуляння, бездіяльність, відпочинок від справи, щось відмінне від роботи, вільний від праці час; стан людини: «досужливість», сноровка, спритність, майстерність у чомусь [4, с. 65–66]. Додамо, що значна семантична відмінність уможливорює наближення україномовного варіанта до соціально-педагогічного розуміння.

Отже, наближаємося до другого трактування, сфера дозвілля — це середовище, в якому здійснюється вільна діяльність у вільний час, відповідальність за зміст якої покладається на суб'єкт її здійснення. І це визначення також не вичерпує характеристику поняття, оскільки детально відбиває діяльнісний компонент, але не конкретизує просторовий.

С. Пішун, досліджуючи сутність категорії «дозвілля», вдається до розширення його розуміння через просторовий підхід і зазначає, що «простір дозвілля, дуально (подвійно) зумовлений цінностями індивіда і культури, є полем перетину індивідуальних проєктів, соціокультурних можливостей і ресурсів... [9]. Дійсно, така позиція має соціально-виховний аспект, який полягає у дво-спрямованості соціального виховання на людину і соціум, що підкреслює необхідність саме соціально-педагогічної експлікації. Згадаємо класика соціальної педагогіки П. Наторпа, який зважав на необхідність активізації виховних ресурсів соціального середовища та їх об'єднання для досягнення соціально-виховного результату.

Отже, третє трактування, сфера дозвілля — середовище, в якому здійснюється вільно обрана діяльність, за котру відповідає її суб'єкт, вибір здійснюється з урахуванням соціокультурних можливостей певного середовища. Такий варіант не вичерпує

соціально-педагогічного значення. Перш ніж навести остаточне визначення та пояснити його сутність, пропонуємо деякі коментарі та узагальнення.

У сучасній науковій літературі користуються поняттями «вільний час» та «дозвілля», які подекуди ототожнюються, а також застосовують словосполучення «дозвіллева діяльність», «культурно-дозвіллева діяльність», «сфера дозвілля», «культура дозвілля» та ін. Дійсно, сфера дозвілля може вимірюватися часовим критерієм, однак, не тільки. І тому очевидно, що вільний час та дозвілля різняться між собою, вільний час при цьому — ширше поняття, певний часовий вимір дозвілля. Поділяємо думку про те, що «вільний час можна визначити як частину соціального часу, вивільнену працею від неодмінних справ, яка є сферою вільної діяльності людей, зумовленою всією сукупністю соціальних відносин певного суспільства і рівнем духовного розвитку кожної особистості» [8, с. 26]. Отже, у сфері вільного часу людина самостійно виявляє свої вподобання щодо вибору діяльності, яка зумовлена рівнем духовного розвитку, ціннісними потребами. Кількість і якість вільного часу впливає на соціальні умови, позначається на соціальному розвитку соціальних суб'єктів, консолідації та стабільності.

Зміст і спрямованість вільного часу виражається через поняття «дозвілля». Відтак, дозвілля є змістовою складовою вільного часу людини, групи, суспільства в цілому, яка використовується для відновлення і розвитку фізичних та духовних сил. Принципово важливо, що наповнення вільного часу може бути різним за спрямуванням. Людина на свій розсуд, добровільно обирає дозвіллеві заняття відповідно до власних цінностей. Формами дозвілля можуть бути постійні застілля, зловживання алкоголем чи іншими речовинами, захоплення псевдокультурою чи участь в екстремістському агресивному угрупованні, безконтрольне користування комп'ютером та Інтернетом (що призводить до адиктивної залежної поведінки). І це також вибір людини, який є руйнівним не тільки для неї, але й для інших людей, соціального простору загалом. Або, навпаки, кожну хвилину вільного часу людина прагне об'єднуватися з іншими, висувати й реалізовувати соціально корисні пропозиції, долучатися й залучати інших до культурних надбань, допомагати іншим на безкорисній основі, налагоджувати соціальні зв'язки тощо.

Власні вподобання є проявом потреб особистості, що реалізуються в дозвіллевій діяльності, яка являє собою вибір у дії, відповідно до інтересів і непримусової мотивації людини. Вільний вибір діяльності уможлиблює аналіз змісту дозвілля як «свободу для...», але не «свободу від...» правил соціального життя. Особистість, яка обрала свободу для творчої, зокрема соціальної самореалізації,

тобто засвоїла цінності культури на достатньо високому рівні, стає суб'єктом про соціальної дозвіллевої діяльності. Отже, поняття «вільний час», «сфера дозвілля», «дозвіллева діяльність» не можуть сповна пояснити сутність та рівень розвитку особистості у сфері дозвілля. Необхідно також аналізувати поняття «соціально корисна дозвіллева діяльність» та «культура дозвілля».

З цього приводу зазначимо, що соціально корисна дозвіллева діяльність є засобом формування в особистості індивідуально та соціально значущих якостей, які сприяють діяльнісному, непримусовому та творчому засвоєнню й розвитку культурних цінностей, духовному збагаченню. Тобто дозвіллева діяльність характеризує постійний рух особистості на шляху ціннісного вдосконалення себе й соціуму. Термін «культура дозвілля» менш динамічний, але характеризує рівень розвитку особистості як суб'єкта змістовного дозвілля. Зауважимо, що культура дозвілля може стосуватися не тільки особистості, але й соціуму, оскільки організація, інфраструктура, традиції, економічне підґрунтя дозвіллевої сфери також можуть по-різному відбиватися на структурі дозвілля.

Отже, наближаємося до четвертого й остаточного в межах викладеного матеріалу визначення: сфера дозвілля — складова соціального простору, в якій створені умови для задоволення дозвіллевих потреб, що сприяє вільному виявленню прагнень до просоціальної діяльності особистості і групи.

Оскільки сутність соціально-педагогічної експлікації полягає в тому, щоб охарактеризувати сферу дозвілля як простір для реалізації соціально-педагогічної діяльності з метою запровадження соціального виховання, то наступні позиції відбивають соціально-виховний аспект:

1. Сфера дозвілля — це простір для реалізації соціального виховання через надання соціальним суб'єктам розмаїття можливостей неprimусової соціальної самореалізації.

2. У сфері дозвілля функціонують певні структури та заклади, які через ефективне керування активізуються для підвищення соціально-виховного потенціалу.

3. У сфері дозвілля має бути інтегруючий компонент, завдяки якому уможлиблюється об'єднання зусиль, він і стане системоутворюючим фактором для реалізації соціально-педагогічної діяльності в межах відкритої системи в дозвіллевому просторі.

4. Активність для здійснення соціально-педагогічної діяльності надається переважно соціальним суб'єктам (людина, група, соціум), щоб система поступово ставала самокерованою.

5. У сфері дозвілля має працювати фахівець, котрий регулюватиме та координуватиме означену діяльність, сприятиме активізації та одухотворенню соціальних суб'єктів.

6. У межах конкретної сфери дозвілля (мікросоціум, громада, регіон тощо) має бути наявний певний центр активізації та самоорганізації дозвіллевой активності.

Зазначимо, що для характеристики дозвіллевой сфери, наприклад, регіону застосовують поняття «середовище» й «простір», які, на нашу думку, не тотожні. За визначенням, простір — одна з об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю та обсягом, необмежена протяжність (в усіх вимірах, напрямках), відсутність будь-яких обмежень, перешкод у чомусь [12, с. 664]. Щодо поняття «середовище», то воно визначається як соціально-побутові умови, у яких живе людина (оточення); природні умови, у яких відбувається життєдіяльність певного організму (довкілля); речовина, тіла, що заповнюють простір і мають певні властивості [12, с. 745]. Середовище — зафіксований простір, конкретно визначені локальні зв'язки. Із середовищ (у розумінні, близькому до «осередок»), на нашу думку, складається простір. Середовище — наповнення, зміст простору. Отже, поняття «дозвіллений простір» застосовуємо для характеристики сфери дозвілля в цілому, а термін «середовище» — для конкретних об'єктів (наприклад, дозвіллевесередовище навчального закладу, клубу за місцем проживання, дозвіллевого центру, музейного комплексу тощо).

На нашу думку, сфера дозвілля — це своєрідна система, яка поєднує те, що певним чином стосується функціонування дозвіллевого простору: починаючи із системи управління в структурі різних відомств, закладів інфраструктури дозвілля, змістовного наповнення діяльності, кадрового та ресурсного потенціалу до конкретної практичної реалізації.

Отже, експлікація поняття «сфера дозвілля» в соціально-педагогічному значенні дозволяє дійти висновку: аналіз словосполучення уможливило зміну сутнісних характеристик обох термінів. Дефініція «сфера дозвілля» набуває соціально-виховного значення, яке полягає в тому, що дозвіллений простір стає полем реалізації соціально-педагогічної діяльності; дозвіллева діяльність уможливило інтенсифікацію соціального розвитку соціальних суб'єктів; активність людини і групи в дозвіллевому середовищі стає фактором їх самокерованого розвитку. Таким чином, теоретичний результат, отриманий у результаті експлікації поняття «сфера дозвілля» в соціально-педагогічному аспекті, окреслює перспективи подальших досліджень, які полягають у створенні єдиної концепції соціально-виховної оптимізації сфери дозвілля, розробку та реалізацію в ній програм соціально-педагогічної діяльності.

Список літератури

1. Азарова Р. Н. Социально-педагогическая организация досуга учащейся молодежи: дис. ... д-р пед. наук : спец. 13.00.05 «Теория, методика и организация социально-культурной деятельности» / Р. Азарова. — М., 2005. — 373 с.
2. Бойко О. Культура дозвілля в суспільстві ризику : моногр. / О. П. Бойко. — Суми : ДВНЗ «УАВС НБУ», 2011. — 285 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: современное написание. В 4 т. Том 1. А-З / В.И.Даль. — М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Издательство Астрель», 2003. — XXVI, 1158 с.
4. Кірсанов В. В. Теоретико-методологічні та методичні засади педагогічної діагностики організації дозвілля : моногр. / В. В. Кірсанов. — К. : Альтерпрес, 2006. — 352 с.
5. Культура и культурология : словарь / сост. и ред. А. И. Кравченко. — М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. — 928 с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. — 4-е изд., дополненное. — М. : Азбуковник, 1999. — 944 с.
7. Петрова І Семантико-етимологічний аналіз дозвілля: культурологічний аспект [Електронний ресурс] / І. В. Петрова. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pki/2009_25/Petrova_I.V.pdf. — Назва з екрану.
8. Піча В. М. Культура вільного часу (Філософсько-соціологічний аналіз). — Львів : «Світ», 1990. — 152 с.
9. Пішун С.Г. Сутність категорії дозвілля в теоретичних дослідженнях [Електронний ресурс] / С. Г. Пішун. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_4/files/ped904_72.pdf. — Назва з екрану.
10. Рижанова А. О. Развитие социальной педагогики в социокультурном аспекте : автореф. дис. ... д-р пед. наук : спец. 13.00.05 «Социальная педагогика» / А. О. Рижанова. Луганск, 2005. 44 с.
11. Словопедія. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://slovopectia.org.ua/36/53397/239272.html>. — Назва з екрану.
12. Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40000 слів) / [за ред. д-ра філолог. наук, проф. В. С. Калашника]. — 2-е вид., випр. і доп. — Х. : Прапор, 2006. — 992 с.
13. Толковый словарь русского языка : В 4 т. Т 1. / Под ред. проф. Д. Ушакова. — М. : ТЕРРА, 1996. — 824 с.

Надійшла до редколегії 19.12.2012 р.

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ РИЗИКУ ВІКТИМІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ — УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Обґрунтовано критерії та показники ризику віктимізації підлітків, описано рівні їх виявлення за активним і пасивним типами віктимної поведінки та наведено результати вивчення рівнів ризику віктимізації підлітків.

Ключові слова: віктимність, віктимізація, віктимна поведінка, критерії та показники ризику віктимізації підлітків.

Обоснованы критерии и показатели риска виктимизации подростков, описаны уровни их проявления по активному и пассивному типам виктимного поведения и представлены результаты изучения уровней риска виктимизации подростков.

Ключевые слова: виктимность, виктимизация, виктимное поведение, критерии и показатели риска виктимизации подростков.

In the article the criteria and indexes of risk of victimization teenagers are grounded, description of levels of their display after the active and passive type of victim conduct is given; the results of study of levels of risk of victimization teenagers are presented.

Key words: victims, victimization, victim conduct, criteria and indexes of risk of victimization teenagers.

Як свідчать результати досліджень (Т. М. Вакуліч, М. Д. Вовканич, Ю. В. Воронова, К. В. Костюкова, Г. Б. Серих, В. О. Туляков, О. М. Хархан, О. Я. Шишко та ін.) і наші власні узагальнення, до основних чинників, які детермінують віктимну поведінку підлітків, належать їх віктимні індивідуально-психологічні властивості, а також віктимогенний вплив сімейного середовища. Щодо останнього, то саме він часто зумовлює підвищений ризик виявлення підлітками неадаптивної поведінки в школі та долучення їх до асоціальних груп, у яких теж може відбуватися віктимізація. Водночас теоретичний аналіз психолого-правової та психолого-педагогічної літератури дозволив говорити про те, що не кожен підліток, який потрапляє у віктимогенну ситуацію, стає жертвою несприятливих умов соціалізації та демонструє віктимну поведінку. Стосовно цього доречною є думка О. М. Хархан, котра говорить, що «такі чинники, як спадкові дефекти, фізичні недоліки чи такі соціальні фактори, як низький рівень життя, незадовільні умови для навчання, відпочинку чи несприятливе оточення...», можуть вплинути на виявлення підлітком віктимної поведінки. Однак далі дослідниця наголошує, що «в багатьох випадках такі фактори самі по собі не є причиною. Вони мають значення в тому сенсі, що можуть створювати умови, за яких

психологічні фактори, що сприяють розвиткові саморуйнівної поведінки, можуть розгортатися активніше» [6, с. 56]. Подібні думки обґрунтовуються в працях О. О. Андронникової [1, с. 13], Н. Волейса [8, с. 43], К. М. Гамової [2, с. 11], С. О. Гаркавця [3, с. 89–90], В. Д. Малкова [4, с. 183], В. О. Тулякова [5, с. 23], І. А. Хозраткулової [7, с. 6] та багатьох інших дослідників. Тобто наявність індивідуально-особистісних чи соціальних чинників віктимізації не завжди дає підставу говорити про значну ймовірність виявлення підлітками віктимної поведінки — вони лише створюють (або загострюють) ситуацію ризику. Означена ситуація й зумовила мету дослідження — обґрунтування та визначення рівня діагностичних ознак, які свідчатимуть про ризик перетворення підлітка на жертву несприятливих умов і виявлення ним віктимної поведінки.

Під час обґрунтування критеріїв і показників віктимізації підлітка ми базувалися на попередньо визначені дві групи чинників віктимізації:

1) особистісно-індивідуальні чинники — психофізіологічні та статево-рольові особливості підлітків; домінуючі індивідуально-психологічні якості та властивості;

2) соціальні чинники: соціокультурного середовища (соціально-економічний і культурний рівні суспільства, тип поселення, процеси урбанізації, вплив ЗМІ); соціально-педагогічного середовища (вплив сім'ї, школи, групи однолітків).

Проведений теоретичний аналіз чинників віктимізації дозволив також звернути увагу на особливу значущість впливу окремих індивідуально-психологічних якостей та властивостей підлітка (неадекватна самооцінка, надмірна конформність, тривожність і нестійкість емоційних станів та ін.) та його сім'ї у формуванні віктимної поведінки. При цьому визначено дві групи віктимних підлітків:

1) підлітки, для яких основним віктимізуючим чинником є їхні індивідуально-психологічні властивості, зумовлені соціальним статусом (обдаровані, неуспішні, інваліди, сироти тощо), набутою соціальною роллю («рудий», «очкарик», «заучка», «ліліпут», «зануда», «боягуз» та ін.) чи психофізіологічними чинниками (наприклад, надмірна сором'язливість, гіперактивність, тривожність як наслідок відповідного типу темпераменту чи акцентуації характеру);

2) підлітки, для яких основним віктимізуючим чинником є сім'я.

На основі здійснених узагальнень обґрунтовано критерії, показники і рівні ризику віктимізації підлітків. Так, критеріями ризику віктимізації підлітка визначено:

- віктимність особистості підлітка;

- віктимогенність сім'ї підлітка.

Показниками віктимності особистості підлітка є: рівень самооцінки; стратегія психологічного захисту в спілкуванні; стійкість емоційних станів; рівень виявлення основних психічних станів (тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність); уміння пристосовуватися до умов та рівень адаптованості.

Серед показників віктимогенності сім'ї підлітка було названо: особливості та тип сімейного виховання; характер соціальної підтримки в сім'ї; наявність фактів насильства в сім'ї.

На основі вказаних критеріїв і показників та відповідно до традиційної диференціації було окреслено зміст рівнів ризику віктимізації підлітків: високий, середній і низький.

У табл. 1 зазначено основні показники, які відображають як високий, так і низький ризику віктимізації.

Таблиця 1

Критерії та показники ризику віктимізації підлітка

	Високий ризик віктимізації	Низький ризик віктимізації
Віктимність особистості підлітка	неадекватна самооцінка	усвідомлення себе соціально значущою особою
	домінуючі стратегії психологічного захисту в спілкуванні — агресія та уникнення	домінуюча стратегія психологічного захисту в спілкуванні — миролюбність
	невміння контролювати емоції, неадекватне виявлення емоцій, нерозвиненість емоцій, домінування негативних емоцій	емоційна стійкість
	тривожність	упевненість у собі
	агресивність, ригідність і фрустрованість	асертивність, пластичність, стійкість до негативних переживань
	невміння пристосовуватися до умов і дезадаптованість	соціальна компетентність і адаптованість
Віктимогенність сім'ї підлітка	негативні стратегії сімейного виховання	позитивний інтерес і доброзичливість зі сторони батька, послідовність і демократичність у вихованні зі сторони матері
	відсутність соціальної підтримки в сім'ї	відчуття соціальної підтримки та включеності в соціум
	спостереження або переживання дитиною факту насильства в сім'ї	толерантне і поважне ставлення до підлітка зі сторони батьків

Високим рівнем ризику віктимізації характеризуються підлітки, які, з одного боку, демонструють пасивний тип віктимної поведінки: мають низький рівень самооцінки, хворобливо сприймають критичні зауваження, не впевнені в собі, навіювані; уникають труднощів, бояться невдач; часто виявляють неприйняття себе, переживають емоційний дискомфорт, зокрема тривожність, турботу або, навпаки, апатію; поступливі, виправдовують чужу агресію, схильні всіх прощати. У значущих ситуаціях виявляють високий рівень фрустрації, дезадаптовність, відхід від проблем, постійно очікують зовнішнього контролю, поштовху та підтримки іззовні, безпорадні у вирішенні життєвих завдань. Такі підлітки часто діють за принципом «моя хатина скраю», що може бути результатом відсутності почуття соціальної підтримки і включеності в соціум; можуть мати настанову на безпорадність і рольову позицію жертви; долучаються до кризових ситуацій з метою отримання співчуття й підтримки оточуючих. Така поведінка підлітка, зазвичай, є результатом впливу неблагополучної батьківської сім'ї, яка не забезпечує передумов для нормального становлення підлітка і таким чином зумовлює його соціальну неспроможність. Найпоширеніші типи сімейного виховання — емоційне відкидання, підвищена моральна відповідальність, гіпопротекція.

Підлітки цієї групи мають як високий, так і низький рівні тривожності, також можуть демонструвати активну віктимну поведінку: конфліктувати з іншими; виявляти агресивну стратегію психологічного захисту в спілкуванні; бути нестриманими, створюючи труднощі в спілкуванні з оточуючими; легко піддаються емоціям, особливо негативним, яскраво їх демонструють, нетерплячі, запальні, схильні потрапляти в неприємні та небезпечні ситуації в результаті виявленої ними агресії у формі нападу або іншої зухвалної поведінки (образа, наклеп тощо). Для них характерне навмисне створення або провокація конфліктної ситуації. Такі підлітки, здебільшого, виховуються в сім'ї, що демонструє зразки насильницької міжособистісної взаємодії як між чоловіком і дружиною, так і щодо дитини, формуючи вербальні настанови на насильницьке вирішення проблем. Найпоширеніші типи сімейного виховання — домінуюча гіперпротекція, емоційне відкидання.

Як в активних, так і в пасивних віктимних підлітків цього рівня віктимізації значно виражена ригідність, яка виявляється в незмінності поведінки, поглядів, навіть якщо вони не відповідають реальній дійсності.

До середнього рівня ризику віктимізації належать підлітки, котрі виявляють пасивний тип віктимної поведінки: середній рівень

самооцінки, середню та прийнятну рівню тривожність; не мають комплексу неповноцінності, хоча часто прагнуть підлаштуватися під думку оточуючих; іноді демонструють неприйняття себе, відомість (залежність від інших), неадаптованість і уникнення від проблем. Вони нечасто потрапляють у критичні ситуації, хоча внутрішня схильність до віктимного способу поведінки наявна у зв'язку зі зниженням мотивації досягнення, спонтанністю, високою образливістю, піддатливістю страхам.

Водночас підлітки цієї групи можуть виявляти й активний тип віктимної поведінки: конфліктують з іншими (хоча, здебільшого, з метою збереження справедливості), прагнуть відзначитися в групі однолітків, висловлюючи на все свою точку зору, часто непримиренні до думки інших, хоча загалом мають середній рівень агресивності.

На цьому рівні ризику віктимізації в підлітків переважає середній рівень фрустрації та ригідності; домінуюча стратегія психологічного захисту в спілкуванні — уникнення.

Середній рівень віктимізації може бути наслідком як індивідуально-психологічних особливостей підлітка, про які сказано вище, так і недоліків у вихованні дітей батьками. Найчастіше — це відсутність контролю зі сторони останніх або, навпаки, зайве піклування, суворість. Ризик можуть становити і батьки, які постійно стурбовані проблемами матеріального забезпечення сім'ї і тому основний час відводять роботі, а також ті, котрих турбують власні інтереси, а діти заважають їм жити для себе. Найпоширеніші типи сімейного виховання — підвищена моральна відповідальність, потураюча гіперпротекція, гіпопротекція, нестабільність стилю виховання.

Низький рівень ризику віктимізації визначають у підлітків, які мають високу самооцінку, впевнені в собі, належним чином реагують на зауваження інших і майже не сумніваються в правильності своїх дій; стійкі до невдач і не бояться труднощів; демонструють прийняття як себе, так і інших; щирі та чуйні. У них уже сформувався адаптивний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. У значущих ситуаціях демонструють домінування та схильні до внутрішнього контролю (орієнтації на те, що досягнення життєвої мети залежить від них самих, особистої відповідальності й компетентності); не тривожні, спокійні, стримані. Водночас можуть виявляти виправдану рішучість, принциповість, вимогливість; готові ризикувати, демонструють різні рівні адаптованості, емоційний комфорт (оптимізм, урівноваженість); прагнуть дотримувати прийнятих норм і правил; стабільні в збереженні настанов, інтересів

і мети, однак не ригідні, а достатньо гнучкі. Найпоширеніший тип батьківського ставлення — позитивний інтерес і психологічне прийняття.

З метою вивчення показників ризику віктимізації та визначення її рівня в підлітків ми використали певні методики. Зокрема, для вивчення індивідуально-психологічних особливостей підлітків: 1) «Методика вимірювання самооцінки Дембо–Рубінштейна» (шкали — високий, середній, низький рівні самооцінки, ставлення до критики, впевненість у собі); 2) «Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В. В. Бойко (шкали — миролюбність, уникнення, агресія); 3) методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. В. Бойко (шкали — невміння контролювати емоції, неадекватне виявлення емоцій, нерозвиненість емоцій, домінування негативних емоцій, небажання зближуватися з людьми на емоційній основі); 4) «Методика самооцінки психічних станів» Г. Айзенка (шкали — рівні тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності, фрустрованості, ригідності–гнучкості, ставлення до труднощів, невдач); 5) «Методика визначення особистісної адаптованості» (шкали — рівні дезадаптованості, неадаптованості чи адаптованості).

Для вивчення сімейного мікроклімату використано такі методики: 1) «Методика аналізу сімейного виховання» Е. Г. Ейдемільера та В. В. Юстіцькіса (порушення процесу виховання в сім'ї: гіперпротекція — гіпопротекція, потурання — ігнорування потреб підлітка, непомірність вимог-обов'язків — недостатність вимог-обов'язків, непомірність вимог-заборон — недостатність вимог-заборон, непомірність санкцій (покарань) за порушення вимог — мінімальність санкцій, нестійкість стилю виховання; тип неправильного виховання — потураюча гіперпротекція, домінуюча гіперпротекція, емоційне відкидання, підвищена моральна відповідальність, гіпопротекція (гіпоопіка)); 2) опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (шкали позитивного інтересу, директивності, ворожості, автономності та непослідовності); 3) методика «Незакінчені речення», модифікована для виявлення фактів насильства (фізичного та психічного) й жорстокого поводження з дітьми, а також ставлення підлітка до цих фактів. Деякі методики були поліфункціональними, тобто надавали можливості виявлення прояв різних показників ризику віктимізації.

Загалом у дослідженні брали участь 303 підлітки — 161 дівчинка та 142 хлопчики — учні 7-9 класів віком 12-15 років

(оскільки у віці 12-14 років найбільший ризик віктимізації підлітків).

Згідно з даними шкільної соціально-педагогічної служби, серед опитаних учнів 40,7% — 122 особи проживають у сім'ях із ризиком віктимізації (багатодітних, неповних тощо), 59,3% — 181 особа — у зовні благополучних сім'ях. На основі отриманих даних обчислено відсотки для кожного показника за такими коефіцієнтами: учні зі звичайних сімей — коефіцієнт 0,553%; учні, котрі проживають у сім'ях із ризиком віктимізації — коефіцієнт 0,819%.

Загалом визначено, що в підлітків із сімей з ризиком віктимізації високий рівень тривожності (44,2%), агресивності (31,1%), неадаптованості різного типу (56,6%); 37% підлітків зі звичайних сімей рівень самооцінки перешкоджає їх нормальній самореалізації, 41% із них — ригідні; у 47% підлітків з обох типів сімей домінуючою стратегією психологічного захисту є агресія; 44,8% — мають емоційні проблеми в повсякденному спілкуванні; 40,9% — фрустрованості.

В опитуванні взяло участь також 296 батьків — представників так званих звичайних сімей та 167 батьків із сімей з ризиком віктимізації. На основі цих даних обчислено відсотки для кожного показника за такими коефіцієнтами: звичайні сім'ї — коефіцієнт 0,338%; віктимні сім'ї — коефіцієнт 0,599%. При цьому в обох типах сімей виявлено мінливість стилю і прийомів виховання (22,6% та 37,7%); схильність до неправильного сімейного виховання (37,4% загалом; 54% — у сім'ях із ризиком віктимізації); непослідовність у спілкуванні з підлітком (41,6%); систематичне зневажливе ставлення до підлітків (22,9%).

Після проведення діагностичної роботи й аналізу основних показників ризику віктимізації отримано узагальнені дані за двома критеріями: віктимність особистості підлітка та віктимогенність його сім'ї. Обчислення середнього арифметичного за показниками кожного з критеріїв надало можливості визначити рівні ризику віктимізації підлітків — учнів ЗОШ. Отримані дані наведено в табл. 2.

Порівняння даних таблиці 2 свідчить, що за обома критеріями високий рівень ризику віктимізації виявлено в 33% підлітків, середній — у 29,2%; загалом — 62,3%. Це підтверджує припущення про те, що віктимогенне середовище сім'ї «створило» умови, за яких індивідуально-психологічні чинники, що визначають віктимність підлітка, могли впливати активніше.

Таблиця 2

Поділ рівнів ризику віктимізації підлітків — учнів ЗОШ

	Ризик віктимізації	Високий	Середній	Низький	
Показники віктимності особистості підлітка	Рівень самооцінки	28,8	10,6	60,6	
	Стратегія психологічного захисту	51,4	28,7	19,9	
	Стійкість емоційних станів	28,9	44,8	26,3	
	Рівень виявлення основних психічних станів	тривожність	37,9	57,9	4,2
		фрустрованість	40,9	42,1	17
		агресивність	25,5	53,4	21,1
		ригідність	34,1	45,1	20,8
	Рівень адаптованості	11,1	50,1	38,8	
Загальний показник віктимності	32,3	41,6	26,1		
Показники віктимності сім'ї	Особливості та тип сімейного виховання	37,4	11,9	50,7	
	Характер соціальної підтримки в сім'ї	41,2	12,2	46,6	
	Наявність фактів насильства в сім'ї	22,9	26,6	50,4	
	Загальний показник віктимогенності	33,8	16,9	49,3	
Загальний показник рівня ризику віктимізації		33,05	29,25	37,7	
		62,3			

Водночас те, що було виявлено 41,6% підлітків із середнім рівнем ризику віктимізації за першим критерієм, тоді як середній рівень ризику віктимізації простежувався лише в 16,9% сімей, змушує звернути увагу на інші чинники віктимізації. Це потребує також цілеспрямованого формування в таких підлітків стійкості до віктимізуючих впливів соціального середовища, підвищення рівня самооцінки, формування адекватних стратегій психологічного захисту в спілкуванні, розвитку навичок конструктивної взаємодії, вміння налагоджувати позитивні взаємотосунки, адаптуватися до умов середовища, здатності регулювати свій емоційний стан, підвищення стійкості до ситуацій соціального ризику тощо.

На основі обґрунтованих критеріїв, показників та виявлених рівнів ризику віктимізації визначено три профілактично-корекційні групи підлітків:

- група ризику — підлітки, які мають високий рівень віктимності, а також виховуються у віктимогенних сім'ях;
- зона ризику — це підлітки із середнім рівнем віктимності та/або ті, що мають низький рівень віктимності, однак проживають у сім'ї з високим рівнем ризику віктимізації, що підвищує ймовірність виявлення ними віктимної поведінки;
- група віктимостійкості — це підлітки, котрі, маючи певні статусні особливості (інвалід, напівсирота й ін.), виховуються в сім'ях з високим рівнем комфортності мікроклімату; їм також властиві певні риси (адекватна самооцінка, асертивність, упевненість у собі та ін.), які дозволяють їм відчувати себе самодостатніми особистостями, а не жертвами.

Отже, планування та реалізація експериментальної роботи потребує обов'язкового врахуванням результатів діагностики. Водночас лише достатня розробленість змісту і напрямів соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків, спеціфіки та стадій залучення віктимних підлітків до активної роботи забезпечать комплексність і результативність віктимологічної профілактики. Означене й зумовило подальші перспективи дослідження — розробка моделі, програми й педагогічних умов соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків — учнів загальноосвітніх шкіл та особливостей їх упровадження.

Список літератури

1. Андронникова О. О. Психологические факторы возникновения виктимного поведения подростков : дисс. на соиск. ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01. — Новосибирск, 2005. — 213 с.
2. Гамова Е. М. Формирование нравственно-волевой устойчивости подростков к виктимизации в условиях общеобразовательного учреждения : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)» / Е. М. Гамова. — М., 2010. — 272 с.
3. Гаркавец С. О. Віктимологія. Навч. посіб. / С. О. Гаркавец. — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2006. — 116 с.
4. Криминологія : учебник для вузов / под ред. проф. В. Д. Малкова. — [2-е изд., перераб. и дополн.]. — М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. — 528 с.
5. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціальні та правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Туляков. — Одеса, 2001. — 39 с.

6. Хархан Оксана Михайловна. Психологические особенности виктимного поведения подростков : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. — Одесса, 2006. — 249 с.
7. Хозраткулова І. А. Педагогічні засади виявлення та подолання наслідків у підлітковому середовищі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. А. Хозраткулова. — Харків, 2003. — 19 с.
8. Wallace H. Victimology: legal, psychological, and social perspectives / Harvey Wallace, Ciff Roberson. — [3-rd Edition]. — Boston, 2010. — 384 p.

Надійшла до редколегії 12.12.2012 р.

УДК [378.091.26:004]:81'243

С. Ф. ГЕДЗ, Л. Є. ГУСАК

РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНОГО ТЕСТУВАННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Розглядається роль комп'ютерного тестування під час викладання іноземної мови для студентів вищих навчальних закладів. Характеризуються види тестів, визначаються етапи тестування, підкреслюється необхідність його системного використання в процесі вивчення іноземної мови.

Ключові слова: *тестування, тестові завдання, комп'ютерне тестування, іноземні мови.*

Рассматривается роль компьютерного тестирования в процессе преподавания иностранного языка для студентов высших учебных заведений. Характеризируются виды тестов, определяются этапы тестирования, подчеркивается необходимость его системного использования во время изучения иностранного языка.

Ключевые слова: *тестирование, тестовые задания, компьютерное тестирование, иностранные языки.*

This article is devoted to the study of the role of computer testing in the teaching of a foreign language in the universities. The types of tests are characterized and stages in the testing process are identified. The necessity of implementing it systematically in the process of learning foreign languages is underlined.

Key words: *testing, tasks for testing, computer testing, foreign languages.*

Контроль якості навчання є обов'язковою складовою навчального процесу. Перехід до кредитно-модульної організації викладання навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах України визначає тестування як ефективну форму моніторингу й оцінки навчальних досягнень студентів.

У науково-методичній літературі останніх років неодноразово наголошувалося на необхідності об'єктивної оцінки знань не лише у зв'язку з важливістю діагностування навчального процесу, але й з метою заохочення студентів до здобуття нових і вдосконалення вже наявних знань.

Завдяки широкому використанню в галузі освіти комп'ютерної техніки у викладача виникла можливість передати функцію контролю знань студентів комп'ютеру. Посилення інтересу до тестування пояснюється також певною кризою в традиційній системі контролю знань у вищих навчальних закладах. Зокрема, усне опитування, незважаючи на свою простоту, унеможливило перевірку знань усіх студентів у межах одного заняття, особливо за умови скорочення аудиторних годин на вивчення предмета. Як відомо, відповідаючи на запитання викладача, студент може продемонструвати свої знання тільки з певної частини навчального матеріалу. Крім того, як зазначає О. М. Алексеев, тестовий контроль є єдино можливою формою перевірки знань у системі дистанційної освіти, яка передбачає посилені вимоги до самостійного здобуття знань [2, с. 96].

Основа технології тестового контролю — педагогічні тести, які деякі вчені називають тестами успішності, або тестами досягнень. У педагогічній літературі можна знайти різні визначення тесту. Зокрема, тест характеризують як сукупність спеціально підібраних завдань для визначення рівня знань, що потребують стислих однозначних відповідей. Тест розглядають і як набір завдань, орієнтованих на визначення ступеня опанування відповідних частин змісту навчання [9, с. 98]. Більшість учених вважають, що тест є стислим стандартизованим випробуванням, спрямованим на отримання в короткі терміни найсуттєвіших даних про ознаки конкретного об'єкта.

В. Аванесов пропонує розрізняти поняття «тести» і «завдання в тестовій формі», вказуючи на їх відмінність не лише за назвою, але й по суті. При цьому вчений стверджує, що за допомогою тестів перевіряється рівень остаточної підготовленості, завдяки ж завданням у тестовій формі він формується [1, с. 3].

Перші наукові дослідження з теорії тестів виникли на початку ХХ ст. на стику педагогіки, психології і соціології. Зарубіжні педагоги називають цю науку педагогічним виміром (Educational Measurement), психологи — психометрикою (Psychometrica). В Україні науку про тести називають тестологією. Педагогічна наука розробляє тести з метою об'єктивного контролю знань. Тестологія — одна з методичних теорій, базовими поняттями якої є зміст і форма завдань, а також надійність і валідність результатів. Мета педагогічних тестів полягає у визначенні ступеня засвоєння студентами певного навчального матеріалу та рівня сформованості

в них відповідних умінь і навичок, передбачених навчальною програмою курсу, і на цій основі визначення рейтингу кожного студента [6, с. 44].

Комп'ютерне тестування є найоб'єктивнішою формою контролю, оскільки якість виконання завдань оцінюється за допомогою порівняння відповідей тестованого з ключами, закладеними в комп'ютерну програму. Використання тестів у навчальному процесі сприяє активізації засвоєння матеріалу на всіх етапах навчання.

Основною перевагою тестування можна вважати об'єктивність оцінювання його результатів, на які не можуть впливати такі суб'єктивні чинники, як, наприклад, поінформованість викладача про успішність і поведінку студента, котрий тестується. Тестова форма дозволяє здійснювати регулярний, оперативний контроль за його навчальною діяльністю та сприяє економії аудиторного часу, навіть за умови великої кількості завдань, якими можна перевірити рівень опанування значного обсягу навчального матеріалу. Тести допомагають вивільнити додатковий час для виконання на занятті інших видів робіт і можуть бути достатньо ефективними під час перевірки результативності самостійної роботи студентів. Тестові завдання може одночасно виконувати велика група студентів, при цьому присутність викладача не є обов'язковою. Перевірка тестових завдань не потребує багато часу і достатньо проста порівняно з іншими традиційними формами контролю. Оцінка за їх виконання однозначна, а тому зрозуміла для студента. Результати тестування допомагають з'ясувати відповідність між запланованим для вивчення і вивченим навчальним матеріалом, а також надають можливості викладачеві в разі необхідності скорегувати навчальний процес. Воно може успішно використовуватися з метою самоконтролю та систематизації вивченого матеріалу, формування вміння самостійно знаходити помилки й критично їх осмислювати, виявляти прогалини у знаннях і працювати над їх подоланням. Тести можуть бути джерелом отримання нової інформації, стимулом для посилення інтересу до вивчення предмета. Використання в навчальному процесі тестових завдань різної складності сприяє підвищенню рівня мотивації та відповідальності студента, а також надає можливості викладачеві застосовувати диференційний підхід до навчання студентів з різним ступенем засвоєних знань і сформованих умінь і навичок.

Незважаючи на численні переваги тестового контролю, він має певні недоліки, серед яких можна назвати випадкове вгадування правильної відповіді, відірваність тестових завдань з іноземної мови від ситуативного контексту, недостатню інтелектуальну діяльність студента, неможливість повною мірою виявити свої творчі здібності під час роботи над тестами, оскільки подаються

готові відповіді до завдань. Крім того, неправильні варіанти відповідей можуть перешкоджати роботі над тестами через наявність у них непотрібної та зайвої інформації [4, с. 32–33.]. Істотним недоліком тестового контролю є те, що це «німа» форма перевірки сформованих знань, умінь і навичок [8, с. 149].

Залежно від мети розрізняють тести на виявлення здібностей до вивчення іноземної мови, діагностичні та тести навчальних досягнень. Тести на виявлення здібностей до вивчення іноземної мови націлені на визначення конкретних індивідуальних психологічних особливостей студентів, необхідних для опанування іноземної мовленнєвої діяльності. Мета діагностичних тестів — поділ студентів на групи за рівнем знань з іноземної мови. Тести навчальних досягнень визначають рівень вивчення студентами іноземної мови на відповідному етапі навчання [6, с. 44].

Основними етапами тестування, зазвичай, вважають підготовку тесту, організацію і проведення тестування та післятестову роботу [5, с. 38–39]. Підготовка тестових завдань має такі етапи: 1) формування мети проведення тесту; 2) аналіз робочої навчальної програми курсу та його навчально-методичного забезпечення; 3) встановлення оптимальної кількості тестових завдань, які б дозволили максимально точно визначити рівень підготовленості студентів, і часу на їх виконання; 4) опрацювання змістового наповнення тестових завдань та інструкцій щодо послідовності їх виконання й поєднання завдань у варіанти.

Ми поділяємо точку зору С. Р. Бабушко [3, с. 17] щодо необхідності виконання тестових завдань самим розробником, його колегами або ж студентами іншої групи, які не тестуються, з метою знаходження проблемних моментів, не передбачених автором того чи іншого тестового завдання. Така перевірка сприятиме вдосконаленню тесту, допоможе студентам уникнути труднощів під час його виконання, забезпечить більшу об'єктивність оцінювання результатів.

Особливості організації та проведення тестування полягають у виконанні тестових завдань на аудиторних заняттях, а також повідомленні про зміст навчального матеріалу, знання якого перевірятиметься під час тестового контролю. Післятестова робота викладача полягає в аналізі результатів тестування, плануванні навчально-методичної роботи відповідно до результатів тестового контролю.

Тестовий контроль може бути поточним (проміжним), тематичним, рубіжним і підсумковим [3, с. 17].

Поточне тестування передбачає «вхідний» тест діагностичної спрямованості і має на меті визначити рівень базових знань студентів з іноземної мови до вступу в університет з метою їх подальшого поділу на групи з урахуванням рівня підготовки з іноземної

мови. Поточний тестовий контроль здійснюється викладачем на заняттях регулярно і надає можливості отримати дані про рівень знань, сформованих умінь і навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності. Інформація про результати поточного контролю дозволяє проаналізувати ефективність і доцільність відповідних методів і прийомів, які використовує викладач у процесі навчання, а також своєчасно виправляти виявлені недоліки. У тестах, призначених для поточного контролю, перевага надається завданням на перевірку окремих навичок чи вмінь. Мета поточного контролю — визначення проміжних, а не кінцевих результатів засвоєння іноземного матеріалу. Тематичний контроль здійснюється після завершення вивчення теми. Метою цього виду тестування є контроль та оцінка знань і вмінь студентів з теми, яка вивчалася. Рубіжний контроль у формі тестів здійснюється в кінці семестру або навчального року для визначення й оцінки рівня володіння іноземною мовою відповідно до вимог навчальної програми за семестр або навчальний рік. Тести для рубіжного контролю повинні містити узагальнений матеріал з усіх вивчених тем, з кожного виду мовленнєвої діяльності. Тестові завдання мають бути різного рівня складності й спрямовуватися на перевірку інтегрованих умінь і навичок.

Наприкінці кожного ступеня навчання здійснюється підсумковий тестовий контроль. Його мета — визначити рівень навчальних досягнень з іноземної мови за відповідний етап навчання. Завдання підсумкового тесту охоплюють навчальний матеріал за певний період, складаються на основі вибіркового матеріалу та мають інтегративний характер.

Тестовий контроль забезпечує однакові умови перевірки знань для всіх студентів, адже вони виконують ті самі завдання в тих самих часових межах і їх знання оцінюються за тими самими критеріями, згідно з єдиною шкалою оцінювання відповідей.

Під час розробки тестів вважаємо за доцільне дотримувати вимог, описаних І. П. Підласим. Тести мають бути: відносно стислими, виконання яких не потребує багато часу; однозначними, тобто не містити довільної інтерпретації тестового завдання; такими, що унеможливають надання різних відповідей; відносно короткими, на які можна стисло відповісти; інформаційними; зручними, придатними для швидкої математичної обробки результатів; стандартними — такими, що можуть забезпечити їх широке практичне використання під час визначення рівня здобутих знань більшої кількості тих, хто навчається [7, с. 558].

Систематичний тестовий контроль здатний реалізувати такі функції: навчальну, мотиваційну, розвивальну й виховну. Однак є слушною думка тих науковців [8, с. 149], котрі не вважають тестування універсальним методом перевірки знань студентів.

Для того, щоб отримати об'єктивні результати про рівень знань і сформовані навички та вміння студентів з іноземної мови, слід обов'язково використовувати інші можливі форми контролю, який можна реалізувати за умови особистого контакту зі студентом під час обговорення теми, яка вивчається, обміну думками й повідомленнями тощо.

Наведемо зразок тесту з англійської мови для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка»:

I. Заповніть пропуски в тексті словами, поданими нижче, встановивши відповідність у вигляді комбінації цифр:

Education is a very important part of a child's life. However, an increasing number of children say they don't want to (1) school. It is not that they find the work too difficult but because there are bullies at school. School bullies can make other children's lives hard, and their bullying takes different forms. They (2) smaller kids, often using physical (3) to take their money, and will steal things from them by force. Bullies also attack with (4).

Some psychologists say that the class bully does it because of an inferiority complex or some personal unhappiness, but this does not help the (5). The bullying problem is so great that many schools are planning official ways to stop it.

1. force; 2. attend; 3. victims; 4. words; 5. scare.

II. Оберіть правильну відповідь:

1. I was afraid to ask her out because she ... me before.

1. was rejecting; 2. had rejected; 3. rejected

III. Знайдіть правильний переклад:

Фізичне покарання заважає дітям навчитись вирішувати конфлікти гуманним способом.

1. Physical punishment distracts children from learning how to resolve conflicts in a humane way.

2. Physical punishment distracts children from learning how to resolve conflicts by a humane way.

3. Physical punishment distracts children from teaching how to resolve conflicts humanely.

IV. Знайдіть правильне доповнення речень, встановивши відповідність у вигляді комбінації цифр:

a. Bringing up children is...

b. The problem child is the child ...

1. ... who is pressured into obedience and persuaded through fear.

2. ... very anxious and sensitive about their appearance.

3. ... becomes preoccupied with feeling of anger and frustration.

4. ... a constant work in progress.

V. Знайдіть лексичну або граматичну помилку в одному з трьох підкреслених фрагментів речення:

The hunts(1) were very successful(2) and they were fond to gave parties(3) several times a year.

VI. Виберіть відповідне пояснення слів:

a. Marriage. b. Couple. c. Divorce.

1. The state or relationship of being husband and wife.

2. The dissolution of a marriage by judgment of a court or by accepted custom.

3. Two people who regularly associate with each other or live together.

4. A person who hurts, persecutes, or intimidates weaker people.

5. A primary social group consisting of parents and their offspring, the principal function of which is provision for its members.

VII. Знайдіть правильну відповідь:

He's ... the cleverest boy in the school.

1. far; 2. by far; 3. much

VIII. Знайдіть правильну дієслівну форму:

The invention of the mobile phone ... our lifestyles very much.

1. was transformed; 2. transform; 3. has transformed

IX. Знайдіть правильний прийменник:

Nancy is good ... languages.

1. in; 2. about; 3. at

X. Оберіть правильний варіант, щоб закінчити речення:

I am so tired, I ... all day.

1. have been working; 2. has been working; 3. have working

Список літератури

1. Аванесов В. Применение тестових форм в E-learning / В. Аванесов // Вісник нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний ін-т». Філософія. Психологія. Педагогіка / М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний ін-т». — К., 2008. — № 2. — С. 3–12.
2. Алексеев О. М. Процедури адаптивного контролю знань / О. М. Алексеев // Вісник нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України ; Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут». — К., 2008. — № 2. — С. 96–100.
3. Бабушко С. Р. Тестування як один із ефективних засобів контролю якості навчання іноземним мовам / С. Р. Бабушко // Вісник Черкаського нац. ун-ту. — Вип. 135. — Черкаси. — 2008. — С. 14–18. — (Серія «Педагогічні науки»).
4. Гаврилів О. І. Тестовий контроль як складова підготовки спеціалістів за Болонською системою / О. І. Гаврилів, О. Ю. Дещенко // Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України. — Донецьк, 2009. — Вип. 11. — С. 30–36.

5. Жорнова О. Тестування у контексті моніторингу якості знань студентів: загальнотеоретичні та загальнометодичні розвідки / О. Жорнова // Вища школа. — 2010. — № 9. — С. 34–47.
6. Лазарук Г. Комп'ютерне тестування як засіб перевірки якості знань з іноземної мови студентів ВТНЗ / Г. Лазарук // Вища освіта України. — 2008. — № 3. — С. 43–48.
7. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учеб. для студ. пед. вузов : в 2 кн. / И. П. Подласый. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — Кн. 1. — С. 558.
8. Тицька Л. О. Тестування як форма модульного контролю: переваги і недоліки / Л. О. Тицька // Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України ; Донецький нац. ун-т. — Донецьк, 2009. — Вип. 11. — С. 146–151.
9. Ямковий О. Ю. Тестове оцінювання в системі контролю навчальних досліджень студентів / О. Ю. Ямковий // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / М-во освіти і науки України, Ін-т технологій і змісту освіти. — К., 2009. — Вип. 56. — С. 97–101.

Надійшла до редколегії 21.11.2012 р.

НАШІ АВТОРИ

- Барабанова Н. Р.** канд. пед. наук, доц. Одеського нац. політехнічного ун-ту
- Баюш О. О.** аспірант Одеського нац. політехнічного ун-ту
- Бірюкова Т. Л.** ст. викл. Одеського нац. політехнічного ун-ту
- Біличенко О. Л.** доц. СПУ
- Бірьова О. Ю.** викл. ХДАК
- Бруй О. М.** головний бібліотекар Науково-технічної б-ки Нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут»
- Бурківська Л. Ю.** канд. філол. наук, доц. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Виходець О. М.** канд. техн. наук, доц. Одеського ін-ту підприємництва та права
- Воскобойнікова-Гузєва О. В.** канд. іст. наук, провідний наук. співробітник НБУВ
- Гедз С. Ф.** канд. філол. наук, доц. Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки
- Григораш С. М.** канд. філол. наук, доц. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Гусак Л. Є.** канд. пед. наук Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки
- Демчина Л. І.** канд. наук із соц. комунікацій, доц. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Демчина М. М.** асистент Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Дербеньова Л. В.** д-р філол. наук, проф. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Золотарьова Ю. І.** канд. філос. наук, доц. нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
- Каністратенко М. М.** канд. іст. наук, проф., перший проректор ХДАК, засл. працівник культури України
- Кісіль М. В.** канд. філос. наук, доц. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Коваленко І. П.** канд. наук із соц. комунікацій, викл. ХДАК

- Козиряцька С. А.** ст. викл. Класичного приватного ун-ту, Ін-т журналістики і масової комунікації
- Лаба О. В.** асистент Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Лиман С. І.** д-р іст. наук, проф. ХДАК
- Лобузiна К. В.** канд. техн. наук, ст. наук. співробітник, зав. відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ
- Максимовська Н. О.** канд. пед. наук, доц. ХДАК
- Мельник В. Д.** асистент Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Мішакіна Ю. П.** аспірант ХДАК
- Новікова Г. Ю.** студ. ХДАК
- П'ятничко Б. П.** канд. філол. наук, проф. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу, засл. працівник освіти України
- Подолька Н. С.** канд. наук із соц. комунікацій, викл. машинобудівного коледжу СумДУ
- Романишин Ю. Л.** канд. пед. наук, доц. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Синєокий О. В.** канд. юрид. наук, доц., докторант Ін-ту журналістики та соціальних комунікацій Класичного приватного ун-ту (м. Запоріжжя)
- Смага О. В.** здобувач ХДАК
- Стрілець Н. О.** аспірант ХДАК
- Терпелюк В. В.** аспірант Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки
- Філіпова Л. Я.** д-р пед. наук, проф., декан ф-ту документознавства та інформаційної діяльності ХДАК
- Хацина Х. О.** аспірант ХДАК
- Шейко В. М.** д-р іст. наук, проф., зав. кафедри культурології, ректор ХДАК, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, засл. діяч мистецтв України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН
- Шекета В. І.** канд. техн. наук, доц. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу
- Янишин О. К.** канд. пед. наук, викл. Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

В. М. Шейко

Інституціоналізація літературно-художніх засад
в Україні (XIX — початок XX ст.) 4

С. І. Лиман

Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах
Володимира Францевича Циха (1805-1837) 15

О. В. Синєкий

Загублені сторінки з історії радянського грамзапису: "Expressz
együttes", "Седморица младих", "Angel vladković group abc" . . 24

Н. С. Подоляка

Від «Більшовицької зброї» до «Слобожанщини»:
еволюція одного радянського видавництва 34

О. Ю. Бірвова

Маєтки родини Шидловських на Слобожанщині 42

ДО 85-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

М. М. Каністратенко, Г. Ю. Новікова

Підготовка дисертаційних досліджень викладачами
Харківської державної академії культури (1964–1991 рр.) 49

Л. Я. Філіпова

Історія розвитку факультету документознавства та
інформаційної діяльності в Харківській державній
академії культури 58

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Б. П. П'ятничко

Статус документно-інформаційного менеджменту в сучасному
інформаційному суспільстві (до 15-річчя функціонування
кафедри документознавства та інформаційної діяльності
ІФНТУНГ) 68

О. К. Янишин

Професійне читання як комунікативна діяльність
документознавця 73

Л. І. Демчина

Інформаційний супровід навчального посібника
«Документально-інформаційні комунікації» 81

Л. В. Дербеньова

Комунікативно-мережева культурна парадигма
в становленні комп'ютерного феномену літератури 90

О. В. Лаба

До визначення переваг електронного діловодства 95

Ю. Л. Романишин, Л. Ю. Бурківська

Використання інтерактивних методів навчання
в професійній підготовці документознавців (на прикладі
дисципліни «інформаційний менеджмент») 101

С. М. Григораиш

Зміст і значення дисципліни «організація діяльності
інформаційних установ» 110

М. В. Кісіль

Стратегія державної політики інформатизації вищої освіти . . . 118

В. Д. Мельник, М. М. Демчина, В. І. Шекета

Моделі інформаційної діяльності в комп'ютерних
інтелектуальних технологіях контролю знань 126

О. Л. Біличенко

Етапи комунікації в системі «література» 134

О. В. Смага

Документ в інфокомунікаційних процесах під час проведення
інформаційного моніторингу 141

Н. О. Стрілець

Відкритий електронний архів (репозитарій) наукової
бібліотеки: технологічний аспект 147

К. В. Лобузїна

Бібліотечні технології як засіб управління
документальними інформаційними ресурсами суспільства . . . 155

О. М. Виходець

Соціальні комунікації персоналу як чинники мотивації 164

С. А. Козиряцька

Місце та функції конфесійних Інтернет-ресурсів
у медійному мейнстрімі 172

Т. Л. Бірюкова

Аналіз зв'язку мотивації документно-інформаційної
діяльності та функцій документно-комунікаційних
інститутів у процесі їх історичного розвитку 180

Ю. І. Золотарьова

Вплив глобалізаційних процесів на соціалізацію молоді 189

О. О. Баюш

Соціокультурні інновації в діяльності наукової бібліотеки
(на прикладі ОННБ ім. Горького) 195

О. М. Бруй

Комплекс інформаційно-технологічних систем
як інструмент успішної реалізації стратегії
процесно-орієнтованої бібліотеки204

О. В. Воскобойнікова-Гузєва

Вироблення консолідованої стратегії розвитку бібліотечно-
інформаційної сфери — вимога сучасності214

Х. О. Хащина

Аналіз сучасного стану організації архівної справи
в архівних закладах Харківщини (на прикладі
Державного архіву Харківської області)224

І. П. Коваленко

Правові гарантії свободи журналістської діяльності в Україні 232

Ю. П. Мішакіна

Інституціональні цифрові репозитарії в Україні: аналіз стану
та перспективи розвитку240

Л. Г. Бакуменко

Модель регіонального корпоративного об'єднання
репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України . .249

Н. Р. Барабанова

Соціально-ділова компетентність сучасного фахівця:
проблеми розвитку та моделювання.258

РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІКА**Н. О. Максимовська**

Соціально-педагогічна експлікація поняття
«сфера дозвілля»268

В. Терпелюк

Критерії, показники та рівні ризику віктимізації
підлітків — учнів загальноосвітніх шкіл277

С. Ф. Гедз, Л. Є. Гусак

Роль комп'ютерного тестування під час викладання іноземної
мови у вищих навчальних закладах286

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ТА УМОВИ ЇХ ОПУБЛІКУВАННЯ

- Статті, які подаються до публікації в збірнику готуються автором у двох форматах: надрукований на лазерному чи струйному принтері текст та текстовий файл на електронному носіїві (USB-накопичувач «флешка»).
- Зміст має відповідати профілю збірника. Обсяг статті зі списком літератури має становити 0,5 друк. арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (A4) формату.
- Рукопис українською мовою подається в 1 примірнику, надрукованому на білому папері з однієї сторони аркушу (формат A4). Розмір шрифту (кегль) — 14. Шрифт «Times». Береги по 25 мм.
- До рукопису додається текстовий файл у форматі WORD for Windows. Параметри тексту на електронному носіїві повинні відповідати таким вимогам: формат сторінки A5 (14,8 см x 21 см); розмір кегля — 10; береги по 20 мм без колонтитулів; міжрядковий інтервал — одинарний; розрив сторінок та їх нумерація, а також відступ першої строки абзацу не потрібні; посилення (примітки) подаються в кінці статті без використання функції виноски Word; табуляція не використовується; таблиці, графіки, формули, ілюстрації тощо виконуються у форматі сторінки A5 (бажано в графічних редакторах).
- На першій сторінці статті зазначаються індекс УДК (по лівому краю), ініціали та прізвище автора в називному відмінку (з нового рядка по правому краю), назва статті, анотація українською, російською та англійською мовами (1–2 речення, розмір кегля — 12 для тексту на сторінці формату A4 та 9 для текстового файлу, відокремлюється від назви й основного тексту 1 порожнім рядком), ключові слова.
- На останній окремій сторінці рукопису подаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові повністю; науковий ступінь; вчене звання; повна назва організації, де працює автор; посада; країна, поштова адреса, телефон, e-mail.
- Статті підлягають редагуванню. На кожну статтю має бути рецензія.
- Рукопис авторові не повертається.
- Умови опублікування платні. Автор зобов'язується придбати певну кількість примірників виданого збірника.
- Якщо автор не дотримуватиме хоча б одного правила оформлення, стаття не публікуватиметься.

Наукове видання

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ**

Збірник наукових праць

Випуск 38

Редактори:
Л. Ф. Торбовська,
А. Г. Лисенко
О. О. Яіцький

Художній редактор
І. Г. Колесник

Комп'ютерна верстка
С. В. Яшиш

Підписано до друку 25.12.2012. Формат 60x84/16.
Гарнітура «SchoolBook». Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 18,38. Обл.-вид. арк. 17,81.
Наклад 500 пр. Зам. №

Адреса редакції і видавця:
ХДАК, 61057, Харків-57, Бурсацький узвіз, 4
Надруковано в лаб. мн. техніка ХДАК